

Tarihteki Bursa Bursa'daki Tarih

Bursa Gezileri

Prof. Dr. Osman Çetin

Tarihin ve kültürün izlerini taşıyan, doğası ve insanıyla eşsiz kent Bursa'mız her sokağında bir hikâye, her köşesinde geçmişten bugüne uzanan bir mirası barındırıyor. Bu değerleri korumak, tanıtmak ve gelecek kuşaklara aktarmak bizler için büyük bir sorumluluk.

Bir gezgin titizliğiyle Bursa'nın sokaklarında dolaşan Prof. Dr. Osman Çetin, gözlemlerini yalnızca kendi izlenimlerine dayandırmıyor; Osmanlı tarihçileri Âşıkpaşazade ve Neşri'nin yüzyıllar önce kaleme aldığı bilgilerle harmanlayarak geçmişle bugün arasında güçlü bir köprü kuruyor.

Tarihi anlatımları samimi ve akıcı bir dille günümüzle buluşturan bu kitap, sayfaları arasında ilerledikçe Bursa'nın hem yakın dönemdeki dönüşümüne tanıklık edecek, hem de geçmişin derinliklerindeki zengin mirası yeniden keşfedeceksiniz.

Tarihteki Bursa Bursa'daki Tarih kitabı, okurlarına daha önce gezdiği yerleri bile yeni bir gözle görme fırsatı sunacak, kentin farklı köşelerini keşfetme isteği uyandıracak.

BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

BURSA
KÜLTÜR A.Ş.

BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

Tarihteki Bursa Bursa'daki Tarih
Bursa Gezileri

Prof. Dr. Osman Çetin

Tarihteki Bursa Bursa'daki Tarih

Bursa Gezileri

Prof. Dr. Osman Çetin

BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

TARİHTEKİ BURSA
BURSA'DAKİ TARİH
Bursa Gezileri

BBB Yayınlar Koordinatörü
Güney Özkılınç

Yayın Yönetmeni
Deniz Dalkılınç

Yazar
Prof. Dr. Osman Çetin

Editör
Tansel Mumcu

Kitap Tasarımı
Gönül Kaya (MA)

Son Okuma
Zeynep S. Sayın

Fotoğraflar
Samet Doğru

Tasarım Yönetimi
Ömer Durmaz
Tuğrul Mustafa Günaydin

Teşekkür
Işık Demir, Samet Doğru,
Emre Mert Gül, Semih Kum

Baskı ve Cilt:

Bpc Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cd.
N:17/1 Oda:1 Esenyurt/İstanbul 34518

info@bpcmatbaacilik.com.tr

Tel: 0212 549 53 83

Sertifika No: 48745

ISBN:

1.Baskı: İstanbul, Nisan 2025, 1000 Adet

Bursa Kültür Sanat Ürünleri ve Turizm Tic. A.Ş.

Santralgaraj Mh. Merinos Cd. A.K.K.M. B-Blok
Osmangazi / BURSA

Tel: 0224 253 26 46 - Fax: 0224 253 14 85

info@bursakultur.com

© Bursa Kültür Sanat Ürünleri ve Turizm Tic. A.Ş. 2025

Sertifika No: 41569

Bütün hakları sınırlıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek sureti ile yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden yazılı iznine tabidir.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electrical, mechanical or otherwise, without seeking the written permission of the copyright holders and of the publishers.

TARİHTEKİ BURSA BURSA'DAKİ TARİH

Bursa Gezileri

Prof. Dr. OSMAN ÇETİN

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Mustafa Bozbey 7

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Osman Çetin 9

I. BÖLÜM

Hisar'daki Tarih, Tarihteki Hisar 15

II. BÖLÜM

Hüdavendigâr'ı Dinlerken 29

III. BÖLÜM

Doğan Bey'in Feryâdı 55

IV. BÖLÜM

Muradiye'ye Can Verenler 67

V. BÖLÜM

Muradiye II: "Muradiye Türbeleri" 85

VI. BÖLÜM

Umur Bey ve Semti 123

VII. BÖLÜM

Çoban Bey ve Semti 139

VIII. BÖLÜM

Işıklar 155

IX. BÖLÜM

Zeyniler 173

X. BÖLÜM

Emirsultan Yolunda 193

XI. BÖLÜM

Emirsultan: "Erguvanlar Açarken" 213

XII. BÖLÜM	
Köprüler	239
XIII. BÖLÜM	
Yıldırım Semtı	257
XIV. BÖLÜM	
Selçuk Hatun	285
XV. Bölüm	
Yeşil veya “Sultaniye” Mahallesi	311
XVI. BÖLÜM	
Orhaniye: “Bir Kuruluşun Hikâyesi”	349
XVII. BÖLÜM	
Ulucami	381

Bursamız, tarihin ve kültürün izlerini taşıyan, doğası ve insanıyla eşsiz bir kent. Her sokağında bir hikâye, her köşesinde geçmişten bugüne uzanan bir miras var. Bu değerleri korumak, tanıtmak ve gelecek kuşaklara aktarmak bizler için büyük bir sorumluluk.

Bu anlayışla, değerli akademisyen Prof. Dr. Osman Çetin'in "Bursa Gezileri" kitabını Bursa'ya gönül verenlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Kendisi, 2004-2014 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte, bir gezgin gibi Bursa'nın farklı noktalarını adım adım gezerek gözlemlerini kaleme almış. Üstelik bunu sadece kendi izlenimleriyle değil, Osmanlı tarihçileri Âşıkpaşazâde ve Neşri'nin yüzyıllar önce yazdığı bilgilerle harmanlayarak, geçmişle günümüz arasında güçlü bir bağ kurarak yapmıştır.

Bu kitabın en özel yanlarından biri de işte tam burada yatıyor: Tarihi anlatımları samimi ve akıcı bir dille günümüzle buluşturması. Sayfalar arasında ilerledikçe Bursa'nın hem yakın dönemdeki dönüşümüne tanıklık edecek, hem de uzak geçmişin zengin mirasını yeniden keşfedeceksiniz.

İnanıyorum ki bu kitap, okurlarına daha önce gezdiği yerleri bile yeni bir gözle görme fırsatı sunacak, kentin farklı köşelerini keşfetme isteği uyandıracak. Bursa'da gezmek, aynı zamanda manevi bir yolculuktur.

Bu yolculukta herkese keyifli okumalar ve keşifler diliyorum.

Mustafa BOZBEY

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

Çocukluğum Amasya'nın bir köyünde geçti. İlkokulu köyümde bitirdim. Bütün dünyam; köyüm, çeşitli münasebetlerle gidip gördüğüm çevre köyler ve Amasya'dan ibaretti. Amasya ile ilgili 1949 yılına ait bazı silik hatıralarım var. İlk fotoğrafımı da o yıl çekmişlerdi. Annemin, fotoğraf makinesinin objektifini parmağı ile göstererek, “şuraya bak” dediğini ise hiç unutmadım. İlkokul yıllarının, biz çocuklar bakımından en unutulmaz ve zevk alınan oyunlarından biri de Türkiye ve dünya haritasındaki isimleri bulmaca olarak birbirimize sormaktı. Bu oyunun en büyük kazancı, bir kâğıt parçası üzerinde de olsa ülkemizi tanımak oldu. Bölgeleri, dağları, ovaları, yaylaları, nehirleri, denizleri, boğazları, koyları, gölleri ve şehirleri ile güzel yurdumuzla ilk defa böyle tanıştım.

O yıllarda, henüz “seferberlik” hatıralarını anlatanların sayısı çoktu. Yaşlıların meclisine sokulabilirsek Yemen'den, Mısır'dan, Trablusgarp'tan, Edirne'den, Erzurum'dan, Antep'ten, Maraş'tan, Ankara'dan, İstanbul'dan, İzmir'den, Sakarya'dan ve buralarda olup bitenlerden söz edildiğini duyardık. Bursa, galiba evimizde İstanbul ve Ankara'dan sonra en çok adı geçen şehirdi. Başka bir

köyde yaşayan ve uzaktan akrabamız olan üç yaşlı teyzemiz, ne pahasına olursa olsun “Yeşil Bursa’ya” gidip yerleşmeyi nedense akıllarına koymuştu. Ne yazık ki nasip olmadı! Büyüklerimiz sürekli olarak onların bu niyetlerinden söz açar, böylece “Yeşil Bursa” sözü aile sohbetlerinde tekrarlanır dururdu.

Acaba “Bursa” o zaman zihnimde neyi çağırıyordu? Ders kitaplarında yer alan birkaç siyah-beyaz fotoğrafa bakarak henüz görmediğim bu “Yeşil” şehri nasıl hayal ediyordum? Doğrusu bilemiyorum. Ancak Bursa’yı, ilk defa 1966 yılının Mart’ında, başta Evliya Çelebi olmak üzere pek çok seyyahın baktığı yerden gördüm. O yıl İstanbul’dan Bursa’ya bir öğrenci gezisi düzenlenmişti. Güneşli, güzel bir Mart gününde vapurla Mudanya’ya geldik. Orada bizi bekleyen bir otobüsle, eski Mudanya yolunu takiben Bademli Köyü sırtlarına çıktığımızda, beyaz zirveleriyle Uludağ göründü. Ne yazık ki ertesi gün yağmur başladı ve Emirsultan’dan Çekirge’ye kadar bütün Bursa’yı yağmur altında tanımak zorunda kaldık. Teleferikle çıktığımız Sarıalan’dan bir grup arkadaşla, diz boyu karlara bata çıka otellere kadar yürüme maceramız ise görülmeye değerdi. 1976 yılının Kasım ayında başlayan ikinci “Bursa Gezimiz” ise hâlâ devam ediyor.

Bursa’da göreve başladığım ilk iki ay henüz kiralık ev bulamadığım için, on beş günde bir ailemin bulunduğu Samsun’a gidiyordum. Orada çok yakın dostlarım, arkadaşlarım, meslektaşlarım vardı. İşte bu Samsun seferlerinden birinde değerli dostum, İngilizce öğretmeni Ali Kurdoğlu Bey, “Bursa’ya gittiğin için sana gıpta ediyorum. ‘Bursa’da yaşamak bir bahtiyarlıktır’ diye düşünüyorum. Sen, o bahtiyarlardansın,” demişti. O sıralarda Anadolu Selçukluları ile ilgili bir tez hazırlıyordum. Böyle bir çalışmanın zaruri sonucu olarak, ilk Osmanlı tarihlerini okumam gerekti. Bir taraftan da arkadaşlarla Bursa’yı mahalle mahalle, semt semt

geziyor ve tanımaya çalışıyorduk. İşte o günlerde bir şey dikkatimi çekti. Kitaplarda okuduğum ilk dönem Osmanlı devlet adamları; vezirler, paşalar, âlimler, şairler, şeyhler, dervişler vb isimleri ve eserleri ile Bursa sokaklarında daima karşıma çıkıyordu. Özellikle, Âşıkpaşazâde ve Neşrî tarihleri, Bursa'ya bu gözle bakanlar için eşsiz birer kaynak niteliğindedi. İşte o zaman, Bursa'da kalan ve yaşayanlarla, bu kitaplarda yer alanları bir araya getirmeyi, Osmanlı dönemi klâsik Bursa'sını böylece günümüze taşımayı düşündüm. Bunu yaparsam, “o bahtiyarlardan” olacağımı hissettim. Daha sonra, bu iki kaynağa Kâmil Kepecioğlu'nun Bursa Kütüğü de eklendi. Bir grup arkadaşımızla birlikte Bursa Kütüğü'nü yayıma hazırlamak için uzun bir mesainin içine girmemiz, Bursa ile daha çok hemhâl olmamız sonucunu doğurmuştu. İlk sayısı 2003 yılında okurlarıyla buluşan Bursa Araştırmaları Dergisi'ne zaman zaman yazı yazmaya başlamamız ise, sonunda bir deneme olarak bu kitapta yer alan ilk gezi notlarının kaleme alınmasıyla sonuçlandı. Bunu diğer yazılar izledi. Uzun bir aradan sonra, dostlarımızdan bu yazıların kitaplaştırılması telkini geldi. Ancak bazı eksiklikler vardı ve bunların tamamlanması gerekiyordu. Tamamlandı ve herhangi bir yerde yayımlanmadan, bu bölümler kitaba eklendi. Böylece aradan yıllar geçti ve sonunda bu düşüncem, Bursa Gezileri başlığı altında hayat buldu ve böylece elinizdeki bu derleme ortaya çıktı.

Temelde yukarıda sözü edilen üç kaynak, “Bursa Gezilerimiz”in rehberleri olmakla birlikte, daha pek çok kitap ve makaleden yararlanılmış ve bunlar dipnotlarda gösterilmiştir. Bu yazılarda akademik bir endişe gözetilmediği halde az da olsa bazı kaynakların okur ile paylaşılmasının sebebi, meraklılarına sürebilecekleri izleri göstermektir. İnternet kolaycılığının yol açtığı bilgi kirliliği, insanı buna mecbur ediyor. Söz gelişi, “Rivayete

göre, Bursa'da, Ulucami inşaatında çalışan Karagöz ve Hacivat herkesi güldürüp işleri aksattıkları için Sultan Orhan Gazi tarafından boyunları vurdurulu⁹ gibi gariplikler, yanlışlıklar ve aymazlıklar daha çok internette okurun karşısına çıkmaktadır.

Bu kitabı oluşturan yazıların ilkinin sonunda, "Mayıs-2004" tarihi var. Son yazının tarihi ise, "Ağustos-2014" olarak kaydedilmiş. Aslında bu son tarih, gezi notlarımızın oluşmasının ne kadar geniş bir zamana yayıldığını gösteriyor. İtiraf etmeliyim ki şu anda bunun sıkıntısını yaşıyorum. On yıllık, uzun bir süreye yayılan bu geziler ve tutulan notlar; bizi, bir çıkmazla da yüz yüze getirmiş bulunuyor. Çünkü bu süre içinde pek çok tarihi eser onarımdan geçirilmiş, ayağa kaldırılmış, yeniden işlev kazandırılmış, Bursalıların ve Bursa sevdalılarının hizmetine sunulmuştur. Burada harabiyetinden veya bakımsızlığından söz edilen nice eser var ki şu anda ilgili belediyelerin titiz çalışmalarıyla yeniden hayat bulmuş durumda. Mesela, "artık yok" dediğimiz Saltanat Kapı neredeyse ilk günkü ihtişamıyla karşımızda duruyor. Ancak onarımların devam ettiği bir süreç var ve bu süreçte, her yeni yıl, eski bilgi ve tespitlerimizi güncellememizi gerektirecektir. Şimdilik bu düşünceyle teselli buluyoruz.

Burada belirtmem gereken bir başka husus daha var. Gezi notlarını yeniden değerlendirdince ilk yazılanlarla sonradan kaleme alınanlar arasında yaklaşım farklılıkları olduğunu, bakış açılarının değiştiğini gördüm. İlk gezi notları daha kısa ve fazla ayrıntı taşımazken daha sonra yazılanlarda ayrıntılar artmış. Mimari eserler ve banileri hakkında daha çok bilgi verilmiş. Bu sebeple dengeyi sağlamak ve bir kısım eksiklikleri gidermek adına bazı ekleme ve düzeltmelere ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla, yer yer "gözden geçirilmiş" bir metin ortaya çıkmıştır. Bursa hakkında yazılmış pek çok ve pek güzel kitaplar var. Yerli yabancı gezgin-

lerin ve ziyaretçilerin Bursa hakkında kaleme aldıkları bu eserler kitapçı raflarını süslüyor. Bunları zevkle okuduğumu burada belirtmeliyim. Ancak bu geziler sırasında kendi duygularıyla baş başa kalmak, düşüncelerimi ve gördüklerimi okurlarımla paylaşmak istedim. Biraz kendi hayal dünyamla, geçmişi ve dünden bugüne gelebilenleri bir araya getirmeye çalıştım. Bunun sebep olduğu aksaklık ve eksikliklerin farkındayım ve bu konuda siz değerli okurlarımın hoşgörüsüne sığınıyorum.

Prof. Dr. Osman Çetin

Bursa, Mayıs 2016

I. BÖLÜM

Hisar'daki Tarih, Tarihteki Hisar

I. BÖLÜM

Hisar'daki Tarih, Tarihteki Hisar*

*Çık, tayy-i zaman et, açılır her perde
Bir devr geçir istediğin her yerde
Ben, hicret edip zamanımızdan, yaşadım
İstanbul'u fethettiğimiz günlerde*
Yahya Kemal BEYATLI

Bilmem 1290 mı, yoksa 1295 miydi? Ama herhalde bahar aylarından birinde, belki de bir Nisan günü, Kara Osman, gazileri ile Uludağ'ın yamaçlarından aşağıya süzüldü. Gözünü, ileride, geniş bir düzlük halinde kuzeye doğru uzanan ve birdenbire dik bir uçurumla son bulan bir alana dikti. Kuzeyden esen serin rüzgâr, pamuk yığınınına dönüşen nisan bu-

* Bu yazıya başlamadan önce iki şey yaptım. Önce Tanpınar'ı yeniden okudum. Hayalen de olsa Bursa ufuklarında onunla beraber dolaştım. Sonra, yıllar önce yaptığım gibi *Hisar'a*, *Bursa Hisar'ına*, *Hisar* semtine gittim. Türbeleri, *Gümüslü Kümbet*'i ziyaret ettim. Daha sonra hemen hemen semtteki bütün sokakları dolaştım. Sokakları, mescitleri, türbeleri, çeşmeleri tek tek gezip görerek elimdeki defterime notlar almaya çalıştım. Birden, zihnimde bir aydınlanma hissettim. Bundan yıllarca önce, Bursa ile tanıştığım ilk aylarda, yine ışıklı bir bahar günü, dostlarımızla *Hisar*'ı dolaşırken, Keçecizâde'nin “Bursa Osmanlı tarihinin dibacesidir,” sözünü hatırlamış, okuduğum Osmanlı tarihleri ile *Hisar*'da karşılaştıklarımı birlikte düşünmüş ve Fuat Paşa'nın tespitindeki isabeti görmüştüm. Bunu hatırlamak bende yeni bir düşüncenin uyanmasına sebep oldu. Kendi kendime, “Hiç olmazsa Âşıkpaşazâde'yi ve Mehmed Neşri'yi bir daha gözden geçirsem, bazı isimleri, bazı resimleri yeniden hatırlasam iyi olacak” dedim. Dediğimi de yaptım. Bütün bunlar bana, **HİSAR'daki tarihi, tarihteki HİSAR**'ı düşündürdü. *Hisar*'da, “*Hisar*'la hasbîhâl” yapmaya sevk etti. Bir insan, şüphesiz böyle bir şeyi ancak Yahya Kemal'in izini sürerek yapabilir. O, “Ben, hicret edip zamânımızdan, yaşadım / İstanbul'u fethettiğimiz günlerde” diyor. Buna eskiler, *tayy-i zamân*, *tayy-i mekân* derlerdi ki bu; zamanı, mekânı, mesafeleri atarcasına geçmek, zaman ve mekânda yolculuk etmek demektir. Kanatlarının buna güç yetiremeyeceğini biliyordum. Hiç olamazsa bunu hayalimde gerçekleştireyim dedim.

lutlarını önüne katmış, yukarılara, henüz keşişlerin mesken tuttuğu, bu nedenle Türkmenlerin Keşişdağı dedikleri ulu bir dağın hâlâ bembeyaz olan zirvelerine doğru sürüklüyordu. Hava berrak; etraf çimen ve çiçek kokularıyla doluydu. Çepeçevre yüksek surlarla kuşatılmış olan bu alan, birdenbire Kara Osman'ın gönlünde derin bir “fetih” hissi uyandırdı.

Aradan yıllar geçti...

Hisar

“Rivayet ederler ki, Bursa tekfuru bir gün diğer tekfurları bir yere topladı: ‘Şu Türk buraya gelerek yurt tuttu, etrafı yakıp yıktı, yerine Türk yurdu oldu. Hiç tınmazsınız. Eğer buna hiç tınılmasa az zamanda bu, bizim hepimizi kahreder. Onu buradan götürmeye şimdi çalışalım’, diye ittifak ederek, sayısız asker toplayıp yürüdü. Osman Gazi de kâfirlerin bu durumunu işiterek, Allah-ü Teâlâ’ya sığındı; gazileri topladı ve kâfirleri karşıladı. Koyun Hisarı’nda, Dimboz’da büyük kırgın olgu. Osman Gazi’nin kardeşi Gündüz’ün oğlu Aydoğdu orada şehit oldu. Osman Gazi bütün kâfirleri Hak yardımı ile yendi. Adranos¹ tekfuru kaçtı, Kestel tekfuru öldürüldü, Bursa tekfuru hisarına girdi, Kite² tekfuru karşısında idi. Kovaladılar ...ele geçirdiler ...cezalandırdılar. Ondan sonra

1 Orhaneli

2 Ürünlü

Osman Gazi, Bursa Hisarı'na gelerek, bir kapı tarafında bayıra kondu, bir gün cenk ettiler. Kale sarp olduğundan bir şey başarılamadı. Çok gaziler şehit oldu.”³

“Osman Gazi gördü ki bu hisar savaşıyla alınmaz. Buna sabır gerek. Bu hisara havaleler yapmaya koyuldu. Kaplıca tarafına bir hisar yaptı. İçine kardeşinin oğlu Akdemir'i koydu ki gayet bahadır, yarar erdi. Onunla birlikte hayli yoldaşları dahi koydu. Bir havale de dağ tarafına yaptı. Balabancık derler, bir kulu vardı. O da gayet gözü pek erdi. Bu hisara da onu koydu.”⁴

Osman Gazi Türbesi

Bu ikinci hisarı yaptığı yer, kim bilir belki de Kara Osman'ın Bursa Hisarı'nı ilk defa seyrettiği yeri.

Akdemir ve Balabancık kaleleri! Şimdi neredeler, ne haldeler? Bir bilen var mı? Bir soran kaldı mı?

*

Çakırhamam'ın önünden geçtim. Gözüm Tophane yokuşunda, aklım Hisar'da. Hisar'ı bir daha dolaşmak, geçmişi yâd etmek istiyorum. Ancak beni bu ziyaretten alıkoyan, daha doğrusu ziyaretimi geciktiren engeller var. Önümden sel gibi trafik akıyor. Arabaların arkası bir türlü kesilmi-

3 Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, Haz. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, I, s.59-61.

4 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.26.

yor. Yolun karşısına geçemiyorum. Birden sağımda Derviş Ahmed Âşıkî, solumda Mehmed Neşrî belirdi. Neşrî dedi ki:

“Bilir misiniz, Orhan Gazi her yeri imaret etmeyi severdi. Issız yerleri mamur eder, Müslümanları yerleştirdi. Bursa’da yaptırdığı imaret⁵ yeri öyle ıssız bir yerdi ki ikindiden sonra adam varmağa tereddüt ederdi. Buralar da ıssız yerlerdi ve Gökdere suyu buradan aşağıya, Balıkpazarı⁶’na doğru akardı. Bu sebepten, dereyi geçmeye çekinirlerdi. Sonradan derenin çaydan yana tarafı Atpazarı olunca, Hisar’dan yana biraz emniyet oldu. Şimdi o Atpazarı yerinde Sultan Han’ı⁷ vardır.”⁸

Orhan Gazi Türbesi

Aman Allah’ım! Ben neredeyim, hangi zamandayım? Onlar mı bana geldiler, ben mi onların devrine gittim? Ama bu hiç önemli değil! Sonuçta bu sözler beni rahatlattı. “Demek insanlar, bundan altı yüz yetmiş küsur

5 Orhan Gazi Külliyesi

6 Bursa’nın en eski mahallerinden olan Balıkpazarı, İtfaiye/ Zafer Çarşısı ile Hisar arasında idi. Balıkpazarı ile Çakırağa Hamamı arasında küçük bir kabristan vardı ki bu mezarlıktan günümüze sadece Gazi Timurtaş Paşa’nın mezarı kalmıştır. Bu mahalleye Sûku Semek veya Bazâr-ı Mâhî de denilmiştir. İlk Arapça ikincisi Farsça Balıkpazarı demektir. Burada, başka değirmenlerle birlikte Orhan Vakfı’na ait bir değirmenin de bulunması Gökdere’nin bir zamanlar buradan aktığının delilidir.

7 Emir Han

8 Mehmed Neşrî, *Neşri Tarihi*, Haz. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, I, s.92.

yıl önce de burada, benim şu anda trafiğin kesilmesini beklediğim yerde, coşarak akıp giden suların kendilerine geçit vermesi için beklemiş” diye mırıldandım. Ahmed Âşıkî mırıltıma kulak kabarttı. Bana baktı, bir şey söylemek istedi ama söylemeden yürüdü, yolun karşısına geçti. Biz de onun peşine takıldık.

Her ikisi de gözlerini ileriye, yolun sonuna dikmişti. Zaman zaman hayret dolu bakışlarla çevrelerini süzüyor, bir şeyler arıyorlardı. Aradıklarını göremeyecek, bulamayacak olmanın şuuruna ermiş gibiydiler. Yokuşun ortalarına gelince endişeli yüzleri aydınlandı. Tanıdık bir sima görmenin huzuru içinde sağa bir temenna çekerek ve *hû erenler* diyerek *Okçu Baba*'ya selâm verdiler. Her iki sâl-horde tarihçi gözlerini solda gördükleri bir yapıya dikti, sonra bir mırıltı hâlinde “şükür bu kalabilmiş” diyerek yürümeye devam etti. Ben de sola baktım ve medresesini görerek Lala Şahin Paşa'yı hatırladıklarını anladım. Âşıkpaşazâde, Mehmed Neşrî'ye:

“*Mirim, bilir misin? Sırp kâfirleri toplanıp Edirne'ye kadar gelmişti. Bu Lala Şahin dahi, hazır olan gazilerle karşıladı. Akşam karanlığında davullar vurdurdu. Hiyle ile kâfirlerin üzerine uğradı. Kâfirler konmuş, oturuyorlardı. Davul sesini işitince birbirlerine girdiler. Atları boşandı, kaçtı. Kâfirler birbirini kırdı. Meriç kıyısında idiler. Çoğu suya döküldü, öldü. Oradan az kâfir kurtuldu. Bazılarını da yolda gaziler kırdılar. Şimdi o yerin adına 'Sırp Sındığı' derler. Kâfirler mahvolup gitti. Han^odahi işitti ki kâfirler bozuldu, geriye dönüp devletle yine Bursa'ya geldi. Oğullarını sünnet ettirdi. Bursa'da kendisine imaret¹⁰yaptı. İmaret üzerine medrese yaptı...*”¹¹

Mehmed Neşrî: “*Bilmez miyim, cümlesi hatırımdadı*,” diye cevap verdi.

Her iki yol arkadaşımın gittikçe heyecanlandıklarını görüyordum. Derviş Ahmed birden bana dönerek: “*Saltanat kapusu niredede?*” dedi.

Boynumu büktüm. Cevap veremedim. Çaresizliğimi gören bu iki yaşlı Osmanlı, bulunduğumuz yerde her iki tarafa bakarak, selâm vererek, te-

9 I. Murad

10 I. Murad Cami

11 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.61.

menna ederek büyük bir saygı içinde ilerledi. İçimden, “anlaşıldı, saltanat kapısı burada imiş ve onlar bir zamanlar gelip geçtikleri, nöbetçilere selâm verdikleri, devletlülara temenna ettikleri bu Hisar girişinde yine aynı duygular içindeler” dedim.

Saltanat Kapı

Şimdi sıra türbeleri ziyarete gelmişti. Öyle ya, Hisar demek bir yerde Türbeler demektir. Osman ve Orhan Gazileri ziyaret etmeden, kendilerine selâm vermeden, izinlerini almadan Hisar nasıl gezilirdi? Edep bunu gerektirmez miydi? İzinsiz gezmek doğru olur muydu?

Derviş Ahmed:

“Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye vasiyetini bilir misin? Anlatayım: ‘Önce dedi ki: Oğul! Ben öldüğüm vakit Bursa'da şu Gümüşlü Kubbe'nin altına koy. Bir kimse sana Tanrı'nın buyurmadığı sözü söylerse, sen onu kabul etme. Eğer bilmezsen, Tanrı ilmini bilene sor, dedi. ‘Bir de sana itaat edenleri hoş tut. Bir de nökerlerine¹² daima ihsan et, ki senin ihsanın onun hâlinin tuzağıdır,’ dedi.

Önce Osman, sonra Orhan Gazi'nin türbesine girdik. Bakışlarımı kendilerinden alamadığım iki yol arkadaşım büyük bir vecd içinde her iki sultanın huzurunda divan durdu. Kendilerinden geçerek Fatihalar okudular.

12 Nöker: Kul, hizmetçi, birine bağlı kimse, maiyet, arkadaş, yoldaş.

Neden sonra, gözlerini türbelerin duvarlarında, kubbelerinde gezdirmeye başladılar. Sonra ...sonra bana döndüler. Ruhuma nüfuz eden bakışlarıyla âdeta, “bu ne hal, bizim bildiğimiz, gördüğümüz türbeler böyle değildi, bu Frenk süsleri de nereden çıktı!” diyorlardı. Onlara Bursa'nın yaşadığı büyük depremleri, yangınları, yıkımları anlatamadan dışarıya çıktık.

Biliyorum; Bey Saray'ını, İl-Erioğlu Ahmed Bey Mescidi'ni, Manastır Medresesi'ni ve diğerlerini görmek istiyorlardı. Görememenin hüznünü yaşamamak için hemen geri döndüler. Onlar önde, ben arkalarında Kavaklı Mescidi'ne geldik. Tereddüt içinde, kendileri gibi güngörmüş, yaş yaşamış, diş dişemiş bir çınara bakıyorlardı. Galiba içlerinden, “acaba bu o mu?” diyorlardı. Sonunda Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî dayanamadı ve anlatmaya başladı:

“Orhan Gazi, Bursa’da neyledi bilir misiniz? Devletle gelince imaret yaptı. İlin dervişlerini gözden geçirmeye başladı. İnegöl yöresinde, Keşiş Dağı’nın aralığına hayli dervişler gelmişler, oraya yerleşmişlerdi. İçlerinde bir derviş vardı. Bu dervişlerden ayrılırdı. Dağda geyikçikler ile gezerdi. Ve Turgud Alp onu severdi. Daima onun yanına gelirdi. Onunla konuşurdu. Turgud Alp ihtiyarlamıştı. Orhan’ın dervişleri gözden geçirdiğini işitince Orhan Gazi’ye bir adam gönderdi: ‘Benim köylerim yanına bir hayli derviş geldi. Yerleşti. Aralarında bir derviş vardır. Zaman zaman gider dağda geyikler ile gezer. Hayli mübarek kişidir’, dedi. Orhan Gazi: ‘Acep kimin mürididir. Kendisinden sorun’, dedi. Sorular. ‘Baba İlyas müridiyim. Seyyid Ebü’l-Vefâ tarikatındanım’, dedi. Emretti: ‘Varın, dervişini getirin’, dedi. Geldiler. Davet ettiler. Gelmedi. ‘Sakın Orhan da bana gelmesin’, diye haber gönderdi. Orhan Gazi’ye haber verdiler. Orhan Gazi yine haber gönderdi ki: ‘Niçin gelmez ve beni oraya varmaya niçin bırakmaz?’ Derviş cevap verdi ki: ‘Dervişler göz ehilleri olurlar. Gözetirler. Vaktinde giderler ki duaları makbul ola.’ Bir nice gün sonra bir kavak¹³ ağacını kopardı. Omzuna koydu. Doğru Bursa Hisarı’na geldi. Padişahın sarayına geldi. Avlu kapısının iç yanına bu kavak ağacını dikmeye başladı. Gördüler. Han’a haber verdiler: ‘O derviş geldi. Bir kavak ağacı getirdi. Kapıya dikiyor’, dediler. Orhan Gazi çıktı. Gördü ki

ağacı dikmiş. Sormadan Han'a: 'Uğur saymamızdır. Durdukça dervişlerin duası sana ve nesline makbuldür,' dedi. Hemen dua etti. Durmadı. Döndü. Geri, kendi yerine gitti. O kavak ağacı saray kapısının içinde idi. Gayet büyük bir ağaçtı. Her gelen padişah o ağacı timar ettirir kuru taraflarını gidertirdi. Acep bu ağaç ol ağaç mıdır, diye bakarım.'¹⁴

Yola devam ettik. Yerkapı'ya geldiğimizde bana, "kapı nerede?" diye soracaklarından korktum. Korktuğum başıma gelmedi. Sağda, köşe başındaki bir camiye gözleri ilişmişti. Bir anda sevinç ve hüznü birlikte yaşadıkları görülyordu. Bu cami, çevresi değişse, şekli bozulsada onlara, Osman Gazi'nin yakın dostu ve silah arkadaşı Aykut Alp'i, onun oğlu Kara Ali'yi ve torunu Kara Ali'nin oğlu meşhur komutan ve devlet adamlarımızdan Kara Timurtaş Paşa'yı hatırlatmış olmalıydı. Mehmed Neşrî bana döndü ve:

Yerkapı ve Dârülkurrâ Muallimhanesi

"Bu Aykut Alp nesli hayırlı bir nesildir. Kendisi nice ceng ü cidale katılmış, Osman Gazi'ye yoldaşlık eylemiştir. Oğulcağızı Kara Ali Bey dahi öyledir. Emir Ali dahi derler. Rivayet oldur ki bu Ali Bey, Osman Gazi ile cenge katılmıştır. Osman Gazi Kite tekfurunu Apolyond'a kadar takip ettiğinde ona gazilerini yoldaş kılmış, o da Apolyond Gölü üzerindeki Alyos Adası'nı sulhen feth eylemişti.

14 Âşıkpaşaoğlu, a.g.e., s.50-51.

Hatta bu adadaki, Rumlarca muteber kilisenin papazını ailesiyle Osman Han'a getirmişti. Sultan da papazın güzelliği dillere destan olan kızı ile Kara Ali Bey'i evlendirmişti.¹⁵ Oğlu Kara Timurtaş Paşa'dır ki Lala Şahin Paşa'nın vefatı üzerine Murad Han b. Orhan Han tarafından Rumeli beylerbeyliğine tayin olunmuştur. Âl-i Osman'a hayli hizmet eylemiştir. Oğulları dahi Yahşi Bey, Umur Bey, Oruç Bey ve Ali Bey olup onlar dahi hayratı bol hizmet erleridir. Bursa'da ve Bursa Hisarı'nda cümlesinin isimleri ile yâd edilen mahallâtı ve âsârı vardır. 'Cihan Nümâ' deyû vasf ettiğimiz tarihimizde dahi muhtasar bahs etmişizdir. Mevlâm razı olsun, ahiret yurtlarını cennet eylesin" dedi.

Caminin güneyinden sağa döndüler. Bursa Hisarı'nın kalıntıları bazen görülüyor, bazen kayboluyordu. İçimden "çok yürüdük, yorulacaklar" dedim. Aksine hızlandılar. Bu hızla Fetih Kapısı'na geliverdik. Kapı yerinde yoktu ama hayli değişse de fetih ordusunun karargâh kurduğu Pınarbaşı ve dağ yamaçları yerinde duruyordu.

Fetih Kapısı

Âşıkpaşaoğlu Derviş Ahmed:

"Ey oğul! Şöyle haber verdiler ki, Osman Gazi ki havale hisarların yaptırmıştı, eyyâm ile Bursa Hisarı'nda olanlar gayet bunalmışlardı. Bahane ararlar ki hisarı

15 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1972, I, s.573-574.

vereler. Ancak gayretlenir, padişah'tan gayri kimseye vermezler.

Osman Gazi, Orhan Gazi'ye: 'Oğul! Sen önce Adranos'a git ki, o kâfirin babası Dimboz gazasında benim Bay Hoca'mın düşmesine sebep oldu,' dedi.¹⁶

Neşrî söze karıştı ve:

"Orhan da yer öperek itaat gösterdi. Yine Mihâl'i ve Turgud Alp'i Orhan'a yoldaş koştı. Orada bir aziz vardı. Ona Şeyh Mahmud derlerdi. Onunla birlikte Edebali dedikleri azizin bir kardeşi vardı, Ahi Şemseddin derlerdi. Orhan, onun oğlu Ahi Hasan'ı babasından istedi. Osman da vererek, beraberinde gönderdi. Ama Osman'ın ayağında nikris¹⁷ hastalığı vardı. Bu sebeple, o Adranos'a birlikte gidemedi"¹⁸ dedi.

Derviş Ahmed sözlerine devamla:

"Orhan bu gazayı edince dönüp Bursa'ya geldi. Pınarbaşı'nda suyun üzerine yerleşti. Orhan Gazi, Bursa tekfuruna Mihâl'i gönderdi. 'Hisarı ver' dedi. Bursa tekfuru: 'Anlaşalım. Kimsenin bize zararı dokunmasın. Hisarı verelim,' dedi. Mihâl gelip bu haberi Orhan Gazi'ye bildirdi. Bu ant teklifini haber verdi. Orhan Gazi kabul etti. Tekfur yine haber gönderdi ki: 'Bana birkaç yarar adam yollasın ki biz hisardan çıkarken Türkler bizi incitmesin,' dedi. Mihâl sordu: 'O adamlara ne verirsin ki gelsinler?' 'Sen ne dersen ben vereyim,' dedi. Mihâl, otuz bin floriye sulh etti. Bursa tekfuru buna can ve gönülden razı oldu."¹⁹

Neşrî yine söze karıştı. Belli ki fethin hikâyesini o tamamlamak istiyordu. Dönüp surlara baktı ve şunları söyledi:

"Hülâsa, tekfur kaleden çıkınca, Müslümanlar hemen tekbir ve tehlil getirerek, kaleye koyuldular. 'Mucizât Muhammed'indir' diye gür gür salavat getirdiler. O kaleye Ahi Hasan çıktı, burç üzerinde sağlamca durdu. Ondan sonra geri kalan Müslümanlar koyuldular."²⁰

*

16 Âşıkpaşaoğlu, a.g.e., s.33.

17 El ve ayak parmaklarında ve eklem yerlerinde şişkinlik yapan ağrılı bir hastalık, damla, gut.

18 Mehmed Neşrî, a.g.e., I, s.66.

19 Âşıkpaşaoğlu, a.g.e., s.33-34.

20 Mehmed Neşrî, a.g.e., I, s.67.

Bir süre ikisi de sustu. Tarihin derinliklerine dalıp gittiler. Akıllarından kim bilir neler geçiriyorlardı. Belki de Orhan'la birlikte şehre giriyor, saraya gidiyorlardı. Orada, Sultan'ı saygı ile karşılayan tekfurun veziri ile Orhan Gazi arasında geçen konuşmayı dinliyorlardı.

Bu rüyadan çabuk uyandılar. Dar sokaklarda ilerliyorlardı. Kendimizi, Hisar'ın güney-batısında bir yerde, küçük bir meydanda bulduk. Küçük bir cami, avlu girişinin hemen sağında zarif bir çeşme vardı. Aralarında fısıltı hâlinde, "buralarda bir de hamam olmalı" dediler. Sonra ikisi de bana döndü. Âşıkpaşazâde'nin kararlı bakışlarından yine bir şeyler anlatacağını sezinledim. Duygularım beni yanıltmadı. Dedi ki:

Bey Sarayı'nın olduğu yer

“Osman Gazi Allah'ın rahmetine kavuştuğunda, Orhan Gazi ile kardeşi Alâeddin Paşa bir araya geldi. İşin gereği ne ise gördüler. O zamanda Ahi Hâsan vardı ki, onun tekkesi de vardı. Bursa Hisarı'nda, Bey Sarayı'na yakındı. O zamanda olan azizler toplandı. Osman'ın malı var mı, yok mu diye sordular. Teftiş ettiler ki bu iki kardeş arasında miras taksim oluna. Baktılar ki ancak fetholunan ülkeler var. Akça ve altın hiç yok. Osman Gazi'nin bir sırtak tekele-

si²¹ vardı, yenice idi. Bundan başka bir yancığ²², tuzluğu, kaşıklığı, bir sokman çizmesi, birkaç iyi atları ve birkaç sürü koyunu vardı. Sultanönü'nde birkaç yüğrük atı vardı. Birkaç çift de öküzü bulundu. Başka bir şeyi bulunmadı. Orhan Gazi kardeşine dedi ki: 'Sen ne dersin?,' Alâeddin Paşa: 'Bu ülke senin hakkındır. Buna çobanlık etmeye bir padişah gerek ki memleketin işlerini görüp başara. Padişaha iş görecektir lüzumlu şeyler ister. Padişaha lüzumlu olan şeyler bu atlardır. Koyunlar da padişah şöleninin gerektirdiği şeylerdir. O hâlde bizim bölüşecek neyimiz var ki bölüşelim,' dedi. Orhan Gazi: 'Öyleyse gel o çoban sen ol,' dedi. Alâeddin Paşa: 'Kardeş! Babamızın duası ve himmeti senindedir. Onun içindir ki kendi zamanında askeri senin yanına vermişti. Şimdi çobanlık dahi senindir,' dedi. Azizler de bunu kabul etti. Orhan Gazi: 'Öyleyse sen bana Paşa ol,' dedi. Alâeddin bunu kabul etmedi dedi ki: 'Kite Ovası'nda Fudura derler bir köy vardır. Onu bana ver.' Orhan kabul etti. O köyü ona verdi. Alâeddin Paşa da Kükürtlü'de bir tekke yaptı. Hisar içinde de bir mescit yaptı. Onun yanında oturdu.²³ İşte ol mescit budur.

*

Hisar ziyaretinde bana yoldaş olan bu iki tarihçinin heyecan ve telaş içinde olduklarını görüyordum. Galiba ayrılık vakti gelmişti. Benimle vedalaşmadan geldikleri gibi sır olup gittiler. Hâlbuki daha gezilecek, görülecek ve hatırlanacak ne kadar çok yer ne kadar isim vardı! Vedalaşmadılar!.. Bu düşünce bir anda bende yeni ümitler uyandırdı. Vedalaşmadılar, öyleyse yine gelecekler dedim...

Acaba vuslat bir başka bahara mı kaldı?..

Kim bilir?

Mayıs 2004, Bursa

21 Sırtak tekele, bir çeşit elbise idi.

22 Atın yanına asılan bir çeşit torba.

23 Aşıkpaşaoğlu, a.g.e., s.40-41.

II. BÖLÜM

Hüdavendigâr'ı Dinlerken

II. BÖLÜM

Hüdavendigâr'ı Dinlerken

“Allah’ım, beni civarında misafir ederek ruhumu, müminlerin ruhuna feda kıl, beni ilk gazi kıldın, bugünü son şehitlik günü kıl.”

(Neşrî, Cihannüma, I, 137’den)

Günlerdir Hüdavendigâr’ı ziyaret etmeyi plânlıyordum. Sonunda yola çıkabildim. Gün, ikindiye döndü. Hava sıcak ve gökte tek bulut yok. Rüzgâr esmiyor. “Elveda!” demeye hazırlanan temmuzun son günlerini yaşıyoruz. Çekirge dolmuşunda, Eski Kaplıca’da imiş gibi ter döküyorum. Çelik Pallas’ı geçtik. Sağda Kükürtlü’nün derin gölgeli ağaçları; ilerliyoruz. Birden içimde yürüme isteği belirdi. Yürümek ve birilerinin huzuruna yürüyerek varmak! Dolmuştan indim.

Asfalt yoldan yükselen boğucu ve sıcak hava âdeta gözle görülür hale gelmiş. Sığınılacak tek yer, servilerin koyu gölgesi. Ben de öyle yapıyorum. Az ileride, yalnız başıma sürdürmeyi düşlediğim gezimin ilk durak yeri var: Mevlûdî Süleyman Çelebi Türbesi. Türbenin çevresi, çelebi merhuma ihtiram nöbeti tutan serin gölgeli nâzenin servilerle dolu. *Dolu* sözü biraz abartılı bir ifade gibi görünüyor ama olsun, yine de çok yanlış sayılmaz.

Asfalt yolun hışımla fırlattığı hararet oklarından kurtulmak için hızlanıyorum. İşte merdivenler! Hemen tırmanıyorum. Oh!.. Sonunda serin bir yer bulabildim. Aslında iki serin yer buldum; biri servilerin, diğeri türbenin

gölgesi! Önce türbeye, dolayısıyla gölgesine yöneldim. Birden Süleyman Çelebi'nin eşsiz eserinden birkaç mısra ağzımdan döküliverdi:

*Ey azizler işte başlarız söze,
Bir vasiyet kılaruz illâ size.*

...

*Her ki diler bu duâda buluna,
Fâtîha ihsân ede ben kuluna.*

1. Murad Hüdavendigâr Camii

Vasiyetini tuttum, Fatiha'yı okudum. Bir süre Süleyman Çelebi'yi ve devrini düşündüm. Süleyman Çelebi'nin hayatı ve hizmetleri hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. 1359-64 yılları civarında, yani Orhan Gazi devrinde veya hemen sonrasında doğduğu zannediliyor. Kesin olmamakla birlikte 1422 tarihi, Çelebi'nin ölüm tarihi olarak kabul edilir. Ama bildiğimiz bir şey var; o hem ikbal hem idbar devrinin insanı, büyük bir aşkın, derin bir imanın şairi idi. Peygamberine duyduğu üstün sevgi ve bağlılıkla altı yüz yıldır ufukları tutan, dillerden düşmeyen eşsiz manzumesini, *Vesîletü'n-Necât* adını verdiği *Mevlid*'i yazdı. Çocukluğunda Orhan

Gazi'nin kahramanlıklarını; Süleyman Paşa'nın Gelibolu'ya geçişinin, Lala Şahin Paşa, Hacı İlbey ve Gazi Evranos Bey'in Rumeli fetihlerinin destanını dinledi. Sultan I. Murad Hüdavendigâr'la birlikte Kosova zaferlerinin sevincini milletiyle paylaştı. Hüdavendigâr'ı bu son ve büyük zaferinden sonra kaybetmenin hüznünü yaşadı. Yıldırım Bayezid'in yakınında bulundu. Niğbolu Zaferi ile gururlandı. İstanbul'u fethetmenin ümidi ile kanatlandı. Ankara yenilgisi ile üzüntüye boğuldu. Karamanoğlu'nun Bursa'yı nasıl tahrip ettiğini gördü, yıkıldı. "Yok oluyor" denilen bir devletin, Çelebi Sultan Mehmed'in ellerinde yeniden dirildiğini gördü, sevindi. Ulucami'nin imamlığını yaptı. Emir Sultan'ın dostluğunu kazandı, belki de ona mürit oldu. Vefat edince de buraya, hâlâ servilerin serinlettiği bu güzel yere gömüldü. Sevdikleriyle birlikte oldu. Ama en önemlisi altı yüz yıldır sevilmenin, hiç unutulmamanın hazzını yaşadı.

Süleyman Çelebi Türbesi

Acı bir korna sesi beni düşüncelerimden kopardı. Üç beş adım geriye çekilerek oturdum ve servilerin gölgesine sığındım. Serinlik bana iyi geldi, zihnimi toparladım. Birden Mehmed Neşrî merhumun mezarının da burada olduğu aklıma geldi. Ruhunu şad etmek için dudaklarımdan

Fatiha dökülürken gözlerim ümitsizce çevrede mezarından bir iz, bir işaret aradı. Heyhat!

Gariptir bu ünlü Osmanlı tarihçisinin adı da tam olarak bilinmiyor. Halil İnalçık Hoca bir makalesinde Hüseyin b. Eyne Bey olabileceğini söylüyor. Bazı kaynaklarda ise Neşrî, Mevlâna Neşrî ve Mehmed Neşrî diye geçiyor. Karamanlı veya Germiyanlı olduğu söylenen Neşrî, tahsilini Bursa'da tamamladı ve uzun yıllar burada ikamet etti. Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz devri olaylarına şahit oldu ve muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta oturmasından hemen sonra, 1520 veya 1521 yılında vefat etti. Bursa'da Mevlit müellifi Süleyman Çelebi'nin yanına defnedildi. Bursalı Mehmed Tahir'e göre ne yazık ki mezarı yol genişletmeleri sırasında harap oldu. Şu anda onun mezarını göremememizin sebebi işte bu tahribattır.¹

Neşrî, ihtişamlı bir devirde dört muhteşem padişah görmüştü. Görmekle, tanımakla kalmadı, onları eseriyle tarihe mâl etti. O bunu en önemli eseri olan ve bizim de Bursa gezilerimiz sırasında çok sık başvurduğumuz *Kitab-ı Cihannüma* adlı tarih kitabı ile başardı. Mevlâna Mehmed Neşrî, bugün hâlâ zevkle okunan ve yararlanılan bu eserini, kendi devrinin olaylarını Türkçe anlatmak için yazdığını belirtiyor. İlk beş bölümünü Fatih Sultan Mehmed'e, Oğuz Han'dan başlayıp kendi zamanına kadar gelen Osmanlı Devleti tarihi kısmını ise 1493 yılında II. Bayezid'e takdim etmişti.

Neşrî, eserinde yazılı kaynaklarının adını vermiyor. Ancak Âşıkpaşazâde'nin *Tevarih-i Al-i Osman*'ı ve bunun da dayandığı *Yahşi Fakih* menakıbnamesini önemli ölçüde kullandığı anlaşılıyor. Bazı olayları anlatırken Âşıkpaşazâde'nin eserinden kelime kelime nakillerde bulunması buna işaret ediyor. *Kitab-ı Cihannüma* yazıldığı yıllarda da tanınmış bir tarih kitabıydı. İdris-i Bitlisi, Lutfi Paşa, Matrakçı Nasuh, Âli Mustafa Efendi, Hoca Sadeddin Efendi, Solakzâde ve Müneccimbaşı Ahmed Efendi gibi tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılması bunu gösteriyor.² Neşrî,

1 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, s.150; Abdülkadir Özcan, "Neşrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, s.20-21.

2 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kültüğü*, Haz., Hüseyin Algül- Osman Çetin- Mefail Hızlı- Mustafa Kara- M. Asım Yediyıldız, Bursa 2009, III, s.296-297; Abdülkadir Özcan, "Neşrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, s.20-22.

aynı zamanda şairdi ve kitabını yer yer şiirlerle süslemişti. Bir şiirinde şöyle diyor:

*Gözlerimden aktı deryalar gibi yaşım benim
Dostlar çok gördü onmadık başım benim
Geçmek için seyl-i eşkimden hayâlin askeri
Bir direkli iki gözlü köprüdür kaşım benim*

Mevlânâ Mehmed Neşrî'nin mezarını yok ettik! Tek tesellimiz onun, yazdığı kitapla hâlâ bizimle beraber yaşıyor olması!

*

Şehirlerde olsun, köylerde olsun servi, bize her zaman mezarlıkları hatırlatır. Mezar ve servi, hep yan yana bulunur. Atalarımız, sevdiklerini bu endamlı ve yıl boyu yeşil kalan ağacın serinliğine emanet etmeyi tercih etmiştir. Ve bize; şehrimizin, kasabamızın, köyümüzün hemen yanı başında veya içinde, kolay kolay ortadan kaldırılamayacak yeşil vahalar bırakmışlar. Bu nedenle bizim kültürümüzde mezarlık, yeşillik demektir. Ne yazık ki şehirlerimizdeki bu “yeşil vahaların” pek çoğunu ortadan kaldırdık. Bu yok oluştan Bursa da nasibini aldı. Deveciler Mezarlığı, Kurdoğlu Mezarlığı, Yeniyer Mezarlığı artık yoklar! Bunların yerini bilen bile kalmadı! Hangi şehircilik zaruretleri, hangi sosyo-kültürel baskılar, hangi ekonomik sebepler bizi bunları yok etmeye sevk etti? Doğrusu bilmiyorum!..

Oturduğum yerden sola, Hüdavendigâr'a doğru baktım ve güzel bir çay bahçesinin müşterilerini beklediğini gördüm. Bu servisiz alanın çevresinde asırlık başka serviler göze çarpıyor. Belli ki bir zamanlar çay bahçesinin yeri de servilikmiş! Daha ileride, yolun alt tarafında Karagöz'ün anıt mezarı var.

Kendime ikinci durak yeri olarak Karagöz'ü seçtim. Bu ikinci hedefime doğru ilerlerken gözlerim hep çevredeki servilere takılıyor. Genç ağaçların yanında yaşlı oldukları bir bakışta anlaşılan ağaçlar da var; kolu kanadı kırılmış, kurumuş, kadit olmuş olanları da var. Bu kadar çok servinin yalnız iki kişiye, Süleyman Çelebi ve Karagöz'e bekçilik ettiğini düşünebilir misiniz?

Kepecioğlu, Ahmed İlahî'den bahsederken diyor ki:

“Şeyh Ahmed İlâhi: Nakşibendî tarikatındandır. Fatih zamanında Buha-ra’dan Bursa’ya geldi. Defterdar Derviş Efendi, Eski Kaplıca yolunda, Mevlûdî Süleyman Çelebi kabri yanında, Yoğurtlubaba Zaviyesi civarına bu zat için bir zaviye ve cami yaptı. Tasarrufunu bu şeyhe vakfeyledi. Burada halka vaaz ve nasihatle ömrünü geçirdi. Vefatında oraya defnedildi. Fatih namına bir kitap telif eylemiştir. Şair ve edip bir zattır.”³

Demek bir zamanlar burada bir “hazire”⁴ varmış: Yoğurtlubaba veya Ahmed İlâhî Zaviyesi Haziresi. İşte bu serviler bu hazirenin hatırası olarak günümüze geldi. Artık cami, tekke, zaviye, mezarlık yok! Ne Ahmed İlâhî ve İlâhizadelerin ne Neşrî’nin ne de başkalarının mezarı var! Yalnız serviler, Süleyman Çelebi ve Karagöz’ün mezarı kalmış.

Aklıma, “Yoğurtlu Baba da kim?” sorusu takılıyor.

Geliniz bu hikâyeyi, Yâdigâr-ı Şemsî’ den öğrenelim: “Aziz-i mezbur, yoğurda mâil olmağla bu nâmla teşhir itmiştir. İsmi nâ-ma’lûm olup mahall-i mezkûrlarda uzletle dem-güzâr iken âzim-i dâr-i karâr ve zâviyesi haziresine vedâ-i rahmet-i Girdigâr olmuştur...” Bu satırlardan anlaşıldığına göre, Yoğurtlu Baba, yoğurdu çok sevdiğinden bu isimle ün yapmıştı. Adı bilinmemekte olup sözü edilen yerdeki zaviyesinde/tekkesinde uzlet hayatı yaşamış ve vefat etmişti. Vefatından sonra zaviyesinin haziresine defnedildi. Devamında özetle şu bilgilere yer veriliyor: “...Yoğurtlu Baba denilen kişinin, Bursa fethinde bulunan kırk abddan biri olması muhtemeldir. Süleyman Çelebi’nin hayatını yazanlar, onun, h. 825 (m. 1421-22)yılında Yoğurtlu Baba Zaviyesi haziresine gömüldüğünü söylüyorlar...”⁵

Aynı yerde Süleyman Çelebi hakkında da özetle şöyle deniliyor: “Süleyman Çelebi, Orhan Gazi devrinde doğmuş, tahsilden sonra Süleyman Paşa’nın musahibi olmuştur. Daha sonra Yıldırım Bayezid’in divan-ı hümayununun imamı iken Emir Sultan hazretlerine intisab etmiştir. Ulucami’de imamlık yapmıştır. Mevlid-i Şerif’in yazılış sebebi cahil bir vaizin, Hz. İsa’yı Hz. Mu-

3 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa, 2009, I, s.92.

4 Hazîre: Cami, tekke, türbe vb. yerlerin çevresinde bulunan mezarlıklar.

5 Mehmed Şemşeddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, (Haz. M. Kara-K. Atlansoy), Bursa, 1997, s.597.

hammed Mustafa'dan üstün görmesidir. Bu hizmeti, kâinatın övüncü olan Peygamberimiz katında kabul görmüş olmalı ki şimdiye kadar yazılan mevlit kitapları yaygınlık kazanamadıkları halde Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i halkın takdirini kazanmış ve her yerde, her vesile ile okunmuş ve bu arada kendi ruhuna da Fatiha okuna gelmiştir.”⁶

Hikâye uzun, yoluma devam etmem ve bir an önce Hüdavendigâr'ın huzuruna çıkmam gerekiyor.

*

Lütufkâr bir sürücünün yavaşlamasını ganimet bilip, bir hamlede yolun karşısına geçtim. İşte, Karagöz'ün doğal anıt sayılan servilerle çevrelenmiş anıt mezarı. Karagöz ve Hacivat!.. Acaba devrin sultanı, kültürümüzün ve hayal perdemizin bu iki unutulmaz simasını, yaptırdığı imaretinin inşaat işlerini aksatıyorlar diye idam ettirdi mi? Hiç ihtimal vermiyorum. Hatta mümkün görmüyorum. Bir padişah, inşaat işçileri ile neden ilgilen sin ki! Mimarbaşı var, mimarlar var, ustalar ve kalfalar var. İşçilerle ilgilenmek onlara düşer. Sonra, “hayır” niyeti ile cami, medrese, han, hamam yapmak isteyen ve halka hizmet sunmaya çalışan bir sultan, insanları ağlatıyorlar diye değil, güldürüyor ve eğlendiriyorlar diye iki kişiyi neden idam ettirsin? Bunun mantığı yok!.. En azından gönlüm beni böyle düşünmeye zorluyor. Aslında bu düşüncede yalnız değilim. Kâmil Kepecioğlu, Karagöz hakkında bilgi verirken: “Bursa'dan Çekirge'ye giden yolun kuzeyinde, Mevlit sahibi Süleyman Çelebi'nin mezarının karşı tarafında, Çivicinin Konağı denmekle maruf eve varmadan sağ tarafta Karagöz namına dikilmiş bir mezar taşı vardı. Yunanlılar zamanında bu taş kırılmış ve hayır sahipleri tarafından bir müddet saklandıktan sonra Bursa Müzesi'ne nakledilmiştir,” dedikten sonra düşüncelerini şöyle dile getiriyor: “Bursalılarda, Pirinç Han yapılırken maskaralıkla ameleyi oyalayarak inşasını geç bıraktığından dolayı katlolunduğu, babalarından evlatlarına intikal eden rivayet kabilinden ağızdan ağıza intikal etmektedir. Bazıları Pirinç Han olmayıp Orhan Cami ve bazıları da Ulucami yapılırken derler. Günah tan korkan ve esasen cami gibi hayır işi yapan padişahların, bu işlerde

6 Mehmed Şemşeddin, a.g.e., s.597-598.

kullandıkları ameleyi idam etmeleri akla biraz uzaktır”⁷ diyor.

Hacivat - Karagöz Heykeli ve Müzesi

Hepsine rahmet dilemekten başka elimizden ne gelir ki!

*

Sonunda Eski Kaplıca'ya gelebildim. Karşıda hatırlanmayı ve ziyaret edilmeyi bekleyen İlyas Ali'nin torunu Lâmii Çelebi'nin mescidi var. Bursa ve Osmanlı kültür tarihinin bu önemli ismini gücendirmek olmaz. Trafiğin yavaşladığı bir an hemen yolun karşısına geçiyorum.

Asıl adı Mahmud olan Lâmii Çelebi, 1473 yılında Bursa'da doğmuş. II. Bayezid'in defterdarı Osman Çelebi'nin oğlu, Nakkaş Ali b. İlyas'ın da torunudur. Ankara Savaşı'ndan sonra Bursa'yı ele geçiren Timur tarafından Semerkant'a götürülen Nakkaş Ali, nakkaşlık sanatını orada öğrenmiş ve Bursa'ya döndüğünde de Yeşil Cami ve Türbe'nin nakışlarını yapmıştır.

On beşinci asrın son çeyreği ile on altıncı asrın ilk yarısında yaşamış olan Lâmii Çelebi, Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı dönemleri olan Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devir-

7 Kâmil Kepcioğlu, a.g.e., III, s.38-39.

lerini görmüştür. Lâmii Çelebi, eğitimini Bursa'da tamamlamış ve hayatını Bursa'da geçirmiştir. Gençliğinde Muradiye Medresesi'nde okuyan Lâmii, daha sonra tasavvufa yönelmiş ve Nakşibendî tarikatına girmiştir. Bundan sonra ömrünü tasavvuf ve edebiyat alanında eserler yazarak, tercüme yapılarak geçirmiştir. Özellikle Molla Cami'nin, Şevâhidü'n-Nübüvve ve *Nefehâtü'l-Üns* adındaki iki Farsça eserini tercüme etmesi ona "Cami-i Rum" yani, "Anadolu'nun Molla Camisi" unvanını kazandırmıştır. *Hüsn ü Dil, Şerefü'l-İnsân, Letâifnâme, Maktel-i Hüseyin, Gûy u Çevgân, Ferhâdnâme, Vâmık u Azrâ, Vîs ü Râmîn* ve *Heft Peyker* adlı eserleri de vardır. Bizim bu gezi notlarımız bakımından hemen hatırlamamız gereken bir başka eseri ise Bursa'yı tanıtmak amacıyla yazdığı ve *Şehrengiz Bursa* adını verdiği mesnevisidir.

Şehrengizler, on altıncı yüzyıl başlarında Divan edebiyatımıza girmiş manzum şehir methiyeleridir. Lâmii Çelebi'nin Şehrengiz'i 638 beyittir. Eserde, Kanuni Sultan Süleyman ve sadrazamı İbrahim Paşa övülmüş, Bursa'da türbeleri bulunan ilk Osmanlı sultanları tanıtılmış, bunların şehzadeleri hakkında bilgi verilmiştir. Yaptırdıkları cami, medrese, imaret ve darüşşifa gibi eserler ile bu eserlere emeği geçenlerin üstünlükleri dile getirilmiştir. Bursa'da yaşamış, medrese ve tekkelerde öğrencilere ve halka hizmet sunmuş ilim adamları anlatılmıştır. Bursa'nın doğal güzelliklerinden, dağlarından, nehirlerinden, sularından, mesire yerlerinden söz edilmiştir. Eserin sonunda padişahın başarısı ve devletin devamı için dua edilmiştir. Lâmii Çelebi, bir benzeri olmayan bu eserini, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bursa'ya gelişi dolayısıyla kaleme almış ve bunu açıkça ifade etmiştir.

*Haber aldun ki şehinşâh-ı devrân
Gelürmüş Bursa şehrin ide seyrân.....
Diyem kimdür sana ol şâh-ı devrân
Yedi iklim hân Sultan Süleyman*

Hüdavendigâr (I. Murad) Cami

Hüma Hatun'la evli olan Lâmiî Çelebi'nin; Mevlânâ Abdullah Çelebi, Derviş Çelebi, İbrahim Çelebi ve Ahmed Çelebi adında dört oğlu, Zeynep Hatun ve Safiye Hatun adında iki kızı vardı. Hisar semtinde, Nakkaş Ali Mahallesi'nde oturuyordu. 1532 yılında vefat etti ve Nakkaş Ali Mescidi haziresine defnedildi.⁸

Lâmiî Çelebi Cami'ne gelince; bu cami bir rivayete göre Lâmiî tarafından 1528 yılında mescit olarak yaptırılmış ancak sonradan bir minber konularak camiye çevrilmiştir. Cumhuriyet döneminde bir ara başka amaçlarla kullanılan cami, altmışlı yıllarda, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılarak yeniden ibadete açılmış. Camiye her yanı kapalı son cemaat yerinden girdim. Namaz vakti olmadığından içeride kimse yoktu. İç ölçüleri yaklaşık 7,5x9,5 metre olan dikdörtgen bir ana mekâna sahip camide bir süre oturdum. İçerisi biraz loş görünüyor, bunun sebebi batı cephesi duvarında pencere bulunmaması. Bina kâgir duvarlı, ahşap çatılı ve kiremit örtülü. Kuzeydoğu köşesinde yer alan minare kaidesi de son cemaat yerinin içine alınmış.

8 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.98-99; Murat Yurtsever, "Lâmi'î Çelebinin "Bursa Şehrengizi"nde Mekân Tasvirleri", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S2, C2, 1987, s.243-252.

Hüdevendigâr Camii içi

Önünden her geçtiğimizde bize çok önemli bir Osmanlı aydını olan banisi Lâmii Çelebi'yi hatırlatan bu güzel ata yadigârı eserden ayrıldım ve tekrar yolun karşısına geçtim. Yolun alt tarafında bir zamanlar bir havuzdan ibaretken I. Murad'ın üzerini kubbelerle kapattığı ve erkek-kadın, yoksul-zengin bütün bir halkın hizmetine sunduğu şifa yurdu Eski Kaplıca var. Yukarıda da bir kartal gibi tepeye konan Hüdevendigâr İmareti!..

“Hakkın yardımı ile kâfirler helâk olup gidince, bu taraftan Murad Han Gazi, kâfirlerin bozguna uğramış olduklarını işitti, devlet ile döndü, yine Bursa'ya geldi. Oğullarını sünnet ettirdi, sonra, Yenişehir'de bir imaret yaptı. Postin-Pûş dedikleri bir dervişe bir zaviye yapıverdi. Bilecik'te bir cuma mescidi, kendisine Bursa Hisarı'nda Saray'da, kapı dibinde bir cami⁹, Kaplıca'da bir imaret, üzerine medrese yaptı.”¹⁰

Mehmed Neşrî, Sırp Sındığı Savaşı'nı anlattıktan sonra yukarıdaki satırlarla konuyu bitiriyor ve Osman Gazi'nin torunu Murad Hüdevendigâr'ın hayırseverliğini anlatmaya çalışıyor.

9 Şehadet Camii

10 Mehmed Neşrî, *Neşri Tarihi*, Haz. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, I, s.100.

Eski Kaplıcalar

Neşrî'nin, "Kaplıca'da..." diye başlayan bu son cümlesindeki Kaplıca, aslında bir zamanlar Çekirge'den Kaplıca diye de söz edildiğini gösteriyor. Yani buradaki Eski Kaplıca veya diğer bir söyleyişle Armutlu Hamamı aynı zamanda bir semti ifade için kullanılmış. Evliya Çelebi de Bursa kaplıca ve hamamlarını anlatırken buradan, "*Amma Eski Kaplıca: Gâzî Hudâvendigâr binâsıdır kim bir kubbe-i azîmin ortasında kavlı-î İmâm-ı Züfer bir havz-ı kebîri var kim aşren fe-aşrendir*," diyerek söze başlıyor. Havuzunu, kurnalarını, halvetlerini, camekânlarını, suyunun ne kadar faydalı olduğunu; hangi hastalıklara iyi geldiğini anlatıyor. Burada yıkananın hayat bulduğunu, vücudunun kulak memesi gibi yumuşadığını, insanın elininteninde sabun gibi kaydığını söylüyor. Havuza girmenin adabını hatırlatıyor. Buna uymayanların akıbetinin, "*zâtü'l-cenb marazına mübtelâ olup bir gün füc'eten Allah müsâfiri deyüp mâristâna ve vâdî-i hamûşâna korlar*" uyarısında bulunuyor. Hastaneye (mâristan) ve mezarlığa (vâdî-i hâmûşân) gitmek istemeyenlerin uyması gereken şartları da şöyle sıralıyor: *Önce havuz kenarına gidip bir güzel abdest alınır, sonra baş sıcak su ile yıkanır, ardından vücuda sıcak su dökülerek alıştırılır sonra ayaklar havuza sokulur; arkasından havuza girilir ve safa edilir ancak havuzda fazla kalınmaz. Dışarı çıkınca soğuklukta çıplak*

durulmaz, havlular içinde istirahat edilip ter atılır. Ardından elbiseler giyilir ve “hayât-ı câvidân” bulunur.¹¹

Evliya Çelebi'nin bu hekimâne tavsiyelerine uyuldu mu bilinmez ama söylediklerini günümüz doktorlarının da öğütlediği bir gerçek!

Bursa'ya ilk geldiğim yıllarda Eski Kaplıca çok sık ziyaret ettiğim yerlerden biriydi. Burası Romalılar zamanından beri biliniyor. Ancak o devirlerde bu günkü gibi yararlanılamamış, üstü açık bir havuz olarak kalmış. Sultan I. Murad, külliyesini bu semte yaptıınca burayı bir hamam haline getirmiş. 1511 yılında II. Bayezid tarafından soyunmalık bölümü eklenmiş. Duvarlarda taş ve tuğla kullanılmış. Ortasında büyük bir şadırvanı bulunan soyunmalık bölümünü iki tam ve iki yarım kubbe örtüyor. Sıcaklıktan sonra, sekiz sütuna oturmuş yuvarlak kemerlerin taşıdığı üzeri kubbe ile örtülü mekâna geçiliyor. Bu bölümde bir havuz ve aslanağzı var. Kubbelerin üzeri dıştan kurşunla kaplı iken sonradan sökülerek kiremitle kaplanmış. 1980'li yıllarda yapılan son onarımda iki büyük kubbe yeniden kurşunla örtüldü. Bir şifa kaynağı olan Eski Kaplıca, 1984 yılında Kervansaray Termal Oteli işletmesi haline geldi. Bu yapılanma, halkın Eski Kaplıca'dan yararlanmasını büyük ölçüde azalttı.¹²

Yol kotunun altında kalan Eski Kaplıca'yı bir süre seyrettikten sonra yoluma devam ettim. Amacım Murad Hüdavendigâr'ın türbesini ziyaret etmek. Bir süre I. Murat Caddesi'nde yürüdükten sonra sola ayrılan sokağa saptım. Ne var ki, camiye giden sokağın girişi sanki ziyaretçiler engellenmek isteniyormuş gibi park eden arabalarla kapatılmış. Güç hal ile kendime yol buldum ve gazi, şehit ve hayırsever sultanın huzuruna çıkmak için ilerledim.

Önce caminin karşısındaki türbeye uğramamız ve bu hayırsever sultanı ziyaret etmemiz gerekiyor. Yalnız yokuş beni yordu, biraz dinlensem iyi olacak! Türbenin önündeki çay bahçesi sıcaktan bunalan insanlarla dolu! Neredeyse boş yer kalmamış. Sıcaktan mıdır yoksa hem-civar oldukları

11 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s.17.

12 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, III, s.347-348.

sultana saygıdan mıdır bilinmez, herkes yanındaki ile sessiz bir sohbeta dalmış. Bir süre dinlenmek düşüncesiyle ben de kendimi bu sessizliğin içine attım. Hazır cami ve türbenin yanı başında oturuyorken külliye hakkında bilgi vermek istiyorum. Ama önce bu güzel hayır eserini yaptıranın kim olduğunu öğrenelim.

*

Hüdavendigâr Külliyesi'nin banisi olan Sultan I. Murad, 1326'da doğdu. Babası Orhan Gazi, annesi Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'dur. Babası onu henüz on iki yaşında iken Bursa Sancak Beyi olarak görevlendirdi.¹³ Rumeli fatihi kardeşi Süleyman Paşa'nın ölmesi üzerine 1357'de Lala Şahin ile beraber önemli bir kuvvetle Rumeli'ye geçti.

Şehzade Murad'ın emrinde Lala Şahin, Evrenos ve Hacı İlbey gibi ünlü komutanlar bulunuyordu. Edirne üzerine yürüdü ve Mayıs 1361'de şehir teslim aldı. Ardından Lala Şahin ile birlikte kuzeyde, Filibe doğrultusunda sefere çıktı. Fakat bu sırada Bursa'dan babası Orhan Gazi'nin ölüm haberi geldi (Mart 1362).

Tahta geçtikten sonra üç yıl Anadolu'da kalan Sultan Murad, Eretna ve Karaman tehdidini ortadan kaldırdı. Ankara Ahileri de kalenin anahtarlarını getirip Murad'a teslim etti. Mart 1366'da tekrar Rumeli'ye geçen Sultan, Edirne yakınındaki Çirmen'i ele geçirdi.¹⁴ 1369 yılı baharında Bizans'a ait Pınarhisar, Kırklareli ve Vize kalelerini aldı. Bu sırada, Kara Timurtaş Bey, Tunca vadisindeki Kızılağaç Yenicesi ve Yanbolu, Lala Şahin de Samakov ve İhtiman'a karşı akınlar yapıyordu.

Sultan Murad'ın Bursa'da bulunduğu bir sırada Sırp ordusunun harekete geçmesi Lala Şahin'i zor durumda bırakmıştı. Lala Şahin, Çirmen'e kadar ilerleyen Sırpların karşısına çıktı. Karşılaşma, Hacı İlbeği komutasındaki öncü Osmanlı kuvvetlerinin ani bir baskısıyla sonuçlandı (26 Eylül 1371). Sırp Sındığı adını alan bu zafer, Edirne'yi de büyük bir tehlikeden kurtarmış

13 Mehmed Neşrî, *a.g.e.*, I, s.161-164.

14 Halil İnalıcık, "Murad I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXI, s.156.

oldu.¹⁵ Sırp Sındığı zaferini, yeni başarılar izledi. Sonunda Bizans ve diğer Balkan hanedanları I. Murad'a haraç vermeyi kabul etti (1372). Böylece Rumeli'de Osmanlı hâkimiyeti iyice güçlendi.¹⁶ Balkanlardaki direnç kırılınca başta Sultan Murad olmak üzere Osmanlı akıncı beyleri bölgedeki şehirleri ele geçirmeye başladı. Rumeli Beylerbeyliğine tayin edilen Kara Timurtaş Paşa, önemli reformlar gerçekleştirdi. Tımar sistemine çeki düzen verdi ve yeni fetihler gerçekleştirdi. Sonunda Bulgar Krallığı, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı (1376).

Kuşkusuz bu dönemin en can sıkıcı olayı Savcı Bey isyanıdır. I. Murad'ın, muhtemelen Bizans İmparatoru ile birlikte 1372 baharında Rumeli'de bulunduğu sırada, her iki hükümdarın İstanbul ve Bursa'da bıraktıkları oğulları Andronikos ve Savcı Bey, aynı anda babalarına karşı isyan etti ve 1373 Mayıs başında harekete geçtiler. Savcı Bey, Bursa'da kendisini sultan; Andronikos, İstanbul'da kendisini imparator ilân etti. Edirne'de isyanı duyan Murad, Boğaz'ı geçip Bursa'ya yürüdü; Kite Ovası'nda şehzade ele geçirildi.

Haziran 1373'de tekrar Edirne'ye geçen Sultan Murad'ın emriyle Çandarlı Kara Halil Hayreddin, Gazi Evrenos ve Lala Şahin Serez; Gümölcine, Buri, İskeçe, Avrathisarı gibi şehirlerin fethine koyulmuştu. Bir süre sonra Niş ve Sofya, Osmanlı hâkimiyetine geçti. Sofya'nın alınması Makedonya, Sırbistan ve Arnavutluk yolunu açmış oluyordu.

I. Murad, Anadolu beyleri üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmak amacıyla akrabalık bağları oluşturmaya çalıştı. Şehzade Bayezid'i Germiyanoglu Süleyman'ın kızı ile evlendirdi¹⁷. Süleyman Bey, Bayezid'e çeyiz olarak Karaman ülkesine sınır olan Kütahya, Simav, Emet, Tavşanlı ve Gediz'i verdi. I. Murad da kızı Nefise (Melek) Hatun'u Karamanoglu Alâeddin Ali Bey'e nişanladı. Hamitoğullarından Göller bölgesindeki Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta'yı satın alma düşüncesinin altında

15 Halil İncalcık, *a.g.m.d.*, s.157-158.

16 Halil İncalcık, *a.g.m.d.*, s.158.

17 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Nşr., Atsız, İstanbul, 1970, s.62-64; Halil İncalcık, *a.g.m.d.*, s.159.

da bu yatıyordu. I. Murad, Rumeli'yi fetih alanı olarak seçmişti. Onu en çok üzen şey Balkanlara hâkim olmaya çalışırken başta Karamanoğulları olmak üzere bazı beylerin Anadolu'daki başkaldırıları ve yıkıcı faaliyetleriydi. Onlarla uğraşmak fetihlere sekte vuruyordu.¹⁸

Murad Hüdavendigâr, Anadolu'da işleri yoluna koyduktan sonra 1383'te dördüncü defa Edirne'ye geçmişti. Niş, Epir, Arnavutluk doğrultusundaki akınlara hız verdi. Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa; Pirlepe, Manastır ve İştîp'i aldığı gibi 1383-85'te Epir bölgesine de akınlar başlattı. Uc bölgesine, Vardar ve Serez ovalarına, Manisa dolaylarından Yörükler getirtilip yerleştirildi.¹⁹

I. Murad, Tebriz'den Anadolu'ya giren ve Bursa'ya ulaşan kervan yolunun hayatî önemini kavradığından Danışmendiye vilayeti, özellikle Kastamonu ve Amasya ile de yakından ilgilendi. Kastamonu Beyi ile akrabalık kurmaya çalıştı. Özellikle güneydeki bazı beylikler üzerinde etkili olduğunu bildiği Memlûk Sultanı Berkuk'a elçiler gönderdi (1388).

Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa, Çandarlı Ali Paşa, Lala Şahin ve Timurtaş oğlu Yahşi Bey'in Bulgaristan'da yayılan ve Bosna'ya doğru gelişen fetih hareketleri 1389'da I.Kosova Savaşı ile noktalandı. Osmanlı kuvvetlerinin kesin galibiyetiyle sonuçlanan savaş, ne yazık ki, Sultan Murad'ın şehadetini de beraberinde getirdi.²⁰

*

Savaş meydanında cenk ederken şehit düşen ilk ve tek Osmanlı padişahı Sultan I. Murad Hüdavendigâr, babası Orhan Gazi'nin yolundan giderek Bursa halkına hizmet için Çekirge'deki bu külliye yapıtırmıştı. Şu anda

18 Mehmed Neşrî, *a.g.e.*, I, s.105; Halil İncalcık, *a.g.m.d.*, s.163. (Karamanoğlu Alaeddin Bey Osmanlı topraklarına girince); "Gazi Murad Han bunu duyarak, üzüldü, devlet âyânını, saltanat erkanını topladı ve 'Şu ahmak zalimin yaptığı işleri görün: Ben Allahu Teala yolunda din gayreti ile çalışarak ülkemi bırakıp, bir aylık yol kâfir içine gideyim, gece ve gündüz ömrümü gazaya sarf etmek için niyet edeyim, yiyip içmeyi terk edeyim, belâ ve mihneti seçeyim, o gelsin, bir bölük mazlum Müslümanların üzerine düşsün, yağma etsin, incitsin. Ey gaziler, bu zalimleri nasıl edeyim? Beni gazadan men ederek, bana Müslümanlar üzerine kılıç sallamak kötü işini işlettir. Eğer vazgeçip cihâd ve gaza ile meşgul olursam, Müslümanlar zalim eline düşerler, eğer üzerine varırsam, gaza kılan gazilerin kılıçlarını Mü'minlerin üzerine döndürmek lâzım gelir,' diye hayli tereddüt etti..."(Mehmed Neşrî, aynı yer)

19 İ. Hakko Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, s.179-181.

20 İ. Hakko Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, s.252-257; Halil İncalcık, *a.g.m.d.*, s.162.

camii, medrese, zaviye ve türbeden oluşan külliyeinin tam merkezindeyim. Buraya Hüdavendigâr Külliyesi denildiği gibi Çekirge İmaretii veya Kaplıca İmaretii de denilmiştir. Bir zamanlar Bursa'ya uzak bir köy olan Çekirge, külliyeinin inşasından sonra büyümüş ve bir semt hâline gelmiş.

Hüdavendigâr Külliyesi'nin yapım tarihi kesin olarak bilinmiyor. Ancak 1367-85 yılları arasında yapılmış olduğunu kabul eden sanat tarihçileri var. Vakfiyesine göre Bursa ve çevresindeki pek çok köyün, arazinin, şehrin içinde iki hamamla dükkânların, çevredeki köylerde bulunan bağların, Mudanya Kalesi'nin ve Kurşunlu'nun külliyeinin evkafından olduğu anlaşılıyor.

Evliya Çelebi, *Hüdavendigâr Camii*'nden söz ederken, "Tarz-ı binâsı hiçbir camiye benzemez, gayet musannadır," diyor. Ayrıca alt katı ibadethane olan binanın üstünde çepeçevre medrese hücreleri bulunduğunu ve mutlaka görülmesi gerekli güzel bir cami olduğunu söylüyor.²¹ Ünlü tarihçi Hammer, 1804 yılında yaptığı Bursa ve İznik gezisi sırasında Hüdavendigâr Camii'ni de ziyaret etmiş ve ruhanîyet ve ilmin tek bina içinde birleştirilmiş olduğunu vurgulamış. Gerçekten de öyle! İlk defa 1965 yılında gördüğüm bu güzel ve tarihî yapının Osmanlı mimarisinde bir benzeri yok.

Hüdavendigâr Camii, Orhan Camii ile başlayan tabhaneli camii geleneğinin devamı niteliğinde bir zaviyeli camiidir. Külliyeinin en önemli parçası olan camii, kesme taş ve tuğladan özenilerek yapılmış. Duvarlar yer yer üç metreyi bulacak kadar kalın tutulmuş. Bazı yerlerinde Bizans yapılarından toplanmış devşirme malzeme de kullanılmış. Dışarıdan birkaç basamak merdivenle çıkılan son cemaat yeri iki katlı bir cephe mimarisinin alt kısmı olup beş bölümlüdür. Kemerler kalın, ağır pâyelerle taşınmış. Son cemaat yerinden harime girişte önce kare bir mekâna geçiliyor. Bu mekânın iki yanında üst kata çıkan merdivenler ve iki oda bulunmaktadır. Buradan dar bir giriş eyvanı ile camii harimine giriliyor. Camii ana mekânı üstü kapalı bir medrese avlusu gibi düşünülmüş ve fenerli bir kubbe ile kapatılmış. Yanlarda açık iki eyvan, köşelerde de ikişer oda yerleştirilmiş. Giriş eyvanı karşısında oldukça büyük bir eyvan daha var. Burası esas namaz yeri

21 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s. 17.

olup; mihrap, kible yönünde dışarıya taşan bir yuva içine yerleştirilmiş. Eyvanların ve tabhane odalarının üstü tonozla kapatılmış.

Caminin üst katı *medrese* olarak düzenlenmiş. Girişin iki yanındaki kapılardan taş merdivenlerle medreseye çıkılıyor. Bu çifte merdivenler, alttaki giriş dehlizinin üstünde bulunan tonozlu bir mekâna açılıyor. Buradan son cemaat yerinin üstündeki beş bölümlü galeriye çıkılır. Bu galeri, ortalarında bir sütunla ayrılmış sivri kemerli beş açıklıkla ovaya bakan harikulade bir manzaraya sahiptir. Pâyelerin aralarında bulunan birer sütun, her kemeri ikiye ayırır. Merdivenlerin başındaki hol, bir koridora açılıyor. Üç metreden daha geniş olan bu hol, U harfi biçiminde binanın ortasındaki iki mekânı yukarıdan sarar. İbadet mekânı olan büyük eyvanın etrafında yaklaşık 80 cm genişliğinde çok dar dehlizler halinde devam ederek mihrabın bulunduğu çıkıntının içindeki kubbeli küçük mekânda son bulur. Buradaki bir açıklıktan namaz mekânı görülebilir. Koridorlardan iki yanda olanlar da ortadaki kubbeli mekâna ikişer pencere ile açılır.

Yan koridorların arkalarında, altışardan, toplam on iki medrese hücre si sıralanır. Bu hücrelerin dışarıya bakan birer penceresi var. Medrese katına çıkışı sağlayan merdivenlerin iki yanında ise diğerlerinden daha büyük ve önlerinde birer hol bulunan ikişerden dört hücre bulunuyor.

Hüdavendigâr Medresesi, Osmanlı tarihi içinde önemli bir öğretim müessesesi olarak görev yapmış, on altıncı yüzyıl başlarında “otuzlu” iken 1652’de “altmışlığa” kadar yükselmiştir. Müderrisleri arasında Molla Gürani, Zenbilli Ali Efendi, Tacizâde Cafer Çelebi gibi ünlü kişilerin adlarına rastlıyoruz.

1855 depremi sırasında zarar gören Hüdavendigâr Külliyesi, II. Abdülhamid döneminde tamir edilmiştir. Tamir kitabesi 30 Ağustos 1904 tarihini taşıyor.

Biraz sonra ziyaret edeceğimiz *türbeye* gelince; I. Murad’ın türbesi caminin önünden geçen yolun sağında, ovaya hâkim bir set üzerinde yer alıyor. Sultan Murad, 1389 Kosova Savaşı’nda şehit edilince iç organları çıkarılarak hemen oracıkta yapılan türbeye gömülmüş, cesedi de Bursa’ya getirilerek defnedilmiş ve üzerine işte bu türbe yaptırılmıştır.

Kare planlı türbenin üstü kubbe ile kapatılmış. Genişçe bir dehliz, ortada sütunlarla bölünmüş merkezî alanı dört taraftan kuşatıyor. Dehlizin üstü beşik tonozla örtülmüş. Türbenin tam ortasında Murad Hüdavendigâr'ın piriç bir parmaklıkla çevrilmiş sandukası yer alıyor. Bir yanında torunu Süleyman Çelebi'nin, diğer yanında Yıldırım Bayezid'in çocukken ölen oğlu Musa Çelebi'nin sandukaları vardır. Duvarın önündeki dehlizdeki beş kabirden üçü I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi'ye; Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan'a ve II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed'e ait. Diğer ikisinin sahipleri bilinmiyor. Türbeyi ziyaret etmiş olan yabancılar, burada Hüdavendigâr'ın zırhı ile şehit edildiği sırada üstünde bulunan kanlı gömleğinin muhafaza edildiğini bildiriyor. Hammer da 1804'te bunu gördüğünü yazıyor. Ancak şu anda, şehit padişahın bu emanetlerinden eser yok!

Caminin sağında, L harfi biçimindeki bina külliyesinin *aşevi/imaretidir*. Binanın uzun kolu caminin yan duvarına paralel olarak uzanır. Ortasında bir avlu var. Kapısı üstündeki kitabede, II. Abdülhamid'in 1 Eylül 1906'da bu imareti "tecdiden" inşa ettirdiği belirtilir. Üstü çatı ile örtülü ve içinde beş ocak yeriyse bacalar olan bina çok harap durumda iken 1976-78 yıllarında tamir edildi, bir süre öğrenci yurdu olarak kullanıldı ve daha sonra emniyet birimlerine tahsis edildi.

Hüdavendigâr Külliyesi'nin son parçası ise caminin sol tarafında bulunan, halk arasında Girçik Hamamı/Bekâr Hamamı adıyla tanınmış küçük kubbeli binadır.²²

*

Yeteri kadar dinlendik. Artık sıra Hüdavendigâr'ı ziyarete geldi. Açık türbe kapısından içeri girerken genç bir anne ile henüz sekiz-on yaşlarındaki oğlu türbeden çıkıyordu. Acaba bu ziyaret onlara ne kazandırdı? Hüdavendigâr'ın huzurunda neler hissettiler? Şu kapıdan sessizce çıkarken neler düşünüyorlar? Zihnimde bu sorular, içeri girdim. Türbe bomboş! Benden başka kimse yok. İnsanda, bir adım ötesinin başka bir dünya olduğu hissini uyandıran bu esrarlı mekâna derin bir sükûnet hâkim. Tam, Gazi

22 Semavi Eyice, "Hüdavendigâr Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, s.290-295.

Hünkâr'a okuduğum Fatiha'yı bitirmiştım ki kubbeden mi yoksa Kosova ufuklarından mı yankılandığını anlayamadığım şu duayı duyar gibi oldum:

“Allah’ım, efendim, mevlâm! Bunca defa katında duamı kabul ederek, beni mahrum eylemedin, yine benim duamı kabul eyle. Bir yağmur vererek, bu karanlığı ve tozu kaldır, dünyayı nurlu kıl, tâ ki, kâfir ordusunu gözümle görerek, karşı karşıya cenk edelim.

Ey Allah’ım, mülk ve kul senindir, sen kime istersen verirsin. Ben de bir naçiz, âciz kulunum. Benim fikrimi ve sırlarımı sen bilirsin. Benim gayem, mülk ve mal değildir. Buraya kul, cariye için gelmedim. Hemen, halis ve muhlis senin rızanı isterim. Ya Rab, beni bu Müslümanlara kurban eyle, tek bu müminleri kâfir elinde mağlup ederek, helâk eyleme. Ey Allah’ım, bunca nüfusun katline beni sebep eyleme. Bunları mansur ve muzaffer eyle. Bunlar için ben canımı kurban ederim, tek sen kabul eyle. İslam askeri için ruhumu teslim (ölüme) razıyım, tek bu müminlerin ölümünü bana gösterme.

Allah’ım, beni civarında misafir ederek, benim ruhumu, müminlerin ruhuna feda kıl, beni ilk gazi kıldın, bugünü son şehitlik günü kıl.”²³

Sultan 1. Murad'ın Bursa'daki Türbesi

23 Mehmed Neşrî, a.g.e., I, s.137.

Sultan 1. Murad'ın Bursa'daki Türbesinin kapısı

Duyduklarım ile kendimden geçtim. Belki vücudum hâlâ türbede idi ancak ruhumla başka bir diyarda, başka bir devirde olduğumu hissediyordum. Henüz “Gazi” olan Murad Hüdavendigâr’ı, Kosova sahasında, çadırının içinde ölgün bir mum ışığında secdeye kapanmış, gözleri yaşla dolu olarak görüyor gibiydim. Kendi kendime, “Demek kahramanlık asrının şehit sultanı milleti için böyle dua etti ve kabul olunan duası onu şehitlik mertebesine yükseltti öyle mi?” diye mırıldandım. Sonra derin bir düşünceye daldım. Hayal ile hakikat arasında gezinirken arkamdan fısıltı halinde bir ses, bana: *Öyle!* dedi. Bu sesi tanıyordum. Yanında bir başkasının bulunmasını da dileyerek arkama baktığımda Bursa gezilerimin iki sadık rehberini görür gibi oldum, içim aydınlandı. Konuşan Mehmed Neşrî idi.

Gülen gözleri ile uzun uzun bana bakan Neşrî: “*Berhudar ol, oğul! Fatiha'nı aldım. Mezarıma gelince, onu çoktandır ben dahi bulamaz oldum,*” dedi. Ben,

geçmişimizi destansı bir anlatımla bize aktaran bu iki tarihçi ile yeniden beraber olmanın sevinci içinde iken Âşıkpaşaoğlu, gözleri Hüdavendigâr'ın sağındaki bir mezarda, kelimelerin üzerine basa basa ve hüznü bir sesle şöyle mırıldanıyordu: “*Ondan sonra, Bayezid hazırdı. Sancak dibine koydular. Yakup Çelebi tarafı da düşmanı kırmıştı. Geldiler: ‘Gel, baban seni ister’, dediler. Gelince onu dahi babası gibi ettiler. Oğluyla götürdüler. Onları yerli yerine yetirdiler. Ve ol gece askere ızdırap düştü...*”²⁴

Yaşlı tarihçi bir cümleyi tekrar edip duruyordu: “*Ve ol gece askere ızdırap düştü... Ve ol gece askere ızdırap düştü...*” Belli ki sevinmesi, bayram etmesi gereken askerler, büyük sultanın şehadetinden ve üç beş saat önce düşmanı kırıp geçiren Şehzade Yakup'un katlinden dolayı büyük bir üzüntüye kapılmış, zaferin sevincine erememişlerdi. Derviş Ahmed o ânı Yakup Çelebi'nin mezarına bakarak yeniden yaşıyor gibiydi.

Acaba Hüdavendigâr Sahrâ-yi Kosova'da duasını yaparken ciğerparesi oğlu Yakup'un da *milleti için feda edilerek* arkasından ebediyet âlemine uğurlanacağını biliyor muydu? Cansız bedenlerinin aynı gün Bursa'ya getirilerek bu güzel türbeye defnedileceklerini hissetmiş miydi?

Kosova Zaferi'nin büyük sultanı, mağdur, maktul, mazlum ve şehit şehzadesi Yakup Çelebi ile tam altı yüz on beş yıldır koyun koyuna burada yatıyor. Mümkündür ki onun aziz ruhu, tam altı yüz on beş yıldır sevgili oğlunu, kahramanlıkları için başını sıvazlayarak tebrik; uğradığı mağduriyetten dolayı da teselli ediyordur.

Yakup Çelebi ve uğradığı akıbet, insana, ister istemez Savcı Bey'i hatırlatıyor. Savcı Bey!... Murad Hüdavendigâr'ın büyük imtihanı!... Osman Gazi Türbesi'ne gidenler bilirler ki büyük sultanın yanı başındaki mezarlardan biri oğlu Alâeddin Paşa'ya, bir diğeri de Savcı Bey'e aittir. Savcı Bey, Osman Gazi'nin torunu Kosova şehidi I. Murad Han'ın oğludur. Alâeddin Paşa ve Savcı Bey! Fedakârlığın ve hırsın unutulmaz iki siması! Bu iki Osmanlı şehzadesinin burada yan yana yatmaları ne büyük tezat! Bir kenara çekilerek tahti kardeşi Orhan Gazi'ye bırakan ve gerçekten büyük bir fedakârlık

24. Âşıkpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332, s.63-64.

örneği gösteren şehzade Alâeddin'e, bu tavrından dolayı, “toplanan azizler ‘aferin’ etmişlerdi”.²⁵ Mutlaka Osman Gazi de kendi yoldaşı azizler gibi yanı başında yatan bu vefakâr ve fedakâr oğluna *aferinler etmekte* ve alnından öpmektedir. Taht için babasına isyan eden, ikbâli için düşmanla birlik olan; Gazi Hünkârı, devletinin bekası, milletinin birlik ve dirliği ile öz oğlunun idamı arasında karar vermeye zorlayan ve hiç kuşkusuz ona sonsuz acılar yaşatan Savcı Bey, galiba korkup kaçtığı babasından sonra nazlanıp sığınabileceği tek kişi olarak büyük dedesi Osman Gazi’yi görmüş ve Gümüşlü Kümbet’te onun kanatları altına sığınmış!

Bu tür garip tecellileri “Osmanlı tarihinin dibacesi” olan Bursa’da görmek, tarihi yeniden yaşamak her zaman mümkündür.

Benimle birlikte derin düşüncelere dalan bu geçmiş zaman ziyaretçilerine dönerek: “*Üstatlar, Âl-i Osman’ın hikâyesini verdiğiniz tarihlerinizde Savcı Bey’den hiçbir bahis yok, sebebi ne ola ki!*” dedim. Sustular. Anladım ki üzeri küllenen eski yaraları deşmek ve kanatmak istemiyorlardı. O iman ve kahramanlık asırlarının parlak sayfalarını, üzerlerine üç beş damla kan akıtarak kirletmek hoşlarına gitmiyordu.

Cevapsız kalan bu sorudan mıdır yoksa Hüdavendigâr’ın, üzerinde medrese bina eylediği camisinden yükselen ikindi ezanının çağrısına uyduklarından mıdır bilinmez, birdenbire kayboldular. Ben de beni kendime getiren ezanın çağrısına uyarak türbeden çıktım ve camiye doğru yürümeye başladım.

*

Caminin kapısından içeri girdiğimde, beni, dışarıdaki sığağınat; serin, ferahlatıcı ve uhrevi bir hava karşıladı. Mihraba doğru ilerledim. Saf tutmuş müminler arasında gözlerim beyhude bu iki eski zaman ziyaretçisini aradı.

Namazdan sonra hemen dışarı çıktım. Son cemaat revakında kendime uygun bir yer bularak camiden çıkanları gözlemeye başladım. Sokağın adımını atan herkes, Hüdavendigâr’ın türbesine dönüyor, ellerini açıyor ve onun aziz ruhuna Fatıha okuyordu. Gıpta ile: “*Altı yüz on beş yıldır her*

25 Mehmed Neşî, *a.g.e.*, I, s.74.

gün beş vakit namazdan sonra, onlarca hatta yüzlerce mü'minin Fatiha'sına sahip olmak ne saadet ne hoş bahtiyarlık ve ne büyük devlet!" dedim.

Dostlarım yine ortalıkta görünmüyordu. Acaba üst katta, medresedeki talebe hücrelerinden birinde mi yoksa başka bir dünyada mı saf tuttular? Kırklara karışıp onlarla mı Şehit Sultan'a Fatiha okuyorlar?

Kim bilir!...

Temmuz 2004, Bursa

Murad Hüdavendigâr İmaretî

İVANANLAR
ÖLMÜZLER
BU ALEM DEN
ÖTE KİNE
ÇÜÇERLER

YALNIZ O
ZALİMİ VE
YARATANDIR

III. BÖLÜM

Doğan Bey'in Feryâdı

III. BÖLÜM

Doğan Bey'in Feryâdı

“Doğan Bey, Yıldırım'ın maiyetinde birçok muharebelerde bulunarak şecaat ve besaleti ve sebat-ı kahramânânesi ile temeyyüz eylemiş en cesur komutanlarındandı...”

Kâmil Kepecioğlu

Durak kalabalıktı. Beklenen otobüs bir türlü gelmiyordu. Artık yazıları daha az seçen gözlerim sonunda beni evime taşıyacak belediye otobüsünün gelmekte olduğunu fark etti. Yolcular, aceleciliğin yol açtığı itiş kakış içinde otobüs durur durmaz indi. Yeni yolcular da bir koltuk kapma, uzun sürecek semt yolculuğunu bir yere oturarak tamamlama telaşı ile binmeye başladı. Ben de aynı telaşı yaşıyordum. Ancak bilinmez bir sebeple uzun süredir beklediğim otobüse binmekten vazgeçtim ve bir kenara çekildim.

Bir süre öylece kalakaldım. Sonra belli belirsiz bir istekle yürümeye başladım. Alt geçitten yolun karşısına geçtim. Koza Han'ına, sağımdaki Orhan Cami'ne, solumdaki Ulucami'ye baktım. Ulucami'nin avlusundan geçerken, sanki ilk defa görüyormuşum gibi, mü'minleri kuzey kapısından camiye ulaştıran merdiven basamaklarının yüksekliği dikkatimi çekti. Sonra nedendir bilmiyorum, geri dönüp üst kapıdan Emir Han'ına girdim. Banisi olan Orhan Gazi'yi hayalimde canlandırmaya çalıştım. Sağ revakta yürürken aniden sultan karşıma çıkacak gibi bir duyguya kapıldım. Yavaş

yavaş alt kata indim ve bir süre avluda oturdum. Bir bardak çay içip içmemek arasındaki tereddüdüm uzun sürünce kalktım; Kapalı Çarşı'yı geçerek Sultan Yıldırım Bayezid'e hürmeten Bedesten'e uğradım. İvaz Paşa Cami'nin yanına geldiğimde düşüncemin bir saat rakkası gibi tarihte dolaştığını; Orhan Gazi'yi, Hüdavendigâr'ı, Yıldırım'ı, Çelebi Mehmed'i, II. Murad'ı ve bütün bu sultanların vezirlerini, devlet adamlarını, komutanlarını, sadık dostlarını düşünmeye başladığımı fark ettim. Ayaklarım beni aşağıya doğru sürüklüyordu. Osmangazi Caddesi'ni geçtim. Yolumun üzerindeki Pars Bey türbesine geldiğimde durdum. Türbe Şehreküstü Cami haziresinde yer alıyor. "Şehreküstü", pek çok Anadolu şehrinde rastladığımız bir mahalle adıdır. Bursa'da fetihten sonra ilk kurulan mahallelerden biri de "Şehreküstü" mahallesidir. Kalenin dışarısında yapıldığı için bu isim verilmiştir.

Şehreküstü Cami

Aslında "pars", hepimizin bildiği bir hayvan adıdır. Ancak Osmanlı saraylarında yapılan temizlik işlerine de "pars" derlerdi. "Sarayda bugün pars var" demek, "sarayda temizlik var" anlamına geliyordu. Vaktiyle Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Saadet'in bulunduğu odanın tozlarını süpürge ile alırlardı ki buna "süpürge parsı", sabah nöbetçileri de çinileri ve

pencereleri yaş süngerle silerlerdi ki, buna da “pars” derlerdi.¹

Ulucami ve Kapalıçarşı'yı Şehreküstü Meydanı'na bağlayan cadde Bur-salıların öteden beri en çok kullandıkları yoldur. Ama acaba Şehreküstü Cami haziresindeki bu türbede kimin yattığını kaçıımız merak ettik? Gelip-geçiyor, bakıyor ama görmüyoruz. Şimdi tam zamanı, Kâmil Kepecioğlu'nu dinleyelim ve Pars Bey'in kim olduğunu öğrenelim:

“Pars Bey, II. Murad devri devlet adamlarından Abdullah oğlu Bedreddin Mahmud Bey'in şöhetidir. Vakfiyesinde bu zat hakkında, ‘Emiru’l-a’zam ve kadru’l-muazzam’ tabirinin kullanılmasından kendisinin büyük bir âmir ve kıymeti yüksek bir şahsiyet olduğu anlaşılıyor. Osmanlı saraylarında yapılan temizlik işlerine ‘pars’ denildiği düşünülürse, Bedreddin Mahmud Bey'in, sarayın temizlik işleri sorumlusu olduğu kabul edilebilir. Çok hayret verici bir durum da bazı belgelerde kendisinden, ‘bey’ sıfatı başa getirilerek, ‘Bey Pars’ diye söz edilmesidir. Yine de Bedreddin Mahmud’un ‘sarayın temizlik işleri âmiri’ olduğu anlaşılıyor.

Şehreküstü Mahallesi'ndeki camiyi Bedreddin Pars Bey yaptırmıştır. Yanında bir de zaviyesi vardı ki bu zaviye sonradan tekkeye çevrildi. Bu zaviyeye, Yakup Bey Zaviyesi de denilmiştir. Yakup Bey, Pars Bey'in oğludur. Cami yanında Şehreküstü Mezarlığı bulunuyordu. Yol yapımı gerekçesiyle 1904'de mezarlığın bir kısmı kaldırıldı. Birçok âlim, tarihçi ve şairin gömüldüğü bu mezarlık bugün artık tamamen yok olmuştur. Şehreküstü Cami çevresindeki serviler bu kabristanın günümüzdeki şahitleridir.

Caminin kible tarafında Bedreddin Pars Bey ile oğlu Yakup Bey'in medfun buldukları bir türbe vardır. Eski devirlerde kadınlar muradlarına ermek için her cumartesi günü gün doğarken bu türbeye gider, mevlit okur, kabrin sandu-kasına iç çamaşırıları, yemeni vs örter, bir hafta sonra gidip alırdı.”²

1801 Yangınında cami ve tekke yanmış, Pars Bey'in soyundan gelen Ahmed Baba Efendi tekkeyi Atatürk Caddesi'ndeki postane ve İş Bankası karşısında yaptırmış, cami yerinde bırakılmıştı. Ahşap olan bu cami, 1984 yılında

1 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, IV, s.34.

2 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.36.

yıkıldı ve kubbeli olarak yeniden inşa edilerek 1988 yılında ibadete açıldı. Minaresi eskidir. Türbe de 1994'den sonra yıkılarak yeniden yapılmıştır.³

Bedreddin Pars Bey hayırsever bir adamdı. Cami, zaviye, mezarlık hatta mahalle evlerinin arsası dâhil olmak üzere buradan Bursa Hisarı'na kadar uzanan geniş bir alan onun vakfıydı. Bugün Zafer Çarşısı karşısında kalıntıları bulunan Rum kilisesi arsası da Pars Bey Vakfı'na aitti. Daha önce adı Kozca olan Gemlik'e bağlı Umurbey Köyü ile Kirmastı (Mustafakemalpaşa)'ya bağlı Mazder Köyü de Pars Bey'in vakıfları arasındaydı. Bedreddin Pars Bey'in oğlu ve torunlarının da dedeleri gibi hayırsever insanlar oldukları günümüze gelen vakfiyelerinden anlaşılıyor.

*

Doğan Bey'in Mezarı ve arkada yeni Sulûki Cami

Pars Bey türbesinden ayrılıp Haşim İşcan Caddesi'ne inince Sülûki Cami'ni ve Yıldırım'ın fedakâr ve cesur komutanı Doğan Bey'i hatırladım. Bundan on beş yıl kadar önce, dostlarımla birlikte Niğbolu muhafız ve kahramanlarından Doğan Bey'in kabrini ziyaret etmek istemiştik. Me-

3 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.36.

zarının, Bursa'da yaptırdığı caminin yanında olduğunu bilmekle beraber artık ortada cami falan kalmamıştı. “Doğan Bey’in kabri, Sülûki Cami’nin yaklaşık yüz metre kuzeyinde, bir evin avlusundadır” dediler. Sülûki Cami, Fomara Meydanı’nda, Haşim İşcan Caddesi ile Fevzi Çakmak Caddesi’nin birleştiği köşede, Kervansaray Oteli’nin tam karşısında idi. Mahallenin muhtarını bulduk, sebep-i ziyaretimizi anlattık ve Doğan Bey’in mezarını ziyaret etmek, Fatiha okumak istediğimizi söyledik. Mahalle muhtarlığı bakımından o günlerin öncelikli meselesi, Yıldırım istikametinden gelirken Fomara Meydanı’na giriş noktasında yolun sağ şeridini tamamen kapatan Sülûki Cami’nin yerinden taşınması idi. Cami ibadete kapatılmış ancak bir türlü yıkılamamıştı. Muhtar, bizi önce camiye götürdü. İyice küçülmüş ve neredeyse yok olmak üzere olan cami haziresinde yerlerinden alınmış, sahiplerinden uzaklaştırılmış, birbirine karışmış erkek veya kadın mezar şahidelerini ve birkaç mezarı gösterdi. Sonra camiye girdik. Sıvaları dökülmüş, duvarlarında çatlaklar oluşmuştu. Caminin içinde mahallenin haylaz gençlerinin yaramazlık izleri göze çarpıyordu.

Daha sonra aşağıya doğru seksen-yüz metre kadar yürüdük. Muhtar, kerpiç duvarların arasına sıkışmış, söveleri çürümüş; yağmurda-karda ıslanarak, soğukta-sıcakta kuruyarak iyice yıpranmış; yaşlı, zayıf ve çökmüş bir insanın ellerindeki kabarık damarlar gibi damarlı, bir zamanlar boyalı olduğu anlaşılan çam tahtasından yapılmış bir kapının zilini çaldı. Kapı gibi yaşlı, insanda tarihten çıkıp geliyormuş hissini uyandıran temiz yüzlü, yüzüne bir görevi ifa etmenin ve tatmine ulaşmanın ağır vakarı sinmiş bir kadın açtı. Muhtar: “Bu beyler, ‘türbeyi’ ziyarete gelmişler” dedi. Doğan Bey’in türbedarı olduğunu anladığımız kadın kenara çekildi ve bize yol verdi. Kapıdan girince sağa döndük. Düzgün olmayan bir avlu! Çevresinde müstakil evler mi, iç içe odalar mı oldukları belli olmayan mekânlar! Avlunun ortasında yeşile boyanmış, yerden tahminen 50-60 cm yüksekliğinde bir mezar! Mezarın ayakucunda yine yeşile boyanmış bir saksı, başucunda da kırık dökük çatının ortasından kendisine yol bulmaya ve yükselmeye çalışan taze bir servi! Bir zamanlar burada bir cami ve hazire bulunduğunu bilmeyen bir kişinin bu mekânın ne ifade

ettiğini ve ne olduğunu tahmin etmesi çok zor. Zamanla cami ve hazire yok olmuş, yerlerine birbirinin içinde kaybolmuş evler yapılmış. Mezarın yeşil boyası gösteriyor ki Bursalılar Doğan Bey'i "Bursa'yı koruyan manevi erler" zümresine dâhil etmiş ve ziyaretleri ile onu altı asır yaşatmayı başarmışlar. Belli ki Doğan Bey'in mezarını koruyan ve bugünlere getiren şey, ona lââyık görülen işte bu *evliya* sıfatı imiş!

*

Peki, evliya çehresi ile Bursalıların gönlünde taht kuran Doğan Bey kimdi? Onu, bu makama yükselten hizmeti neydi?

Rivayet ederler ki, Muhammed Mustafa'nın hicretinden 789, İsa Nebi'nin tevellüdünden de 1396 sene geçmişti ki Sultan Yıldırım Bayezid, İstanbul'u fetih ve teshir etmeyi kurdu. Buna sebep, Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'nın: "Hey Sultanım! Bu İstanbul'un üzerine düşmemiz bize vaciptir. İstanbul'un bu tekfuru gayet müfsid bir kâfirdir. Onu oradan çıkarmamız gerekir. İslam vilayetleri arasında bu kâfir neyler? Alaşehir gibi bu mel'unu da kolaylıkla fethetmemiz ümid olunur"⁴ demesi idi. Yıldırım, bahadırları ile İstanbul'u almak için büyük gayretler göstermişti. Lakin o devirde top azdı. İstanbul surları ise kavi, aşması-geçmesi zor, alınması güçtü. Tek çare halkını açlıktan bunaltmaktı.

Sultan'ın bu tedbirini Frenkler öğrendi. Macar kralı Sigismund'un önderliğinde İngiliz, Fransız, İtalyan, Macar, Ulah, Boşnak, Bohemyalı, Polonyalı vs milletlerden meydana gelen 130.000 kişilik bir haçlı ordusu yola çıktı. Avrupa'nın en muktedir komutan ve amirallerinin idaresinde gelip Niğbolu Kalesi'ni muhasara etti.

Yine rivayet ederler ki, I. Sultan Murad ümerasından yiğit, yarar bir er vardı. Adına, Pazarlı Doğan Bey derlerdi. Yaralı Doğan⁵ diyenler de olurdu.⁶ Sultan'ın emriyle Kosova ve civarını vurmuş, Osmanlı'nın adını Frengis-

4 Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, Haz. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, I, s.155.

5 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. N.Uyar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, II, s.421.

6 Doğan Bey'in Mahdume Paşa adında bir kızı vardı. Pınarbaşı'nda camisi olan İzzeddin Bey, Doğan Bey'in kardeşidir (Kâmil Kepcioğlu, *Bursa Kültüğü*, Bursa 208, I, s.280).

tan'a bir daha duyurmuştu. İşte bu Doğan Bey daha sonra Niğbolu Kalesi'ne muhafız tayin edildi. 1396'da, Sigismund'un komutasındaki Haçlı ordusu Niğbolu'yu kuşattığı zaman Doğan Bey kale muhafızı olarak orada idi.

Doğan Bey, Yıldırım'ın yanında birçok savaşa katılmış, şecaati, yiğitliği ve kahramanca sebatı ile dikkat çekmiş en cesur komutanlardandı. Haçlı ordusunun saldırgan hareketini öğrenince Niğbolu Kalesi'nde gerekli tedbirleri alarak son âna kadar düşmana karşı koymaya karar verdi. Kararını da tatbik etti. Düşman ordusunun başında olan Sigismund: "Eğer gökyüzü yere düşecek olsa Hıristiyan ordularının süngülerine takılıp kalı⁷," diyerek sayı üstünlüklerine güvenini ortaya koyuyordu. Ne var ki düşmanın kuşatmasına rağmen ne kale alınabilmiş ne de Türklere bir şey yapılabilmmişti. Haçlılar, şehre birçok defalar hücum etmiş ancak bütün taarruzları son derece büyük bir mukavemetle püskürtülmüştü. Doğan Bey, kahramanca direnmiş hatta ani huruç hareketleri ile Niğbolu'yu ele geçirmek için giriştiği her hamlesinde ağır kayıplar verdirerek düşmanı geri çekilmek zorunda bırakmıştı. Doğan Bey, kuşatmanın uzaması durumunda yardıma ihtiyaç duyacaklarını bildiğinden, o sırada İstanbul'u muhasara ile meşgul olan Yıldırım Bayezid'e haber göndermiş ve içinde buldukları durumu anlatmıştı. Yıldırım bu haberi alır almaz İstanbul muhasarasını kısmen kaldırarak Niğbolu'ya hareket etti.

Yine rivayet ederler ki, Sultan Yıldırım Bayezid, düşmanın gafletinden yararlanarak çok hızlı bir şekilde Niğbolu yakınlarına geldi. Bir gece ordugâhında derin bir sessizlik hüküm sürerken *suret tebdil idüb*⁸ atına bindi. Yanına hiç kimseyi almamıştı. Karanlıktan yararlanarak kimseye görünmeden ve yıldırım gibi bir hızla gece yarısı Niğbolu önlerine geldi. Kalede hüküm süren ümitli bekleyişi ve mütevekkilâne sükûneti, karşıda ışıkları görünen haçlıların ordugâhından yükselen sarhoş gürültüleri bozuyordu. Yıldırım etrafta olup biteni gözleyerek, çevresini kollayarak atı ile kaleye hâkim bir tepe üzerine çıktı. Surlara doğru bakarak: "Bre

7 Zuhuri Danişman, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1964, II, s.172.

8 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*, Haz. F.Reşit Unat -M. A. Köymen, 3. Basım., TTK Yayınları, Ankara, 1995, I, s.327.

Doğan!.. Bre Doğan!..” diye bağırdı. Gece gündüz kale duvarlarında gezinen, düşmanı kollayan Doğan Bey padişahın sesini tanımıştı. Onu karanlıklar içinde seçmeye çalışırken Yıldırım: “Bre Doğan!.. Bre Doğan!..” diye tekrar seslendi. Doğan Bey: “Benim saadetlû Sultanım, devletlû Hünkârım, buradayım,” diyebildi. Sonra: “Bre Doğan nicesin, kal’a ne hâldedir?” diyerek kalenin durumunu soran Sultan’a: “Benim Sultanım! Düşman çok ve kalabalıktır. On gündür bütün kuvvetleriyle surları tazyik ederler. Amma kulun ve askerlerin sultanın gelip yetişeceğin bilirdik. Esbabımız çokdur, Hünkâr’ın devletinde kâfire zebûn değıliz;”⁹ diye cevap verdi. Padişah’a yiyecek ve su sıkıntılarının olmadığını, bir süre daha düşmana karşı koyabileceklerini söyledi. Yıldırım: “Gayret idün. Göreyim sizi üşde fi’l-hâl yıldırım gibi ben dahi yetişdüm;”¹⁰ dedi ve gecenin karanlığında uzaklaşıp gitti.

Sonra... Sonra olan oldu. Yıldırım düşmana Niğbolu’yu dar etti!

Doğan Bey, işte bu olayın en önemli aktörlerinden biriydi. Düşmanı mahir askeri manevralarla Niğbolu önlerinde oyalamış ve Sultan’ın yetişmesine ve haçlıları püskürtmesine imkân vermişti.

Niğbolu kahramanı Doğan Bey Bursa’da öldü. Yaptırdığı caminin yanına gömüldü. Ne yazık ki onun torunları, camisini de bu küçük caminin haziresini de koruyamadı. Eğer Bursalılar, Niğbolu kahramanını bir evliya kisvesine bürüyüp mezarını ziyaretgâh hâline getirmeselerdi kabri de yok olacaktı. Böylece bu kahraman komutanımızın mezarı bir evin avlusunda kalabildi.

1991’in sıcak bir Temmuz gününde Doğan Bey’in kabrini ziyaret ederken bunları düşündüm. Sonra hatiften bir ses duyar gibi oldum. Bu, Doğan Bey’in feryadı idi. Sanki biz vefasız torunlarına: “Yeter, beni bu azaptan kurtarın! Ben ki Niğbolu önlerinde 130 bin kişilik haçlı ordularını durduran, yurt toprağını koruyan, vatan evladının düşman ayakları altında kalmasına rıza göstermeyen bir kişiyim! Ne olur hiç olmazsa kabrimi gün yüzüne çıkarın, bana nefes aldırın, beni torunlarımın ziyaret ve Fatihalarından mahrum etmeyin,” diyordu. İçim hüznle doldu. Ruhum, duyduğum mahcubiyetin altında ezildi. Vefa duy-

9 Mehmed Neşrî, a.g.y.

10 Mehmed Neşrî, a.g.y.; Zuhuri Danişman, a.g.e., II, s.173-174.

gumuzun nasıl törpülenip örselendiğini gördüğüm için ıstırap duydum. Biliyorum dostlarım da benimle aynı duyguları paylaşıyordu. Fatihalarını okurken bizi saran derin sükût, içine sürüklendiğimiz hüznün, büyük kahramanın kabrine odaklanan ve dalıp giden gözlerimiz aynı şeyleri düşündüğümüzü ve aynı mahcubiyeti hissettiğimizi gösteriyordu.

*

Pars Bey'in türbesini ve Şehreküstü Cami'ni geçip, yönümü Fomara Meydanı'na çevirdiğim zaman, zihnimde hedefim vuzuha kavuşmuştu. Aşağıya doğru yürümek, Doğan Bey'in huzuruna varmak ve onu ziyaret etmek istiyordum. Meydana gelince son on beş yıl içinde bu çevrenin ne kadar çok değiştiğini düşündüm. Meydanın ortasında, yönünü İstanbul'a çevirmiş Osman Gazi'nin heykeli yer alıyor. Sülûki Cami artık yerinde yok. Yıkılalı çok oldu ve bir benzeri yüz metre aşağıya yapıldı. Doğan Bey'in mezarını saran evler ortadan kaldırıldı, kabrin etrafı açıldı. Mahalledeki tek katlı evlerin yerinde şimdi gökdelenler yükseliyor. Doğan Bey'in mezarına inen daracık sokağın bulunduğu yerde her şey, evet her şey değişti. Zihnim bu düşüncelerle dolu olarak Doğan Bey'in mezarına kadar yürüdüm.

Doğan Bey'in mezarı artık bir evin avlusunda hapiste değildi. *Doğan Bey Cami* niyeti ile bağrımıza bastığımız 1996 yapımı *Yeni Sülûki Cami*'nin yanı başında, açıkta ve görünürde. On beş yıl önce gördüğüm nazlı servi, daha büyümüş, serpilmiş olarak başucunda nöbet tutuyor. Kabri yenilendi, çevresi düzenlendi ve eskisine göre daha bakımlı bir hâle getirildi. Ne yazık ki yanı başından gelip geçenler onun farkında değil. Artık *gönüllü türbedarı* da yok!.. Başucuna konulan mezar kitabesi, onu, üzerindeki *evliya kisvesinden* çekip çıkarmış. Nasıl çıkarmasın ki, mezar taşında çok kuru, yalın bir söz var: YILDIRIM'IN NİĞBOLU MUHAFIZI DOĞAN BEY. Ne gariptir ki yanından geçenler, mezarını görenler artmış ancak ziyaretçileri ve Fatiha okuyanları azalmış! Belli ki Doğan Bey'in feryadı devam ediyor!

Yine bir temmuz günüydü ve yine içim hüznle dolmuştu.

Acaba anne babaların, çocuklarını; öğretmenlerin öğrencilerini getirip: "Yavrularım! Niğbolu muhafızı Doğan Bey işte burada yatıyor. Onu ve onun gibi kahramanlarımızı unutmayın!" diyecekleri günler gelecek mi?

Bir gün onu ve onun gibi değerlerimizi fark edebilecek miyiz? Onları memnun edip feryatlarını dindirebilecek miyiz?
Kim bilir?..

Temmuz 2004, Bursa

IV. BÖLÜM

Muradiye'ye Can Verenler

IV. BÖLÜM

Muradiye'ye Can Verenler

*“Gümüüü, bir fecrin zafer aynası,
Muradiye, sabrın acı meyvesi,
Ömrünün timsali beyaz Nilüfer,
Türbeler, camiler, eski bahçeler”*
Ahmed Hamdi Tanpınar

Muradiye'yi ihmal mi ediyorum? soru ve endişesinin iyice benliğini sardığı bir gün, *Muradiye semtini ziyarete* karar verdim. Önce kendime bir yol haritası çizmem gerekiyordu. Bu tür gezilere insanın özel otomobili ile gitmesini doğru bulmuyorum. Neden mi? Düşünecek veya hayal edecek zaman bulamıyorsunuz. Trafiğin sıkıntısı hayal dünyanıza geçişinize de düşünce ufuklarında dolaşmanıza da imkân vermiyor. Hâlbuki bir gezide insanın kesinlikle bunlara ihtiyacı var veya olmalı. *İyisi mi dolmuşa veya belediye otobüsüne binip Muradiye'ye gideyim*, diye içimden geçirdim. Toplu ulaşım araçlarında bazı “insan manzaraları”, sizde daima yeni düşünceler doğurabilir. Önce hoşuma giden bu fikir, durakta birden cazibesini yitirdi. Çünkü otobüsü gürültücü bir kalabalık bekliyordu. En iyisi yürümek, ne var ki o da kolay değil.

Muradiye'yi en güzel görebileceğim yerlerden biri de Haşim İşcan Parkı'dır, diyerek yola çıktım. Bir an önce Atatürk Caddesi'ndeki kalabalıktan kur-

tulmak, Tophane yokuşunu çıkmak gerekiyor. Galiba ancak o zaman, düşünce ve hayallerimle baş başa kalabileceğim. Aslında gönlünüzde Bursa varsa, yolunuz da *Hisar*'dan geçiyorsa zaman içinde geriye doğru bir gezinti yapmamanız mümkün olmuyor. Olmuyor çünkü *Saltanat Kapısı*'nın yeniden yapıldığını görüyorsunuz. Onu görünce de zihniniz fetih günlerine, fethin kahramanlarına takılıp kalıyor. Ama ben bugün direneceğim ve sadece Muradiye'yi düşüneceğim. *Türbelerin* önündeki kısa bir mola istisna edilirse, hemen hiç durmadan, Haşim İşcan Parkı'na kadar yürüdüm. Önce kendime Muradiye'yi görebilecek ve bana geçmişte yolculuk yaptıracak güzel bir yer bulmam gerek... Buldum da!

*

Muradiye Külliyesi

Oturduğum yerden geriye doğru baktım. Göremeyeceğimi bile bile bakışlarımla Osman Gazi'nin Türbesini, "Gümüşlü Kümbed"i aradım. Sonra gözlerim, aşağılarda, yeşillikler arasında serpilmiş duran türbelere, Muradiye Türbelerine takıldı. Elimde olmadan ağızımdan şu mısralar dökülüverdi:

*Gümüşlü, bir fecrin zafer aynası,
Muradiye, sabrın acı meyvesi*

Zihnimin, çözemediğim bir sırrı var. Ne zaman Muradiye'den bahsetsem hatta Muradiye aklıma gelse mutlaka Koca Naib'i ve Muradiye semtinde adıyla anılan mahalleyi düşünürüm. Bunun için Muradiye gezisine Kocanaib Mahallesi'nden başlamak istiyorum. Oturduğum yerden Fabrika-i Hümayun binası görülüyor. Kocanaib Cami, onun yanı başında duran iki servinin arkasında olmalı. Çevresinde de Kocanaib Mahallesi. Yerimden kalktım ve korkuluk demirlerine dayanarak Muradiye'ye daha dikkatli bakmaya başladım. Bir taraftan zihnimde gezi güzergâhını oluşturmaya çalışıyor diğer taraftan Kocanaib Cami'ni arıyorum. İşte orada olmalı, diye içimden geçirirken ağaçların arkasında kalan minaresini fark ettim.

Yola çıktığımda parkın serin ve ferahlatıcı havası birdenbire yok oldu. Asfalttan yansıyan güneş ışıkları insanın yüzünü yakıyor. Kalabalık ve egzoz dumanları da cabası. Az ileride, Yıldız Kahve var. Yürüdüğüm cadde ise, Kaplıca Caddesi. Gözüm karşı köşede, yol ayırımında bir sur kalıntısı üzerinde inşa edilen evin duvarındaki Kaplıca Caddesi tabelasına ilişti. Bu cadde, adını bir zamanlar bizim şu anda bulunduğumuz yerde olması gereken Bursa Hisarı'nın ikinci önemli kapısı Kaplıca Kapı'dan almış. Kaplıca Kapı çoktandır yok. Olacağı da benzemiyor. Galiba bu ve benzeri nice varlığımızın sadece adını kullanmakla teselli bulacağız. Az ileride sola ayrılan yol, Hisar'ın bir başka mahallesine, Osman Gazi'nin oğlu Alâeddin Paşa'nın adını taşıyan Alâeddinbey Mahallesi'ne gidiyor.

Âşıkpaşaoğlu'nun anlatımıyla Alâeddin Bey, Âl-i Osman'ın fedakâr ve hayırsever bir evlâdı idi. Tahtı seve seve kardeşi Orhan Gazi'ye bırakmış, Bursa Hisarı'nın bu köşesine lâtif bir cami, hamam ve çeşme yaptırarak şehri önce o şenlendirmişti. Kükürtlü'de de bir tekke yaptırdı.¹ Muradiye'ye inmek için daracık yaya kaldırımında yürümeye başladım. Yolun bu kısmında, yaya ve arabalar için tehlikeli olabilecek dik virajlar var. Düzlüğe indiğimde kendimi Fabrika-i Hümayun binasının önünde buldum.

1 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 41.

Kocanaib Cami

Bir zamanlar kaplıca kapısının bulunduğu yol

Fabrika-i Hümayun, Sultan Abdülmecid döneminde, Hazine-i Hassa-i Şahane tarafından finanse edilerek kurulan devlete ait ilk ipek (harir) fabrikasıdır. Sarayın ipekli canfes ve ipekli kadife kumaş ihtiyacını karşılamak üzere Hereke’de açılan dokuma fabrikasına ipek ipliği sağlamak amacıyla 1852 yılında kurulmuştur. Bundan birkaç yıl önce bir grupla birlikte gezdiğimiz Fabrika-i Hümayun, “Divanhane”, “Kozalık”, “Mancınıkhane” ve “Kasr-ı Hümayun” (Saltanat Köşkü) adında dört yapıdan oluşan bir külliye olarak yapılmış. Ne yazık ki bu binalardan sadece ikisi günümüze gelebilmiş. Cumhuriyet döneminde bir süre Tekel Tütün Deposu olarak kullanılan ve 1998 yılında Bursa Büyük Şehir Belediyesi mülkiyetine geçen külliye bakıma muhtaç. Beş katlı, toplam kullanım alanı 1908 m² olan kâgır yapının ilk iki katı kesme taş, diğer katları tuğla olarak inşa edilmiş. Yapının ahşap taşıyıcıları, ahşap döşemesi ve etkileyici bir ahşap çatı strüktürü bulunuyor. Arazideki eğim nedeniyle üç kata dışarıdan doğrudan girilebilmekte. İnsan böyle bir binanın boş ve harap kalmasına üzülüyor. Bir an önce elden geçirilmesi ve yararlı bir hâle getirilmesini diliyorum ve yoluma devam ediyorum.

Fabrika-i Hümayun

Muradiye'ye doğru ilerlerken yolun solunda Hanım kızlar Türbesi var. Bu Hanım Kızlar kim? Burada kimler yatıyor, doğrusu bilmiyorum. Kepecioğlu bu türbe hakkında kısa bir bilgi veriyor, “Muradiye civarındaki Çınarönü mevkiinde kâgir bir türbedir. İçinde kimlerin yattığı meçhuldür. Bunların hüviyetleri henüz tespit edilememiştir, araştırmak lâzımdır,” diyor.²

Hanım Kızlar Türbesi'nin bir adı da Yılanlı Türbe'dir. Neden böyle denildiği de bilinmiyor. Türbe aslında Koca Naip Cami'nin, Kaplıca Caddesi'ne kadar inen bahçesinde yer alıyor. Türbede bulunan mezarların kime ait olduğu bilinmediği gibi türbenin kim tarafından yapıldığını belirten bir bilgi de yok! Ancak sanat tarihçileri, eserin, on dördüncü yüzyılda yapıldığı izlenimini verdiğini söylüyor. Kalın duvarlı kare türbe binası üç sıra tuğla, bir sıra kefeki taş dizisi ile örülmüş. Yapının üzerini örten kubbe, dıştan bir çatı ile gizlenmiş. İçeride dört sanduka bulunuyor. Bu meçhul mezarların bazı hanım sultanlara ait olduğunu söyleyenler de var.³

2 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, IV, s.139.

3 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, III, s.264-265.

Türbenin sağından yukarıya çıkan bir yol, daha doğrusu merdivenler gözüme ilişti. Yine servilerle iç içeyiz. Merdivenleri ağır ağır çıkarken bu nazenin ağaçların yüzyıllardır kimleri gölgelendirdiğini düşünüyorum. Sonunda, “Ben on dördüncü yüzyıldan geliyorum. Delilim kalkan duvarlı yapımla, o devrin üslûbunu bugüne taşıyan minaremdir,” diyen Koca Naib Cami’ne ulaştım.

Üç Hanım Kızlar Türbesi

Hava sıcak, servilerin gölgesi serin mi serin. Bütün eski Bursa mahalleleri gibi burada da çevreye sükûnet hâkim. İki delikanlı bu sükûnetin içinde koyu bir sohbe dalmış. Onların bu tatlı sohbetini bozmadan caminin kapısına yöneldim. Açmak ve içeri girmek mümkün olmadı. Etrafını dolaşıp tekrar avluya döndüğümde delikanlıların gittiğini, kimsenin kalmadığını gördüm. *Galiba burası dinlenmenin yeri; şu an, düşünmenin zamanıdır*, dedim ve caminin giriş cephesini görebildiğim bir banka oturdum.

Koca Naib kimdi? Bursa’da ne yapmış, Bursalılara ne vermişti?

Hayalim beni Hüdavendigâr devrine götürdü. Edirne alınmış, Sırp Sındığı ve Çirmen zaferleri kazanılmış, Osmanlı Rumeli’de kalıcı olduğunu dosta düşmana göstermişti. Bunu görenlerden biri de Germiyan Beyi idi

ve oğlu Yakup Bey'i yanına çağırarak: "Oğul! Dilersen ki bu il sizin elinizde kala, Osmanlı ile birlik edin. Kızımın birini oğlu Bayezid'e verin," demişti. Sonra İshak Fakih elçi olarak Sultan Murad Hüdavendigâr'a hediyelerle gelmiş ve, "Kızımızı oğlunuz Bayezid Han'a alın. Kızımıza birkaç parça hisar verelim, çeyizine tutun," demişti.⁴

Düğün hazırlıkları tamamlandı. Etrafın beylerine davetçiler gönderildi. Koşumlu atlar, katarla deve yükü eşya, yüzlerce köle ve cariyeye, altın-gümüş tepsiler dolusu filöri hediye geldi. Murad Han, hepsini elçilere, beylere ve halka dağıttı. "Niceleri müflis gelip zengin gitti."⁵

İş gelini getirmeye gelmişti. Âşıkpaşaoğlu diyor ki: "Erenlerden Bursa Kadısı Koca Efendi, kapı kullarından Sancak Beği Aksungur Ağa, Çavuşbaşı Süle Çavuş'un oğlu Temürhan Çavuş ve kapı kullarından da bin yarar Sipahiye beraber gönderdiler. Kadınlardan da Bursa Kadısının hatunu, Bayazid Han'ın dadısı ve Aksungur'un hatunu birlikte idi. Elhâslı bir iki bin kişi birlikte gitti. Kütahya'ya vardılar. Germiyanoğlu düğünü Kütahya'da yapmıştı. Saygı ile dünürleri misafir ettiler. Konak ağaları bunlara iyi hediyeler getirdi. Bunlar da o hediyeleri getirenlerin gönüllerini hoş etti. Kızı, Aksungur'un hatunu ile Bayazid Han'ın dadısına emanet ettiler. Germiyanoğlu da Çeşniğirbaşı Paşacık Ağa'yı gelinin atını yedmek için birlikte gönderdi. Paşacık Ağa'nın hatununu da yenge yaptı. Söz verip kızına verdiği hisarları bunlara verdi, içine er koydular. Gelini aldılar. Bursa'ya getirdiler."⁶

Koca Efendi işte bu kişi yani Bursa kadısı, Koca Naib Mahmud Efendi idi.

*

Mahmud Efendi, Sultanönü kasabasında doğdu. Babasının adı Mehmed'dir. Dönemin bilginlerinden ders aldı. Dinî ilimler alanında kendisini çok iyi yetiştirdi. Çandarlı Kara Halil'den sonra Bursa kadısı oldu. Kırk yıl kadar kadılık yaptı. Çok yaşlandığından, Koca Efendi ve Koca Naib Mahmud Efendi diye anıldı. Hisar'da Kavaklı Mahallesi'ndeki, Kavaklı Mescidi'ni ve

4 Âşıkpaşaoğlu, a.g.e., 61-62; Mehmed Neşri, I, s.100-101.

5 Âşıkpaşaoğlu, a.g.e., s.62-63.

6 Âşıkpaşaoğlu, a.g.e., s.63-64.

Kocanaip Mahallesi'ne adını veren işte bu güzel *ilk kalkan duvarlı mescidi'* yaptırdı. Birçok vakıflar bıraktı. Faziletli, âlim, dindar, istikamet sahibi, doğruluktan ayrılmayan bir kişiydi. Yaptırdığı Koca Naip Cami de Bursa'nın kible istikameti en doğru camilerden biri oldu. 1372'de Bursa'da vefat etti ve Pınarbaşı'nda Mevlevihane yakınındaki türbesine gömüldü.⁸

Ama galiba asıl önemli olan Koca Naib Mahmud Efendi'nin, matematik ve astronomi âlimlerinden meşhur Bursalı Kadızâde-i Rûmî'nin dedesi olması ve onu yetiştirmiş olmasıdır.

Romangal İpek Fabrikası

Adı Musa Paşa veya Musa Çelebi olan Kadızâde-i Rumî, babasının ölümü üzerine dedesi Kadı Mahmud Efendi tarafından yetiştirildiği için “Kadızâde” lakabıyla anıldı. Dinî ve aklî ilimleri dedesinden ve I. Murad döneminin meşhur âlimi Molla Fenâri'den okudu. Daha sonra dedesinin öğrencilerinden Bedreddin Simavi ile birlikte Konya'ya giderek Münecim

7 E. Haklı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul 1989, I, s.265-266.

8 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Haz. N. Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, III, s.918, VI, s.1758; Mehmed Mecdî, *Şakâik-i Numaniye ve Zeyilleri Hadâiku'ş-Şakâik*, Haz. A. Özcan, İstanbul, 1989, I, s.37.

Feyzullah'tan astronomi dersleri aldı. 1400'lü yılların başlarında ailesinin karşı çıkmasına rağmen hocası Molla Fenâri'nin teşvikiyle, Meraga matematik-astronomi okulunun ilmî mirası çerçevesinde canlılığını koruyan Maverâünnehir ve Horasan bölgesine gitti. 1411'den itibaren Semerkant'ta bulundu ve dönemin önde gelen âlimlerinden kelâmcı-matematikçi Seyyid Şerif Cürçânî'nin derslerine devam etti. Ancak daha sonra her meseleye matematikçi gözüyle bakması yüzünden hocasıyla anlaşmazlığa düşüp dersini bıraktı.

Romangal İpek Fabrikası

Semerkant'ta Timur'un torunu Uluğ Bey ile tanışan Kadızâde, kısa zamanda hükümdarın sevgi ve saygısını kazanarak özel hocası oldu. Uluğbey Medresesi'nde hocalık yaptı. Semerkant Rasathanesi'ni yönetti ve gözlemler yaptı. Bilimsel özerkliğe büyük önem verilen derslerine Uluğ Bey ve diğer hocalar da katılırdı. Kadızâde ilmî özerkliğe büyük önem verirdi. Uluğ Bey'in kendisinden habersiz olarak bir müderrisi görevden alması yüzünden ders vermeyi bakmış ve sebebini sorunca da Uluğ Bey'e, "Ben tavsiye üzerine, kural olarak azlin söz konusu olmadığı bir görev üstlendim. Şu âna kadar da müderrisliğin böyle olduğunu sanıyordum. Ancak bu işte de azlin

uygulandığını görünce görevi bıraktım,” cevabını verdi. Bunun üzerine Uluğ Bey onu görevine iade etti ve bir daha müderris azletmeyeceğine dair söz verdi. Kadızâde de yeniden ders vermeye başladı.

Kadızâde, muhtemelen 1440'tan sonra öldü ve Semerkant'taki türbesine gömüldü. Kadızâde, doğduğu ve yetiştiği Anadolu coğrafyasına da ışığını saçmadan edemedi. Talebelerine Osmanlı ülkesine gitmeleri için telkinde bulundu. Ali Kuşçu ve Fethullah eş-Şirvânî onun yönlendirmesiyle Anadolu'ya geldi ve Semerkant matematik-astronomi okulunun bilgi birikimini bu topraklara taşıdı. Böylece Kadızâde, başka bir coğrafyada ilmî faaliyette bulunsa da öğrencileri ve kitapları aracılığıyla asıl vatanına hizmet etti.⁹

Kadızâde, Osmanlı coğrafyasında yetişen gerçek anlamda ilk özgün matematikçi ve astronom olmuş, Anadolu'nun ve Bursa'nın övüncü hâline gelmişti. Şimdi Koca Naib'i ve Kadızâde'yi Bursa'nın sıradan mahalle ve cadde isimlerine dönüştürdük ve kendilerini unuttuk. Ne diyelim, “*Düşman ağlar bizim ahvâl-i perişanımıza!*”

*

Yolumun üzerinde Azeb Bey Cami var. Onu da ziyaret etmek iyi olur düşüncesiyle caminin avlusundan çıktım. Yaklaşık iki yüz elli metre batıda Azeb Bey Türbe ve Cami var. Boş ve sakin “*Hızalan Sokak*”ta yürüyorum. Semtte hâlâ eski Bursa'nın havası esiyor. Belli ki bu sokak beni menzilimize ulaştırmayacak, sola döndüm ve mahallenin pazaryerinden geçerek çok yaşlı bir çınarın yanı başındaki Azeb Bey Cami'ne ulaştım. Azeb Bey'in, oğlu Turhan Bey'le birlikte istirahat çektikleri türbesi, caminin batısında yer alıyor ve bugünlerde tamir ediliyor. İhtida eden Eflak beylerinden Mehmed Bey'in kabri de bu türbede bulunuyor.

Yaşlı çınarın yanındaki banka oturdum. Nur yüzlü biri, elindeki hortumla cami ve türbenin önündeki betonu yıkıyordu. Bizim bütün camilerimizin gönüllü hizmetlileri vardır. Kendilerini, *Allah evi*'nin temizliğine ve bakımına adanmıştır. Bu da onlardan bir olmalı. Varlığımın farkında değilmiş gibi işine devam etti.

9 İhsan Fazlıoğlu, “Kadızâde-i Rûmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV, s.98-100.

Azeb Bey Camii ve Türbesi

Aklıma, Varna Savaşı'ndan sonra savaş alanında dolaşırken Sultan II. Murad ile Azeb Bey arasında geçen konuşma geldi. Rivayete göre Sultan Murad, Azeb Bey'e: *“Taaccüp edilecek şey değil mi? Bütün bu delikanlı ordusunun arasında bir tane ihtiyar yok,”* demiş, Azeb Bey de ona: *“Sultanım! Bir tane ihtiyar olsaydı, bu kadar mecnunane/delice bir teşebbüste bulunmazlardı!”* diye cevap vermişti.

Azeb Bey, Sultan II. Murad devri asker ve devlet adamlarındandır. Mehmed Neşrî'nin anlattığına göre Azeb Bey, Varna'da onunla birlikte savaşmıştı. *“Zafer müyesser olunca Sultan Murad etrafın beylerine kâfir esirleriyle armağanlar gönderdi. Mısır sultanına da Azeb Bey ile hayli zırhlı/cebeli kâfir göndererek, zırh/cebe gösterdi. Mısır sultanı da bu cebeli kâfirleri görerek, ‘Allah Osmanoğlu’nu muzaffer kılsın!’ dedi. O cuma bütün mescitlerde hutbeyi Murad Han adına okuttu. Azeb Bey’e de mübalağalı şeyler verdi.”*¹⁰ Sultan Murad Han, onu, Mısır’dan dönüşünde paşalık rütbesi ile taltif buyurdu.

10 Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, Haz. M. A. Köymen, Ankara, 1983, II, s.117.

Azeb Bey, Abdullah'ın oğludur. Türbe ve camisinde bulunan kitabeye bakılırsa büyük bir aileye mensup olduğu anlaşılır. 1450'den sonra ölmüştür. Turhan Bey adında bir oğlu, Selçuk Hatun ve Zübeyde Hatun adında iki kızı vardı. Muradiye semtinde, adıyla anılan mahalleye bu güzel kâgir ve tek kubbeli mescidi yaptırmış ve çok zengin vakıflar bağlamıştı. Ömrünü harp meydanlarında geçiren Azeb Bey, vefatından sonra da gaza şerefinden hissedar olmak için, harbe asker göndermek üzere para vakfetmiş ve her kim giderse 4.200 akçe verilmesini şart eylemişti.¹¹

Öldükten sonra da vatanın koruyuculuğuna devam etmek, ne saadet!..

*

Biz de yolumuza devam edelim. Azeb Bey Cami önündeki -galiba adı eskiden Kullukçu, şimdi ise Okul olan- sokaktan aşağıya doğru indim. Yine Kaplıca Caddesi'ndeyim. Sola, ziyaretimizi bekleyen Hamzabey Mahallesi'ne doğru yürüyoruz. Cadde, Muradiye Külliyesi'ni ikiye ayırmış. Sağda mektep, medrese, cami, imaret ve türbeler yer alıyor. Hamam, yalnız başına solda kalmış. Ona kendisi gibi yaşlı bir bina, Süleyman Bey Türbesi arkadaşlık ediyor.

Lâkabinın, "Karıştıran" mı, "Karşıduran" mı olduğu tartışmalı olan Süleyman Bey, Fatih devri devlet adamlarından biriydi. Cebe Ali Bey'in yeğeni meşhur Osmanlı tarihçisi Dursun Bey'in eniştesi olan Karıştıran Süleyman Paşa; Çakır Ağa, Çandarlı İbrahim Paşa ve Cebe Ali Bey gibi Bursa'da subaşılık yaptı. Fatih Sultan Mehmed, Edirne'ye dönüşünden önce Karıştıran Süleyman Bey'i 1500 yeniçeriyle birlikte şehrin subaşı, Hızır Bey'i de kadı tayin etmişti. Daha sonra Anadolu ve Rumeli beylerbeyi, Semendire beylerbeyi ve Amasya valisi de olmuştur. 1490'da vefat etti.¹²

Âşıkpaşaoğlu ondan söz ederken; "*Sultan Mehmed Han Gazi ki İstanbul'u fethetti, subaşılığını kulu Süleyman Beğ'e verdi. Bütün ülkesine kullar gönderdi ki: 'İsteyen gelsin, İstanbul'da evler, bağlar ve bahçeleri gelip mülk olarak tutsun' dedi. Her kim ki geldi verdiler,*" diyor.¹³

11 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, I, s.154.

12 Halil İnalıcık, "İstanbul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, s.221; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, s.220; IV, 121

13 Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s.157; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.135.

Süleyman Paşa'nın tamir görmüş türbesine uzun uzun baktım. Üzerine zamanın yorgunluğu sinmiş. Nasıl sinmesin ki, ta fetih yıllarından geliyor. 1949 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onarılmış olması da onu bütünüyle kendisine getirememiş. Türbenin yanında bir de medresesi olduğu biliniyor ama ondan bir iz, bir eser kalmamış.

Süleymanbey Türbesi'nin girişi kuzey yönündendir. Kapının bulunduğu beden duvarları hariç diğerlerinde sivri kemer alınlıklı, mermer söveli, demir parmaklıklı ikişer pencere ile üstte yuvarlak kemerli birer pencere yer alıyor. Yapının üzeri kubbe ile örtülmüş. Cadde tarafından mezar hücrelerine girişinde sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Türbe içinde sanduka yoktur.¹⁴

Süleyman Bey Türbesi

Süleyman Paşa, Bursa'da bir medrese yaptırmıştı. Alboyacılar Çarşısı'nda da Karıştıran Süleymanpaşa Çeşmesi vardı. Bursa'da eskiden her mahallenin kapıları olurdu. Meşhur kapılardan biri de Muradiye'deki Karıştıran Kapısı idi.¹⁵

14 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, III, s.268.

15 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, 337, III, s.46.

Karıştıran Süleyman Paşa, zenginliğini, yaptırdığı eserlerle ve kurduğu vakıfla Bursalılarla paylaşmıştı.

*

Yol ayrımına geldiğimde Hamza Bey'i ziyaret etmeyi bir başka zamana bırakarak sağa döndüm. Niyetim, Muradiye Türbelerine uğramaktı. Bu nedenle şimdi Muradiye İlköğretim Okulu olan Muradiye Mektebi'ne ve sağlık kuruluşu olarak kullanılan medreseye kapıdan şöyle bir bakıp geçtim. Bu gezi sırasında sanki yanımda birileri varmış gibi bir duyguya kapılmıştım. Acaba bunlar Bursa gezilerinde bana yoldaşlık eden iki eski zaman ziyaretçisi miydi, bilmiyorum. Yalnız, tam türbelere dönüyordum ki bir yalnızlık hissettim. Yol arkadaşlarım birdenbire sır olmuşlardı. Anladım ki *sabrın acı meyvesi* olan Muradiye Türbelerini benimle birlikte gezmek istemiyorlardı. Kim bilir belki de ziyaret sırasında dökecekleri gözyaşlarını bana göstermek hoşlarına gitmiyordu. Muradiye Türbelerinde yalnız ziyaretçiler gözyaşı dökmez; *"Her ölen padişahın ve Cem vak'asına kadar her öldürülen şehzadenin cenazesi şehre getirildikçe bu geçmiş zaman güzelinin kalbi şüphesiz bir kere daha burkuluyor, 'Benden uzak yaşıyorlar ancak öldükleri zaman bana dönüyorlar. Bana bundan sonra sadece onların ölümlerine ağlamak düşüyor!"* diyordu. Evet, Muradiye küçük türbeleriyle genişledikçe Bursa hangi vesilelerle ancak hatırlandığını anlar, ¹⁶ diyen Tanpınar, ağlayanlar arasında bizzat Bursa'nın da yer aldığını söyler.

Sultan II. Murad Türbesi yolun tam karşısında yer alıyor. Çok güzel, çok muhteşem saçaklı bir kapıdan girince direkler üzerine oturtulmuş açık bir kubbenin altında yalnız başına yatan II. Murad'ın kabri karşınıza çıkıyor. Rivayete göre Sultan, *"Beni Allah'ın rahmetinden mahrum bırakmayın,"* diyerek kubbenin ortasının açık bırakılmasını vasiyet etmiş ve 1451'de vefat edince işte bu türbeye gömülmüş.

II. Murad Türbesi'ne doğusundan bitişik küçük kubbeli bir türbe daha var. Bu türbenin dışarıya açılan kapısı yok, II. Murad Türbesi'nden giriliyor. Burada dört mezar var. Bunlar, Sultan II. Murad'ın şehzadeleri Ahmed,

16 A. Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, 1969, s.115-116.

Alâeddin, Orhan ile kızı Şahzade Hatun'un kabirleridir. Belli ki ahiret yolunda babalarına yoldaşlık ediyorlar.

Sultan Murad'ın başka ziyaretçileri de vardı. Fatihalar okuyup türbeden çıktım. Dostlarım olmadan diğer türbeleri gezmek içimden gelmiyordu. Çaresiz, Sultan Murad'ın Türbesi önünde bir süre oturdum. Benimle birlikte türbeyi ziyaret edenler de karşımdaki banka oturdu. Gözüm yeniden türbenin saçağına ilişti. Kendi kendime dedim ki: “*Sultan Çelebi Mehmed'in oğlu, Fatih Sultan Mehmed'in babası Sultan II. Murad Han, herhalde türbesinin saçağındaki süs ve debdebeye karşılık, içindeki sadelik ile geride kalanlara, dünya malının geçiciliğini ve gönül kapısından girememesi gerektiğini göstermek istiyor.*”

Muradiye Cami'nin minaresinden ağustos ayının son öğle ezanı okunurken birden Sultan Cem Türbesi istikametinden daha çok kadınlardan oluşan, konuşmaları ve siyah feracelerinden Balıkesir'in köylerinden geldiklerini anladığım bir ziyaretçi grubu geldi. İçlerinden birisi, sol tarafımda kökünden kopmuş ve yere uzanmış yatan çınarı gösterdi ve hayretle, “Şu ağaca bakın!” dedi. Yüzyılların yüküne daha fazla dayanamayan yaşlı çınar, olduğu yerde çöküvermiş, yıllarca gölgesinde barınanlar da cesedini mumyalayıp bırakıvermişler. Şimdi çınarın o kalın gövdesinin hayat damarları olan köklerinden koptuğu yerde, çok canlı, çok taze, çok diri, çok göz alıcı ve çok endamlı bir fidan yükseliyor.

Oturduğum yerde ezanı dinlerken bu taze fidanı bir süre seyrettim. Onun diri, canlı ve kendinden emin hâli bende yeni ümitler uyandırdı. *Galiba her şeye yeniden başlıyoruz*, dedim.

Acaba bu taze fidan, yanında uzanıp yatan babası gibi dallarıyla cihanı kuşatacak mı? O da cetleri gibi yüzyıllara hükmedecek mi?

Kim bilir?..

Ağustos 2005, Bursa

V. BÖLÜM

Muradiye II: “Muradiye Türbeleri”

V. BÖLÜM

Muradiye II: “Muradiye Türbeleri”

Şehzade Mustafa Mersiyesi'nden:

Meded meded yıkıldı bu cihânın bir yanı

Ecel celâliileri aldı Mustafa Hân'ı

Taşlıcalı Yahya Bey

İyice dolu belediye otobüsü büyük bir gürültü ile Tophane yokuşunu tırmandı, Osman ve Orhan Gazi türbelerinin önünde durdu. Yolculardan inenler oldu. Bazılarının davranışlarındaki tereddüt, yabancılıklarını ve buraya ilk defa geldiklerini ele veriyordu. Belli ki Osmanlı'nın bu ilk iki kurucu sultanını ziyarete gelmişlerdi. Gümüşlü Kümbet'in altında yatanları görecektik, *bir fecrin zafer aynasında* altı yüz yıllık bir geçmişe seyahat edeceklerdi.

İnenler indi, yeni yolcular bindi ve otobüsümüz tekrar yola koyuldu. Ancak Osman Gazi türbesinin çağrıştırdığı, *Gümüşlü, bir fecrin zafer aynası, / Muradiye, sabrın acı meyvesi*, mısralarını tekrar edip duruyordum. Arkamda Gümüşlü, önümde Muradiye ve ben yarım kalan Muradiye gezisini tamamlamak için yollardayım. Yaklaşık bir ay önce, ağustos ayının son ve oldukça sıcak bir gününde yine bu yollardan yürüyerek geçmiştim ve Muradiye Cami'nde gezim son bulmuştu. Niyetim kaldığım yerden gezimi sürdürmek. Çınar önünde otobüsten indim. Hava serin, ne de olsa eylül sonlarındayız.

Muradiye Külliyesi

Muradiye adı, insana iki şeyi, bu semte adını veren Sultan İkinci Murad Han'ı ve Muradiye Türbelerini hatırlatıyor.

İkinci Murad, adıyla anılan Bursa'nın bu güzel ve kadim semtine bir külliye yaptırmış. Cami, medrese, imaret ve hamamı hâlâ ayakta duruyor! Hâlâ bu sultan hayratından insanlar yararlanıyor! Sultan Murad'ın 1424-26 yılları arasında bu semte külliyesini yaptırdığı tarihten itibaren Muradiye denilen bu mahalle, Bursa'da bir Osmanlı sultanı adını taşıyan son mahalledir. Mahallenin kuzeyini Çekirge Caddesi sınırlıyor. Doğusunda Yahşibey, güneyinde Hamzabey mahalleleri var. Batı sınırı Çelik Palas'a yani Çekirge mahallesine kadar uzanıyor.

E. Hakkı Ayverdi, ilk iki Murad'ın eseri olan iki Bursa semti¹ hakkında şöyle der: *“Bir mimari manzumenin bir semte bu derece kesif ve silinmez bir damga vurabileceğinin en güçlü misallerinden birisi Muradiyelerdir. O mahallelerin iklimini bu eserler teşkil eder.”* Sonra sözü Muradiye'ye getirir ve: *“Manzume, içinde güzeldir; avluya girer girmez başka bir hava ile sarıldığınızı hissedersiniz. Fakat bu cennet bahçenin güzel manzarası, Kale içinden çıkınca belirir. ‘Yıldız Kahve’ denilen yerden başlayıp bütün yol boyu devam eder; Abdal Murad’dan görünüş de pek lâtîfdir.”²*

1 Hüdavendigâr ve Muradiye

2 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Murad Devri*, İstanbul, 1972, II, s.298.

Muradiye Camii

Her ne ise, bugün Yıldız Kahve'den Muradiye semtine bakmayacak, sokaklarında dolaşmayacağım. Niyetim külliyei gezmek, özellikle Muradiye türbelerini ziyaret etmek. Ama yine de işe bir yerden başlamak gerekiyor. Şu anda bulunduğum yer, Kaplıca Caddesi ile II. Murat Sokağı'nın birleştiği köşe. Burada güzel bir çınar ağacı var. Sağa, aşağıya ayrılan II. Murat So-

kağı'ndan II. Murat Caddesi'ne inecek, oradan sola dönüp önce Muradiye Cami'ni, arkasından türbeleri ziyaret edeceğim.

Muradiye Külliyesi'nin iki önemli ünitesi, hamamı ve imareti bir tarafa bırakılırsa diğer binaları bir duvarla kuşatılmış. Hamam, Kaplıca Caddesi ile Hamzabey Caddesi'nin birleştiği köşede bulunuyor. İmarete de biraz sonra uğrayacağız. II. Murat Sokağı'nın girişinde, hemen solda, insanda külliye arsasından koparıldığı duygusunu uyandıran çay bahçeleri, çocuk parkı ve otopark yer alıyor. Çay bahçeleri türbelere kadar oldukça geniş bir alanı kaplamış. Bahçelerle türbeleri demir parmaklıklar ayırıyor. Türbelerin dışında, burada sayısız mezar taşı var. Bunlar, çoğu yok edilmiş değişik Bursa mezarlıklarından buraya taşınmış mezar taşlarıdır. Ne ise, biz yine kaldığımız yerden yolumuza devam edelim. Az aşağıda sağda Askerlik Şubesi var. Elli yüz metre yürüyünce II. Murat Caddesi'ne ulaştım. Sola döndüm yine elli metre yürüyünce Muradiye Cami'nin avlu kapısına geldim. Birden Yahya Kemal'in *Süleymaniye'de Bayram Sabahı* adlı şiirinden iki mısra aklıma geldi:

Ne kadar saf idi siması bu mü'min neferin!

Kimdi, banisi mi, mimarı mı bu ulvi eserin?

Ben de şimdi bu güzel eserin banisini düşünüyorum. Ona adını veren sultanı yaptıklarıyla, eserleriyle, hizmetleriyle hatırlamaya çalışıyorum. Bu düşünce, içimde bir süre şadırvanda oturmak, camiyi seyretmek ihtiyacı uyandırdı. Cennet Bahçesi'ne girdim ve son cemaat revakının karşısında yer alan şadırvana yöneldim. Öğle ezanının okunmasını bekleyen ve bu arada koyu bir sohbete dalan birkaç kişi meraklı bakışlarını bana çevirdi. *Bu yabancı da kim!* der gibi bakmaya başladı. Camilerin daimî ziyaretçileri olan cemaat, orada ilk defa gördükleri kişileri başlangıçta *yabancı* olarak algılar. Bu algıyı *dosta* çevirmenin en kestirme yolu kendilerine selâm vermektir. Ben de öyle yaptım. Sonra uygun bir yer bularak oturdum. Bu külliyenin banisi olan Sultan II. Murad hakkındaki bilgilerimi hatırlamaya çalıştım.

*

Muradiye Camii içi

Sultan Murad, Çelebi Sultan Mehmed ve Dulkadiroğulları Beyliği'nden Emine Hatun'un çocuğu olarak Haziran 1404'de Amasya'da doğdu. On iki yaşında Rum Vilâyeti beyliğiyle doğduğu şehir olan Amasya'ya gönderildi. Babasının ölümü üzerine Haziran 1421'de tahta çıktı. Saltanatının ilk yılı amcası Mustafa ile mücadeleyle geçti. Mücadeleyi kaybeden Mustafa, 1422 kışında Eflâk taraflarına kaçarken Kızılağaç Yenicesinde yakalandı ve Edirne'de idam edildi. II. Murad bu ayaklanmaya destek veren Bizans üzerine yürüdü ancak elli günden fazla süren İstanbul kuşatması sonuç vermedi. Buna rağmen Bizans, bir anlaşma ile haraca bağlandı.

Osmanlılar, 1425'de İzmir ve civarını zapt etti. 1430'da Selanik Kalesi ele geçirildi. 1436-37 yılları, Osmanlı-Karaman mücadelesi ile geçti. Karamanoğlu İbrahim Bey, II. Murad tarafından sıkıştırıldı. İbrahim, Murad'ın kız kardeşi olan karısının iltimasıyla affedildi.

Hunyadi Yanoş, Ekim 1443'te yanında Sırp despotu ve yeni Macar Kralı Ladislas olduğu halde Tuna'yı aştı; Rumeli kuvvetlerini bozarak Niş ve Sofya'yı aldı, Meriç Vadisi'ne yol veren son Balkan geçitlerine dayandı. II. Murad, 24 Kasım 1443'te bunları İzladı geçidinde karşıladı ve durdurdu. Macarların, Balkan içlerine kadar ilerlemesi Batı'da olduğu gibi Balkanlarda

ve Anadolu'da yeni hareketlenmelere yol açtı. İskender Bey, Arnavutluk'a kaçtı ve isyan başlattı.

Murad, Hunyadi Yanoş önderliğindeki ordunun İzladı'de durdurulmasının ardından Macarlarla barış görüşmeleri için girişimlerde bulundu. 1444'ün Haziran ayında taraflar arasında tarihte Edirne-Segedin olarak bilinen bir anlaşmaya varıldı. Anlaşmaya göre Sırp Despotluğu 1427'deki sınırlarıyla Brankoviç'e iade edilecek, Macarlar, Bulgaristan üzerindeki iddialarından vazgeçecekler; Osmanlılar ve Macarlar Tuna'yı geçmemeyi taahhüt edecekti. Ayrıca Eflâk beyi, padişaha tâbi olmaya devam edecek, vergi verecek fakat kendisi padişahın yanına gitme görevinden affolunacaktı.

Bu anlaşmadan sonra II. Murad, Anadolu'ya geçti. Karamanoğlu İbrahim Bey'in elçileriyle Bursa Yenişehirinde bir *sevğendnâme* imzaladı. Anlaşmaya göre İbrahim Bey, Sultan Murad'a her yıl askerî kuvvet gönderecek, II. Murad da 1438'de aldığı yerleri (Beyşehir, Seydişehir, Oklukhisarı, Akşehir) İbrahim'e geri verecekti.

II. Murad böylece batıda ve doğuda aldığı önemli yerlerden çekilmiş oluyor, fakat devleti tehlikeli durumdan kurtararak her tarafta barışı sağladığına inanıyordu. Bu inançla, Ağustos 1444'de Mihaliç'te oğlu II. Mehmed lehine resmen tahttan indi ve Bursa civarında kendisini züht ve takva hayatına verdi.

Sultan'ın tahttan çekilmesini fırsat bilen Macar Kralı Ladislas, ağustos ayında Osmanlılarla yaptığı antlaşmayı geçersiz sayarak yeni bir Haçlı Seferi'ne çıkacağını duyurdu. Aralarında Arnavutluk'ta babasının mirasında hak iddia eden İskender Bey'in de bulunduğu Rumeli'deki eski yerel hanedanlar Osmanlılara karşı silahlandı. Bu haber Edirne'deki halkın bir bölümünün Anadolu'ya kaçmasına neden oldu. Macar ordusunun Tuna'yı aştığı haberi üzerine Murad, Edirne'ye geri çağırıldı. Murad, 10 Kasım 1444'te Varna Muharebesi'nde Macar ordusunu yenilgiye uğrattı. Kral Ladislas savaş meydanında öldü. Haçlı ordusu başkomutanı Hunyadi Yanoş güçlükle kaçabildi. Zafer, Edirne'ye ve bütün İslâm memleketlerine *beşâretnâmelerle* duyuruldu.

Ancak çok kısa bir süre sonra Hunyadi Yanoş tekrar ordularını toplayarak Varna yenilgisinin intikamını almak istedi. 17 Ekim 1448'de başlayan II. Kosova Savaşı, 20 Ekim'de Osmanlı Devleti'nin kazanmasıyla son buldu. Bu zafer, Bizans'ın kaderini tayin etti; Balkanlar'da Türk hâkimiyetini kesinleştirdi.³

Muradiye Külliyesi'nin banisi işte bu büyük Osmanlı sultanıdır.

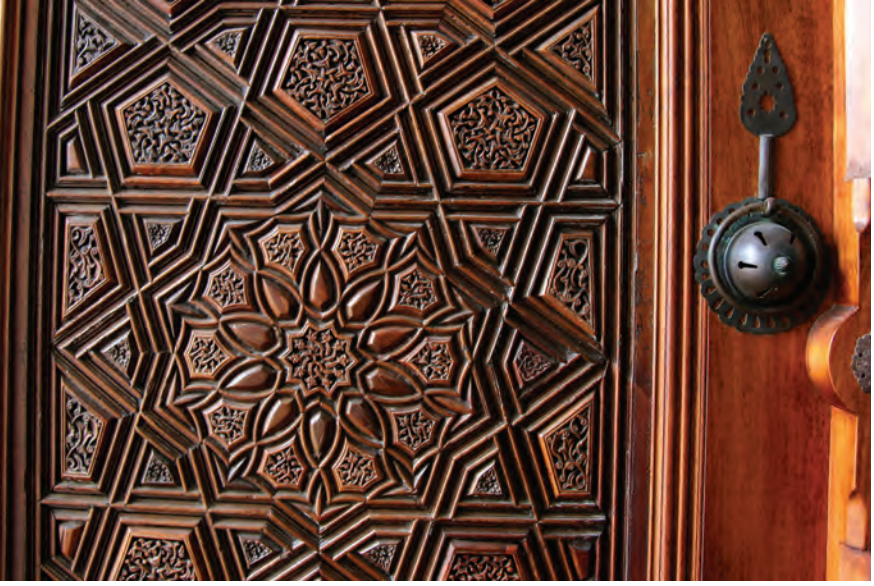
*

Her külliye olduğu gibi burada da manzumenin merkezini cami oluşturuyor. Ayverdi, kanatlı/zaviyeli camilerden olan Muradiye Cami'nin, bu tipin Bursa'daki ilk örneği olan Orhan Cami'ne benzediğini söyler. Ona göre Hüdavendigâr, Yıldırım ve Yeşil camilerinde Orhan Cami'nin sade mimarisinden uzaklaşmış, Muradiye'de buna geri dönmüş, mükemmel bir oran, güzel bir ahenk elde edilmiş ve gelecek mimarînin istikameti gösterilmiştir.

Muradiye Cami, iki büyük kubbeli, iki geniş yan eyvanlı bir camidir. Son cemaat yeri, dört yığma mermer ayak ve iki granit sütuna oturan sivri kemerlerin taşıdığı beş mekândan oluşur. Sivri kemerler üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Kemer yanları ve saçak silmesi altı sıra tuğla ve taş malzemelidir. Doğu-batı yan bölmeler çapraz tonoz, diğerleri dıştan sekizgen kasnaklı kubbelerle örtülüdür. Büyük yapının sağ ve solundaki pencereler kapıya dönüştürülmüştür.

Asıl ibadet alanına giriş kapısı Bursa kemerli, ayaklar niş ve yedi sıra mukarnaslı yan hücrelere sahiptir. Kemer alınlığında; lacivert, firuze, beyaz ve sarı renklerin kullanıldığı bitkisel motiflerle süslü bezeme bulunmaktadır. Kapı kanatları, ahşap işçiliğinin en güzel örneklerindedir. Kapı giriş eyvanının tavanı, geometrik motiflerle süslü çini ile kaplanmıştır. Kapı önündeki yıldız ve geometrik motifli ahşap tavan eski müezzin mahfilinden alınarak buraya yerleştirilmiştir. Kapının yatay ve dikey söveleri mermerle kaplıdır.

3 Halil İnalçık, "II. Murad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXI, s.164-171.

Muradiye Camii kapı detayı

Muradiye Camii'nin yapımı, kapı kemeri üzerindeki üç satırlık Arapça sülüs kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla 1426 yılında tamamlanmıştır. Asıl ibadet alanı art arda iki büyük kubbe ve yanlarda daha küçük kubbelerle örtülü geniş birer eyvandan ibarettir. Firuze, lacivert ve beyaz çinilerin kullanıldığı cami, insana gerçekten huzur veriyor. Yalnız bu sadeliğin içinde on sekizinci yüzyıl başlarındaki bir yangından sonra Rokoko üslubunda yeniden yapılan mihrap ve minber yabancı unsurlar olarak insanın gözünü tırmıyor. Aynı farklılık ve yabancılık orijinalleri değiştirilen pencerelerde de hissediliyor⁴.

*

Ben bunları düşünürken öğle ezanı okundu. Camiye yöneldim. Namaz bittikten sonra uygun bir köşeye çekilerek cemaatin çıkışını izledim. Aralarında aşına bir yüz aradım. Ne ben kimseyi ne de kimse beni tanıyordu. Oturduğum yerden bu güzel eseri seyre daldım. Dışarıda zihnimden geçirdiklerimi içeride görmeye çalıştım. Gözlerimi yumarak zamanda yolculuğa çıktım. Tam beş yüz yetmiş dokuz yıl geriye gittim. Ülkesinde

4 E. Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, II, s.302.

düzeni sağlayan Sultan Murad Han'ın, babasından sonra Bursa'ya böyle bir eser kazandırdığı için gurur ve tevazu arasında gelip giden duygularla, *Cami Şerif'in küşadı* merasiminde cümle kapısı önünde görür gibi oldum. Emir Sultan, Şeyhülislam Molla Fenâri ve devrin Bursa kadısı Mevlâna Mehmed b. Hamza hemen yanı başında duruyorlardı. Onların arkasında Vezir-i Azam Çandarlızâde İbrahim Paşa, vezirler, erkân-ı devlet, ulema, hâcegân⁵, ayân ve zâdegân, hülasa bir cemm-i gafîr, el açıp yapılan duaya âmin diyorlardı. Gözlerim bu kalabalık arasında Bursa gezilerimde bana yoldaşlık eden iki eski zaman ziyaretçisini aradı ancak hiçbir yerde bulamadı. Belli ki sabrın acı meyvesini tatmak istemiyorlardı.

Bir korna sesi beni zamanın içinden çekip aldı. Camiden çıktım, avluda hâlâ ayaküstü sohbet eden cemaatin arasından geçerek türbelere yöneldim.

Caminin hemen yanı başında, güney-batı köşesine yakın bir yerde Şehzade Ahmed Türbesi var. Niyetim türbe ziyaretlerine oradan başlamak ve sırasıyla devam etmek. İnsan Muradiye türbelerinde her yerden daha çok hüznü duyuyor. Çünkü hemen her türbede kendisini acı bir hikâyenin karşılayacağını biliyor. Şehzade Ahmed de bu hikâyelerden birinin kahramanıdır.

Sultan Ahmed Türbesi: Şehzade Ahmed, II. Bayezid'in oğlu, Yavuz'un kardeşidir. O da pek çok şehzade gibi "saltanat kavgası"na karışmış, onun da hayatı yine pek çok şehzade gibi idamla sonuçlanmıştı.

Fatih'ten sonra otuz bir yıl tahtta kalan II. Bayezid, saltanatının son yıllarında yaşlılığından dolayı çok sevdiği büyük oğlu Şehzade Ahmed'i tahta varis gösterdi. Ancak Sultan'ın bu tasarrufu şehzadeleri Ahmed, Korkut ve Selim arasında taht mücadelesine sebep oldu. Durumun kötüye gittiğini gören II. Bayezid, oğlu Ahmed'i tahta oturması için İstanbul'a çağırmişti. Ancak Teke sancak beyi Korkut ve Trabzon sancak beyi Selim buna itiraz ettiler. Her ikisi de tahtı ele geçirmek için faaliyete geçtiler. Erken davranan Selim, babasını kendi lehine tahttan çekilmeye mecbur etti. Bayezid, Dimetoka'ya giderken yolda öldü.

5 "Hâce" kelimesi Farsçadır. Hoca, efendi, ağa, çelebi, sahip, muallim, profesör, öğretmen, müderris, molla, ev sahibi gibi değişik anlamları vardır. On beş ve on altıncı yüzyıllarda daha çok "tüccar" anlamında da kullanılmıştır. Çoğulu, "hâcegân"dır.

I. Selim, önce saltanat iddiasında bulunan kardeşi Korkut'u ortadan kaldırdı. Arkasından Yenişehir Ovası'nda Şehzade Ahmed'in oğulları Murad ve Alâeddin'le savaşa tutuştu. İşte bu sırada çocuklarına yardım için Bursa'ya gelen Şehzade Ahmed yakalanarak idam edildi. Ayrıca hanedan üyesi olan pek çok şehzade de öldürülmüştü. Korkut ve Ahmed'le birlikte bu maktul şehzadelerin bazıları Bursa'ya getirilerek defnedildi. Yavuz Sultan Selim, yaptıklarından pişman olduğu için midir nedir bilinmez, kardeşi Şehzade Ahmed adına işte şu karşımda duran türbenin yapılmasını istedi. 19.5.1513 tarihinde gönderdiği bir fermanda, kardeşleri Şehzade Ahmed, Şehzade Korkut ve daha önce vefat eden Şehzade Şehinşah ile Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in kabirleri üzerine türbe yapılmasını, masrafının darphane gelirlerinden karşılanmasını emretmişti.

Şehzade Ahmet Türbesi

Türbenin sekizgen bir yapısı var. Bursa kemerli, güzel bir kapı revakından içeri giriliyor. Duvarlar bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla ile örülmüş. Her yüzünde üçer penceresi bulunuyor. Türbenin içi alt sıra pencereleri hizasına kadar koyu lâcivert ve mavinin hâkim olduğu altıgen çinilerle

kaplanmış. Çinilerin hemen üstünde sekiz ayrı pano halinde celi sülüs “Ayete'l-Kürsi” yer alıyor. Diğer Muradiye türbelerinde olduğu gibi bu türbede de Şehzade Ahmed'den başka hanedan mensuplarının mezarları var. Bursa kemerli kapıdan girince ilk mezar Şehzade Ahmed'e ait. Kardeşi Şehzade Şehinşah, bu iki şehzadenin anneleri Bülbül Hatun, Şehinşah'ın oğlu Mehmed ve Yavuz'un kardeşi Korkud da bu türbeye gömülmüşler.⁶ Bazılarının ölüm tarihleri bu hanedan üyelerinin ortak bir kaderi paylaştıklarını gösteriyor. Ne diyelim, olan olmuş, hepsine rahmet dilemekten başka elimizden bir şey gelmiyor.

Türbeden çıktım. Biraz hızlanmam geriyor. Daha ziyaret edeceğim çok yer var. Şimdi sıra Sultan Murad'ı ziyarete geldi. Aslında bir ay önce yine buraya gelmiş ve onu ziyaret etmişim. *Gazi Hünkârı bir daha ziyaretin ne zararı var*, dedim ve türbeye yöneldim.

Sultan II. Murad Türbesi: Buraya her gelişimde türbenin girişindeki o muhteşem saçağı seyre dalarım. Yine öyle yaptım. Bu renk ve desen cüm-büşü içinden bir süre gezindikten sonra sultanın çok sade türbesine girdim.

Sultan Murad, 3 Şubat 1451'de vefat etti. Öldüğünde kırk sekiz yaşındaydı. Saltanatı uzun sürmüştü; 29 yıl, 6 ay, 8 gün tahtta kalmıştı. Devrinde Anadolu hükümdarlarının en güçlüsüydü. Eğlenceye düşkün olmakla birlikte cihat-tan asla geri kalmazdı. Halka karşı âdil, cömert ve iyi huylu bir sultandı.

Osmanlı ilim hayatı II. Murad devrinde büyük bir ilerleme gösterdi. Molla Yegân, Molla Fenâri, Hızır Bey ve Tâceddin İbrahim, Molla Gürani, Alâaddin et-Tûsî, Şerefeddin Kırîmî, Ahmed Kırîmî, Alâaddin es-Semerkindî, Ali Arabî ve Acem Sinan devrinin bilginleriydi. Bunların çoğu Seyyid Şerif Cürçânî ve Sa'deddin Teftâzânî'den ders almış, aralarındaki tartışma konularını Anadolu'ya taşımış ve ilmî hayata canlılık getirmişlerdi. Bu devirde tasavvufa eğilim de artmış; Zeyniyye, Mevleviyye ve Bayramiyye tarikatları rağbet görmüştü. Hacı Bayram-ı Velî müritlerine vergi bağımsızlığı tanınması özellikle bu tarikatın yayılıp gelişmesine yardım etmişti. Bursalıların çok sevdiği büyük gönül adamı Emir Sultan onun saltanatının sekizinci yılında,

6 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, IV, s.179.

1429'da vefat etmişti. Hacı Bayram hulefasından Yazıcıoğlu ailesi Türk kültür tarihinde seçkin bir yere sahiptir. Bu devrin iki kudretli temsilcisi Yazıcıoğlu kardeşlerdir. Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediyye'si, kardeşi Ahmed-i Bîcan'ın Envar-ül-Âşıkîn'i Osmanlı topraklarında hemen her eve giren kitaplar arasındaydı. Ali de Selçuknâme'sini Sultan Murad'a ithaf etmişti. Bu devrinde birçok eserin Arapça ve Farsçadan Türkçeye çevrilmesi Osmanlı-Türk kültürünün gelişmesi bakımından önemliydi. Musikiye düşkün olan Sultan Murad, aynı zamanda iyi bir şairdi. II. Murad, hayratı bol olan bir padişahı. Asıl hayır eserlerini Edirne'de yaptırmış olmakla birlikte bu hizmetlerinden Bursa'yı da mahrum etmedi.

II. Murat Türbesi

Sultan Murad'ın çoksevdiği oğlu Alâeddin, 1443 yılında vefat etmişti. Sultan, onu daha önceki adı Simaviler Mahallesi olan Muradiye'deki külliyesinin haziresinde yaptırdığı türbeye defnettirdi. Ölümünden önce: *"...Bursa'da merhum oğlum Ali yanındaki kabrin katında koyalar... Üzerime bir çâr dîvâr türbe yapalar, üstü açık ola ki üzerime yağmur yağa... Soyumdan sopumdan her kim ki ölecek olursa benim yanımda komayalar, katıma getirmeyeler"* diye vasiyet etmişti. Oğlu Fatih Sultan Mehmed, 1451 yılında onun gönül

dünyasına ve vasiyetine uygun sade bir türbe yaptırdı. Üzerine yağmur yağması için üstü açık, hafızların *Kur'an* okuması için de etrafı galerili olarak düzenlenen türbede, sultanın naaşı doğrudan toprağa gömüldü.⁷

Giriş kapısındaki saçağın aksine içinde hiçbir süslemenin bulunmadığı türbe, iç içe geçmiş iki kareden oluşuyor. Sözü edilen galeriler dışta kalan ikinci kareyi oluşturuyor. Bir zamanlar türbede nöbet tutan cüzhanlar (cüz okuyan hâfızlar) burada oturur ve padişahlarının ruhuna *Kur'an* okurdu. Burası artık sıradan bir müze-türbe! Cüzhanlar el etek çekmiş, *Kur'an* sesleri duyulmuyor! Buna rağmen Sultan Murad'ın vefakâr ziyaretçileri kabrinin başında el açıp uzun uzun dua etmeden, Fatiha okumadan türbeden ayrılmıyorlar.

Orta bölüm hem kaideleri hem başlıkları devşirme dört sütun ve dört paye üzerine sivri kemerlere oturan tromplu kubbe ile örtülü. Doğu kenarında pencereden bozma bir kapı ile girilen Sultan Alâeddin Türbesi var. Kare mekânlı bu yapıda II. Murad'ın Alâeddin, Ahmed, Orhan adında üç oğluyla Şehzade Hatun adında bir kızı yatmakta. Çocuklarının türbesi de babalarının türbesi gibi taş ve tuğla ile örülmüş sade bir yapı!

Acaba Sultan Murad neden ebedi istirahatgâhında çocuklarıyla yan yana, koyun koyuna uzanıp yatmak istemedi? Dünya debdebesinden, saray şatafatından sonra neden böyle bir uzleti tercih etti, bilmiyoruz! Bildiğimiz tek şey yalnızlığı seçmesi. Onu meleklerle birlikte bırakıyor ve hemen yanı başındaki bir başka torunu Şehzade Cem'in kabrine yöneliyorum.

Cem Sultan Türbesi: Aslında bu türbe 1479 yılında Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa adına yapılmıştı ve Sultan Mustafa Türbesi diye biliniyordu. Daha sonra Cem de oraya gömülünce Sultan Cem Türbesi denilmeye başlandı. 1553'de öldürülen Kanuni'nin oğlu Mustafa için de bir türbe yapılıncaya ikisini birbirinden ayırmak için ilkine Mustafa-yı Atik Türbesi, diğerine de Mustafa-yı Cedid Türbesi denildi. Bugün artık Mustafa-yı Atik unutuldu ve Cem Sultan Türbesi diye bilinir oldu.

7 Halil İnalçık, "Murad II.", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXI, s.170.

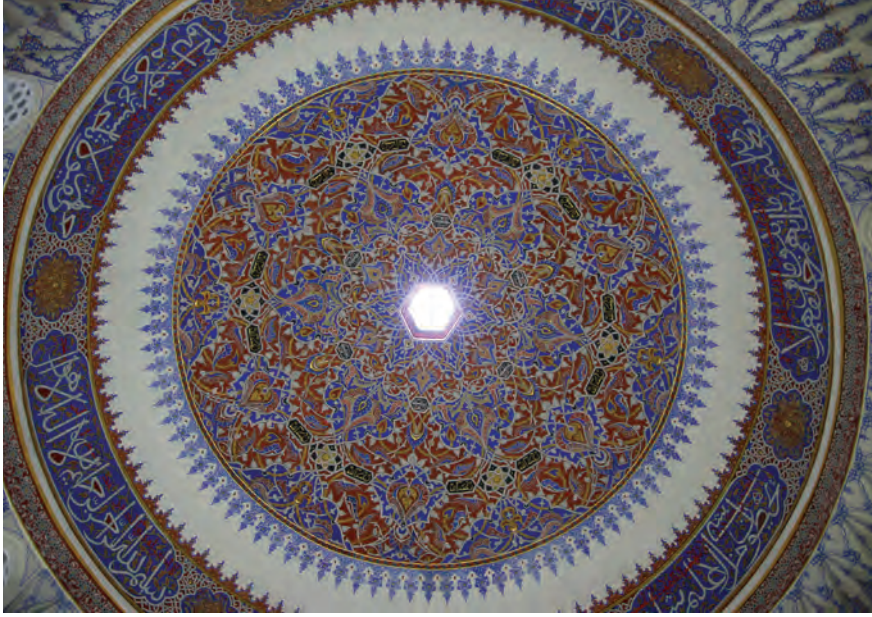

Cem Sultan Türbesi

Fatih'in bu âlim ve şair şehzadesinin türbesini kapalı bulduk. Türbe, Muradiye türbelerinin en büyük ve güzellerinden birisidir. Kündekâri giriş kapısının önü beyaz mermerden yapılmış saçaklı bir revaka sahip.

Fatih'in büyük oğlu Şehzade Mustafa, 1474'te ölünce Bursa'ya getirilerek önce amcası Alâeddin Bey'in türbesine, sonra da 1479'da yapılan işte bu türbeye gömülmüştü. Cem Sultan'ın naaşı 1499'da Bursa'ya getirilince bu türbede kardeşinin yanına defnedildi. Türbe altıgen planlı olup, üzeri altıgen kasağın taşıdığı bir kubbe ile örtülmüş. Duvarlar pencere üzerlerine kadar altıgen firuze çinilerle kaplanmış. Çiniler çok süslü, güzel ve orijinal. Ayrıca kubbe ve duvarlarda zengin kalem işleri görülüyor. Kubbe eteğinde de Ayete'l-Kürsi, Besmele, Esmâ'ül-Hüsna ve Kur'an ayetleri yazılmış. Ayrıca mihrap üzerinde de çiçekler, madalyonlar, selviler, besmeleler ve peygamberlerin isimlerini kapsayan yazılar var. Cem Sultan Türbesi'ni Türk sanatı bakımından önemli yapan iç süslemesidir. Bu süslemeler, bir bütün olarak on beşinci yüzyılın Türk iç bezeme sanatını ve estetiğini mükemmel aksettiren bir örnek kabul edilir. Kubbe nakışları arasındaki *Sultan Mustafa, rahimehullâh* yazısı bize ilk sakinini hatırlatıyor. Türbenin

içindeki dört sandukadan biri Sultan Mustafa'ya, diğeri Cem'e, üçüncüsü Sultan II. Bayezid'in oğlu Abdullah'a, dördüncüsü ise yine Bayezid'in oğlu Âlemşah'a ait olarak gösteriliyor. Sandukalarda sabit levhalar olmadığından hangisinin kime ait olduğu kesin olarak bilinmiyor.⁸

Cem Sultan Türbesi

Türbenin şöhretli sakini Cem Sultan'a gelince:

Fatih'in üçüncü oğlu olan Cem, 1459'da Edirne'de doğdu. 1469'da on yaşındayken Kastamonu, 1474'te de Konya sancak beyi oldu. Burada çevresine pek çok âlim ve sanatkâr topladı. Sarayını bir ilim ve kültür merkezi haline getirdi. Babası Fatih'in ölümünden sonra kardeşi Bayezid tahta geçmişti. Cem de tahtta hak sahibi olduğu iddiasıyla ortaya çıktı. Hatta kuru bir iddia ile yetinmedi, Bursa'ya gelerek on sekiz gün şehirde kaldı ve adına para bastırdı, hutbe okuttu. Onun bu hareketi saltanatını ilândan başka bir şey değildi. Sanki kardeşine, *Sen Rumeli'nin padişahıysan ben de Anadolu'nun sultanıyım*, diyordu. Ne var ki 1481'de Bursa-Yenişehir'de Ba-

8 Semavi Eyice, "Cem Sultan Türbesi", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, s.286-287; Kâmil Kepeci-oğlu, *a.g.e.*, IV, s.180-181.

yezid'le yaptığı savaşı kaybetti. Bu yenilgiden sonra önce Konya'ya daha sonra Tarsus'a, oradan da Kahire'ye gitti. Oradan Mekke'ye giderek hac görevini yerine getirdi. Tekrar Anadolu'ya dönerek mücadelesini sürdürmek istedi. Başaramayınca Temmuz 1482'de Rodos Şövalyeleri'ne sığındı. Şövalyeler, II. Bayezid'in baskısı sebebiyle Cem'in Rumeli'ye geçişini önledi ve onu gizlice Fransa'ya gönderdi. Cem, Ekim 1482'den ölüm tarihi olan Şubat 1495'e kadar Avrupa'da kaldı. Başta Nice ve Roma olmak üzere bazı şehirlerde bulundu. Gittiği her yerde krallar ve Papa, siyaseten ondan yarar sağlamaya çalıştı. Cem'in ölüm haberi İstanbul'a ulaşınca kardeşi Sultan II. Bayezid üç günlük yas ilân etti ve gıyabî cenaze namazı kılındı. Cesedi 1499'da Napoli kralı tarafından Osmanlılara teslim edildi ve Bursa'da Muradiye Cami haziresindeki bu güzel türbeyle defnedildi.

İşte bu hareketli hayatın sahibi Cem, Farsça ve Türkçe iki ayrı divan tertip edecek kadar iyi bir şairdi. İyi bir silâhşor, iyi bir binici ve iyi bir askerdi. Şiirlerinde, daha çok vatan hasretini, aşk, tabiat, din ve tasavvuf konularını işlemiştir. Şairin geniş kültürü, şiir bilgisi, hassasiyeti, onun şiirlerine, zengin bir muhtevayla birlikte güçlü bir dış yapı da kazandırmıştır. Konya'da kendilerine Cem Şairleri denilen Sa'dî-i Cem, Haydar, Sehâyî, La'lî, Kandî ve Şâhidî gibi bazı şairleri etrafına toplamış ve bunlardan bazıları yurt dışında da kendisini yalnız bırakmamıştır.⁹

Cem Sultan, gurbetin ruhunda meydana getirdiği ıstırapın ağırlığını bir gazelinde şöyle dile getiriyor:

*Bu gurbet câna gâyet kâr kıldı
Ki âlemden beni bî-zâr kıldı
Ne kılam gerdiş-i eyyâm beni
Belâ vü derd ile bîmâr kıldı
Ne nahs olur aceb bu tâli'im kim
Beni âlem içinde zâr kıldı
Gülîstân yerine ni'me'l-bedeldür
Felek yerimi şimdi hâr kıldı*

9 M. Günay Kut, "Cem Sultan", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, s.284-285.

Görün gerdûn-ı dûnun himmetini
Bu gurbetde Cem'i bîmâr kıldı

Bu duygulu ve bahtsız şehzadeye Fatiha okuyarak veda ettikten sonra başka bir türbeye, Şirin Hatun Türbesi'ne yöneliyorum.

Şirin Hatun Türbesi

Gülruh Hatun Türbesi: Güneye doğru sıralanan bu altı türbeden ikincisinin girişinde, Gülruh Sultan II. Bayezid'in Zevcesi (1502) levhası yer

alıyor. Kapı kemeri kilit taşında da *Gülruh Sultan ve Saire* yazısı okunuyor. Gabriel'de bu türbe, *Gülşah Hatun Türbesi* diye işaretlenmiş. Kepecioğlu, Abdülhay kızı Gülruh Hatun'un II. Bayezid'in karısı, Şehzade Alemşah'ın ve Kamer Hatun'un anneleri olduğunu ve bu türbeyi 1526'da yaptırdığını bildiriyor.¹⁰ Ayrıca türbede; Abdülhay kızı Gülruh Hatun, II. Bayezid kızı Kamer Hatun (1520'den evvel), Alemşah Bey kızı Fatma Hatun ve Alemşah Bey oğlu Sultan Osman'ın (1512) mezarlarının bulunduğunu söylüyor.

Gülruh Hatun Türbesi

Doğan Yavaş ise türbe hakkında özetle şu bilgileri veriyor: “Türbe binası bir sıra taş ve iki sıra tuğladan kare şeklinde yapılmış ve bir kubbe ile örtülmüş. Kapı kanatları künde-kârî tekniğinde yapılmıştır. Son onarımda özelliğini büyük ölçüde yitiren zemini tuğla döşemeli türbede yer alan iki mermer sandukadan ortadaki, sağlığında bu türbeyi yaptıran Fâtih Sultan Mehmed'in hanımı ve Şehzade Mustafa'nın annesi Gülşah Hatun'a aittir. Diğerinde ise II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ali adı varsa da Bayezid'in bu isimde bir şehzadesi bilinmemektedir.”¹¹

10 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.180.

11 Doğan Yavaş, “Muradiye Külliyesi”, *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXI, s.197.

Gülruh Hatun, oğlunun sancak beyliği görevlerinde daima yanında bulunmuş, Akhisar'da, Aydın Güzelhisar'da ve Duraklı köyünde birer mescit; Gördes, Demirci, Nazilli, Birgi'de han, hamam ve kervansaraylar yaptırmış hayırsever bir kadındı.

Gülbahar Hatun Türbesi: Üçüncü sırada, Ebe Hatun da denilen Gülbahar Hatun Türbesi var. Türbenin herhangi bir kitabesi yok. Gülbahar Hatun'un Fatih'in ebesi olduğu kabul ediliyor. Kare planlı, dört ayak üzerine oturan bir örtü ile kapatılan bu açık türbe farklı yapısı ile hemen dikkat çekiyor.

Ebe Gülbahar Hatun Türbesi

Sultan Mahmud Türbesi: Sıra Şehzade Mahmud Türbesi'ne geldi. Kapısı kilitli olan bu türbe diğer üçüne göre daha bakımlı. Her şeyden önce tamir edilmiş. Türbe II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'a ait ve annesi Bülbül Hatun yaptırmış. Bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla duvardan yapılmış Bursa kemerli, mermer revaklı, kubbeli sekizgen bir mekândan ibaret. Çini, kalem işi ve malakârî süsleme açısından çok zengin olan iç mekân, 2.90 m yüksekliğe kadar firuze ve lâcivert altıgen çinilerle kaplıdır. Mihrap ve pencerelerin etrafı ile bu süslemelerin üst kesiminde yine mavi-beyaz İznik çinileri kullanılmıştır. Kapısı künde-kârî tekniği ile yapılmış. Kaynak-

lar, 1507 yılında ve mimar Yâkub Şah b. Sultan Şah'ın yaptığını bildiriyor. Türbede Şehzade Mahmud ile onun oğulları Orhan, Emir ve Musa'ya ait dört mermer sanduka yer alıyor. Şehzade Mahmud'un bu üç oğlunun ölüm tarihleri aynı; 1512. Bu tarih Yavuz'un tahta geçtiği tarihtir.

Şehzade Mahmud Türbesi

Mükrime Hatun Türbesi: Mükrime Hatun bir mühtediye olup II. Bazezid'in oğlu Şehinşah'ın karısı, Şehzade Mehmed'in de annesidir. Kare planlı, kubbeli bir yapı olan türbe oldukça bakımsız görünüyor. Kündekârî kapısı kilitli, içeriye girmek mümkün değil. Maalesef pencereden görüldüğü kadarıyla içerisi de diğer kapalı türbeler gibi çok perişan! Kepecioğlu'na göre bir zamanlar çini süslemelere sahip olan türbede artık çiniler yok. Türbenin içinde celi sülüs Ayete'l-Kürsi yazı kuşağı göze çarpıyor. Ayrıca mihrap üzerinde dairevî ve dilimli madalyonların içine ayetler ve Es-mâü'l-Hüsna'dan bazı isimler yazılmış. Türbede Mükrime Hatun'dan başka Şehzade Alemşah'ın kızı Fatma Hatun'a ait olduğu yazılı bir sanduka daha var. Ancak Fatma Hatun'un Gülrüh Hatun Türbesi'ne gömülmüş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Mükrime Hatun'un 1517'de tamamı Müslüman olan on beş köle ve cariyesini azat ettiğine dair bir sicil kaydı okuduğumu hatırlıyorum. Ayrıca ruhuna *Kur'an-ı Kerim* okunması için 91 bin akçelik bir vakıf kurmuş ve vakfiyesinde *Kur'an* okuyacak olanlar arasına, *azatlılarını ve onların çocuklarını* da ekleyerek bunlara her gün 1,5 akçe verilmesini şart kılmıştır. Vakfının câbisi de yine azat edilmiş Rus asıllı bir köle olan Haydar idi. Cariyelikten gelen bir kadının vakfını Müslümanlığı kabul eden azaldı kölelerine teslim etmesi ibretlik bir olay olsa gerek! Her ne ise, biz ziyaretimize devam ediyoruz ve bu gruptaki son türbeye geçiyoruz.

Mükrime Hatun Türbesi

Gülşah Hatun Türbesi: Gülşah Hatun, Fâtih Sultan Mehmed'in eşi ve Şehzade Mustafa'nın annesidir. Birçok vakıfları vardı. Bir sıra taş ve iki sıra tuğladan kare planlı ve kubbeli bir bina olan bu mütevazi türbe de diğerleri gibi kapalı. Kündekâri kapısı kilitlenmiş, geçit vermiyor. Zaten ziyaretçileri de kalmamış! Gülşah Hatun, kimliği tam bilinmeyen ancak başucundaki levhada II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ali olduğu belirtilen ahret yoldaşıyla birlikte ebedî istirahatine çekilmiş, ne diyelim! Elimizden hepsine dua etmek ve Fatiha okumaktan başka bir şey gelmiyor.¹²

Şimdi Cem Sultan ile II. Murad'ın türbelerinin ortasında, biraz arkada kalan yine mazlum ve maktul bir şehzadeyi, Kanuni'nin oğlu Sultan Mustafa'yı ziyaret edeceğim.

Gülşah Hatun Türbesi

Sultan Mustafa Türbesi: Türbe kapısının karşısına geçtim. İlk dikkatimi çeken şey bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla ile örülmüş duvarların saçaklardan akan yağmur sularıyla kirlenen yüzeyleri oldu. Yukarıdan aşağıya doğru yol olmuş bu izler, insanda, bağrına bastığı şehzadeye duvarların gözyaşı döktüğü hissini uyandırıyor. Her ne kadar II. Selim'e ait kitabe kapının üstünde duruyorsa da kapı saçağı yerinde değil! Kitabede, Şah Selim bin Han Süleyman emredüb / Oldu hoş bu ravza-i cennet-nümâ. Dedi tarihin Edâî bendesi / Merkad-i gülzâr-ı Sultan Mustafa, yazısı okunuyor. Duvarda saçağın bağlı bulunduğu demirler kalmış. Üstü kubbeli yapının içi yerden 3 m yüksekliğe kadar tamamen on altıncı yüzyıl İznik çinileriyle bezenmiş. Çinilerin üzerinde yeşil, kırmızı, lacivert renklerle sümbül, lale ve karanfiller açmış. Türbe bu renk cümbüşü içinde adeta cennete benzemiş. Ayrıca kubbe ve mihrapta zengin kalem işleri, duvarlarda sülüs Ayete'l-Kürsi, Haşr suresinden bazı bölümler ve Esmâü'l-Hüsna'nın

yer aldığı yazı kuşağı göze çarpıyor. Türbenin en itibarlı misafiri Şehzade Mustafa! Yanında annesi Mahidevran Sultan ile Şehzade Bayezid'in oğulları Ahmed ve Orhan'ın sandukaları bulunuyor. Türbenin kapısı kilitli! Çaresiz pencereden içeri bakıyorum. Gördüklerim yukarıdaki bilgileri doğruluyor.

Şehzade Mustafa Türbesi

*

Taşlıcalı Yahya Bey, Şehzade Mustafa için yazdığı mersiyesinde, *Nolaydı görmeyeydi bu macerâyı gözüm*, diyor. Bizim gözümüz bu macerayı görmedi ama gönlümüz onun hüznüyle dolu. Sultan Mustafa üç adım ötemizde yatıyor. Gözlerimi kapatıyor, zaman ve mekânı *tayyedip* çok uzak bir tarihe, çok uzak bir yere gidiyorum. Birden ümitle korku arasında gidip gelen bir ruh haliyle Şehzade Mustafa'nın, babası Kanuni'nin muhteşem otağına girdiğini görüyorum. Sonra bir telaş, boğuşmalar, bağrışmalar, kılıç şakırtıları, dilsiz cellatların kemendi, hüznüler, akan gözyaşları ve bir hayatın sona ermesi! Gönül gözüne sahip olanlar Mustafa'nın mezar taşında bu macerayı seyrediyor. Her ne ise, biz gerçek hikâyeye dönelim.

Tarihçilerin rivayeti, tarihlerin yazdığına göre, Kanuni'nin pek çok çocuğu olmuştu. Bunlardan Selim, Bayezid, Abdullah, Mehmed, Cihangir ve

Mihrimah'ın anneleri Hürrem Sultan; Mustafa'nın annesi ise Mahidevran Gülbahar Sultan idi. Kanuni'nin Hürrem'e karşı beslediği derin sevgi ve bağlılık padişahın daha önceki hanımı ve en büyük şehzade Mustafa'nın annesi Mâhidevran Gülbahar Sultan ile Hürrem arasında şiddetli bir mücadele başlattı. Hayatta iken iki gelini arasında denge kurmaya çalışan Valide Hafsa Sultan'ın ölümü bu mücadeleyi daha da şiddetlendirdi. Sonunda Kanunî, Mâhidevran Gülbahar Sultan'ı Manisa'da vali olan büyük oğlu Mustafa'nın yanına gönderdi. Rakibesinden kurtulan Hürrem Sultan, kısa zamanda sarayda tam bir otorite kurdu.

Hürrem Sultan'ın hedefinde kocasının ölümünden sonra oğullarından birini Osmanlı tahtına çıkarmak vardı. Bunun gerçekleşmesinde en büyük engeli Şehzade Mustafa oluşturuyordu. Saraylılar, asker ve halk; Mustafa'yı çok seviyor ve onu tahtın gelecekteki varisi olarak görüyordu. Sevenleri ve destekleyenleri arasında bir zamanlar Valide Hafsa Sultan da vardı.

Şehzade Mustafa, 1515'de Manisa'da doğdu. İlk çocukluk yılları Manisa sarayında geçti. Kanuni'nin 1520'de tahta çıkışından sonra annesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Sarayda itina ile yetiştirildi ve iyi bir eğitim aldı. Şubat 1534'de Saruhan sancak beyi sıfatıyla Manisa'ya gönderildi. Bu durum başlangıçta babasının yerine en kuvvetli aday olarak görüldüğünü ortaya koyar. Fakat muhtemelen gerek kendisini himaye ettiği anlaşılabilir babaannesi Hafsa Sultan'ın ölümü (1534) gerekse iyi ilişkiler içinde bulunduğu Veziriazam Makbul İbrahim Paşa'nın katli (1536) geri plana düşmesine ve Hürrem Sultan'dan olma kardeşlerinin öne çıkmasına yol açtı.

Şehzade Mustafa, Manisa'da sekiz yıl süren idareciliği sırasında halk arasında iyi bir intiba bıraktı. Her cuma günü alayla camiye gider ve orada halka hitap ederdi. Alçakgönüllü ve cömertti. İhsanı boldu. Kişiliği ve yetenekleri halk ve ordu içinde kendisine büyük bir sempati duyulmasına yol açmış, taraftarını çoğaltmıştı. Şairdi, etrafına birçok şair ve bilgini toplamıştı. Asıl önemlisi, akçenin giderek değer kaybetmesi ve hayat pahalılığının artması yüzünden sıkıntıya düşmüş olan köylülerle sipahi grupları, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatına karşı hoşnutsuzluk duymaya başlamıştı. Bu kitleler onu taht için en büyük aday ve kurtarıcı

gibi görüyordu. Ve Manisa, İstanbul'a yakın bir sancaktı. Sonunda Şehzade Mustafa, Hürrem Sultan'ın müdahalesiyle annesiyle birlikte 1541'de daha uzak bir sancak olan Amasya'ya gönderildi. Kardeşi Mehmed de onun yerine Manisa'ya yollandı. Şehzade Mustafa bu nakilden büyük bir üzüntü duydu. Çünkü bu durum saltanat adayının değiştiğini gösteriyordu.

Ancak Şehzade Mehmed aniden öldü ve yerine Hürrem Sultan'ın diğer oğlu Selim Manisa'ya yollandı (1544). Böylece Mustafa'nın saltanat hülyası iyice azaldı. Bu arada Kanuni ile oğlunun arası giderek açılıyordu. Şehzade'nin babasıyla olan ilişkilerinin bozulmasında şahsi hataları kadar, Hürrem Sultan ile Sadrazam Rüstem Paşa'nın tahrikleri de önemli ölçüde etkili oldu.

Şehzade Mustafa Türbesi

Şehzade Mustafa, işin vahametini anlamıştı. Babasından özür dilemeye ve affını sağlamaya çalıştı. Ancak bunu elde etmek bir tarafa ona ulaşmayı bile başaramadı. 1551 tarihli *Feryatnâme*'sine de olumlu bir cevap alamadı. Rüstem Paşa'nın Mustafa'yı İran Şahı'yla temas kuran bir hain gibi gösteren tertipleri de bunda etkili olmuştu. Sonunda olan oldu! Şehzade Mustafa işini halletmek üzere İstanbul'dan ayrılan Kanuni, 5 Ekim 1553'de Konya

Ereğlisi'nde, Aktepe'de ordugâhını kurdu. Şehzade Mustafa ertesi günü aleyhinde hazırlanan tertibi bile bile Otağ-ı Hümâyunda babasını ziyaret etti. Atından indiğinde çavuşlardan birinin isteğiyle kılıcını ve hançerini teslim ederek içeriye girdiği sırada yedi dilsiz cellât üzerine saldırdı. Kendisini savunmaya çalışan Mustafa sonunda kapıcılardan Mahmud Ağa'nın kemendiyle can verdi. Cesedi, Ereğli'ye götürülüp cenaze namazı kılındı ve Bursa'ya gönderilerek şu karşımda duran türbenin yapıldığı yere gömüldü. Kardeşi Selim'in tahta çıkışından sonra üzerine, *Mustafa-yı Cedid Türbesi* denilen bu türbe yaptırıldı. Şehzadenin annesi Mahidevran da Bursa'ya gönderilmişti.

Şehzadenin öldürülmesi ülkede derin bir üzüntüye sebep oldu. Geleceğin sultanı olarak görülen bir şehzadenin ortadan kaldırılmasını kimse hazmedemiyordu. Bazen açıkça bazen ima yoluyla bu elim olayın suçlusu olarak Kanuni ve Hürrem gösteriliyor ama herkes Rüstem Paşa'yı cinayetin merkezine koyuyordu. En azından Âl-i Osman'ın paşa tarafından aldatıldığı ve padişahın idam emrini bu aldatmalardan sonra verdiği dile getiriliyordu. Haksız yere kan dökülmüş, sevilen ve kendisine ümit bağlanan bir şehzade yok edilmişti. Bu düşünce doğrudan doğruya padişahın da kınanmasına ve sorgulanmasına yol açmıştı. Samî'nin, *Yok yere kan edesin yani hilâfet bu mudur? / Mustafâ noldu, kanı neyledin â padişehim*, diye feryat etmesi bundandı¹³.

---

13 Şair Samî'nin, "Padişah -ı Cihan" hakkında kullandığı üslûp ise Kanuni devrinin "özgürlük" anlayışına bir vurgu gibidir:

İntikamın alayım dimiş iken Sürh-ser'in, / Kasd idüb canına kıydın ne revadır püserin.

Bu değıldi garaz kalsa cihanda eserin, / Tac ü tahtın kime kalır kime bu mülk ü yerin?

Buna kim oldu sebep yok mu şeha hiç haberin? / Kara toprağa ki düştü yine şol verd-i terin,

Bu fıtrak odunu duyar nece yanmaz ciğerin, / Bu eğer erlik ise ancak ola bu hünerin...

Padişehsin tutalım yok mu Huda'dan hazerin? /Mustafan'oldu hani n'eyledin a Padişehim?

Gün gibi zahir idi zerre günahı yok idi / Eşiğinden dahi bir özge penahi yok idi

Sana ol doğru idi eğri nigâhi yok idi / Hakk anâ şahid idi gayri günahi yok idi

Bende idi sana ol bir dahi şâhi yok idi / Hak bilir gayri yere varmağa râhi yok idi

"Ceng eder geldi" desen iki sipahi yok idi / Hançer urdun da anın cismine ahı yok idi

Yok idi cürmü bu Sami der ilâhi yok idi / Mustafa n'oldu hani n'eyledin a Padişehim

Şehzade Mustafa'nın yüzü, vücudu ve karakteri dedesi Yavuz Sultan Selim'e benzetiliyor, biraz da bu yüzden çok seviliyordu. Şehzade Mustafa'nın katlinden Hürrem Sultan'ı sorumlu tutanlar var. Ancak Hürrem'in öz oğlu Şehzade Bayezid'in (d.1525 - ö.25 Eylül 1561) de *Nizam-ı Âlem* için aynı akibete uğradığını unutmamak gerekir.

Artık söz sırası Taşlıcalı Yahya Bey'in. Bakalım bu macerayı o nasıl anlatıyor:

Şehzade Mustafa Mersiyesi

Meded meded yıkıldı bu cihânın bir yanı
Ecel celâlıleri aldı Mustafa Hân'ı
Tolundı mihr-i cemali bozuldı dîvânı
Vebale koydular âl ile Âl-i Osmânı
Geçerler idi geçende o merd-i meydânı
Felek o cânibe döndürdü şâh-ı devrânı
Yalancınun kurı bühtânı buğz u pinhânı
Akıtdı yaşımızı yaktı nâr-ı hicrânı
Cinâyet itmedi cânî gibi anun cânı
Boğuldu seyl-i belâya tağıldı erkânı
N'olaydı görmeyeydi bu macerâyı gözüm
Yazuklar ana revâ görmedi bu râyı gözüm
Tonandı ağlar ile nûrdan menâra dönüp
Gûşâde- hâtır idi şevk ile nehâra dönüp
Görindi halka dıraht-ı şükûfedâra dönüp
Yürüdi kulları ardınca lâlezâra dönüp
Tururdu hiddet ile şâh-ı cihân nâra dönüp
Otağı haymeleri karlu kûhsâra dönüp
Müzeyyen idi bedenlerle âkhisâra dönüp
El öpmeğe yürüdi mihr-i bî-karâra dönüp
Tutuldu gelmedi çünkim o mâh-pâre dönüp
Görenler ağladılar ebr-i nevbahâra dönüp
Bir ejderhâ-yı dü-serdür bu hayme-i dünyâ
Dehânına düşen olur hemîşe nâ-peydâ.
O bedr-i kâmil ol âşinâ-yı bahr-i ulûm
Fenaya vardı telef etdi ara tâli-i şûm
Döğündi kaldı hemân dâg-i hasret ile nücûm
Köyündi şâm-ı firakında doldı yâş ile Rûm
Kara geyürdi Karamana gusse etdi hücûm

*O mâhî ince hayâl ile etdiler ma'dûm
Tolandı gerdenine hâle gibi mâr-ı semûm
Kazâ-yı Hak ne ise razı oldu ol merhûm
Hatâsı gayr-ı muayyen günâhı nâ-ma'lûm
Zihî şehîd ü saîd ü zihî şeh-i mazlûm
Yıkıldı yer yüzine aslına rücû etdi
Saadet ile hemân kurb-ı hazrete gitdi*

Taşlıcalı Yahya Bey, bize söyleyecek fazla söz bırakmamış. Çaresiz Sultan Mustafa Türbesi'nden ayrıldım. Sıra Fatih'in annesi Hüma Hatun'u ziyarete geldi. Sultan Murad, Şehzade Ahmed türbelerinin ve caminin güneyinden geçtim. Burada geniş bir alan var. Pek çoğu bugün artık yok olmuş Bursa mezarlıklarından devşirilmiş mezar taşları bu alanda sergileniyor. Sahipleri gibi toprağa gömülmüş olanları da var! Burası bir harp meydanını andırıyor. Savaş meydanlarında nasıl gövdesinden kopmuş kelleler, el ve ayaklar çevreye saçılırsa burada da gövdesinden ayrılmış, kime ait oldukları belli olmayan kimi sarıklı kimi kavuklu çeşit çeşit mezar taşı başları her tarafa saçılmış. Sanki Kosova, Niğbolu, Varna'da savaş meydanında taşlaşmış şehitlerin arasında dolaşıyorum! Burada kimi eski kimi yeni yüzlerce mezar taşı var. Usta bir göz bunlara bakarak yüzyıllar içinde mezar taşı formundaki değişikliği çok belirgin olarak izleyebilir. Muradiye'de, sadece şekillenmiş taşları değil yüzyıllardan süzülüp gelen bir tarihi sergilediğimizin acaba kaç kişi farkına varabiliyor. Bütün bu mezar taşlarının ortak bir özelliği var. Hepsi, *Hüve'l-Bâki* diye başlayıp, *el-merhum...* diye devam ederek ziyaretçilerine dünya hayatının geçiciliğini ihtar ediyor. Son durağımız hakkında uyarılarda bulunuyor. Bir gaflet anında bu gerçeği unutanları hayatı sınırlayan kaçınılmaz sonla yüz yüze getiriyor.

Hüma Hatun Türbesi/Hatuniye Türbesi: Bu mezar taşı temaşasından sonra Hatuniye Türbesi de denilen Hüma Hatun türbesinin önüne geldim. Hüma Hatun, II. Murad'ın karısı, Fatih'in annesidir. Hüma Hatun'un türbesi, II. Murad Cami'nin doğusunda; altıgen, kubbeli, küçük ve muntazam bir yapı. Fatih, bu türbeyi 1449'da padişah olmadan önce yaptırmıştır. Kitabesi

varsa da kadının ismi yoktur. Türbenin kapı kavsarası harap olmuş. Yalnız kemerin üzerinde Arapça sülüs bir kitabe yer alıyor. Kitabede türbede yatanın adı yok. Yan tarafa da üzerinde, Hüma Hatun Fatih'in Annesi yazılı mermer bir levha iliştirilmiş. Diğerlerinde olduğu gibi bu türbenin de kapısı kilitli. Portal nişini üstten kuşatan sağır kemerin ortasında daha önce burada bir kitabe bulunduğunu gösteren boşluk var. Kim bilir bu kitabe ne oldu, şimdi nerede! Türbedeki ikinci sandukanın kime ait olduğu belli değildir.

Saraylılar Türbesi: Hüma Hatun türbesinin hemen önünde, Muradiye türbeleri içinde etrafı açık olan ikinci bir türbe yer alıyor. Kare planlı bu türbede kime ait oldukları bilinmeyen iki mezar var. Türbe, taş ve tuğladan yapılmış. Üstü konik bir çatı ile kapatılmış. Her yüzünde ortadaki bir payeye bindirilmiş ikişer sivri kemer var. Türbe zemini yerden yarım metre daha yüksekte. Güney tarafında nereden getirildiği belirtilmeyen bir zemin mozaiği bloku bu platforma dayatılmış duruyor. Bu blokun hemen yanında bir tanıtıcı bir levha var. Aynen şöyle yazılmış: *“Muradiye Türbeleri içinde etrafı açık olan iki türbeden biridir. Kitabesi bulunmayan bina hakkında vesikaya da rastlanmamıştır. Kime ait olduğu tespit edilemeyen türbe, isminden de anlaşılacağı üzere saraylı kadınlara atfedilmektedir.”* Saraylı kadınlar, isimleri unutulmuş, nesilleri kesilmiş saraylı kadınlar! Yapabileceğimiz tek şey var, diğerleri gibi bu meçhul kadınlara da dua etmek ve yüce Allah'tan mağfiret dilemek.

*

Vakit ilerledi. Kimini hiç bilmediğimiz, kimini hüznü hikâyelerinden hatırladığımız Muradiye sakinlerinden ayrılma zamanı geldi. Bir iki yeri daha ziyaret ederek bu geziyi de bitirmek istiyorum. Gariptir, insan bu türbeler ve mezarlar mahşerine girerken de çıkarken de içini tuhaf duygular, anlatılmaz bir hüznün kaplıyor. Bu hüznün sebebi yalnız ölümün soğuk yüzü olmasa gerek. Pek çok ziyaretçi buraya büyük mağduriyetlere uğramış, kıtallere maruz kalmış günahsız şehzadelerin huzuruna çıkacağını bilerek geliyor. Şüphesiz bu düşünce, Muradiye adını hüznü bir yâd ediş hâline getiriyor. Kimi insanımız için de Muradiye, toprağında yetmiş bin evliyanın yattığına inanılan Bursa'nın evliyalar durağı. Kısa bir süre

önce bir misafirimle Tophane'ye çıkmıştık. Osman Gazi Türbesi'ni ziyaret ederken Kırım Tatarlarından olduğumu tahmin ettiğim misafir ziyaretçilerden biri çok iyi olmayan bir Türkçe ile türbedeki mezarları göstererek, "Bunlar evliya mı?" diye sordu. Adamcağızın yüzüne baktım. Gözlerinde Türkiye'de, Bursa'da evliyayı ziyaret etmenin tarifsiz mutluluğu okunuyordu. Onu bu zevkten mahrum etmek istemedim. Osman Gazi'nin hemen yanı başında babası Murad Hüdavendigâr'a isyan ettiği için idam edilen Savcı Bey'in yattığını nasıl anlatabilirdim ki! Çaresiz, "Evet," diyerek yanlarından ayrıldım.

Muradiye Türbeleri

Sonunda türbeleri ziyareti bitirdim. Zaman ilerledi. Tekrar şadırvana döndüm ve bir süre oturdum. Gözüm arkamdaki yaşlı serviye ilişti. Üzerindeki tabelada doğal anıt olduğu ve kesilemeyeceği yazılan bu yaşlı ağacın 1999 yılında 262 yaşında olduğu kaydedilmiş. Bu hesaba göre şimdi tam 268 yaşında! Demek şu karşımda duran servi ağacı, 1426 yılında yapımı tamamlanan bu caminin neredeyse ömrünün yarısına tanıklık etmiş! Dili olsaydı acaba bize neler anlatırdı, hangi macerayı hikâye ederdi?

Bir süre oturduktan sonra medreseye doğru yürüdüm. Daha önceki ziyaretimde önünden geçip gittiğim bu bina hakkında bir iki şey söylemek istiyorum. Caminin batısında yer alan medresenin on altı hücreli var. Revaklı avlusunun ortasında bir havuz yer alıyor. Benzer medreselerde olduğu gibi giriş kapısının tam karşısında dersane eyvanı bulunuyor. Bir ara sağlık hizmetleri için kullanılmış olan bu binada en ünlü Osmanlı müderrisleri ders vermiş. Bunların içinde şeyhülislam da var. Bu ilim ve irfan yuvası eski işlevini yitirmiş. Ama olsun yine halka hizmet sunuyor. Bir sağlık kuruluşu olarak vakfının mutlaka hoşnut kalacağı bir hizmeti yerine getiriyor. Ayverdi'nin, "*Medrese 1951 senesinde Verem Mücadele Cemiyeti tarafından dispanser olarak ihya edilmiştir. Ser Tabib Fehmi Birke Bey'in son derece temiz idaresi altında sihhî hizmetde çalışmaktadır*,¹⁴" ifadesine bakılırsa bu yeni hizmet alanında neredeyse bir insan ömrü edecek süre kullanılmış! Daha önce içine girip gezdiğim medrese, mesai günü olmadığından kapalı.

Medresenin karşısında, külliye duvarı boyunca uzanan, Prof. Dr. Halil İnalçık Sokağı'na girdim. Bu sokakta Bursalıların çok iyi bildikleri ve yıllarca halkın dilinde "Fatih'in doğduğu ev" diye bilinen bir konak var. Bu konak veya ev, günümüze pek azı gelebilmiş en eski ve güzel Bursa evlerinden biri. Sanat tarihçileri bu evin dış görünümü, iç mekânı, planı ve süslemeleri ile on yedinci yüzyıl mimari özelliklerini yansıttığını söylüyor. Bu durumda Fatih'in burada doğduğunu söylemek çok zor! Ancak bir zamanlar, yerinde II. Murad'a ait bir köşkün bulunabileceği de düşünülüyor. Eğer bu gerçekse, Fatih'in burada doğduğu rivayeti bir anlam kazanıyor. Günümüzde Bursa Osmanlı Evi Müzesi olarak ziyaretçilere açık olan ev, onarımdan geçirilmiş ve bakımlı bir bina. Acaba zaman içinde onarımlarla mimarisi ve cephe görüntüsü değişti mi, bunu bilemiyoruz.

İki katlı bir plana sahip olan bu Osmanlı evi de diğer Bursa evleri gibi bir bahçe içerisinde yapılmış. Altta bahçeye açılan eyvanlı bir sofası ile bu sofaya açılan iki odası var. Üst kat odaları, özellikle baş oda, kalem işi

14 E. Hakkı Ayverdi, a.g.e., II, s.316.

süslemeleri ve ahşap işçiliğiyle doyumsuz bir görüntü sergiliyor. İnsan, acaba hangi zevk sahipleri hangi usta ellere bunları yaptırdı, kimler bu güzel mekânda nasıl bir ömür sürdü, diye düşünmeden edemiyor.

Duvardaki müze levhasına bir daha göz atarak oradan ayrılıyorum. Az ileride, sokağın II. Murad ve Beşikçiler caddeleriyle birleştiği yerin karşısında başka bir müze var: Uluumay Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Müzesi.

Müze eski bir medrese binasında yani Ahmed Paşa Medresesi'nde açılmış. I. Murad'ın kazaskerlerinden olan Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa, eğitimini tamamladıktan sonra bazı medreselerde hocalık yapmış ve sonunda Bursa'daki Muradiye Medresesi müderrisliğine getirilmiş. Edirne kadısı da olan Ahmed Paşa, Fatih tarafından kazaskerlik görevine atanmış. Devrin önemli şairlerinden olan Ahmed Paşa, başlangıçta Fatih'in takdirini kazanmış ve vezirlik rütbesine yükseltilmiş. Ancak padişahla aralarının açılması bu görevden azli ile sonuçlanmış. II. Bayezid devrinde Bursa valisi olan Paşa, 1496'da vefat etmiş ve medresesinin hemen yanına yaptırdığı türbesine gömülmüş.

Şair Ahmet Paşa Medresesi

Geyikli Medrese de denilen Ahmed Paşa Medresesi'nde on bir oda, bir dersane ve karşılıklı iki eyvan bulunuyor. Bir süre, Halk Eğitim Merkezi olarak kullanılan medrese, Eylül 2004 tarihinden bu yana Uluumay Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Müzesi olarak hizmet veriyor. Başta kıyafetler ve takılar olmak üzere günlük hayatta kullanılan pek çok eşyanın sergilendiği müze, doğrusu görülmeye değer. Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden izler taşıyan bu antika eserler arasında neler yok ki! Kıyafet aksesuarları, oyalar, keseler, seccadeler, bohçalar, yazmalar, yağlıklar; Anadolu ve Rumeli çorapları, Bursa ipeklileri, erkek ve kadın başlıkları, heybeler, Yörük çuvalları, Türk kahvesi ve Türk Hamamı eserleri, at ve binicilik aksesuarları, levhalar, kapı aksesuarları, mutfak malzemeleri, mangallar, musiki aletleri vs bunlar arasında yer alıyor. On yedinci yüzyıla kadar uzanan bu nadide eserler, insanı adeta tarihte bir geziye çıkarıyor. Burası, dedelerimizin, ninelerimizin nelerden hoşlandıklarını, neleri giyindiklerini, hangi takılarla süslandiklerini merak edenlerin gezeceği bir müze!

Ben daha önce de bu müzeyi gezmiştim. Bugün hem yorgunluk gidermek hem müzenin kurucusu Esat Uluumay Bey'i ziyaret edip görüşmek için bir daha uğradım. Esat Bey, bir ömür harcayarak bu eserleri toplamış ve bu eski mekânda halkın hizmetine sunmuş. Doğrusu takdire değer bir iş başarmış! Odasında birlikte otururken bir grup Amerikalı turist büyük bir ilgiyle müzeyi geziyordu.

Esat Bey'e veda ederek, Ahmed Paşa'ya da Fatiha okuyarak müzeden ayrıldım. Muradiye Külliyesi'nde ziyaret edeceğim son bir yer kaldı: İmaret.

Muradiye İmaret, caminin 20 m kadar kuzeydoğusunda yer alıyor. İmaret binası, 13x40 m boyutlarında yapılmış. Moloz taştan inşa edilen bina uzun yıllar bakımsız, yıkık ve harap bir halde kalmış, depo olarak kullanılmış ve sonunda 1996'da tamir edilmiş. Kiraya verilen bina özel bir işletme tarafından, *Darüzziyafe* adıyla lokanta olarak kullanılıyor.

Batı duvarında yer alan giriş kapısı, ziyaretçileri geniş dikdörtgen bir salona ulaştırıyor. Salonun kötü şu anda yoldan biraz daha aşağıda kalıyor.

Tavanın kirişlere bindirildiği bu salonun sağ ve solunda iki ayrı mekân var. Birkaç basamakla çıkılan sağdaki oda mutfak olarak kullanılıyor. Solda, daha düşük bir kottaki ikinci oda çok güzel onarılmış. Kuzey duvarı boyunca büyük zahire küpleri sıralanmış. Ocak, ocak yaşmağı, müzeyyen pencereler, duvarları ve tavanı süsleyen kalem işleri bir kelime ile gönül açıcı bir güzellikte yapılmış. Fondan verilen Klâsik Türk Musikisi ortama ayrı bir çekicilik katıyor. Artık burası imareten öte bir yer, lüks bir tarihi mekân olmuş. İmarat, bir setin kenarında yapılmış. Doğu duvarında açılan bir kapıdan küçücük bir bahçeye çıkılıyor. Burası da elden geçirilmiş, yere taş döşenmiş, masa sandalye konulmuş ve *Darüzziyafe*'nin bahçesi olarak hizmete sunulmuş. Doğrusu çok hoş bir manzarası var! Bütün bu gördüklerim insanı üç-beş yüz yıl gerilere götürüyor. Bu güzel mekân, külliye'nin imareti olarak kullanıldığı dönemde Ramazan ve Kurban bayramlarının arife ile birinci ve ikinci günleri yani bir sene içinde sadece altı gün tatil edilir, *ekmek ve aş pişirilmez*, yılın kalan günlerinde külliye personeline ve fukaraya hizmet sunardı. Şimdi de insanlar doyuyor ama para ödeyerek! Bu ata yadigârının ayakta kalması bile bizim için bir teselli kaynağı oluyor.

*

Bu gezimizin de sonuna geldik sayılır. *Darüzziyafe*'nin bahçesinde sohbet daldığım çalışanlarıyla vedalaşıp dönüş yoluna girdim. İkinci Murat Caddesi'nden geri döndüm. Bu sefer Altıparmak Caddesi'ne inecek, oradan eve döneceğim. Elli-yüz metre yürüyüp, sağa ayrılan Alan Sokak'a saptım. Artık, Yahşibey Mahallesi'ndeyim. Kepecioğlu *Bursa Kütüğü*'nde bu mahalle ve kurucusu hakkında şu bilgileri veriyor: “*Yahşi Bey: Bursa'da adıyla anılan mahallede Gülçiçek Cami'nin şimalinde bir çıkmaz sokak içerisinde birkaç ayak merdivenle inilir mağara gibi bir yerde gömülmüştür. Gülçiçek Hatun, Yıldırım'ın anasıdır ve I. Murad'ın karısıdır. Bu Yahşi Bey de Gülçiçek Hatun'un oğludur. Fakat I. Murad'dan başka birisiyle evlenmiş ve ondan doğmuştur. Gülçiçek Hatun'un bu ikinci kocasının adı tesbit edilememiştir.*”¹⁵ Şimdilik bu kısa bilgiyle yetinelim. Az ileride küçücük bir meydan ve Bursa meydanla-

15 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.225.

rının ayrılmaz bir parçası olan çınar ağaçları göze çarpıyor. Meydanın iki tarafında yer alan iki evin balkonları arasında gerilmiş bir ipe bağlanmış Bursaspor bayrağı dalgalanıyor. Meydandan sola dönen sokağa girdim. Yine II. Murat Caddesi'ne çıktım. Birden az geride kalan Bahri Baba'yı hatırladım. Bahri Baba'nın kim olduğunu yine Kütük'ten öğrenelim: “Bahri Dede: Bursalı Handan Ağa'nın oğludur. Muradiye Mahallesi'nde doğmuştur. Sinn-i rüşde varınca seyahate çıkararak Edirne'ye varmış, Kovacı Tekkesi'nde tâc-ı Edhemî ile şeyhlik yapmış ve bir müddet sonra Bursa'ya gelmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, Zigetvar seferine gitmesi için şeyhine 1.000 filori göndermiş, şeyh de bu parayı gömerek sefere gitmiş ve kalenin fethinden sonra Bursa'ya gelerek parayı çıkarmış ve tekkeyi bina eylemiştir. 974/1566'da vefat etmiş ve tekkedeki türbesine gömülmüştür. Alim, edîb ve şairdir. Birçok manzumeleri vardır. Şu beyit onundur:

*Cihan-ârâ cihan içredir ârâyı bilmezler
Şu mâhîler ki derya içredir deryayı bilmezler.”¹⁶*

Bahri Baba Cami, onarımdan geçmiş küçük, şirin kalkan duvarlı bir Bursa camii. Eskiden zaviye olarak da kullanılmış. 10,44x10,44 metre iç boyutlarında olan kare planlı caminin asıl ibadet mekânı, sekizgen kasnaklı tek kubbeye, üç bölümlü son cemaat yerinin üzeri ise beşik tonozla örtülü. Benzer pek çok örneğini çevremizde görmek mümkün.

Aslında Bursa mahallelerini ve genellikle o mahallelere adını veren camileri ve onları yaptıran hayır sahiplerinin hikâyelerini mahalle gezilerinde tek tek ele almak gerekiyor. Buna vaktimiz olacak mı, bilmiyorum.

Şimdi Bahribaba Otoparkı'nın tam üstündeyim. Bir süre oradan Merinos'u, hatta ta Demirtaş'a kadar uzanan geniş bir alanı seyre daldım. Bu güzel manzarada ufkum devasa bir bina, üstelik boş bir bina ile kesildi. Bunu bir çirkinlik olarak gördüğümü itiraf etmeliyim.

Acaba Bursa, bu tür çirkinliklere daha ne kadar maruz kalacak?

Kim bilir?

Eylül 2005, Bursa

16 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., I, s.162.

Cem Sultan Türbesi Kapısı

VI. BÖLÜM

Umur Bey ve Semti

VI. BÖLÜM

Umur Bey ve Semti

“Koca Mustafapaşa”dan:

*Bu geniş ülkede, binlerce lââtif illerde,
Nice yıl, cedlerimiz kökleşerek bir yerde,
Mânevî varlığının resmini çizmiş havaya,
-Ki bugün karşılaşan benzetiyor rü’yaya.-*

Yahya Kemâl Beyatlı

Nedense, *Umur Bey* adı bana hep Yahya Kemal’in Kocamustafa Paşa ve semti ile Sümbül Sinan’ı anlatan şiirini hatırlatır. Büyük şair bu manzumesinde atalarımızın yaşadığı bir dünyayı, onların gözü ile görmekte, onların duyguları ile sevmektedir.

Umur Bey adının bende uyandırdığı bir başka duygu da kendimi on dördüncü ve on beşinci yüzyıllara gitmiş gibi hissetmemdir. Öyle zannediyorum ki “Umur” adı bu iki yüzyıldan daha çok hiçbir devirde kullanılmamıştır. Lala Şahin Paşa’nın torunu Umur Bey¹, Kara Timurtaş Paşazâde Umur Bey, Bedrettin Pars Bey’in yeğeni Yel Umur Bey, Şeyh Paşazâde Umur Bey, Germiyanoglu Umur Bey, Sarıca Paşazâde Umur Bey, Aydınoğlu Mehmed Beyzâde Gazi Umur Bey, Aydınoğlu İsa Beyzâde Umur Bey, Minnetoğlu

1 Umurbey Köyü, Gemlik’e bağlıdır. Daha önce “Kozca Köyü” adıyla Kite kazasına bağlıydı. Lala Şahin Paşa’nın torunu Umur Bey’in köye gömülmesiyle “Umurbey Köyü” adını aldı.

Umur Bey, İznikli Umur Çelebi, Umurbey Köyü, Umurbey Mahallesi ve adı “Umur” olan yüzlerce kişi... Hepsi bu iki yüz yılın hâtırasını Bursa’da yaşatan isimlerdir.

Umurbey, Bursa’nın ilk gezdiğim, ilk tanıdığım, ilk sevdiğim, ilk yerleştiğim ve tam yirmi yıl aralıksız oturduğum semtidir. Yavrularımın bütün çocukluk hatıraları Umurbey Mahallesi’nin sokaklarında, meydanlarında, bahçelerinde, ağaçlarında saklıdır. Sakaldöken Yokuşu, sakalımızı dökmese bile, saçımızın ağardığına şahitlik eder.

Vefikiye Cami

Henüz çevremizi yüksek apartmanların kuşatmadığı, Uludağ’ın dört mevsiminde her yeni oluşumu en ince ayrıntısına kadar balkonumdan izlediğim; yamaçlarındaki yeşili ve o yeşilin ilkbahar günlerinde adım adım zirvelere tırmanışını; karın, kış aylarında beyaz bir örtü gibi bu kez zirvelerden aşağılara bazen nazlanarak, bazen çok acele ederek inişini doya doya, içime sindire sindire seyrettiğim o *Umurbeyli* yıllarda iki eski ve yakın dostu, Umur Bey ile Çoban Bey’i, hep yanı başımda bulurdum! Umurbey Cami’nden yükselen ezan sesleri ile uyanırdım. Puslu sabah saatlerinde, Bursa’nın ilk gazi ve şehitlerini düşünerek Balabanbey Hisarı’nı seyredirdim. Arada bir Balabanbey Kalesi’nin henüz binalarla dolmayan

avlusunda dolaşırdım. Yıkık surlara çıkar oradan Bursa ufuklarına; Hisar'a, Yeşil'e, Yıldırım'a göz atardım. Belki de o an üzerinde bulunduğum kale duvarlarının aynı yerinden bir zamanlar kartal bakışlı gazilerin Bursa Hisar'ını nasıl gözetlediklerini düşünür, Bursa'nın fethini onlarla beraber hayal ederdim.

Yılını hatırlayamadığım güneşli bir sonbahar günü, servilerin koyu yeşili ile çınarların altın sarısına dönüşen yapraklarının armonisi arasında Umurbey Cami'nin fotoğrafını çekmiştim. İşte o fotoğrafa her bakışında, Yahya Kemal'in yukarıda sözünü ettiğim şiiri aklıma gelir ve büyük şairin terennüm ettiği o uhrevî havayı içimde hissederdim. Koca Mustafa Paşa'nın, Sümbül Sinan'ı vardı. Ben de Umur Bey'in yanı başında ebedî hayatında ona yoldaşlık edenleri mahallemizin Sümbül Sinanları gibi görürdüm.

Aradan yıllar geçti. Günler kısaldı. Havalar soğudu. Uludağ'ın zirveleri beyaz örtülerine çoktan büründü. Üstelik bu beyaz örtü her geçen gün biraz daha aşağılara iniyor. Bir aralık günü birden içimde eski mahallemim hasretini duydum. *Gidenler gitti, yolları kar basmadan kalanları ile Umurbey'i bir daha ziyaret edeyim*, dedim.

*

Dolmuş durağında beklerken yolcular, şoförler hatta arabalar arasında eski aşına yüzlerin kalmadığını fark ettim. Yalnız tabelalar yerinde duruyordu: Mollaarap, Emirsultan, Yenimahalle, Işıklar, Teleferik... Mollaarap dolmuşu, artık bana yürünemez gibi görünen sokaklardan geçerek Eşrefiler Caddesi'ne çıkınca rahatladım. Tam yirmi yıl, *sağda inecek var*, dediğim yerde, kim bilir belki de son defa, aynı cümleyi tekrarladım. Şoför, kıvrak bir manevra ile sağa yanaştı ve dolmuştan indim. Arkamda, Eşrefiler Kız Yurdu'nun bahçe duvarı, önümde Dere Sokak. Dere Sokak'ın henüz dere olduğu zamanlarda burada güzel bir bahçe vardı. Sabahın erken saatlerinde bülbül seslerinden geçilmezdi. Bir de yirmi dört saat durmayan dokuma tezgâhı mırıltıları. Ne gariptir yetmişli yılların enerji buhranında bu mırıltılarla uykuya dalar, gecenin bir saatinde elektrikler kesilince tezgâhlar durur ve uyanırdım. Yine o ilk yıllarda, şu anda bulunduğum noktadan aşağılara, çok uzaklarda sisler içindeki Bursa Ovası'na her bakışında, bir

sahil şehrinde gelmiş olmamın tesiri ile olmalı, engin denizlere bakıyor-
muşum gibi bir duyguya kapılırdım. Artık aynı duyguyu yaşamam mümkün
değil. O zamanlar bir veya iki katlı evlerin çatıları üstünden kayıp giden
bakışlarımız ovanın ve ovayı sınırlandıran dağların geniş manzarasını
kuşatabiliyordu. Günümüzde bizi bu zevkten mahrum eden beş altı katlı
beton binalar bu sokakların hatta semtin tek “hâkimi” oldular!

Kısa bir tereddüitten sonra yönümü Vefikiye Cami’ne çevirdim. *Dere Sokağın henüz dere olduğuz zamanlarda*, buradan aşağı inmek mümkün
olmadığından, aynen şimdi olduğu gibi Vefikiye Cami’nin önünden geçerek
Fındıklı Apartmanı’nın köşesinden sola döner ve aşağıya yürürdüm. Bu
yolu, yani Kapıcı Caddesi’ni elli metre aşağıya doğru yürüyüp sola dönünce,
oturduğum sokağa, Abdullahefendi Çıkmazı’na girilirdi. Düz devam edince
Umurbey Cami’ne varılırdı.

Ahmed Vefik Paşa Bursa valisi iken şu anda önünde bulunduğum Vefikiye
Cami’ni yaptırmış. Rivayet ederler ki, paşa, cami yaptırmak için mahalle
sakinleri ve mülk sahiplerinden yer istemiş. Kimse cami yeri vermeyince,
Ne yapalım, diriler vermezse ölülerden alırız, diyerek mezarlığın uygun bir
yerine cami yaptırmış. O mezarlıktan günümüzde bir iz, bir işaret kalmadı!
Bildiğim tek şey, yetmişli yılların sonunda caminin bodrum katı düzenle-
nirken tam mihrabın altına isabet eden yerde bazı mezarların çıktığıdır.
Bu bilgi beni her hatırlayışımda derinden sarsmıştır. Neden mi?

Vefikiye Cami’nin alt tarafından yani kuzey-batı köşesinden Mollaarap
Mahallesi’ne doğru çıkan Bababancık Sokağı’nı takip ederseniz yaklaşık
200 m sonra Balabanbey Kalesi’ne varırsınız ve ister istemez aklınıza şu
soru takılır: Acaba bugün artık yok olan, yerinde evlerin, apartmanların
yükseldiği, sokakların caddelerin geçtiği, caminin yer aldığı bu mezarlık
fetih günlerinin hatırası mı idi? On yıl Bursa’yı kuşatan, *kâfire parma-
ğın taşra çıkartmayan* fetih erleri, ilk şehit yoldaşlarını bu mezarlığa mı
gömmüşlerdi? Acaba vefatları düşman silâhından mı, *taun zahmetinden*
mi olmuştu? Yok ettiğimiz mezarlık Bursa’yı bize vatan toprağı hâline
getirenlerin ebedî istirahatgâhları mı idi? Daha bir sürü soru!..

Zihnimi tırmalayan bu sorular, içimde, Osman Gazi'nin iki emanetini, oğlu Çoban Bey ile yaptırdığı Balabanbey Kalesi'ni ziyaret arzusu uyandırdı. İki de önümde, iki yüz metre ileride beni bekliyor. Yönümü Mollaarap Mahallesi'ne çevirmiş ve üç beş adım atmıştım ki duygularım karmaşık bir hal aldı. Bu ziyareti kışa girerken değil bahar yaklaşırken, erguvanlar açarken yapmanın daha uygun olacağını düşünmeye başladım. Ayrıca Umur Bey'i darıltmayı doğru bulmadım. Ne de olsa onu ziyaret için yola çıkmıştım.

Talimhane Meydanı'nı sağıma alarak aşağıya doğru yürümeye başladım. Artık bir *sokak* olan Abdullahefendi Çıkmazı'nı geçerken gözüm sağ tarafımdaki boşluğa takıldı. Tam yirmi yıl boyunca kendisi ile Umurbey Mahallesi ve Çoban Bey üstüne sohbetler yaptığım emektar muhtarımız merhum Erdoğan Uçarsu Bey'in meskeni, barınağı, işyeri, muhtarlık binası olan evi artık yoktu. Bu eski dostu ve evini görememenin hüznüyle yürüdüm. Bir zamanlar İpeker Fabrikası ve eski sivil mimari eserlerinin, asırlık ağaçların yer aldığı ve birkaç yıl önce Botanik Bahçesi ve Araba Müzesi'ni de içine alan otuz dönümlük bir parka, Umurbey Parkı'na dönüştürülen geniş arazinin yeni yapılan bahçe duvarını sağıma alarak sonunda Umurbey Cami'ne ulaştım.

*

Umur Bey kimdi? Eski adı, Akçardak olan bir mahalleye kendi adını verecek ve yüzlerce yıl yaşatacak ne yapmıştı? Unutulmamasının sırrı ne idi?

Umur Bey, Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından Aykut Alp'in oğlu Kara Ali Bey'in oğlu Kara Timurtaş Paşa'nın oğludur. Kara Timurtaş Paşa'nın; Yahşi, Umur, Oruç, Ali, Mahmud adında beş oğlu vardı. Umur Bey ve kardeşleri, ataları gibi devlete hizmette yarışmış, başta Bursa olmak üzere ülkenin dört bir tarafını imar etmeyi kendileri için zevkli bir meşgale olarak görmüştür.

Umur Bey'in ne zaman doğduğunu bilmiyorum. Ancak Yıldırım Bayezid'in İstanbul muhasarasına iştirak ettiğini, kuşatmadan sonra Macarlarla yapılan savaşa katıldığını, Ankara Savaşı'nda babasıyla beraber yaralandığını ve Timur'a esir düştüğünü, Fetret devrinde önce Musa Çelebi'nin yanında yer

aldığını, sonra Çelebi Sultan Mehmed'in hizmetine girdiğini ve Anadolu Beylerbeyi olduğunu; II. Murad devrinde Düzmece Mustafa olayında büyük hizmetlerinden dolayı, kardeşleri Oruç ve Ali Beylerle birlikte, vezirlik rütbesi aldığını ve bu yükselişin, onun padişah katındaki değerini gösterdiğini, Fatih'in hizmetinde bulunduğunu, İstanbul kuşatmasına katıldığını ve *fethin kutlu erleri* arasında yer aldığını, 1461'de Fatih'le beraber Trabzon seferine çıktığını ve yolda vefat ettiğini; cenazesinin Bursa'ya getirilerek yaptırmış olduğu cami haziresinde yer alan türbesine defnedildiğini biliyorum. Umur Bey'e o devirlerde çok önemli olan *emlâktahriri* görevinin de verildiği ve Amasya livasının tapu kadastro yazımını gerçekleştirdiği bu bilgilerim arasında yer alıyor.²

Umur Bey'in bildiğimiz başka yönleri de var! O, hayırsever bir devlet adamıydı. Bergama, Biga, Afyon ve Edirne'de hayır eserleri yaptı. Ancak asıl büyük hizmetlerini, babası ve dedeleri gibi, Bursa'da gerçekleştirdi ve hâlâ adıyla anılan mahallede cami ve kütüphane, Işıklar'a giden yol üstünde, mermer minber ve mihrabı olan, etrafı sağlam duvarlarla çevrili bir namazgâh/musalla vakfetti. Eskiden bayram namazlarını şehir halkı büyük yerlerde ve hep beraber kıldıklarından, bahar ve yaz aylarına tesadüf eden bayram namazları Namazgâh'ta kılınırdı. Ayrıca, yağmur yağmadığı ve kuraklık olduğu zaman da halk buraya toplanarak bir arada dua ederlerdi. Bursa Mahkeme Sicilleri, onun, bir de mektep yaptıırıp vakfettiğini göstermektedir.³

*

Umur Bey'in eserlerinden ilk karşıma çıkan, camiye kuşatan duvar içine yerleştirilen ve yıllar boyu yanından her geçişimde göz ucuyla okuduğum mermer kitabesinde, *Hacı Umur Bey bin Timurtaş Bey fî şehri Cumade'l-âhir sene 931⁴* yazısı okunabilen çeşme oldu. Bu çeşmenin küçücük oval mermer

2 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, IV, s.192-194; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Haz. N. Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, V, s.1642, VI, s.1740; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, İstanbul, 1306, s.1103.

3 Mefail Hızlı, *Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa, 1999, s.170.

4 1524/1525

yalağına bugüne kadar kim bilir kaç avuç uzandı, kaç bağıryanık âb-ı hayat misali suyunu içti! Bu hayırsever zat, 865 (Ağustos 1461) yılında öldüğüne göre belli ki bu kitabe sonradan konulmuş. Veya torunları dedelerinin hayrına böyle bir çeşme yaptırmayı uygun görmüş.

Çeşmeden bir avuç su içtikten sonra cami avlusuna yöneldim. Avlunun ortasında küçük bir şadırvan yer alıyor. Umur Bey bir zamanlar bu şadırvan ve hamamına Uludağ'dan özel su getirtmiş. Cami avlusunda yer alan mezar taşları arasında kimi oldukça eski Zeynî mezar taşları da var ki bunlar bile hemen on dördüncü ve on beşinci yüzyılları ve o devrin Zeyniye Tarikatı mensuplarını akla getiriyor.

Umurbey Cami

Cami, Umur Bey tarafından 1455 yılında yaptırılmış. Son cemaat revakı dört mermer sütuna oturtulmuş. Üzeri çatı ile örtülü. İki ana mekândan oluşan yapıya alçak daire kavisli bir kapıdan giriliyor. Eskiden üstünün kubbe ile örtülü olduğu düşünülürse klâsik Bursa camilerinden bir farkı yok. Ancak girişe göre sol tarafta ana mekândan biraz daha küçük bir bölüm eklenmiş ve iki metreden geniş bir açıklıkla birbirine bağlanmış. Ayverdi, bu ikinci bölümün, Umur Bey'in sağlığında camiye eklendiği görüşünde.⁵

Umurbey Cami

Bursa'da Türk ilim ve kültür hayatı bakımından özellik taşıyan bazı camiler var. Ulucami ve Orhan Cami bunlar arasında yer alıyor. Umurbey Cami bunlara ekleyebileceğimiz üçüncü camidir. Bu camilerin kütüphaneleri vardı. Ulucami ve Orhan Cami kitapları, İnebey Medresesi'ndeki, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi bünyesinde bulunmaktadır.

Umur Bey'in vakfettiği kitaplara gelince: Bir zamanlar bu kitaplar, cami ana mekânına eklendiğini belirttiğimiz bölümde yer alıyordu. Ne yazık ki bu kütüphane dağılmış ve camide hiçbir kitap kalmamış. Kepecioğlu, bu kitaplar arasında ceylan derisi üzerine yazılan Hz. Ali'nin el yazısıyla bir *Kur'an-ı Kerim* bulunduğunu ve 1860 senelerinde çalındığını bildirmektedir.⁶

Bu kütüphane bize, Umur Bey'in aynı zamanda bir ilim ve irfan adamı olduğunu gösteriyor:

Kapunda kulların bî hadd, veli kemter kulun Ahmed

Ne Ahmed Ahmed-i Dâî, ne dâî Dâî-i Çâker,

Bu sözlerin sahibi Germiyanlı Ahmed Dâî, tıp kitaplarına düşkünlüğü

6 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.194.

bilinen bu Osmanlı devlet adamı için birkaç tıp kitabını Türkçeye çevirmişti. Umur Bey, kütüphanesini, özellikle telif veya tercüme Türkçe kitaplardan kurmaya çalışmıştı. Onun bu tavrı, hizmetinde bulunduğu Sultan II. Murad'ı hatırlamama sebep oldu. II. Murad da ilme, kültüre, kitaba, sanata önem veren bir padişahı ve o da pek çok kitabın Türkçeye çevrilmesini istemişti. Sultan ve vezirinin aynı anlayışı paylaşımları ne hoş!

Umur Bey, yaptırdığı cami bünyesinde bir kütüphane kurmakla kalmamış Türkçe olarak düzenlenen 1455 tarihli vakfiyesini mermere kazıtarak caminin giriş kapısı üzerine koydurmuş ve eserini ebedileştirmeyi dilemiştir. Vakfiyede yer alan, *...ve kitaplarım tafsille vakf ittim, amma camiden taşra çıkmaya...* ifadesi, onun, kitapların kullanımı ile ilgili şartları da ortaya koyduğunu göstermektedir.⁷

Umurbey Cami'nin asıl dikkat çeken tarafı giriş kapısı üstünde yer alan işte bu taş vakfiyedir. Sağdaki 2,17x1,36 m soldaki 1,22x1,38 m olan bu vakfiye kitabesinden hem Umur Bey'in vakfettiği hayratı hem de hayratına tahsis ettiği akarları hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Buna göre: Bursa'da Umurbey Mahallesi'nde bir cami ve kütüphane ayrıca bir namazgâh inşa etti. Bergama'da medrese, Afyonkarahisar'da cami ve medrese, Edirne ve Biga'da cami yaptırdı. Bunlara gelir temin etmek için; hamamlar, hanlar, kervansaraylar, değişik yerlerde evler, bahçeler, bağlar, değirmenler, mezarlar, köyler, dükkân yerleri vakfetti.

Ocak 1455 tarihli vakfiyesini Molla Hüsrev diye tanınan meşhur Osmanlı hukukçusu Feramuz oğlu Mehmed Efendi'nin düzenlediğini de unutmamak gerekir.⁸

7 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.194-195.

8 Umur Bey Vakfiyesi: "Bismillâhirrahmanirrahim. Hamd ü sena sabittir şol Allah'a ki, bizi kurtarır rahmetiyle oddan ve dahi salâtü's-selâm ol Resül'ün üzerine olsun ki, bize Allah yardımını yetiştirip doğru yolu gösterdi. Bundan sonra bu tarihe nazar edene şöyle malum olsun ki, ben ki Demirtaş oğlu Umur'um, bu yerde hasbeten-lillâh bir cami bina ettim. Bu cami mesalihî için yine yanında bir hamam yapıp bu camiye vakfettim. Ve Tuzpazarı'nda yaptırdığım kervansaray ve önünde dükkânlarıyla, Ayazma'daki evlerim ve bağlarım ve Aşağı Bursa altındaki bahçelerim ve değirmenim ve mezarlarım kâfirleriyle ve Bursa nahiyesindeki köylerim kâfirleriyle -ki Kelesen'dir ve Akköy'dür ve Bursa'da Yukarı Hisar'daki evlerimden gayrı ne ki mülküm varsa cemi'in mezkûr camiye vakfettim ve İnegöl nahiyesindeki İsavıranı'ndaki değirmenim bahçesiyle ve kâfirleriyle ve Engürüye (Ankara) nahiyesinde Desturlu adlı köyümü ve ol vilâyette ne kadar mezarlarımız varsa Tekürpınarı'ndaki üç hissem ki benimdir ve bağlarım ve bahçelerim ve ekin yerlerim ve kâfirlerim ve bu mezkûrları bu camiye vakfettim ve kitaplarım tafsille vakfettim amma camiden taşra çıkmaya ve Bergama'da hasbeten-lillâh bir medrese yaptım ve yanında bir hamam yaptım. Bergama'da ne kadar bağlarım ve bahçelerim ve iki değirmenim

Vakfiyesinden bir bölümünün ebedileştirildiği mermer vakıf kitabesine bakarken bütün bunları zihnimden geçirdim. Yıllar sonra, onlarca kez girip çıktığım basık kapıdan camiye girdim. Bir zamanlar kitapların bulunduğu sol taraftaki mekâna geçtim. Bir süre gözlerimi kapatarak duvarlarına yerleştirilen dolaplar içindeki kitapları hayâl ettim. Kütüphane bölümünün son cemaat revakına açılan bir kapısı var. O kapıdan dışarı çıkarak caminin kible tarafına geçtim. Umur Bey'in türbesini ziyaret etmek, ruhuna bir Fatıha okumak istiyordum. Birden iki meşhur hattatın, Cizyedarzâde İsmail Efendi (ö.1672)⁹ ile Ahmed Aziz Efendi'nin (ö. 1837)¹⁰ burada gömülü olduklarını düşündüm. İki hattatın bir kitap dostunun yanı başında yatıyor olmaları ve ona yoldaşlık etmeleri bende hoş duyguların uyanmasına sebep oldu. Onların mezarlarını ararken gözüm Umurbey Türbesi'ne takıldı. Bir an Bursa gezilerimin manevî rehberleri Derviş Ahmed Âşıkî ve Mehmed Neşrî'yi yanımda hayal ettim. Âşıkpaşaoğlu'nun bana, "Âl-i Osman'a hayli hizmetler eden bu Gazi Umur Beğ'in nice rivâyetin Tarih'ime aldığım bilir misin? Bayezid Han'ın, hicretin 793'ünde İstanbul'a varmasını, Engürüs kâfirine sefer açmasını, bu gazanın cümle vuku'âtını bana haber veren Kara Temürtaş'ın oğlu işte bu Umur Beğ'dir. Bu fakir onun nice hoş sohbetlerinde buldum, nice acâib haberlerin dinledim, nice ihsanların gördüm, nice hizmetlerin duydum. Tanrı

ki Bekoşova'dadır ve iki değirmenim ki Giresun'dadır ve Bergama'da ne kadar dükkânlarım ve dükkân yerlerim varsa ve bir çiftlik ki İbradoğlu'ndan aldım, âbâddır. Bu mezkûrları Bergama'daki medreseme vakfettim ve Biga'da hasbeten-lillâh bir cami yaptım, yanında bir hamam yapıp ol camiye vakfettim. Ve Karahisar'da bir cami ve bir medrese yaptım, yanında bir hamam ve bir kervansaray yaptım ve Sarıcabeyler adlı köy ve Soma'da bir çeltük satın aldım ve bu mezkûrları Karahisar'daki camiye ve medreseye vakfettim ve cem'i vakıflarım müseccel ettim. Bu vakıfların gallâtından Ulya'daki kervansaray ve yolundaki köprücükler ve derzleri kervansaray muhtaç olduğunca meremmet edeler ve karşı Soğuklar adlı köyü vakf-ı ebna ettim ve Edirne'de hasbetenlillâh bir mescid yaptım ve anda yıllar vardır mukâtaaya verilir. Ve bağım ve evlerim ki anda vardır, yine Edirne'de yaptırdığım mescide vakfettim ve bunlar küllisi lillâh ve billâh olsun ve Allah rahmet etsin ol kişiye ki bu tarihe nazar ede, okuya, vakıf ruhuna dua kıla. Allah'ın lâneti ve melâikelerin lâneti ve peygamberlerin lâneti ol kişinin üzerine olsun kim, bu vakıfların tebdiline ve tağyirine kasd ede ve bunların fesadına mübaşir ola. Âmin yâ Rabbe'l-Âlemin ve vakıf-namemdir. Kullarım benim zamanımda her biri ne yiegeldilirse, yine bundan sonra anı yiyeler ve Kuşaksız oğlu Alâeddin ve Oğuz oğlu Hacı Ali'yi nazır kıldım, her biri yevmi dörder akçe yiyeler ve bu tarih Muharrem ayının ahirinde yazıldı ki sekiz yüz elli dokuz yıldır. Şükür Allah'a saye-i evkaf-ı mezkûra ciba-yet etmekçün memlûk Hoşkadem bin Abdullah ve dahi oğlanları bunlara sa'yleri ve vakfa hizmetleri (... üç-dört kelime okunamamıştır. K. Kepecioğlu) rızıklar vakıfdan yiyeler. Cerâ zâlîke fî-âhiri Cemaziyelahir sene hamse ve sittin ve semânie mie". (Bursa Kütüğü, IV, s.194-195)

9 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., II, s.243-244.

10 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., I, s.68.

Teala rahmet eylesün,¹¹ dediğini duydum. Dudaklarımdan *Âmin*, dökülürken Neşrî'nin onu tasdik ettiğini görür gibi oldum. Sanki bu tasdikle o, *Benim kitabımda da Umur Bey'den gelen haberler az değildir, bilesin*, demek istiyor gibiydi. Bu hayal uzun sürmedi. Çevreme bakındım. Caminin geniş haziresinde yüz yıllardır Umur Bey'e hem yoldaşlık hem bekçilik yapan mezar taşları arasında yalnız olduğumu anladım.

Umurbey Türbe ve Cami

Umur Bey'in mezar kitabesi Arapçadır. Ayak taşının iç kısmında yer alan: *Dünyada birtakım padişahlar saraylar yapmışlar. Sonuçta ne padişahlar kalmış ne de saraylar*, anlamındaki şiir, onun hâkimane tavrını ortaya koyar. Ayak taşının dışında da: İhsan sahibi azizlerden Timurtaş Bey oğlu Umur Bey, Cenab-ı Hak onun toprağını rahmet ve rızasıyla sulasın ve ona mağfired ve gufran elbiselerini giydirdsin. Peygamberimizin hicretinin 865. yılında Zilkade'nin başlarında vefat etmiştir, ifadesi yer alır.¹²

11 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.72.

12 Umurbey Türbesi'ndeki yazıların okunuşu ve anlamı için bkz: H. Baki Kunter, *Vakıflar Dergisi*, II. s.445.

Umurbey Vakfiyesi

Tuhaf duygular içinde camiden ayrıldım. Çeşmenin bulunduğu duvarın köşesinden sola dönerek dar ve kıvrımlı Özen Sokak'a girdim. Bu sokak beni Umurbey Mahallesi'nin meydanına çıkardı. Bundan yirmi beş yıl önce burası bana ne kadar geniş görünmüştü! Meydan yerinde duruyor. Ancak çepeçevre her tarafına ve meydana açılan sokakların sağ ve soluna park edilen arabalar bu hoş meydanı küçültmüş! Top peşinde koşan, ip atlayan, sek sek oynayan, bağırان, cıvıldaşan çocuklardan da eser kalmamış. Belli ki meydanı ellerinden alınan mahalle çocukları evlerine çekilmişler. Meydan da onların neşeli cıvıltılarından yoksun kalmış! Yoksun kaldığı bir başka varlığı da çıkarı! Yazın sıcak günlerde semt pazarından dönerken gölgesinde serinlediğim ve dinlendiğim yaşlı çınarın dalları budanmış, kurumuş, kadit olmuş!.. Sağda artık hizmetten tamamen el etek çekmiş harap Umurbey Hamamı yer alıyor. Hamam cephesine sonradan eklendiği her halinden belli iki katlı ahşap bina yıkılmış. Umur Bey'in bu hayır eserinin cephesini lime lime olmuş bir perde gibi örten bu eski binanın ortadan kaldırılması ne yazık ki başka bir harabiyeti ortaya çıkarmış. Umur Bey'in camine gelir getirmesi için 1430'da yaptırdığı hamam sahibini değiştireli

çok oldu. Hüzünlendim, ama bu hüznü ilk defa yaşıyor değilim. Nedendir bilinmez yıllarca hamamın her önünden geçişimde de içine girdiğimde de bu hüznü duymuştum.

Son bir hamle daha yapmam gerekiyor. *Namazgâh*, buraya uzak değil. Nice bayram sabahlarında Itrî'nin tekbirinin dalgalandığı, Bursalıların yüzyıllar boyu aynı zamanda bir mesire yeri olarak kullandıkları *Namazgâh* bu gezimizin son durağı olsun. Park hâlindeki araçların iyice daralttığı Mehmed Çavuş Sokağı'ndan ilerleyerek Çobanbey Yokuşu'na çıktım. Çoban Bey! Osman Gazi'nin bu adı az bilinen oğlu, kendi adıyla anılan yokuşun tepesinde tam altı buçuk asırdır nöbet tutuyor. Sola dönerek *Namazgâh Caddesi*'ne yöneldim.

Umurbey Hamamı

Namazgâh Caddesi, *Setbaşı*'nı *Işıklar*'a ve *Teleferik Semti*'ne bağlıyor. Belli bir eğimle yükselen yolun solunda caddeye adını veren *Umur Bey*'in vakfı *Namazgâh* yer alıyor. Üst tarafında da *Yenimahalle*. Adı on beşinci yüzyıl Bursa Mahkeme Sicilleri'nde yer aldığına göre *Yenimahalle*, Bursa'nın en eski mahallelerinden olmalıdır. Sonunda *Namazgâh*'a ulaştım. Yirmi beş yıl önce burası terk edilmiş bir yerdi. Duvarları örüldü, iç düzenlemesi

yapıldı ve park hâline getirildi. Eğimli olan parkın en üst noktasında asıl namazgâhın etrafı muntazam duvarla çevirdi. Zemin mermer döşemesi, mermer mihrap ve minberi, kürsüsü tamir edildi. Hatırladığım kadarı ile yaz aylarına rastladığı yıllarda birkaç kere bayram namazları kılındı. Böylece Namazgâh'a eski fonksiyonu kazandırıldı ve Umur Bey'in ruhu şâd edildi.

Namazgâh Parkı'na Yenimahalle'ye çıkan yol üzerindeki üst kapıdan girdim. Park levhasında, Yıldırım Belediyesi - Namazgâh Spor, Çocuk Oyun ve Dinlenme Parkı yazıyordu. Namazgâh'ı son ziyaretimin üzerinden birkaç yıl geçti. Ben görmeyeli koruma amaçlı olarak demir parmaklıkların arasına alınmış. Parka havuz, oyun yerleri, spor sahaları yapılmış. Banklar konulmuş, oturma alanları düzenlenmiş. Temiz ve bakımlı. Hava güneşli ve ılık, orta şiddette lodos var. Hafta sonu tatilini ve güneşli ılık havayı fırsat bilen çocuklar parkı doldurmuşlar. Her taraf cıvılcıvılcı. Top oynayan çocuklardan ikisini yanıma çağırdım ve *Namazgâh ne demek biliyor musunuz?* diye sordum. Namaz'ı biliyorlardı, ancak gâh'ayabancı idiler. Onlara karşıdaki demir kafesler içinde kalan üstü açık mekânı göstererek, anlayacakları bir dille, bir zamanlar burada bayram ve cuma namazlarının kılındığını, yağmur duası yapıldığını, yaz günlerinde Bursalıların parktaki bu ulu ağaçların altını mesire/piknik yeri olarak kullandıklarını anlatmaya çalıştım. Acaba söylediklerimi anladılar mı? Bir gün Namazgâh'ın ne anlama geldiğini öğrenebilecek, ona eski fonksiyonunu kazandırabilecekler mi?

Kim bilir?

Aralık 2005, Bursa

VII. BÖLÜM

Çoban Bey ve Semti

VII. BÖLÜM

Çoban Bey ve Semti

*“Osman Bey’e Osmancık denildiği gibi
ihtimal ki Çoban Bey’e de
Balabancık denilmesi hatıra gelebilir!”*

Kâmil Kepecioğlu

Bursa fethinin üzerinden 680 yıl geçti. 680 yıldır bizim olan Bursa'nın fetih yıldönümünü yakın bir tarihte kutladık. Osman Gazi'yi hasret içinde andık. Fethin ilk adımının atıldığı ve Osmanlı Bursa'sına temel taşı olan ilk binayı, Balabanbey Hisarı'nı gördük. Ancak bu ziyaret bana fazla resmî geldi. Daha samimi duygularla bu yerleri yeniden görmeyi ve Hisar'ın hemen yanı başında ebedî uykusuna çekilen ve maalesef unutulmuş bir şehzadeyi, Osman Gazi'nin yadigârı olan oğlu Çoban Bey'i tekrar ziyaret etmeyi arzu ediyorum.

Son Bursa gezimi, ertesi gün şehrin beyaz bir kar örtüsüne büründüğü 2005 Aralık ayında Umurbey Mahallesi'ne yapmıştım. Erguvanlar açarken buraya tekrar gelmek, Balabancık Hisarı'nı, Çoban Bey'i ziyaret etmek sözünü vermiştim. *Artık zamanı geldi. Erguvanlar açtı. Biraz daha gecikirsem Erguvan Faslı son bulacak. Bu faslı kaçırmamam, şenliğe yetişmem gerekiyor,* dedim ve yola çıktım.

*

Setbaşı'nda otobüsten indiğimde güneş iyice yükselmiş, neredeyse öğle olmuştu. Niyetim yürüyerek önce Namazgâh'a çıkmak oradan Mollarap Mahallesi'ne geçmekti. Yol yokuş, varsın olsun. Bir taraftan yürüyor, bir taraftan da son otuz yıldır bu semtte, bu sokak ve caddelerde meydana gelen değişiklikleri düşünüyorum. Bu düşünceler içinde iken birden 1421'de yapılan İshakşah (Müftüönü) Cami'ne geldiğimi fark ettim. Yıllar boyu ne zaman bu caminin önünden geçsem, aklıma bir devrin çok ünlü Şeyhülislâmı Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi gelir.

Çoban Bey Türbesi

Karaçelebizâde Hüsameddin Efendi'nin oğlu olan tarihçi, şair, âlim Abdülaziz Efendi, 1592'de Bursa'da doğdu. Mekke, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. IV. Murad tarafından Kıbrıs'a sürüldü. Bir süre sonra affedildi ve İstanbul'a geldi. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yaptı.

Ravzatü'l-Ebrâr adlı bir tarih kitabı yazdı. Bu çalışmasından dolayı Şeyhülislam tayin edildi. Yeniçeri ağalarıyla olan yakın ilişkisi sebebiyle yaklaşık beş ay sonra görevinden alındı. 1649'da bu kez Sakız Adası'na sürüldü. Bir süre sonra Bursa'ya geldi. İshakşah Mahallesi'nde Müftüünü diye bilinen yerdeki dedelerinin vakıf evinde oturmakta iken 11 Ocak 1658 Cuma günü vefat etti. Deveciler mezarlığına¹ defnedildi. Maalesef mezarlık kaldırıldığı sırada kabri ve mezar taşı imha edildi.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, içinde yer aldığı siyasî olaylar yanında edebî ve tarihî eserleriyle de şöhret kazanmıştı. Üç dili çok iyi kullanırdı. Hayatının son yıllarını yaşadığı Bursa'da günlerini kitap yazmakla ve hayır hizmetleri ile geçirdi. Bursa Ulucami'nin iki tarafına birer sofa, Ulucami'nin batısında bir muallimhane, Atıcılar mesiresinde de bir namazgâh inşa ettirdi. Uludağ'dan şehre "Müftü Suyu"² adıyla meşhur olan bir su getirtti ve bir kısmı kitabeli, çinilerle süslü elli çeşme yaptırdı. Bir su şehri olan Bursa'yı yaptırdığı çeşmelerle suya gark etti. Daha başka hayır eserleri de vardı. Yolları, dereleri ve su yollarını temizletti. Bu hizmetler için vakıf kurdu. Vakfına gelir getirmek için han, bağ, bahçe, tarla, değirmen, fırın, onlarca ev ve dükkân bağışladı.³

Çobanbey Yokuşu'na geldiğimde bir an durdum. Tam tepede bu gezimde son uğrak yeri olmasını istediğim Çoban Bey'in türbesi var. Yürüyerek Yenimahalle'ye doğru çıkarken aklıma kelimelerin bizi nasıl yanılttığı geldi. Aslında Yenimahalle, Bursa'nın en eski mahallelerinden biridir. Bursa mahkeme sicilleri ile meşgul olanlar, kâtip efendilerin, muhtemelen kendi zevklerine bağlı olarak bu mahalleden hepsi de aynı anlamda olmak üzere Mahalle-i Cedidve Mahalle-i Nev diye de söz ettiklerini bilir.

Bir başka gezimin güzergâhı olmasını dilediğim Işıklar yol kavşağına ulaştığımda yorulduğumu hissettim. Sola ayrılan yol, Işıklar'a ve Teleferik'e

- 1 Deveciler mezarlığı, Demirtaşpaşa Endüstri Meslek Lisesi çevresinde, Abdülaziz Efendi'nin kabri de Hasanpaşa Medresesi harabesi karşısında idi.
- 2 Bkz. Orhan Köprülü, "Şeyhülislâm Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu", *Belleten*, XI/41 (1947), s.137-145.
- 3 Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV, s.381-382; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, s.44-46, IV, s.117-119.

gidiyor. Ben Kerpiçhane'ye doğru yoluma devam ediyorum. Yenimahalle durağına geldiğimde daha fazla yokuş çıkmamak için sağa ayrılan sokağa saptım. Devlengeç Deresi'ni kıvrılarak geçen bu sokak aslında Balabancık Caddesi'nin devamından başka bir şey değil. Elli metre sonra derenin içinde yolun solundaki Babadağ Cami'nin yanından geçtim. Kısa ama dik bir yokuştan çıkınca Mollaarap Cami görüldü. Yıllardır bu sokaktan geçmemiştim. Her yer değişmiş. Tek katlı, bahçeli eski evlerin yerini büyük binalar, siteler almış. Önce caminin karşı köşesinde, gidiş istikametime göre yolun sağ tarafında kalan, yeşil boyalı metal bir kafesin içine alınmış Molla Arap'ın mezarına yöneldim.

Camiyi yaptıran, Osmanlı ikbal devrinin ateşli bir vaizi olan Molla Arap'tır. Asıl adı Muhyiddin Mehmed olmasına rağmen Mehmed Molla ve Molla Arap lakabıyla meşhur olmuştur. Arap Vaiz diye de anılırdı. Dedesi Hamza b. İvaz ailesiyle birlikte Türkistan'dan Antakya'ya göç etmiş ve Molla Arap muhtemelen 1460'lı yıllarda burada dünyaya gelmiştir.

Çocukluğunda, Antakya'da babası Ömer Efendi ile amcalarından ders alan Molla Arap, daha sonra Hasankeyf, Diyarbakır ve Tebriz'de öğrenimini ilerletti. Tebriz dönüşünde Halep'te verdiği vaaz, ders ve fetvaları ile ünü her tarafa yayıldı. Ardından Kudüs ve Mekke'de bir müddet öğrenim gördü, bu arada hac görevini yerine getirdi. Daha sonra Kahire'ye geçerek devrinin meşhur bilgini Celaleddin es-Süyuti'den ders aldı. Burada yazdığı *en-Nihâye* adlı eserini okuyan, vaaz ve sohbetlerine katılan Memlük Sultanı Kayıtbay'ın takdirini kazandı. Sultanın ölümüne kadar Mısır'da kaldı.

Molla Arap, 1497 yılında Mısır'dan ayrıldı ve Bursa'ya yerleşti. Etkili vaazları ile Bursalıların sevgi ve takdirini kazandı. Ardından İstanbul'a giderek vaazlarına orada devam etti. II. Bayezid'in ihsanlarına nail oldu. Bayezid, Mora Seferi'ne giderken Molla Arap'ı da beraberinde götürdü. Modon Kalesi'nin fethinde kaleye ilk giren gaziler arasında Molla Arap da bulunuyordu.

İstanbul'a dönüşünde bir süre vaazlarına devam eden Molla Arap ailesiyle birlikte tekrar Halep'e gitti ve orada hadis ve tefsir dersleri okuttu. Vaazlarını sürdürdü. Şah İsmail aleyhtarlığı, onun, Osmanlı ülkesine dönmesine sebep

oldu. Yavuz Sultan Selim'in İran seferine katıldı.

Daha sonra Rumeli'ye geçen Molla Arap, Üsküp'te on yıl boyunca tefsir okuttu. 1526 yılında Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte Macaristan seferine katıldı. Sefer dönüşü Bursa'ya yerleşti. Umurbey mahallesindeki işte bu büyük caminin inşasını başlattı fakat tamamlayamadan 18 Ağustos 1531 tarihinde vefat etti. Caminin haziresine defnedildi. O hazireden günümüze sadece şu an önünde durduğum Molla Arap'ın mezarı kaldı. Mahalle de Mollaarap Mahallesi adını aldı.

Mollaarap Türbesi

Molla Arap, seyahate meraklı biri idi. Herkese kendisini sevdirdi, vaktini ders ve nasihatle geçirirdi. Sevimli bir simaya, tatlı bir ifadeye sahipti. Devrinin en ateşli hatiplerindendi. Tefsir, hadis gibi dini ilimler yanında kimya ilminde de engin bilgiye sahipti. Geçimini ticaretle sağladı. Sultan ve emirlerin gösterdikleri yakınlığa, gönderdikleri hediyelere rağmen kendi kazancı dışında herhangi bir şeye iltifat etmezdi. Ayrıca birçok öğrenci yetiştirdi.

Hayır müesseseleri de kuran Molla Arap, Bursa'da hâlâ adıyla anılan işte bu cami dışında Saraybosna'da bir cami ile mescit, Üsküp'te de bir mescit yaptırmıştı.⁴

Bir dönemin bu şöhretli vaizinin mezarı başında Fatiha okurken bunları aklımdan geçirdim. Onu, cami kürsülerinde vaaz verirken hayal ettim. Devrinin dört büyük hükümdarıyla; Kayıtbay, II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni ile sohbet eden, seferlere katılan bu ateşli din âlimi kim bilir geniş halk kitlelerini nasıl coşturdu, onları nasıl peşinden sürükledi?

Mollaarap Cami

Bilmem Bursa camilerini gezdiniz mi? Eski Bursa camileri genelde iki grupta toplanabilir. Bunlardan bir kısmı tek kubbeli, kalkın duvarlı revakları olan camilerdir. Diğerleri de Orhan Cami ile başlayan bir mimari tarzı ifade eden ters T tipi veya zaviyeli Bursa camileridir. Bu iki tipin dışında kalan bir mimari şaheserimiz daha var: Ulucami. Ulucami'yi küçültür, dokuz kubbeli yapar, bir son cemaat revakı eklerseniz Molla Arap Cami'ni elde etmiş olursunuz. Bu demektir ki koca Bursa'nın Ulucami'ye

4 Taşköprizâde, *eş-Şakâiku'n-Numaniyye*, Beyrut, 1975, s.247-249; Tahsin Özcan, "Molla Arap", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, s.240-241; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III, s.224-225.

benzeyen ikinci yapısı Molla Arap Cami'dir. Bu nedenle Molla Arap Cami, özelliği olan Bursa camileri arasında yer alır.

Merak ediyorum, acaba Bursalılar biraz sonra gezeceğim bu camiyi biliyorlar mı, onu yaptıran, bir mahalleye adını veren Molla Arap'ı tanıyorlar mı?

Bursa'daki pek çok mimari eser gibi bu cami de 1855'teki depremde yıkıldı. Vali Ahmed Vefik Paşa, bu mahalleye Tatar göçmenleri yerleştirmiş, içine girilemeyecek derecede harap olan caminin mihrap eksenindeki iki kubbesini tamir ettirdi. Yıllar önce camiyi ilk gördüğümde, doğu ve batısındaki üçer kubbenin örttüğü alan bahçe hâline getirilmişti. Son cemaat revakı yoktu. 1989 yılında bitirilen mükemmel bir tamirle cami orijinal yapısına kavuşturuldu.

Sıcak yaz günlerinde, poyraza açık avlusunda, çınarlarının gölgesinde oturmanın ve Bursa'yı seyretmenin doyumsuz keyfine varılan bu camiyi, ilk defa otuz yıl önce gördüm. Otuz yıl öncesi ile bugünkü Molla Arap Cami arasında ne çok fark var! Bir süre yolda durdum ve çok hoş görünen revaka baktım. Sonra beni cami avlusuna ulaştıracak merdivenleri tırmandım ve kapıya yöneldim. Kapı açıktı. İçeri girdim. Dördü cami içinde on ikisi duvarlarda gizlenmiş on altı ayak üzerine oturan dokuz kubbenin örttüğü yapı, revakları ile birlikte Edirne Eski Cami'ne ne kadar benziyor! Ondan tek eksiği fenerli bir kubbesinin, duvar ve ayaklarda yazıların olmaması. Bir de tek minareli oluşu. Beyaz badanalı duvar ve ayaklarına bakarken, *acabadepremde yıkılmadan önce de böyle mi idi? Yoksa benzerleri gibi hattatların nefis eserleri ile bu boş alanlar doldurulmuş muydu?* diye düşünmeden edemedim.

Camiden çıktım. Mayıs başı olmasına rağmen güneş iyiden iyiye kendisini hissettiriyor. Çınarların gölgesi henüz koyulaşmamış. Yine de bu avluda, çınarların altında oturma keyfini hak ettiğimi düşündüm. Tam köşede, Bursa ufkuna hâkim bir noktada boş bir bank gözüme ilişti. Banka oturdum ve poyrazın yüzümü yalayıp geçtiğini hissettim. Çevreme bakındım. Uzaklara göz atmak, Bursa'yı yükseklerden, Uludağ'ın eteklerinden seyretmek istiyordum. Heyhat! Avlunun eski manzarası kalmamış. Hemen

karşıda, yolun alt tarafında yapılan ve kuşkusuz mahalle halkına hizmet veren iki bina, elektrik trafosu ile aş evi binaları manzarayı büyük ölçüde kapatmış. Yine de küçük bir aralıktan uzaklarda Pınarbaşı ve Hisar'ın bir bölümü seçiliyor. Doğrusu ben Gümüşlü Kümbet'i görebileceğimi düşünmüştüm. Ne yapalım, hayallerimize nasıl olsa engel yok!

Bu düşünce ile gözlerimi kapattım. Yedi yüz yıl öncesini hayal ettim ve kendi kendime dedim ki, *herhalde bütün bu yöre bir ağaç denizi hâlinde iken Osman Gazi benim biraz önce yürüdüğüm istikametten gazileri ile birlikte buraya geldi. Bursa Hisarı'nı gören bir yer buldu. Atının üzerinde hafifçe doğrularak, belki ellerini gözlerine siper ederek çok ileride yükselen surlara ve surlar içinde sabah güneşinin ışıkları ile parıldayan manastırın kubbesine baktı, içinde bir kıpırtı hissetti ve "bu Gümüşlü Kümbet'i almak gerek," dedi.*

Ama gerçek bu değil! Osman Gazi ve çevresinde bulunan bir avuç inançlı, gayretli ve güçlü insanın bin bir fedakârlık göstererek aldıkları yerdir Bursa ve Gümüşlü. Hikâye uzun ama biz iki eski zaman rehberinden kısa bir özetini dinleyelim.

Âşıkpaşazâde kitabında diyor ki:

"Bursa tekfuru ve birkaç tekfur, Adranos tekfuru, Bidnos, Kestel ve Kite tekfurları ittifak ettiler; toplanıp dediler ki: Türk'ün üzerine yürüyelim. Onu ortadan kaldıralım. Adını sanını bırakmayalım ki şerrinden emin olalım. Kalabalık asker topladılar. Yürüdüler.

*Osman Gazi dahi Allah'a sığındı. Karşıladi. Hazır olan gazilerle Koyun Hisarı'nda buluştular. Savaşa savaşa Dinboz'a geldiler. Kâfirler dağa arka verip durdular. Büyük kırgın oldu. Osman Gazi'nin kardeşi Gündüz'ün oğlu Aydoğdu şehid oldu. Dinboz'da Koyun Hisarı'na giden yolun üzerinde yatmaktadır. Mezarına taş çevirmiştiler. O ilde at sancılansa onun mezarına iletirler. Dolaştırırlar. Allahü Teâlâ şifa verir. Bu gazanın tarihi hicretin 702 sinde⁵ vaki oldu ki adına **Dinboz Gazası** derler.*

Velhasıl Adranos tekfuru kaçtı. Kestel tekfuru öldü. Bursa tekfuru hisarına girdi. Kite tekfuru, Osman Gazi'nin karşısındaydı. O da kaçtı. Osman Gazi ardına

5 Milâdî 26 Ağustos 1302-14 Ağustos 1303.

düştü. Tekfur gelip Ulubat'a düştü. Osman Gazi de varıp Ulubat köprüsünün başında kondu. Haber gönderdi: Kaçanı verin. Yoksa göl başından dolaşır, bütün ilinizi harap ederim, dedi. Ulubat tekfuru: Anlaşalım. Sen ve senin neslinden kimse bu köprüden geçmesinler. Senden kaçanı verelim, dedi. Osman Gazi kabul etti. O zamandan bu zamana değin Osmanlı hanedanı Ulubat köprüsünden geçmediler. Sudan kayıkla geçerlerdi. Her ne ise kaçanı verdiler. Osman Gazi de tekfuru alıp Kite hisarına vardı. Tekfurun hakkını eline kodu. Aydoğdu'yu şehit edenin dünyasını kararttı. Hisarı da aldı, içine er koydu. Çevresini muhafaza altında tuttu.”⁶

Mehmed Neşrî de şöyle yazıyor:

“O günlerde defalarca acayip gazalar oldu. Ondan sonra Osman Gazi Bursa Hisarı'na gelerek, bir kapı tarafına bayıra kondu, bir gün cenk ettiler. Kale sarp olduğundan bir şey yapamadılar. Bu arada çok gaziler şehit oldu. O tarafta olan kalede sıcak su fışkırtan iki kâfir vardı. Erlikte birbirinin yanında durarak, hayli gazileri helâk ettiler. Bir gece bir gazi kale dibine vararak gizlendi. Bunlar yine su fışkırtmakla meşgul iken, bu gazi aşağıdan attığı birer ok ile ikisini birlikte tepeledikten sonra kuşağından birer eline alarak Osman Gazi'ye götürürken, o gaziyi kaleden pranka ile vurarak şehit ettiler.”⁷

Yine Âşıkpaşaoğlu'nu okumaya devam edelim:

“Demem o ki sıra Bursa tekfuruna gelmişti. Lâkin Osman Gazi gördü ki bu hisar savaşıyla alınmaz. Buna sabır gerek. Bu hisara havaleler⁸ yapmaya koyuldu. Kaplıca tarafına bir hisar yaptı, içine kardeşinin oğlu Akdemir'i koydu ki o gayet bahadır, yarar erdi. Onunla birlikte hayli yoldaşı dahi koydu. Bir havale de dağ tarafına yaptı. Balabancık derler, bir kulu vardı. O da gayet gözü pek erdi. Bu hisara da onu koydu.”⁹

Mehmed Neşrî hikâyeyi şöyle tamamlıyor:

“Bu iki hisarı bir yılda tamamladı. Gaziler bu hisarların içine girdiler. Bursa'nın

6 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.25.

7 Mehmed Neşrî, *Neşri Tarihi*, Haz. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, I. s.60.

8 Havale: Alınması güç bir kaleyi iyice sıkıştırarak dışarıdan yardım almasını önlemek için o kaleyi gözetleyebilecek yerlerde yapılan küçük hisar.

9 Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s.26.

çevresini zapt ettiler, adalet ile mamur eylediler. Kâfir, Bursa hisarından dışarı parmağını çıkaramaz oldu. Dışarıya bakmaya bile fırsat vermediler.

Bunun üzerinden bir nice yıl geçti. Osman Gazi Yenişehir’de mekân tuttu. Gaziler ise, kuvvetlendiler, bu alınan vilâyetleri gazilere bölüştürerek, her birine rütbelerine göre riayet ettiler.”¹⁰

Bu hikâye, büyük bir sabır gerektiren uzun ve yorucu “Fetih”maratonunun işte tam burada başladığını anlatıyor. Burası “start” noktası ve bu topraklarda, fetih koşusuna katılanların ayak izleri ve ter damlaları var! Bu büyük hadisenin üstünden yüzyıllar geçti. Zaman her şeyi alıp götürdü, ancak fethin sınırları hâlâ buralarda bir yerlerde saklı ve keşfedilmeyi bekliyor! Burası sıradan bir yer değil. Gezindiğimiz bu yerlerde Osman Gazi’nin ayak izleri var. Atının nal sesleri buradan fezaya yayılmış. Görmüyor ve duymuyor olmamız bu gerçeği değiştirmiyor.

Balabanbey Kalesi’ne gelenlerin, Molla Arap Cami avlusundan Bursa’yı seyredenlerin biraz da bu şuurla ve cetlerinin gözleriyle çevreyi görmeleri gerekmez mi?

*

Balabanbey Kalesi, hemen yanı başımda. Yüz adım aşağıda. Demek Osman Gazi, Balabancık derler gayet gözü pek bir bahadırını bu kaleye komutan tayin etmişti. Balaban Bey ve *yarar erleri* yıllarca bu hisardan, şu oturduğum yerden Bursa’yı gözetlemiş, düşmanı *parmağın taşra çıkaramaz* hâle getirmişlerdi. Demek Osman Gazi’nin, Bursa toprağında inşa ettirdiği ve zamanın bütün tahribatına rağmen kısmen ayakta kalabilen ve günümüze ulaşan tek eser buydu. Kalktım, asfalt üzerinde nal izlerini aramanın beyhude olduğunu bile bile çevremde eski çağların hatırası bir iz bir işaret aradım. Sonra, *başka şeye gerek yok, Balabanbey Kalesi işaret olarak bana yeter*, dedim.

Aslında bugün burada bulunmam benim için bir yenilenme, geçmişle hem-hâl olma anlamını taşıyor. Çünkü ben, son otuz yılın serüvenini bu hisarla birlikte yaşadım.

10 Mehmed Neşrî, a.g.e., I. s.61.

Maalesef Balabanbey Kalesi'nden günümüze iki duvar parçası kaldı. Ayverdi'ye göre batı duvarı 23,75 m kuzey duvarı 15 m kadardır. Kuzey-batı köşesi günümüze gelmiş, ancak duvarların uzantıları ve nereye kadar gittiği belli değil. Duvar kalınlığı yer yer 2,5 metreyi geçiyor. Kalenin içine yirminci yüzyılın başlarında, Mollaarap İlkmektebi yapılmış.¹¹ Bu mektep, Balabanbey İlköğretim Okulu olarak yenilendi ayrıca yanına lojmanlar eklendi. Böylece Kale ezildikçe ezildi. Duvarlar gittikçe küçüldü. Osman Gazi'nin Bursa'daki bu tek hatırası tamamen yok olmak üzere iken, ona, bir himmet eli uzandı. Yıldırım Belediyesi bu son kalıntılarını onarak fethin 680. yıl dönümünde, 6 Nisan 2006 tarihinde yeni düzenleme ile onu Bursalıların ziyaretine sundu.

Bu yeni haliyle görmek için önce lojmanların arasından surlara kadar yürüdüm. Zaman zaman üzerine çıktığım ve Bursa'yı seyrettiğim duvarlar yenilenmiş, mazgallar eklenmişti. Geri dönüp aşağıya indim. Kuzey duvarının kenarından yürüyerek batı cephesindeki düzenlemelere baktım. Yılda bir kere de olsa, 6 Nisan günü burada bir tören düzenleniyor olmasının ve Balaban Bey'in anılmasının tesellisi ile geri döndüm.

Balaban Bey kimdi? Bursa fethindeki bu büyük hizmetinden başka neler yaptı? Hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Ne diyelim, kendi gitti adı kaldı yadigâr!

*

Geldiğim yoldan geri döndüm. Sola ayrılan ilk köşeden aşağıya dönünce yolun sağında *Çobanbey Parkı* karşıma çıktı. Vakıf arsası olan bu alan, on yıl öncesine kadar boştu. Çocukların oyun yeri idi. Son yıllarda güzel bir parka dönüştürüldü. Parkta kimsecikler yok. Yalnız karşıda, uzak bir köşede koyu bir sohbe dalmış bir aile var. Ben de bir banka oturdum. Bir tarafımda Çoban Bey'in türbesi, karşımda Uludağ'ın yamaçlar! Aslında bu semtten ayrıldıktan sonra her yıl bu mevsimde bir bahane ile buralara geliyor ve baharın Uludağ'ın eteklerine tırmanışını seyrediyorum. Bu gezimde de aynı şeyi yaptım ve çevremdeki taze yeşillığe bir süre kendimi kaptırıp gittim.

11 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul, 1966, I, s.8.

Sıra gezimizin son durak yerine, Çoban Bey'e gelmişti.

Osmanlı tarihçileri yakın zamana kadar Osman Gazi'nin üç oğlundan söz ederlerdi. Bunlar Orhan, Alâeddin ve Savcı beylerdir. Daha sonra Muallim Cevdet Bey'in bulunduğu ve Uzunçarşılı'nın yayınladığı bir vakfiye, bu bilgilerimizi değiştirdi.¹² Vakfiye, Orhan Gazi'nin Mekece Zaviyesi'ne ait ve Mart 1324'de düzenlenmiş. Bu vakfiyedeki kayıtlardan Osman Gazi'nin Melik, Çoban, Pazarlı, Hamid adında dört oğlu ve Fatma Hatun isminde bir kızı daha olduğunu öğrendik. Türbesi karşımızda duran Çoban Bey, işte bu kişidir, yani Osman Gazi'nin oğlu Çoban Bey'dir.

*Âşıkpaşaoğlu'nun anlattığına göre, Osman Gazi vefat edince oğulları Orhan Gazi ile Alâeddin Bey bir araya geldi ve beylik meselesini görüştü. Orhan Gazi'nin devletin başına geçmesine karar verdiler. "Azizler de bunu kabul ettiler. Orhan Gazi: 'Öyleyse sen bana paşa ol', dedi. Alâeddin bunu kabul etmedi, dedi ki: 'Kite ovasında Fudura derler bir köy vardır. Onu bana ver.' Orhan kabul etti. O köyü ona verdi."*¹³

Öyle anlaşılıyor ki Orhan Gazi, Alâeddin Bey'e Fudura'yı verirken, diğer kardeşi Çoban Bey'e de şu anda üzerinde dolaştığım bu yerleri vermiş. Bu yerler sözü sizi yanıltmasın.

Bursa alındığında şehir yalnız Hisar'dan ibaretti. Orhan Bey, şimdiki büyükşehir belediye binası ile Ulucami arasındaki yerde, bir surla çevrelediği cami, medrese, mektep, hamam, han, imaret ve zaviye yaptırdı. Setbaşı civarında hiçbir şey yoktu. Yalnız dağ eteğinde az önce gezdiğimiz Balabancık Hisarı vardı. Orhan Gazi, işte bu yerleri, yani Devlengeç Deresi ile Gök Dere arasında Setbaşı'na kadar inen çok geniş bir alanı kardeşi Çoban Bey'e verdi. Çoban Bey de bütün bu araziyi vakfetti. Yalnız kendisi için bir kâgir türbe yaptırdı. Çocuklarından birisi de türbenin önüne bir mescit inşa etti.¹⁴

12 Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V/19 (1941), s.277-288.

13 Âşıkpaşaoğlu, *a.g.e.*, s.40-41.

14 1573 tarihli bir kayda göre; Çoban Bey, kendisine ait olan yerleri çocuklarına vakfetmişti. Balabancık Hisarı ve Karaağaç Mahallesi'nde 66, Setbaşı Mahallesi'nde 35, İshakpaşa Mahallesi'nde 19, Börekçioğlu Mahallesi'nde 40 ev yerinden alınan mukataa geliri ve Temenye'deki kerpiçlikten satılan toprak bedelinden mescit ve türbe görevlilerinin maaşları veriliyordu.

Çoban Bey türbesi yakın zamana kadar harap bir durumdaydı. Mescit tamamen yok olmuştu. İçinde kime ait oldukları belli olmayan birkaç mezar vardı. Burada yine rahmetle anacağımız Umurbey Mahallesi'nin uzun yıllar muhtarlığını yapmış olan Erdoğan Uçarsu, yıllar süren çabaları ile bir ölçüde türbenin tamir edilmesine ön ayak oldu. Vefatından önce de düzenlenen türbe çevresinde Çoban Bey'i anma toplantıları başladı. Bu onun mahallesi ve Bursa için çok önem verdiği bir uğraş hâline gelmişti. Bunları düşünerek türbeye yöneldim. Açık olan dış kapıdan içeri girdim. Çoban Bey'i sevenler, türbenin kuzeyinde kazı yapmaya başlamış. İlk meyvesini de almışlar. Çünkü mescidin duvar ve döşemeleri olduğu açıkça belli olan tarihi kalıntılar ortaya çıkmış. Yalnız batısında özel mülk olan tek katlı bir ev var. Duvarlar evin hatta yolun altında kalmış. Türbenin güneyinde ise yeni beton bir bina yükselmeye başlamış. Bir ara, Çoban Bey başını mezarından çıkaracak ve bana, *beni kendi mülkümde bu binaların arasında boğmayın*, diyecek zannettim.

Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*'nde hakkında hemen hiçbir şey bilmediğimiz Çoban Bey'i anlattıktan sonra diyor ki: *“Yazdığımız şu izahata göre bugüne kadar kim olduğu meçhul olan Çoban Bey'in, Sultan Osman'ın oğlu ve Sultan Orhan'ın kardeşi olduğu en açık bir surette teyit edilmiş olur. Osman Bey'e Osmancık denildiği gibi, ihtimal ki Çoban Bey'e de Balabancık denilmesi hatıra gelebilir. Fakat bunu teyit edecek bir vesika henüz meydana çıkmamıştır.”*

Acaba gerçekten böyle mi, Balaban Bey ile Çoban Bey aynı kişi mi?

Acaba Balabancık Kalesi ile Çobanbey Türbesi'nin bu kadar yakın olmasının sebebi bu mu?

Kim bilir?...

Mayıs 2006, Bursa

VIII. BÖLÜM

Işıklar

VIII. BÖLÜM

Işıklar

*“Ey kardeşler, ömrümüzün kandili bu
şehirden sönecek,
makamımız bu şehir olacak,”*

Emir Sultan

Bir şehir ancak gezilirse öğrenilir. Gezerek, dokunarak, duyarak, ayrıntıları yakalayıp şehirlerin semtlerini, sokaklarını, eserlerini, güzelliklerini görmenin ayrı bir zevki vardır. Bu nedenle Bursa'yı tanımanın yolu da gezmekten geçiyor. Böyle düşününce de yapılacak tek şey kalıyor, Bursa gezilerine devam etmek.

Sekeleme itfaiye binasının önünden geçerken bunları düşünüyordum. Bu da nereden çıktı? diyeceksiniz. “Sekeleme”, Işıklar'ın eski adıdır. Doğrusu ne demek olduğunu bilmiyorum. Ancak bir zamanlar Işıklar semtinin Sekeleme adını taşıdığı tarihi bir gerçek. Sonra ne oldu da bu ad değiştirildi ve Işıklar oldu? Rivayet muhtelif.

Bir rivayete göre, on yedi-on sekiz yaşlarında iken babası vefat eden Emir Sultan, muhtemelen bir süre babası gibi çömlekçilik yaptıktan sonra hacca gitmek üzere Buhara'dan ayrıldı. Birkaç yıl Medine'de kaldı. Medine'den Bağdat'a, oradan da bazı dostları ile Anadolu'ya geçti. Devir, Yıldırım Bayezid devri idi. Karaman, Niğde, Hamid-ili, Kütahya ve İnegöl yoluyla Bursa'ya geldi. Kafiliye yol boyunca kandil şeklindeki bir ışık

rehberlik ediyordu. Emir Sultan'a bu ışığın söndüğü yerde defnedileceği bildirilmişti. Kafile Bursa'ya geldiğinde ışık kayboldu. Kim bilir belki de tam Işıklar semtinin üstünde sönmüştü. Bunun üzerine Emir Sultan, “*Ey kardeşler, bizim ömrümüzün kandili bu şehirde sönecek, makamımız bu şehir olacak*”¹ dedi. Böylece Emir Sultan ve onunla birlikte gelenler Bursa'ya yerleştiler. Bir süre sonra, bugün Işıklar dediğimiz semtin hemen altına, dağ yamacına o devirde boş olan bir bölgeye tekkesini kurdu. Emirsultan Senti böyle oluştu. Ancak kandilin söndüğü yere halk, “Işıklar” demeye başladı.

Gelelim başka bir rivayete: Âşıkpaşazâde, *Tarih*'inde, Anadolu'da dört sınıf halktan söz ediyor: Gaziler, Abdallar, Bacılar, Ahiler. Abdallar, vatan ve din uğrunda savaşlara katılan, savaşın sonunda herhangi bir karşılık beklemeyen, Anadolu'nun fethi ve İslamlaşmasında hizmetleri olan gönül erleri idiler. O fetih yıllarının coşkusu içinde Anadolu'nun her tarafına yayılmışlardı. Bursa'da da Abdal Musa, Abdal Murad ve Abdal Mehmed adında üç derviş vardı.²

Rum yani Anadolu Abdalları; Kalenderler, Torlaklar, Haydarîler, Câmîler gibi Kalenderî zümrelerinden biriydi.³ Yalın ayak, başı kabak, tenleri çıplak, saç, sakal, bıyık ve kaşlar kazınmış, vücutlarında yer yer yanık ve yara izleriyle dolaşırlardı. İşte bunlara *Işık taifesi* dendiğini ve Ehl-i Sünnet akidesi dışında olduklarının kabul edildiği görülmektedir. Bunun için Âşıkpaşaoğlu, “*Danışmend azsa ışık olur, ışık azsa şeytan olur*”⁴ demektedir. İlk Osmanlı sultanları Osman, Orhan ve I. Murad'ın yanında fetihlere katılan bu dervişlere, hizmetlerine karşılık zaviye kurma izni verildiği ancak hiçbir zaman kendi hallerine bırakılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu derviş zümreleri Bursa civarında, Uludağ eteklerinde hayli çoğalmış ve tekkelerini kurmuşlardı. Âşıkpaşaoğlu ve Neşrî diyorlar ki: “*Orhan Gazi Bursa'ya gelince imaret yaptı. İlin dervişlerini gözden geçirmeye başladı. İneğöl yöresinde, Keşiş*

1 Hüseyin Algül- Nihat Azamat, “Emir Sultan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, s.146.

2 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I, s.29.

3 Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderîler*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.105, 129, s.134-135.

4 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.76

Dağı'nın aralığına hayli dervişler gelmişler, oraya yerleşmişlerdi...”⁵

İşte bu abdallardan bir olan Musa Baba, Sekeleme semtine yerleşmiş ve zaviyesini orada kurmuştu. Şüphesiz zaviyesinde başka dervişler de vardı. Öyle anlaşılıyor ki bu dervişlere *Işık* denildiği için zamanla *Sekeleme* adı *Işıklar* olarak değiştirildi. O günden bugüne artık bu semttten *Işıklar* diye söz edilir oldu.

*

Bir zamanlar halk arasında ağızdan ağıza dolaşan bir rivayete göre Bursa kuşatmasına “kırk abdal” katılmış. Bunlardan biri Abdal Murad, diğeri Abdal Musa / Musa Baba imiş. Abdal Murad, koca koca taşları yuvarlar ve bu taşlar kaleye düşerek surları harap edermiş. Bir merkebi varmış. Üzerine bir heybe koyarak şehre salıverir, Bursalılar da bu heybeye yiyecek doldurarak geri gönderirlermiş. Fetihden sonra işte bu iki abdaldan biri Bursa'nın doğusunda, diğeri batısında Uludağ yamaçlarında birer tepeye zaviyelerini kurmuşlar.

Dikkatimi çeken bir şey var! Eski devrin dervişleri zevk ehli insanlarmış. Zaviyelerini kurdukları yerlere bir bakın! Seçtikleri yerler hep Uludağ'ın hoş manzaralı, suyu ve havası güzel yamaçları. O devirde bu yamaçların henüz bomboş yerler olduğunu düşünün. *Mezarları da aynı yerlerde olduğuna göre belki de hâlâ aynı huzuru duyuyorlardır*, diyecektim ama vazgeçtim. Çünkü uzlete çekildikleri bu dağ yamaçlarının sükûneti ve kendi mekânlarının çevresi gecekonduların curcunası içinde kaybolup gitmiş!

*

Eskiden *Işıklar İtfaiyesi*'nden Askeri Lise'ye doğru giderken, özellikle yolun soluna geçer ve Bursa'yı kuşbakışı seyredirdim. Yıllardır gezi niyetiyle buralara gelmemiştim. Aynı şeyi yapmanın mümkün olup olmadığını merak ediyordum. Yokuşu çıkarken bunları aklımdan geçirdim. Maalesef yüksek binalar ufku kesmiş. Ancak burada hâlâ kuşbakışı Bursa'yı seyredebileceğiniz boşluklar var! Yüksek binalardan, bir de bunlar tepelerin üstüne tünerse, oldum olası korkmuşumdur. Bu yamaçlarda bir iki katlı, bahçeli

5 Aşıkpaşaoğlu, a.g.e., s. 50-51; Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, Haz. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, I, s.83-84.

mütevazı evler olsaydı çevre herhalde daha hoş, daha munis görülürdü.

Derken Işıklar'ın meşhur virajına ve kavşağa geldim. Sola dönüp aşağıya doğru yürürseniz bu dik yol sizi Emirsultan'a indirir. Ana yolda devam ederseniz Teleferik'e çıkarsınız.

Işıklar Askeri Lisesi

Yeri gelmişken bir hatırlatmada bulunayım. 1598 yılına ait bir belgede, Emirsultan Mahallesi'nden Mustafa kızı Ayşe'nin, "...Merhum Musa Baba kurbünde Kızılcabayır mevkiinde...", içinde meyveli ve meyvesiz ağaçları olan bir parça üzüm bağını 1000 gümüş dirheme Abdullah oğlu Ahmed'e sattığı belirtiliyor⁶. "Kızıl/Kızılca Yokuş", "Kızıl/Kızılca Bayır" tabirlerinin dik yokuş ve yamaçlar için kullanıldığı düşünülürse, bir zamanlar Emirsultan ile Musa Baba Türbesi arasındaki dik yamaçlara "Kızılcabayır" denildiği ve buralarda meyve ağaçları ve üzüm bağlarının da bulunduğu anlaşılır. Bazı tarihi belgelerde "Kızılca Bağır Mahallesi"nden söz ediliyor. Belki de doğrusu "Kızılcabayır Mahallesi" olmalıdır. Günümüzde bulunmayan bu

6 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, 10b.

mahallenin daha sonra Musababa ve Emirsultan mahallelerine katılmış olduğu anlaşılıyor.⁷

Işıklar Askeri Lisesi

Ben yoluma devam ediyorum. Sağımda Askeri Lise'nin eski, solumda yeni binaları var. Şimdi birazcık Kepecioğlu'na kulak verelim, bakınız bu lise hakkında neler söylüyor: “Bursa Mekteb-i Fünun-i İdadisi 15 Şubat 1845’de açılmıştır... 14 Mart 1855 hareket-i arzından sonra, şehir içinde ve evler arasındaki bu bahçesiz ve avlusuz bina yatılı ve yatisız kullanılmaya başlandığundan mektebin tevsiine lüzum görülmüştü. Mevsuk olarak işittiğimize göre, o vakit ordumuz ve mekteplerimiz için büyük feragatle çalışan Mareşal Von Golz Paşa’nın tensibiyle Işıklar’da bir mektep inşasına padişahın iradesi alınmıştı. Şimdiki vali dairesinin bulunduğu yerdeki kumaş fabrikası Askeri İdadi Mektebi ittihaz edilmiştir... Bursa’ya gelenlerin daha bir-iki saat mesafede,

7 Ö. Lütfi Barkan-Enver Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ankara, 1988, s.7.

gözüne çarpacak en havadar bir mevkide inşa edilen mektep için burasından daha müsait bir yer bulmak hakikaten müşkildir. Mektebin batı cihetine Tatar muhacirleri iskân edilmiştir ve diğer cihetleri de bağlar ve bahçeler ile ihata olunmuştur. Şehre bir şose ile de bağlanmıştır. Mektebin temel atma merasimi 2 Haziran 1889 Cuma günü yapılmıştır. ...10 Haziran 1892'de vali Münir Paşa tarafından açılış töreni yapılmıştır. Aşağıdaki mektep, Askeri Rüşdiyesi hâline konmuş ve bu mektep de İdadi hâlinde tedrisata başlanmıştır. Mektebin taşları Cilimboz Deresi'nden ve bir kısmı da Kaynarca kaplıcası civarından çıkarılmış ve keresteleri de İnegöl ormanlarından getirilmiştir... Fevkalâde çalışkan ve hayrat için yorulmak bilmeden koşan Şeyh Sabit Efendi de mektebin bahçesine birçok ağaçlar dikmiştir... Yunanlıların Bursa'yı işgali olan 1921-1922 tarihine kadar bu şekilde kalmış ve Yunanlılar işgalden sonra mektebi de işgal etmişler, hamam ve dershanelerin bir kısmını hayvan ahırına olarak kullanmışlardır... İki buçuk kilometre mesafeden çelik borularla Akçağlan suyu getirilmiş ve mektep birkaç defa esaslı tamir görmüştür. Çok feyizli olan bu mektepten birçok generaller, mareşaller çıkmıştır.”⁸

İşıklar Askeri Lisesi hâlâ hizmetini sürdürüyor.

Buradan geçerken “Ramazan Baba”yı hatırlamamak mümkün değil. Ramazan Baba, muhtemelen Akkirman'dan Bursa'ya geldi ve Sekeleme (İşıklar) semtine yerleşti. 1620'de öldü. Birçok vakıflar bıraktığı tekkesine gömüldü. Ramazan Baba'nın zaviyesi daha önce cami idi. Çelebi Sultan Mehmed devrinde fırtınalar koparan meşhur Şeyh Bedreddin yaptırmıştı. 1799'da Hamdi Baba adında bir Bektaşî şeyhi camiden minber ve kürsüyü kaldırdı. Mihrabı kapattı, bir tarafına ocak yaptırdı. Ortasına, “Baba Taşı” koyarak camiyi “meydan odası” haline getirdi, türbeyi de yıktırdı. Yeniçerilerin kaldırılması ve Bektaşî tekkelerinin yıkılması sırasında bu tekke de yıkıldı ve enkazı satıldı. Bursa'nın ileri gelenlerinin mahkemeye başvurmaları ile burasının aslen tekke değil, cami olduğu ispat edilince yeniden inşa edildi. Harap olan bu mescit de yıkıldı ve bu kez şeyh Sabit Efendi tekrar tekkeyi inşa ettirdi. Bu da yıkıldı ve o bölgeye yerleştirilen

8 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., I, s.136-138.

muhacirler için ufak bir mescit yapıldı. Daha sonra bu da yıkıldı. 1845'te Bursa valisi Mustafa Nuri Paşa, Ramazanbaba Zaviyesi içinde bir mescit yaptırdı. Mescit, 1856'da camiye çevrildi.⁹

Bir binanın başından geçenlere bakın! İçinde yaşananlar ise ayrı bir macera. 1792'de, Ramazanbaba Zaviyesi'ne gelenlere yemek yedirmek şartıyla zaviyedar ve müteveli olan Mehmed Baba hem her çeşit kötülüğü yapmış hem de zaviyeye gelen Vidinli kasap derviş Yusuf'u kasten yaralayarak öldürmüştü.¹⁰ Daha neler, neler!

Bunlar eski devrin hatıraları. *Gideyim ve başından bin bir sergüzeşt geçmiş bu binayı göreyim*, demeyin. Artık ne Ramazan Baba Cami var, ne de tekkesi! Ramazan Baba gibi onlar da çoktan dünyadan el-etek çekti. Yine de meraklıları için söyleyelim. Ramazanbaba Cami veya Tekkesi, Askeri Lise'nin yeni binasının olduğu yerde imiş.

Tekrar Teleferik yolundayım. Yüz metre gitmeden sola ayrılan yola girdim. Bir süre yolu takip edince Piremir Cami karşıma çıktı. Daha önce buraya Hatun Köyü deniliyormuş. Pir Emir'in semte yerleşmesi, cami ve zaviye yapılması, türbesinin de orada olması nedeniyle olmalı mahallenin adı Piremir olmuş.

1855 depremi mağdurlarından olan Piremir Cami, 1495'de bir mescit olarak yapılmış. Ancak 1513'de bu mescide yakın bir yerde cami olmadığı belirtilerek cuma namazı kılınmasına izin verilmesi İstanbul'a yazılmış. Zamanla pek çok vakıf bağlanmış, tamirden geçirilmiş. Onu bu son harabiyetinden Bursa'nın medar-ı iftihar Kâzım Baykal kurtarmış. Piremir Cami, 1961 yılında esaslı bir şekilde tamir edilmiş. Bursa ile ilgilenenler Kâzım Hoca'nın bu şehre ne büyük hizmetler yaptığını bilir.

Kâzım Baykal, 25 Aralık 1905'de Hoca Hasan Mahallesi'nde doğdu. Yüksek öğrenimini İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Kayseri, Sivas, Niğde, Diyarbakır, Kütahya ve Bursa'da öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. İlim, kültür ve sanat hayatımızla ilgili pek çok faaliyette bulundu.

9 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, 49.

10 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.156.

1946'da, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nu kurdu. İlgisizlik ve imkânsızlık nedeniyle bakımsız kalmış, yıkılmış ve yok olmakla yüz yüze gelmiş pek çok eseri onartarak yeniden Bursalıların hizmetine sundu. 27 Temmuz 1993'te vefat ettiğinde geride yazdığı pek çok kitap, yetiştirdiği yüzlerce öğrenci ve onardığı onlarca eser bırakmıştı.¹¹ Ömrünü Bursa'ya ve Bursalılara hizmetle geçiren Kâzım Hoca'yı burada yeniden hatırlıyor ve rahmetle anıyoruz.

Pir Emir Camii

Asıl adı Seyyid Ali oğlu Şeyh Seyyid Mehmed olan Pir Emir'e gelince: Rivayete göre Seyyid Mehmed, Mekkelidir. 1494 yılında Buhara'dan Bursa'ya gelmiş ve Emir Sultan'ın kız kardeşinin oğlu olduğunu, Emir Sultan Tekkesi şeyhliğinin kendisine verilmesi gerektiğini iddia etmişti. Bu iddia çeşitli karışıklıklara hatta kavgalara sebep oldu. Halk ikiye ayrılarak bir kısmı şeyh Abdurrahman Efendi'nin bir kısmı da Pir Emir'in tarafını tuttu.

11 Mustafa Kara, "Vefatının 10. Yılında Kâzım Baykal", *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Mayıs 2003, s.13-14.

Emir Sultan halifesinden Şeyh Hacı Halife'nin öğütleri sonucu Bursa halkı Abdurrahman Efendi tarafına geçti. Sonunda Pir Emir'in dostlarından ve Bursa'nın sayılı zenginlerinden Hoca Ali-zâde Musa Baba, onun adına bir mescit ve bir de zaviye yaptırarak aradaki bu anlaşmazlığı giderdi.

Halkı irşat ile vakit geçiren Pir Emir ölünce zaviyesinin yanına gömüldü. İbrahim Ahmed Efendi bu mescidi camiye çevirdi ve Pir Emir'in mezarı üzerine bir türbe yaptırdı. Türbenin dışında Şeyh Ali ve Şeyh Sabit'in mezarları var. Diğer mezarlardan burasının bir zamanlar caminin haziresi olduğu ilk bakışta anlaşılıyor. Burada arazinin eğimi çok fazla ve türbe yolun alt tarafında kalmış. Piremir Cami ile türbesi arasından şimdi yol geçiyor. Aşağıda Musababa Cami ve minaresi seçiliyor.

*

Musababa Cami

Her yerde olduğu gibi bir zamanlar Bursa'da da garip inançlar yayılmıştı. Bunlardan biri de şu an önünde bulunduğumuz Piremir Cami ve türbesiyle ilgilidir. Zannediyorum günümüzde artık unutulmuş bir inanca göre Bur-salılar, isteklerinin gerçekleşmesi için bu türbeyi ziyaret ederlerdi. Ayrıca

bahtı kapalı olduklarına inanılan, kısmeti çıkmamış kızlar ve dul kadınlar, cuma günü ziyarete gelir, bazı eşyalarını ve özellikle iç çamaşırlarını müezzine verir, müezzin de salâ verirken onları minareden atardı. Aşağıda bekleyen türbedar da bunları alır, satışa çıkarır ve sonra sahiplerine geri verirdi.¹² Kim bilir kaç genç kız, bir zamanlar şu an gölgesi üzerime düşen minarenin dibinde ümit ve utanç arasında heyecanlı dakikalar yaşadı! Kim bilir kaç talihtli kadın bahtının kilidinin burada açıldığını sevinç içinde başkalarına anlattı! Kim bilir kaç talihsiz, buraya bel bağlamanın hüznün ve pişmanlığı içinde bir ömür geçirdi! Bilmiyoruz!...

Musababa Cami Kuşevleri

Bu semti ilk ziyaretimin üzerinden tam otuz yıl geçti. Piremir Cami'nin önünden aşağılara bakınca her taraf boştu. Musababa Cami'nin şerefesine kadar ayakta kalan minaresi ile Hançerli Hamamı'nın yer yer delinmiş kubbesi hemen fark ediliyordu. Şimdi her taraf binalarla dolmuş. Ağaçlar büyümüş. Doğuya ve kuzeye doğru uzanan geniş bir semt oluşmuş. Hançerli

12 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.42.

Fatma Sultan'ın hamamı görülüyor. Musababa Cami, ağaçların arasına gömülmüş çok zor fark ediliyor.

Türbenin üst tarafından geçen yol, elli metre sonra hafif sağa dönerek doğuya doğru gidiyor. Yolun tam dönüş noktasında, solda bir cep yapılmış. Burası kuzey ve doğu ufkuna hâkim güzel bir seyir yeri. Bir süre burada durdum ve aşağılara baktım. O sırada birden Akçağlan suyu aklıma geldi. Geldi çünkü elimizdeki bazı belgelerden bu suyun içinden akıp gittiği künklerin az aşağıdaki *kumlu* araziden Yeşil'e, Yıldırım'a kadar uzandığını biliyoruz.

Dilerseniz biraz bu sudan söz edeyim.

Akçağlan suyu, Şeyh Murad Yaylası'nın batısından çıkan büyük bir pınar idi. Çok soğuk ve iyi bir sudur. Ramazanbaba Tekkesi'ne yakın *Işıklar Tarlası* denilen yerden geçerdi. Yıldırım, bu suyu, büyük su kemerleri ve bazı yerlerde de köprüler yaptırarak külliyesini oluşturan cami, medrese, imaret, hamam ve darüşşifasına akıtmıştı.

Yıldırım, yaptırdığı yedi büyük çeşmeye de bu suyu bağlamıştı. Yeşil Hamamı ve Medresesi, Yıldırım ve Namazgâh mahallelerindeki bazı evler de bu su ile beslenirdi. Şeyh Hasib Ahmed Efendi, *Akçağlan* suyuna, *suların padişahı* derdi.¹³

Bursa Mahkeme Sicilleri'nde *Akçağlan* suyolları ile ilgili pek çok tamiir kaydına rastlanmaktadır. 1590 yılına ait bir şikâyet kaydından, bazı kişilerin darüşşifaya gelen suyun yolunu değiştirerek evlerine aldıkları ve hastaneye artık su gelmediği anlaşılıyor. Bu şikâyet üzerine olaya el koyan mahkeme, kanunsuz olarak evlerine su alanların su küplerini ve havuzlarını yıktırması ve suyun darüşşifaya akmasını sağlamıştı.¹⁴

Nisan 1669 tarihli onarım kaydından ise, Yeni Kemer ile cami şadırvanı, imaret ve medrese şadırvanı arasındaki suyollarının onarımı için 12.320 akçe harcandığı anlaşılıyor.¹⁵ Aynı kayıttan, *Akçağlan* suyunun Musababa Mahallesi'ndeki Hançeriye Medresesi yakınından geçtiğini öğreniyoruz.

13 Bursa suları hakkında geniş bilgi için bkz. Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.112-120.

14 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.257.

15 Bursa Şer'îye Siciller, B 96/301, 24b.

Bütün bunlar geçmiş zamanın hatıraları olarak kitapların ve belgelerin solgun sayfalarında kaldı. Medrese de Akçağlan suyolları da su kemerleri de artık yok!

Niyetim otuz yıl öncesinin yol güzergâhını izleyerek bu geziyi tamamlamak. Bu nedenle aşağıya doğru dik bir yoldan Hançerli Hamamı'na inmek istiyorum. Gececeğim yolda sürdürülen asfalt çalışmaları buna engel olunca yönümü doğruya çevirdim. Yeni oluşan sokaklardan geçerek aşağıya indim. Bir süre Hançerli Hamamı'nın önünden geçen yol boyunca doğruya gittim. Buralarda eskiye ait hiçbir şey yok! Geri döndüm ve bir zamanlar çocukların saklambaç oynadıklarını hatırladığım hamama geldim. Şu anda hamamla Musababa Cami arasında bir mezarlık var. Mezarlık çevre duvarı ile koruma altına alınmış. Bu çevre duvarının kuzey doğu köşesinde Hançerli Hamamı yer alıyor. Hamam hâlâ harap, kubbesi delik, duvarları yer yer yıkık. Hâlâ tamir için kendisine uzanacak dost eller bekliyor! Duyduğumuz tek teselli çevresinin bakımlı olması ve demir parmaklıklar arasında korunmaya alınması! Medreseden ve Akçağlan suyolu ve kemerlerinden ise hiçbir iz, hiçbir işaret yok! Zaten ilk ziyaretimde de yoktu. Son otuz yıl içinde dikilen ve hayli büyüyen serviler mezarlığa klâsik mezarlık form ve manzarasını kazandırmış.

Galiba artık Fatma Sultan'dan söz etme zamanı geldi: Fatma Sultan, II. Bayezid'in oğlu Sultan Mahmud'un kızıdır ve "Hançerli Fatma Sultan" diye meşhurdur. Kendisine, Hanzâde Sultan da deniliyordu. Eşi, Sancakbeylerinden Mustafa Bey'in oğlu Muhyiddin Mehmed Bey idi. Hayırsever bir kadındı. Bursa'da Musababa Mahallesi'nde bir medrese ve bir hamam, Sarıabdullah Mahallesi'nde bir mektep, Çekirge'de de bir medrese yaptırmıştı. Bursa dışında da hayır eserleri vardı. Bunların yönetimi için de İstanbul'da, Bursa ve kazalarında han, hamamlar, çok sayıda bağlar, bahçeler, dükkânlar, odalar, tuzlalar, köyler vs tahsis etmişti. Trablusşam'da bile vakıfları olan bu hayırsever kadın, 1532'de ölmüş ve Eyüp'teki türbesine gömülmüştü.¹⁶

Hançerli Fatma Sultan'ın hamamının batı tarafında, hemen yanı başında üç mezar dikkatimi çekti. Diğer yüzlerce mezar arasında yalnız bu

16 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., II, s.81-82.

üç mezar eski tarihli. Bunlar on altıncı yüzyıl sonlarında, 1570'de vefat eden Fatma Sultan'ın oğlu Kasım Bey ve torunları 1573'de ölen Ubeyd ve 1599'da vefat eden Abdullah Beylere ait.¹⁷ Mezar kitabesinden anlaşıldığı kadarı ile Ubeyd Bey, muhtemelen “Celâli İsyancıları” sırasında öldürülmüş.

Hançerli Hamamı

Sıra son durak yerine, Musa Baba'ya geldim.

Musa Baba diğer bir ifadeyle Abdal Musa, Bursa fethinden evvel Anadolu'ya gelen abdallardan birisiymiş. Rivayete göre Bursa'nın fethine gönüllü olarak katılmış ve Orhan Gazi ile birlikte bu güzel beldeye gelerek şu üzerinde gezindiğimiz toprakları yurt edinmiş. Burada bir zaviye yapmış. Ölünce de aynı yere, zaviyesinin yanına gömülmüş. Daha sonra Hançerli Fatma Sultan, üzerine bir türbe, yakınlarına da bir medrese ve hamam yaptırarak o civarı şenlendirmiş. On altıncı yüzyıl sonuna tarihlenen Hançerlizâdelere ait birkaç mezar taşının bulunması, Fatma Sultan'ın

¹⁷ Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, s.34; III, s.45; IV, s.183.

çocukları ve torunlarının Musa Baba ve semtine ilgilerini ve hizmetlerini uzun yıllar sürdürdüklerini gösteriyor.¹⁸ Ancak zamanla binalar yıkılmış, bağ ve bahçe halini almış ve Musa Baba'nın zaviye ve türbesinden hiçbir eser kalmamıştı. Günümüze sadece biraz önce etrafında dolaştığım hamam harabesi ulaşabilmiş.

Şimdi yine otuz yıl geriye gidelim. Bazı arkadaşlarla birlikte gerçekleştirdiğim o ilk ziyaretimde uzaktan bakınca az çok eski bir yapı olduğu anlaşılan bir toprak yığını görmüştüm. Bu toprak yığınının üzerinde yükselen iri ağaçlar, özellikle incir ağaçları dikkatimi çekmişti. Türkçedeki bir harabiyeti ve yok oluşu anlatan, “ocağına incir dikmek” deyimimin ne ifade ettiğini bu manzarayı gördüğüm zaman daha iyi anlamıştım. Yalnız bu harabenin kuzey batı köşesinden, gövdesinde yer yer deliklerin açıldığı ve şerefe korkulukları ve üstü tamamen yıkılmış bir minare yükseliyordu. Böylece bu harabenin cami olduğunu anlaşıyordu. Biraz yıkıntılar arasında dolaştık. Pencere seviyesine kadar yıkılmış ve toprak içinde kalmış olan duvarları hâlâ görülebiliyordu. Duvar kalıntıları minare bitişğinde ve güney batı köşesinde daha belirgin ve sağlamdı. Dikkatle bakıldığında kalkan duvarlı Bursa camileri tipinde bir yapı olduğunu anlamak zor değildi. Çevrede türbeden, mezardan bir iz, bir işaret yoktu. Hüzünle geri dönmekten başka bir şey yapamamıştık. Yine o gün dikkatimi çeken şeylerden biri de Bursa'nın merkezine hayli uzak bir mesafede olan böyle bir yerde eski yerleşim yerlerinin yeni binalardan daha çok olması idi. Bu durum Bursa'nın bir zamanlar iyice büyüdüğünü, sonra büzülüp küçüldüğünü gösteriyordu. Bursa'yı yeni tanımaya başlamıştım ve bu bana dikkat çekici gelmişti.

Birkaç yıl sonra yolum Kurtbasan Mahallesi'ne düştü. Yine dostlarımızla beraberdik ve onarıldığını bildiğimiz Musababa Cami'ni görmek istedik. Ayağı tökezleyip düşen bir insanın yerden kalkması gibi binayı ayakta, gayet güzel onarılmış olarak bulduk. O gün henüz hayatta olan Kâzım Baykal Hoca'yı ve bazı üyelerini şahsen tanıdığımız ekibini minnet ve şükranla andık.

18 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., I, s.31.

Musababa Türbesi

Bugün 20 Mayıs 2006 Cumartesi. Yine Musababa semtindeyim. Otuz yıl öncesine göre her şey çok farklı. Her taraf binalarla dolmuş. Yolu izi belli olmayan boş yamaçlar mahallelere dönüşmüş. Musababa Cami iyice büyümüş ve gövdelerinden hayat fışkıran çınar ağaçları arasında nerede ise görülemez hâle gelmiş. Avlusuna girdiğimde birkaç yaşlı mahalleli çınarların koyu gölgesinde banklara oturmuş derin bir sohbeta dalmışlardı.

Selâm verdim ve yanlarından geçtim. Çocukluktan gençliğe adım atışın heyecan ve ataklığını yaşadıkları her hallerinden belli olan iki yavrumuz, avludaki ağaçları ve çimenleri sulamaya çalışan başka bir kişiye yardım ediyor. Cami ve çevresindeki farklılık biraz da sonradan yapılmış ek binalardan kaynaklanıyor. Belli ki cami mahalle halkına küçük gelmeye başlamış. Bu eklerden birinin son cemaat revakını kapatması beni üzdü.

Caminin kible duvarına yakın bir yerde yeşile boyanmış demir bir kafese alınmış Musa Baba'nın mezarı var. Mezara, bir semte adını veren bu "Rum Abdalı"nı tanıttığı bir yazı asılmış. Bir süre bu fetih erini düşündüm. Yalnız Bursa'yı değil bütün Anadolu'yu vatan hâline getiren gazileri, alp-erenleri, abdalları hayal etmeye çalıştım.

Otuz yıl önce bu türbenin yerinde bir-iki metre yüksekliğinde taş, tuğla ve topraktan oluşan moloz yığını vardı. Ortalıkta ne bir mezar ne de bir türbe görünüyordu. Musa Baba'nın mezarı acaba onarım sırasında mı tespit edildi, bilemiyorum. Burası bir mezar mı yoksa makam mı sorusu zihnime takıldı.

Hava çok sıcak! Bu nedenle Kurtbasan'dan Zeyniler'e oradan Emirsultan ve Yeşil'e geçmeyi göze alamadım. İyisi mi geldiğim yoldan geri döneyim. Dönüş yolunda Işıklar rampasından Bursa'yı seyretmek ve birkaç fotoğraf çekmek iyi olacak.

Bu gezimin bir eksikliği var. Geçmiş zaman ziyaretçileri, bana rehber olmadı. *Türbe şurada idi, zaviye burada idi, medreseye şuradan gidilirdi*, demediler. Yoksa onlar bu semte hiç gelmemişler miydi? Dervişler gönül ehli insanlardır. Yoksa bizce bilinmeyen bir sebepten Musa Baba dervişlerine gönül mü koymuşlardı?

Kim bilir?...

Mayıs 2006, Bursa

IX. BÖLÜM

Zeyniler

IX. BÖLÜM

Zeyniler

“Yeke virdikçe âlem rüzgârın
Ânın kabrin gülden harman eyle”

Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* romanını okuyanlar, roman kahramanı Feride'nin bir süre Bursa'nın Zeyniler Köyü'nde yaşadığını bilir. Bu romanda Zeyniler, yolu izi olmayan, okur-yazar oranı düşük, halkı hurafeler içinde boğulan bir köy olarak tasvir edilir. Feride, Zeyniler'e geldiği ilk günün akşamında mezarlıktaki türbeyi ziyaret ederken orada yatan veliye: “... İştittim ki, sen yedi sene güneş görmeden, burada çile doldurmuşsun. Sakın sen de insanlığın zalimliğinden, vefasızlığından kaçmış olmayasın? Babacığım, sende büyük bir şey istemeyeceğim. Bu yedi sene içinde elbette güneşin, rüzgârın hasretini çektiğin zamanlar olmuştur. Seni o dakikaların acısına katlandırın o melek sabrından bana da ver. İnlemeden, ağlamadan çilemi doldurayım,”¹ diye dua eder.

Bugün Beşevler olarak bilinen Zeyniler Köyü'nün yolu; sarp, gidilmesi zor. İyisi mi bu gezimizin mekânı Emirsultan'ın hemen yanı başında bulunan Zeyniler Mahallesi olsun. Nedendir bilinmez bu geziyi fazla dolaşmadan, değişik yerlerden geçmeden tamamlamak istiyorum. Heykel'den yürüyerek

1 R. Nuri Güntekin, *Çalığışu*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, s. 177-178.

Zeyniler'e gitmek mümkün olduğu halde, her zaman söylediğimin aksine yürümek istemedim ve belediye otobüsüne yöneldim. Aslında Emirsultan'dan geçen her vasıta sizi Zeyniler'e ulaştırır. Ben de öyle yaptım ve 1A numaralı Emirsultan otobüsüne bindim. Setbaşı, Yeşil, Şible, Emirsultan ve sonunda otobüs sarsılarak Zeyniler Cami önünde durdu. Anlaşılan Zeyniler yolcusu yalnız benmişim, çünkü benden başka otobüsten inen olmadı.

Zeyniler Camii

Zeyniler'e gelmek bir anlamda on beşinci ve on altıncı yüzyıllara gitmek demektir. On beşinci yüzyılın ilk yılları tarihimizde, Yıldırım'ın Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi ve esareti, şehzadeler arasında yaşanan kavgalar, devletin içine düştüğü siyasî, ekonomik ve sosyal sıkıntılar sebebiyle *idbar*² yılları olarak yer alır. Bu idbarın adı *Fetret Devri*'ne çıkmıştır. Çelebi'den itibaren işler düzene girer. II. Murad ve Fatih devirleri ise bu yüzyılın *ikbal* yıllarıdır. Bu aydınlık dönem uzun bir süre devam eder.

Nedense Zeyniler bana hep bunları düşündürür. Kim bilir, belki de burada karşımıza çıkan mezar taşlarında hep hicri sekiz yüzlü, dokuz yüzlü rakamların yer alması buna sebep oluyor.

2 İdbar: 1. Talihin ters dönmesi, işlerin tersine gitmesi, talihsizlik, bahtsızlık. 2. Düşkünlük.

Sözlüklere bakarsanız *zeyn* kelimesinin süs, bezek anlamına geldiğini görürsünüz. Zeyn ve Zeyniler anlamlarıyla birlikte bende daima hoş duygular; güzellik, coşkunluk, mutlu insan çağrışımları yapar. Bilemiyorum, bu çağrışımlar belki de ikbal devrinin özlemini ifade ediyor. Her ne ise Zeyniler, anlamı gibi kendisi de güzel, müzikalitesi olan bir kelime!.. Ama insan düşünmeden edemiyor; acaba Bursa'nın bu köşesine neden böyle bir isim verildi? Beşevler Köyü neden bir zamanlar Zeyniler Köyü diye anılıyordu?

Zeyniler'e ne zaman gelsem hemen Zeyniler Cami'nin batısındaki yokuşu yani Gündoğdu Sokağı'nı tırmanır, yirmi beş otuz metre yürür, sola döner ve Cami Çıkmazı'na girerim. Hazireyi ikiye bölen bu yol eskiden de varmış. Sonra sağa döner ve merdivenlerden en üstteki ihata duvarına kadar çıkarım. Yine aynı şeyleri yapmayı düşünüyordum. Bu dik yolu tırmanmak eskisi kadar kolay olmasa da yapacak başka şey yok! Ancak öyle anlaşılıyor ki bugün bu sıralama değişecek! Önce Kudsî'nin türbesini ziyaret edeceğim. İçimdeki ses benden önce onu ziyarete gelen bir başkası bulunduğunu söylüyor veya ben öyle istiyor, öyle olmasını diliyorum. Çünkü gezilerimizin görünmez rehberi Derviş Ahmed Âşîkî ile Abdüllâtîf-i Kudsî arasında bir gönül bağı var. Bu heyecanla elli metre yukarıda, sağa ayrılan yolun köşesinde yer alan türbeye yöneldim. Ancak etraf bomboş, kimsecikler görünmüyor. Şehrin gürültüsüne inat, her tarafa sessizlik hâkim. Şimdi bana düşen görev, burada kendilerine açılan kapıdan uhrevî âleme göç edenlere ve Abdüllâtîf-i Kudsî'ye dua etmek, Fatiha okumak.

Yokuş beni yordu, bir süre mezarlığın duvarına dayanarak dinlenmeye çalıştım. Bu dinlenme anında türbeden söz etmek uygun olacak.

Türbenin kapısı, küçük bir eyvan görünümünde olan çıkıntılı bir kemer altında yer alıyor. Kare plânlı ve tek kubbeli olan yapının gövdesi pencere seviyesinden itibaren tuğla ve moloz taşla örülmüş. Kesme taş kullanılan kubbe kasnağı oldukça yüksek tutulmuş. Sivri kemerli pencere alınlıkları deniz dalgası gibi tuğla kıvrımlarıyla süslenmiş. Asıl mezar odası türbenin altında yer alıyor. Alt kat dehlizi türbe hizasını geçiyor ve dışarıya doğru uzanıyor. Bu durum, bir zamanlar türbe kapısı önünde bir sofa veya bir kapı

revakı bulunduğunu düşündürüyor.³ Şu anda bunun yerine türbe mimarisine hiç uymayan yeşil boyalı kapalı bir alan oluşturulmuş ve maalesef görüntü bozulmuş!

Bu kısa moladan sonra türbeye girmek istedim. Ancak 1958 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmış olan türbenin kapıları kilitli. İçeriye girmek mümkün değil. İyisi mi on beşinci yüzyılda yaptırılmış olan türbenin alt katındaki eyvan görünümlü kemer çıkıntısının yanına başına iliştirilmiş tanıtım yazısını okuyayım dedim. Okumaya başlamıştım ki arkamdan bir ses duyar gibi oldum:

“Bu Abdüllâtîf-i Kudî şeyhimiz, Sultan Mehmed Hân-ı Sâni'nin ibtidâ-yı saltanatlarında, daha bazı azizlerle ber-hayat idi. Rebiulevvel 856'da⁴ irtihâl-i dâr-ı bekâ eyledi. Mürşidimiz, şeyhimiz, pirimiz, üstadımız, sebab-i necatımız idi. Mevlâm şefaatinde mahrum eylemeye!”

Geri dönüp baktım. Kimseyi göremedim. Duyduklarım hayal mi, gerçek mi idi, bilemiyorum. Yalnız anladım ki Bursa gezilerimde bana rehberlik eden bu *eski zaman rehberi* Abdüllâtîf-i Kudî'nin dervişlerinden imiş! Öyleyse şimdi sırası geldi, rehberimizi tanımanın tam zamanıdır.

Âşıkpaşazâde: Rehberimiz ve üstadımız Âşıkpaşazâde'nin asıl adı Derviş Ahmed, mahlası *Âşıkî'dir*. Fakat daha çok büyük dedesi Âşık Paşa'ya nisbetle “Âşıkpaşazâde” diye anılır. Ne yazık ki hayatı hakkında fazla bilgimiz yok. Osmanlı tarihi hakkında yazdığı eserinde verdiği bilgilere göre 1400 yılı civarında o zaman Amasya sancağına bağlı Mecitözü kazasının Elvan Çelebi köyünde doğdu. Küçük yaşta tekke terbiyesi aldı, çok gezdi ve zamanın ünlü kişileriyle, sultanlarla birlikte bulundu. Gençlik yıllarında Geyve'de Yahşi Fakih'in yanında kaldı. Yıldırım, Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fatih devirlerini gördü. Bir süre Konya'da Sadreddin Konevî Zâviyesi'nde kaldı ve orada Şeyh Abdüllâtîf-i Kudî'ye mürit oldu. Ondan el aldı. 1437'de hacca gitti, dönüşte Mısır'a uğradı. Daha sonra bir süre Üsküp'te bulundu. II. Murad ve oğlu Fâtih Sultan Mehmed'in bazı seferlerine katıldı ve onların iltifat

3 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Murad Devri*, İstanbul, 1972, II, s.353.

4 Mart 1452

ve ihsanlarına nail oldu. Büyük bir ihtimalle 1484 yılından sonra öldü. II. Murad ve Fâtih dönemlerini kendi gözlemlerine dayanarak yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseriyle tanınan Âşıkpaşazâde'nin mezarı İstanbul'dadır.⁵

Tam 555 yıldır bu türbede yatan Abdüllâtif-i Kudsî'ye gelince:

Abdüllâtif-i Kudsî: Abdüllâtif-i Kudsî, Osmanlı dönemi tasavvuf hayatının önemli kişilerinden biriydi. Meşhur bir ailenin çocuğu olarak 1384'de Kudüs'te dünyaya geldi. Geleneğe uyarak önce medresede okudu. Yalnız bununla yetinmedi ve gönül dünyasını zenginleştirmek istedi. Bu istek onu Şeyh Abdülaziz'e bağladı. Kudüs, o devirde içinde birçok âlim ve mürşit barındıran İslâm dünyasının en canlı merkezlerinden biriydi. Seyahate çıkan ve hacca giden hemen herkes buraya uğramaya çalışırdı. Bu durum Abdüllâtif için büyük bir fırsattı. Buluştuğu kişilerle sohbet eder, fikir alışverişinde bulunurdu. Bu tür birliktelikler onu iyice olgunlaştırdı. Hac yolculuğunda Kudüs'e uğrayanlardan biri de Horasan'dan gelen Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin Hâfi idi. Kudsî daha önceleri adını duyduğu bu sufi ile Kudüs'te tanıştı.

Abdüllâtif-i Kudsî, hac dönüşü Zeynüddin Hâfi ile beraber Horasan'a gitti ve ondan tasavvuf terbiyesi aldı. Daha sonra hocasının izniyle doğum yeri olan Kudüs'e döndü. Oradan Şam'a, Şam'dan da 1447'de Konya'ya geçti. Bir süre Sadreddin Konevî Zaviyesi'nde irşat görevini sürdüren Abdüllâtif-i Kudsî daha sonra oradan da ayrıldı ve 1448'de Bursa'ya geldi.

Abdüllâtif, Emirsultan'ın hemen yanı başına, muhtemelen o zaman boş ve bağlık bahçelik olan bu meyilli araziye yerleşti. Burada Zeyniler Dergâhı'nı kurdu. Esasen Hoca Bahşâyîş, 1449 yılında bu dergâhı Kudsî adına yaptırmıştı. Kudsî'nin yerleştiği bu yer, daha sonra bağlı bulunduğu tarikat sebebiyle Zeyniler adını aldı. Abdüllâtif, Zeyniyye Dergâhı'nda irşat faaliyetini sürdürürken 22 Mart 1452'de vefat etti ve Zeyniler Cami'nin güney batısında, işte şu karşımda duran türbeye gömüldü.

İşte size Zeyniler adının ortaya çıkışının hikâyesi!

Ancak çok erken bir devirde Zeyniler Mahallesi'ne *Şeyh Hacı Halife*

5 Abdülkadir Özcan, "Âşıkpaşazâde", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, IV, s.6-7.

Mahallesi denildiğini de biliyoruz. Kastamonulu Hacı Halife, Abdüllâtîf'in müritlerinden idi ve zaviyede yirmi iki yıl görev yaptıktan sonra 1488'de vefat etmişti. Hacı Halife'nin henüz hayatta iken mahalleye adını verdiğini, onun ölümünden bir yıl öncesine ait olan 1487 tarihli Bursa Tahrir Defterleri'nde yer alan şu ifadelerden öğreniyoruz: “*Mahalle-i fahrü'l-muhakkıkîn Şeyh Hacı Halife. Mezkûr mahalde merhûm mağfûru'n-leh Şeyh Abdüllâtîf kaddese sırruhu hazretlerinin mezarında fahrü'l-a'yan Hoca Bahşayış bir zâviye binâ idüb mezkûr zâviyede Şeyh Halife hazretleri sâkin olub anlarunla müsahib olan dervişler bunlardır ki zikrolunur: 16 hâne.*”⁶

1487, 1521 ve 1573 yıllarına ait defterlerde sırasıyla 16, 28 ve 88 avarız hanesi⁷ bulunduğu yazılıdır ki bu Zeyniler Mahallesi'nin yüz yıl içinde nasıl geliştiğini gösterir.

Abdüllâtîf-i Kudîsî'nin tasavvuf tarihi açısından en önemli özelliği, Zeyniyye tarikatını Anadolu'ya getirmiş olmasıydı. Zeyniyye tarikatı, Sühreverdiyye'nin bir koludur. Bu tarikat günümüze ulaşamamışsa da özellikle Şeyh Vefa döneminde en etkili tasavvuf ekollerinden biri oldu. Yetiştirdiği birçok sufi arasında, kendisinden sonra post-nişin olan Tacettin İbrahim Karamanî, Şeyh Vefa diye bilinen Muslihiddin Mustafa b. Ahmed ve Âşıkpaşazâde'yi özellikle kaydetmek gerekir. *Zahiri ve bâtinî ilimleri* şahsında birleştirerek yalnız dervişleri değil, zamanın güçlü âlimlerini de kendisine bağlayan Abdüllâtîf-i Kudîsî, bu özellikleriyle Osmanlı Devleti'nin dinî, fikrî yapısının oluşmasına katkıda bulunan manevî mimarlardan biri oldu.⁸ Bütün bu bilgiler bize, Abdüllâtîf-i Kudîsî'nin, Zeyniler semtinin merkezinde yer aldığını gösteriyor. Bu semtte her şeyin zaman içinde onun, müritlerinin ve sevenlerinin etrafında şekillendiği anlaşılıyor.

6 Ö. Lütfi Barkan -Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara, 1988. s.2.

7 Ö. Lütfi Barkan -Enver Meriçli, *a.g.e.*, s.1-2.

8 Mehmed Şemşeddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, (Haz. M. Kara-K. Atlansoy), Bursa, 1997, s.365-366; Mustafa Kara, *Addülatif el-Kudîsî*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, I, s.257; BK, I, 30. Ayrıca geniş bilgi için bkz.: Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Uludağ Yayınları, Bursa, 1990 s.85-101; Abdurrezzak Tek, *Osmanlılarda Zeyniyye Kültürü ve Abdüllâtîf Kudîsî'nin Tasavvufî Görüşleri*, Doktora Tezi, Bursa 2005 (Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Geri döndüm, sekiz on metre yürüdüm ve Cami Çıkmazı'na girdim. Az önce de söylediğim gibi bu yol, Zeyniler Haziresi'ni ikiye bölüyor. Cami tarafında, sol köşede demir şebeke içine alınmış bir mezar var. Belli ki önemli bir kişi! Kim olduğu şebekeye iliştirilmiş levhada yazılı. Burası, Molla Hayalî'nin mezarı.

Molla Hayalî; *sözü dilde, hayali gözde kalan* bilgin!

Molla Hayalî: Asıl adı Ahmed olan Molla Hayalî, Fatih devri âlimlerindedir. İzniklidir. Öğrenimini başta kadı olan babası Mevlânâ Musa olmak üzere devrin âlimlerinden tamamlamıştı. Yine aynı amaçla bir süre Mısır'da bulundu. Hayalî, Filibe ve İznik medreselerinde hocalık yaptı ve pek çok talebe yetiştirdi. Molla Hayalî, devrin ilim otoritelerinden sayılan Hocazâde ile yaptığı bilimsel tartışmalarda ona üstün gelmişti. Hayalî, 33 yaşında iken 1471'de vefat etti. Genç yaşta ölümü bilim dünyası bakımından büyük bir kayıp sayıldı. Abdurrahim Merzifonî'nin irşadı ile Zeyniye Tarikatı'na girmişti. Bu sebeple vefatından sonra naaşı İznik'ten getirilerek Zeyniler mezarlığına gömüldü. *Sözü dilde, hayali gözde kaldı*, mısrası ile onun ölümüne (h. 875) tarih düşürülmüştür.

Molla Hayalî'nin mezar taşı silindir biçiminde yapılmış. Kâmil Kepecioğlu, bu taşın yeni olduğunu ve Mabeyinci Hacı Ali Paşa tarafından yazdırıldığını bildiriyor. Ali Paşa, Bursa'ya gelerek Molla Hüsrev, Molla Hayalî ve Süleyman Çelebi'nin kabirlerini yaptırmış, Molla Hayalî için de kitabesinde: *Huve'l-Hallâku'l-Bâki/ Garik-ı Rahmet-i Rabbi'l-Müteâl/ Mevlânâ Fâzıl Şemseddin Ahmed el-Hayalî/ lillâhi'l-Fâtiha – 875*, yazılı olan yeni bir taş hazırlatmış ve etrafına demir parmaklık çektirmiş.⁹ Tamir kitabesinde yer alan: *Karîn-i sâni-i Hazret-i Şehriyârî Sahib'ül-Hayrât Hacı Ali Bey Hazretleri...* ifadesi, Ali Paşa'nın henüz paşa olmadan bu tamiri yaptırdığını gösteriyor. Son zamanlara kadar bu parmaklığın içerisinde duran eski taş artık yerinde değil.

Abdüllâtif-i Kudsi'nin vefatından sonra onun yerine birinci halifesi Taceddin İbrahim Karamanî geçmişti. Karamanî'nin ölümünden sonra da

9 Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, II, s.162;

asıl adı Abdullah olan ikinci halifesi Kastamonulu Hacı Halife zaviyenin şeyhi oldu. Hacı Halife, Abdüllâtif-i Kudsi Türbesi'ne, müşdidinin yanına gömüldü. Âlim, alçakgönüllü, temiz ahlâklı, fukaranın koruyucusu olan Hacı Halife, Uludağ'da, Zeyniye mensuplarına bir yer vakfetti, derviş ve misafir odaları yaptırdı. Buraya daha sonra Zeyniler Yaylağı adı verildi. Zeyniler Yaylağı'nda Molla Hayalî'nin çilehanesi vardı.¹⁰ Öyle anlaşılıyor ki Zeyniler Yaylağı adı bir süre sonra Zeyniler Köyü'ne dönüştü. Çalıkuşu Feride'nin, Zeyniler Köyü'ndeki türbede duasına, "Zeyni Babacığım..." diye başlamasının sebebi de işte bu olsa gerek. Feride'nin anlattıklarına bakılırsa Hayalî'nin çile çekmek için Zeyniler Yaylağı'nı seçmesi boşuna değildi.

Molla Hayali'nin mezarı

Cami Çıkmazi'nin girişinde, hemen sağ köşede, Molla Hayalî'nin mezarının karşısında ise güzel bir Osmanlı çeşmesi yer alıyor. Kesme taştan yapılmış ve taşların arasına yatay ve dikey tuğlalar konulmuş olan çeşme üstte kirpi saçakla son buluyor. Gövdedeki sivri kemer de bir sıra taş, bir sıra tuğla ile örülmüş ve dıştan yine tuğla bir bordürle süslenmiş. Kemer nişinde mermer ayna taşı var. Önünde de yine mermerden oyulmuş yekpare çeşme yalağı. Ayna taşı mahallenin yaramaz çocukları tarafından yazırlarla kirletilmiş. Rivayete göre Abdüllâtif-i Kudsi burada bir su bulmuş ve

10 Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.58.

Zeyniye Zaviyesinin havuzuna akıtmıştı. İnsan, Şeyh Ahmed Gazzî'nin, *tadında zemzem lezzeti vardır* dediği Zeyniler Suyu acaba bu çeşmeden de aktı mı diye düşünmeden edemiyor.¹¹

Zeynilğin Osmanlı ilim ve kültür hayatında etkilerine gelince: Bu Zeyni çeşmesini seyrederken bir süre, Bursa'da, adını tarikat bağlılarından alan başka bir semt var mı diye düşündüm. Emir Sultan gibi tasavvuf büyüklerinin adıyla anılan mahalleler olsa bile galiba Zeyniler dışında tarikatın mensupları ile anılan başka bir mahalle bulunmuyor. Kuşkusuz bu Zeynilğin ve onu benimseyenlerin bir zamanlar bu güzel şehir halkını ne kadar derinden etkilediğini ifade eder. Acaba bunun sebebi neydi? Neden tarihimizin bir döneminde Zeynilik bu kadar etkili oldu?

Kaynaklar Zeyniler Mezarlığı'ndan söz ettiğine göre bir zamanlar burada Bursa'nın en önemli mezarlıklarından birinin bulunduğu anlaşılıyor. Bu mezarlık önemli çünkü on beşinci yüzyıl ve sonrasında yaşayan birçok Osmanlı âlim, şeyh, şair ve devlet adamının kabirleri burada bulunuyordu. Üstelik bu bilginlerden pek çoğu Zeyniye Tarikatı'na mensuptular. Bu, o devir için çok dikkat çekici bir gelişmedir. Zira sufilerle medrese mensupları arasında yüzyıllar boyu sürekli tartışma yaşanmıştı. İlk Osmanlı âlimlerinin aynı zamanda tasavvufla ilgilenmeleri, hatta önemli bir kısmının Zeynilği benimsemesinin sırrını dostumuz Mustafa Kara şöyle açıklıyor:

"Abdüllatîf'in tasavvufî düşünceleri, mürşidi Zeynüddîn el-Hâfî ile aynı paraleldedir. Hâfî'nin en belirgin özelliklerinden biri, vahdet-i vücûd konusunda ihtiyatlı bir dil kullanması ve bu hususta zaman zaman müridlerini uyarmasıdır. Müridi Abdüllatîf el-Kudsî de aynı yolu takip etmiş gerek iman ve akîde, gerekse irfan ve tarikat alanında İslam'a aykırı gördüğü akımlarla mücadele etmiştir.

Abdüllatîf el-Kudsî'nin yaşadığı dönemde Anadolu'da yaygınlaşan bâtil mezhep ve tarikatlara karşı daha Orhan Bey zamanında mücadeleye başlanmış, bu akımlara mensup kişiler takip edilerek tesirsiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Onun mensup olduğu Zeyniye tarikatında ise Ehl-i Sünnet'in belirlediği sınırlar titizlikle korunmuştur. Bu durum Zeynüddîn el-Hâfî ve Abdültatîf el-Kudsî'nin eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir."¹²

11 Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, 120.

12 Mustafa Kara, "Addüllatîf el-Kudsî", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, s.257.

Kâmil Kepecioğlu, Zeyniler Cami'nden söz ederken: “Bu caminin civarı, Londra'nın West Minister Kilisesi gibi, Bursa'nın âlim ve fazil kişilerinin me-dfeni¹³ olmuş; Molla Hayâlî, Molla Hüsrev gibi en büyük âlimlerimiz; birçok şair ve musannif ve müelliflerimizden dört yüze yakın büyüklerimiz buraya gömülmüştü. Şimdi harabe halindedir;”¹⁴ diyerek Zeyniler Mezarlığı'na ve onun kültür hayatımızdaki önemine dikkat çekmiştir.

*

Zeyni Mezar Taşları: Demek burada büyük bir mezarlık varmış! Bursa'nın diğer mezarlıklarının başına gelenleri Zeyniler Mezarlığı da yaşamış. Küçüle küçüle caminin güneyinde avuç içi kadar bir yer kalmış. Ne diyelim, buna da şükür! Her ne ise yoluma devam etmem gerekiyor. Sekiz on adım yürüdüktan sonra sağa döndüm, merdivenlerden çıktım ve her zaman olduğu gibi Molla Hüsrev'in mezarına ulaştım. Burada hazirenin kalan mezarları ile yok olanlarının şahidelerinin gayr-i muntazam bir şekilde duvar dibine sıralandığı küçük bir düz alan var. Bahar günleri otların bürüdüğü bu mezar taşları kışın ortaya çıkmış. Çoğu on altıncı yüzyıla ait. Bunların büyük bir kısmı Zeyni mezar taşı formunda.

Abdüllâtif-i Kudsi, Zeyniye Tarikatı'nı Bursa'ya getirmiş, onun takipçileri de Bursa'da üstü üçgen, ortası boğumlu özel bir Zeyni mezar taşı formu geliştirmişler. Bursa'da bir mezarlığa veya bir cami haziresine giren ziyaretçi, bu mezar taşı şeklinden Zeyniye mensuplarını hemen tanır. Yere düz oturan kare bir gövde bu mezar taşı formunun tamamlayıcı unsurudur ve genellikle en tepeden aşağıya doğru onu nefis hatlarla süslemek taş ustasının maharetine kalmıştır!

Molla Hüsrev'in ayakucunda 1488'de ölen Hacı İvaz Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi'nin mezarı var. Mahmud Çelebi'nin oğlu Ömer Çelebi'nin mezarı da orada. Kızı Nefise'nin mezarının da Mahmud Çelebi'nin yanında olmasına ve mezar taşlarına bakılırsa İvazpaşazâdelerin Zeyniyye tarikatına mensup oldukları söylenebilir.

13 Gömüldüğü yer.

14 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.273.

Zeyniler mezar taşları

Osmanlı Devleti'nin üçüncü şeyhülislamı olan Molla Hüsrev gibi büyük bir âlimin mezarının burada bulunması da Kepecioğlu'nun düşüncesini doğruluyor.

Mahmud Çelebi'nin mezarının kenarına çömeldim. Karşımda tıpkı Molla Hayalî'nin mezarı gibi demir şebeke ile korumaya alınmış bir mezar var. Molla Hüsrev'in mezarı. Şahidesinde şöyle yazıyor: “*Menba-ı ilm ü hüner, varis-i ulum-i hayru'l-beşer, fâdil-ı hurşîd-i eser, sahibü'd-Düreri ve'l-Gurer Mevlânâ Mehmed Hüsrev 886.*”

Molla Hüsrev: Zeynileri ziyaret edenlerin aklına, “Molla Hüsrev kimdir?” sorusu takılabilir. Aradan beş yüz yıl geçmiş. Molla Hüsrev'i kim nereden hatırlayacak! Yalnız Molla Hüsrev'in, unutmak bir tarafa mutlaka her fırsatta hatırlanması gereken yüz akı bilginlerimizden biri olduğuna dikkat çekmeliyim. Biliyorum, bu uyarı cümlesinin arkasından, “Öyleyse Molla Hüsrev kimdir?” sorusu tekrarlanacak.

Molla Hüsrev'in mezarı

Molla Hüsrev, asıl adı Mehmed b. Ferâmurz b. Hoca Ali olan, soyu Amasya-Tokat-Sivas bölgesindeki Varsaklar'a dayanan Osmanlı âlimi, müftüsü ve şeyhülislâmıdır.

Molla Hüsrev küçük yaşta iken babası vefat etti. Onu, eniştesi Hüsrev Bey himayesine aldı. Bu sebeple daha sonra eniştesinin adıyla Hüsrev olarak anıldı. İlk eğitimini doğduğu bölgede aldığı anlaşılan Molla Hüsrev, eniştesinin gözetiminde öğretimini ilerletti. Bursa'da Molla Fenârî'nin oğlu Bursa Kadısı Yusuf Bâlî'den icazet aldı. Ayrıca Edirne'de Sa'deddin Teftâzânî'nin öğrencilerinden Burhaneddin Haydar Herevî ile Molla Yegân ve Şeyh Hamza gibi Osmanlı âlimlerinden okudu. İlk resmî görevine 1435 veya 1436 yılında Edirne'de Şah Melek Medresesi müderrisi olarak başladı. II. Murad zamanında kazasker olan ve Fatih devrinde de bu göreve devam eden Molla Hüsrev, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in vefatı üzerine (1459) İstanbul kadılığına getirildi. Ayrıca Galata ve Üsküdar kadılıkları ile Ayasofya Medresesi müderrisliği de verildi. Fahreddin-i Acemî'nin vefatından sonra Şeyhülislam oldu. Fatih'in, *Zamanımızın Ebu Hanife'si* dediği Molla Hüsrev, vefat tarihi olan 1480 yılına kadar bu görevi sürdürdü.

Molla Hüsrev, Veziriazam Mahmud Paşa ve Ali Kuşçu (1471) ile birlikte medreselerdeki ders programının hazırlanması çalışmalarına katıldı ve Osmanlı ilmiye teşkilâtının kuruluş ve işleyişinde önemli katkılarda bulundu. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Bunların en ünlüsü Şeyhülislam Zembilli Ali Cemâli Efendi'dir (ö.1525). Molla Hüsrev, Fatih'in huzurunda yapılan ilmî tartışmalarda *reisu'l-ulema* sıfatıyla hakemlik yapar, oturumu yönetirdi.

Kaynaklardaki bilgilere göre Molla Hüsrev, bir toplantıda kendisine ilmî derecesine uygun davranılmadığını düşünerek İstanbul'u terk edip Bursa'ya gelmişti. Bursa'da kendi adıyla anılan on hücreli bir medrese yaptırdı. Cenazesi İstanbul'dan Bursa'ya getirilerek kendi medresesinin haziresine defnedildi. Bu bilgiler bize, şu an üzerinde bulunduğumuz yerin Molla Hüsrev Medresesi haziresi olduğunu gösteriyor. Kepecioğlu bu medrese hakkında şu bilgiyi veriyor: “Vaktiyle kâgir üzeri kurşun kaplı bir medrese ise de sonraları ahşap yapılmış ve şimdi hiçbir eser kalmamıştır. Arsası da mezarıyla beraber satılmıştır. Bu medrese Zeyniler camisinin yetmiş seksen metre güneyinde idi. Bu medresenin ekser iradı İstanbul'da idi.”¹⁵ Eski bir Bursa haritasında türbenin doğusunda *medrese* kaydı yer alıyor ki bu durumda medrese yerinde bugün evler ve yol bulunuyor.

Osmanlı hukuk tarihinin en önemli simalarından Molla Hüsrev, başta fıkıh ve usûl-i fıkıh olmak üzere tefsir, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve hat sanatı gibi alanlarda pek çok eser verdi. İslâm hukukuna ait olan *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* bunların en meşhurlarındandır.¹⁶

Son bir defa Molla Hüsrev'in kabrine baktım. Yok olan medresesini hayal ettim. Birden Evliya Çelebi'yi hatırladım. O da buraya gelmiş Molla Hüsrev'in kabrini ziyaret etmiş ve merhumun *Dürer ve Gurer'i* yazdığı medresedeki karanlık odasına girmiş ve “*ol savma'a-i kâr-ı ma'ârifde teberrüken bir hatm-i şerifi tamâm etmeyince taşra çıkmayup sevabın Molla Husrev ruhuna hîbe*”¹⁷ etmiş idi. Ben de Fatiha'mı okudum ve geri döndüm.

15 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.227; E. Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, II, s.120.

16 Ferhat Koca, “Molla Hüsrev”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, s.252-254;

17 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999. s.35.

Çıktığım merdivenlerden yavaş yavaş indim. Bu gezimde ziyaret etmem gereken son bir yer kaldı: Zeyniler Cami.

Zeyniler Cami: Bursa, Osmanlı tarihi bakımından sıradan bir şehir, hatta başşehir değildir. Bursa son yedi yüz yıllık tarihimize bakımından pek çok ilklere imza atmış bir şehrimizdir. Osmanlı mimarisinin ilk dönemine Bursa Mimarisi denilmesi, Bursa'nın sanat tarihimize bakımından da ilklere konu olduğunu gösteriyor. Özellikle cami mimarisi bakımından bir anlam ifade eden bu tanımlama bir süredir batı cephesinden seyrettiğim Zeyniler Cami için de geçerlidir.

Bursa Mimarisi döneminde -ki bu dönem on dördüncü yüzyıl başından, on beşinci yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir- temelde iki tip cami yapılmıştır: Orhan, Yıldırım, Yeşil, Muradiye camileri ile örneklenen “Ters T tipi” veya “Zaviyeli” camiler ile “Kalkan Duvarlı” camiler.

Bu tip camiler de aslında küçük, orta ve büyük olmak üzere üç grupta toplanır. Bunların plân şeması hep aynıdır. Caminin ana mekânını duvarlara bindirilen tek bir kubbe örter. Kubbeye üçgenlerle/bademlerle geçiş yapılır. Hepsinin zarif mihrapları vardır. Hem süs hem de duvara geçişi sağlayan mihrap nişi mukarnasları önemli mimari elemanlar olarak dikkat çeker. Cami girişinde mutlaka bir son cemaat mahalli yer alır. Genellikle üç bölümlü olan son cemaat mahallinin üstü tonoz veya küçük kubbelerle kapatılır. Kubbe ve tonozun birlikte kullanıldığı da görülür. Önden bakıldığında cephe duvarı bu kubbeleri kapatacak kadar yüksek tutulmuştur. Bu sebeple bu tip camiler “Kalkan Duvarlı Camiler” diye adlandırılır. Zeyniler Cami işte bu ikinci tipin güzel örneklerinden biridir.

Zeyniler Cami'nin kare plânlı olan sahnının/asıl ibadet mahallinin kenarları yaklaşık dokuz metredir. Duvarlar iki sıra tuğla, iki sıra moloz taşla örülmüştür. Bu ana mekânı, sekizgen ve bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla örgülü yüksek bir kasnağa oturan bir kubbe kapatır. E. Hakkı Ayverdi, kubbeye geçişin baklavalı kuşakla değil kürevî pandantiflerle sağlanmasını bir yenilik olarak görür.¹⁸

18 E. Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, II, s.352.

Minber ve mihrap sadedir. Son cemaat yeri 3,75 m derinliğindedir. Revak kalkanı çok yüksek değildir. Silindirik gövdeli ve tek şerefeli tuğla minare yapının kuzeybatı köşesinde yer alır.

1448'de Abdüllâtîf-i Kudsi Bursa'ya geldiğinde, Bursa tacirlerinden Hoca Bahşayış bu semtte kendisi için bir zaviye inşa ederken, Hoca Ramazan da bir mescit yaptırmıştı. Daha sonra Kazasker Muallimzâde Ahmed Efendi bu mescidi camiye çevirdi. Hatta gelirleri için de bir çifte hamam ve on oda inşa ederek buraya vakfetti. Zamanla zaviye ve caminin vakıfları arttı ve vakıf gelirleri zaviye ve caminin masrafları ve tamirleri için harcandı.¹⁹

Aslında bir zamanlar Bursa'da Zeyniler Cami'ne benzeyen onlarca cami vardı. Bunların büyük bir kısmı yıkıldı ve yok oldu. Önemli bir kısmı da son elli yıl içinde tamir edildi. Rahmetli Kâzım Baykal hocanın bu tamirlerle ilgisini bu gezilerde hep hatırlatıyoruz. Bugün Hoca'yı yine rahmetle anıyoruz. Çünkü bu camin son onarımının, 1957 yılında, onun girişimleriyle gerçekleştiğini biliyoruz.

Caminin avlusuna girince hemen sağımızdaki çeşme ve çeşmeye iliştirilen üç levha dikkatimizi çekiyor. En altta, musluğun hemen üstünde, "Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ihya etmiştir, 1957" yazısı var. Çeşme taşı yekpare mermerden yapılmış. Zarif sütunçelere oturtulan Bursa kemerli sathi nişin üstünde pembe bordürle çerçevelenmiş ikinci bir mermer levha bulunuyor. Üzerinde aynen şöyle yazıyor: "Zeyniler çeşmesi Suyu Fatih Sultan Mehmedin fermanile verilmiştir." Gerçekten de Fatih, 1472'de bu camiye, Yıldırım Cami'ne giden Akçağlan Suyu'ndan bir parmak su verilmesini emretmişti. Ayverdi, tamirden sonra bu suyun Belediyeden geri alındığını söylüyor.²⁰

En üstte üçüncü bir mermer levha yer alıyor. Üzerinde üç sütun hâlinde Zeyniler Mezarlığı'nda yatan âlimlerle diğer bazı kişilerin isimleri ve ölüm tarihleri yazılı. Levha aynen şöyle:

19 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.403. (On beşinci yüzyılda hoca/hâce kelimesi tüccar anlamında da kullanılıyordu.)

20 E. Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, II, s.351.

ZEYNİLER CAMİİ ÇEVRESİNDE GÖMÜLÜ BÜYÜKLER

NOLLA HÜSEYİN	1481	ASCI ZADE MÜDERRİS HASAN	1536	BOLULU MEHMET CELEBİ	1504
NOLLA HAYALİ	1470	MÜDERRİS UZUN MUSLİMUDDİN	1512	MUALLİM ZADE MUSTAFA	1525
FENARİ ZADE MUHAŞŞİ		ANADOLU KAZASKERİ MUALLİM		SEYYİD ALİ	1533
HASAN CELEBİ	1481	ZADE AHMED EFENDİ	1572	MEHMET CELEBİ	1564
MÜDERRİS İNOPLU İLYAS	1486	MÜFTÜ AHMED PAŞA BİN HIZIR		ABDÜLCAZİZ	1568
KADI ZADE KASIM	1493	BEY BINKADI CELÂLEDDİN	1521	ABDULLAH	1596
MÜDERRİS HIZIR ŞAH	1449	İNÂM ZADE AHMED	1569	MEHMET	1608
YEĞELİ DERSİS MEHMET	1479	EMİR SAI ZADE ABDÜLGANI	1586	MEHMET	1630
SAFİYÜDDİN MUSTAFA	1813	HAZASKER HÜSAM ZADE		KEMAL AKİF	1814
MÜDERRİS ŞÜPÜRGE ŞUCA	1517	MUSTAFA, MENMED NADRİ,		MUSLİMUDDİN	
MÜFTÜ AHMED PAŞA ÖĞLU		ALİ VAİZ	1598	MAHMUD HAYRAN,	
NİZİR BEY	1508	KARABABA ZADE İBRAHİM	1715	HÜSAM ZADE SUN'ULLAH,	
KADI SEYİN NHAZİ ŞUCA	1508	SEYYİD NESİMİ	1774	SADETTİN, İSMAİL	
MUALLİM ZADE LÜTFÜ	1523	HACI BAYRAM, SEYH		VEHBI	1877
İSRAİL ZADE FAREDDİN	1536	ABDÜLLATİF KUTSİ	1452		
KUŞÇU ABDİ CELEBİ	1566	TACEDDİN İBRAHİM	1475	10-AĞUSTOS-1957	
MÜDERRİS ABDÜVAHİD	1578	KARAMANİ	1475	BURSA ESKİ ESERLERİ	
MÜDERRİS SÜFYAN	1587	HACI HALİFE İBNİ VEFA	1489	SEVENLER KURUMU	

Zeyniler çeşmesi

Suyu Fatih Sultan Mehmet'in fermanıyla veriyiştigi.

Bursa Eski Eserleri
Sevenler Kurumu
ihya etmiştir.
1957

Zeyniler Camii çeşmesi

ZEYNİLER CAMİ ÇEVRESİNDE GÖMÜLÜ BÜYÜKLER

Birinci Sütun		İkinci Sütun		Üçüncü Sütun	
Molla Hüsrev	1481	Aşçızâde Müderris Hasan	1536	Bolulu Mehmed Çelebi	1504
Molla Hayalî	1470	Müderris Uzun Muslihüddid	1512	Muallimzâde Mustafa	1525
Fenârizâde Muhaşşi Hasan Çelebi	1481	Anadolu Kazaskeri Muallim zâde Ahmed Efendi	1572	Seyyid Ali	1533
Müderris Sinoplu İlyas	1486	Müftü Ahmed Paşa bin Hızır Bey bin Kadı Celâleddin	1521	Mehmed Çelebi	1564
Kadı zâde Kasım	1493	İmam zâde Ahmed	1569	Abdül'aziz	1568
Müderris Hızır Şah	1449	Emirşah zâde Abdülgani	1586	Abdullah	1596
Ve oğlu Derviş Mehmed	1479	Kazasker Hüsam zâde Mustafa, Mehmed Nadiri, Ali Vaiz	1589	Mehmed	1608
Safiyüddin Mustafa	1513	Kara Baba zâde İbrahim	1715	Mehmed	1630
Müderris Süpürge Şuca'	1517	Seyyid Nesim	1774	Kemal, Akif	1814
Müftü Ahmed Paşa oğlu Hızır Bey	1508	Hacı Bayram, Şeyh Abdüllâtif Kudsi	1452	Muslihiddin, Mahmud Hayran, Hüsamzâde Sun'ullah, Sadettin, İsmail Vehbi	1877
Kadı Şeyh Niyazı Şuca'	1508	Taceddin İbrahim Karamanî	1475		
Muallimzâde Lütfü	1523	Hacı Halife ibni Vefa	1489		
İsrafil zâde Fahreddin	1536			10 Ağustos 1957 BURSA ESKİ ESERLERİ SEVENLER KURUMU	
Kuşçu Abdi Çelebi	1566				
Müderris Abdülvahid	1578				
Müderris Süfyan	1587				

Bu üç yeni mermer levhanın sol tarafına, duvarın üstüne eski bir mezardan alındığı belli olan ve tamamen geometrik motiflerle süslenmiş uzunca başka bir mermer daha konulmuş. Üzerinde dikdörtgen kartuşlara alınmış iki mısralık bir yazı var. Muhtemelen bir mezarın yan duvarlarını çepeçevre kuşatan kitabeden bir parça. Kime ait olduğu belli değil. Aynen şöyle diyor:

Yele virdikçe âlem rüzgârın

Ânın kabrin gülden harman eyle.

Bu güzel temenni, kim tarafından hangi sevgili için yapıldı, bilmiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey var, âlemin rüzgârı, gülleri savurmuş ve bu meçhul kabri tarumar etmiş!

Zeynilerde ilk yapılan binanın Zeyniler Dergâhı olduğunu biliyoruz. Bu dergâha, Abdüllâtif Efendi Zaviyesi, Hacı Halife Zaviyesi, Zeyniler Tekkesi ve Zeyniler Hankâhı da deniliyordu. Muhtemelen caminin hemen batısında idi ve yerinde şimdi evler yükseliyor. Ne yazık ki dergâhtan bir iz, bir eser kalmamış.²¹ Zamanla oluşan çok zengin vakıfları gibi dergâhın binası da yok olmuş. Âlemin rüzgârı ona da dokunmuş.

İnsan merak ediyor.

Acaba kaç kişi Zeyniler'i, *Zeyniler* yapan bu değerlerimizin farkında?

Acaba *Zeynilerden* geriye kalan bu tarih ve kültür varlıkları daha ne kadar yaşayacak?

Kim bilir?

Ocak 2007, Bursa

---

21 E. Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, II, s.353.

X. BÖLÜM

Emirsultan Yolunda

X. BÖLÜM

Emirsultan Yolunda

*Biz dünyadan gider olduk,
Kalanlara selam olsun.
Bizim için hayır dua,
Kılanlara selam olsun.*

Yunus Emre

Bundan otuz yıl önce bir gece ziyaretine giderken yolum Yeşil ve Emirsultan'dan geçmişti. Güz mevsiminin hafif sisli, rutubetli bir gecesiydi. Gökte dolunay vardı. Setbaşı'ndan Yeşil'e geldiğimde unutulmaz bir manzara ile karşılaştım. Henüz o yıllarda Yeşil Tünel'i yapılmamıştı. Yol, cami ile türbe arasından geçiyordu. Cami ve Türbe sarı renk cıvalı lâmbalarla aydınlatılmıştı. Sarı ve yeşilin bin bir türlü pastel tonlarıyla artık hayata veda etmeye hazırlanan çınarların yaprakları, bu ışık cümbüşünde bir başka görünüyordu. Camiyi, türbeyi, çınarları ve servileri geniş bir açıdan görebilecek bir yerde durdum. Sonra uzun bir süre bu manzarayı seyrettim. İncirli Caddesi'ne inecek, oradan da Yıldırım'a gidecektim. Şible'den geçtim. O yıllarda Karınca Deresi henüz beton örtüsünün altına girmemişti. Sularının şarılıtısını dinleyerek Emirsultan Mezarlığı'na geldim. Sola sapan yoldan aşağıya doğru yürümeye başladım. Yavaş yavaş bu dik yolu inerken dolunaya eşlik eden sokak lâmbalarının ölgün ışığında

mezarlık servilerini tül gibi saran ve renkten renge, şekilden şekle giren ince sis tabakasını ve onun bu sessiz muhite kazandırdığı uhrevî havayı ruhumun derinliklerinde hissettim. Mezarlığın bu görüntüsü bende derin etkiler bıraktı ve oradan her geçişimde bunu hatırlar oldum. O gecenin unutulmaz ikinci hatırası da bu oldu.

Otuz yıl sonra yine Emirsultan yolundayım. Eski yolu izleyerek bu geziye başlamak istiyordum. Ancak bir süre türbenin önündeki banklardan birine oturmak ve Yeşil'i, Yıldırım'ı, Emirsultan'ı seyretmek istedim. Ne yazık ki türbedeki onarım faaliyetleri buna imkân vermedi. Daha aşağılarda bir banka oturdum. Bu sefer Yeşil İmareti'nin çatısı ufkumu kapattı. Bu üç güzel Bursa semtinin bilebildiğim geçmişlerini düşünürken az önce anlattığım hatıralarım yeniden canlandı.

Emirsultan Camii

Yeşil ve Emirsultan! Bunlar iki ayrı ve fakat sanki kol kola girmiş gibi birbirine yakın duran Bursa semtleriydi. Aralarından su sızmazdı!.. Olsa olsa küçük bir dere, Karınca Dere akardı. Bu dere üzerinde yer alan Şible Köprüsü iki semti birbirine bağlardı. Bu küçük derenin sağında ve solun-

da yer alan mahalleler iki semt arasındaki boşlukları doldurmuş, onları birbirine yaklaştırmış, kaynaştırmıştı.

Oturduğum yerden kalktım. Merdivenlerden inerek Emirsultan'a doğru yürümeye başladım. Şimdi, *Çelebi Han, Çelebi Han Konağı* gibi kendisine yakışmayan, geçmişini yansıtmayan isimler verilen ve maalesef nargile kahvesine dönüştürülen Yeşil İmaret'i'nin yanından geçerken Çelebi'nin dirayetli ve hayırsever veziri Bayezid Paşa'yı hatırladım. Onu yâd etmek için yolumu değiştirdim. İmaret duvarının köşesinde iki sokak levhası gözüme ilişti: Emirsultan Caddesi ve Uğurlu Sokak. Sola, Uğurlu Sokak'a saptım ve aşağıya doğru yürüdüm. Bu sokak aslında bir merdivenli sokak görüntüsünde uzanıp gidiyor. Merdivenler iki kademe hâlinde. İlk kademe-den sonra ilkin, Uzun Aralığı Sokak, otuz kırk basamaktan sonra da Şible Caddesi yolumu kesiyor. Bu noktadan itibaren Beyazıt Sokak başlıyor. Bu sokaklardan yıllardır geçmemiştim. Çok az değişiklikle her şey eski görüntüsünde. Yalnız bazı ahşap evler sakinlerini yitirmiş, çatıları çökmüş, duvarlarını oluşturan kerpiçler erimiş, sadece ahşap bir iskelete dönüşmüş. Bu harabiyeti kaçak yapılar ve çarpık yapılaşma adeta perçinliyor. Üç beş metre genişliğindeki sokaklara altı yedi katlı binalar yapılmış ve sokaklar boğulmuş. Üzülmemek mümkün değil. Belli ki *zaman, hükmünü icra ediyor*. Beyazıt Sokak'a açılan Çatal Çıkma ve Sevindi Sokak'ı da geçince küçücük bir meydana ulaşıyor. Meydanın sağında iyice toprağa gömülmüş, yalağı betonla doldurulmuş eski bir çeşme, çeşmenin arkasında da Bayezid Paşa Cami yer alıyor. Cami hafif bir yamaca inşa edilmiş.

Bir zamanlar insanların kana kana su için hayat buldukları çeşme şimdi kurumuş ve hüznü hâline gözlerinden akıtacağı bir damla suyu kalmamış. Kuruyan ağızları sulayan böyle bir yâr-ı vefadarın nasıl olup da bu duruma düştüğünü, bir yudum suya muhtaç bırakıldığını anlamak mümkün değil. Çeşmenin sağındaki asırlık çınarın durumu da öyle! Tarihe şahitlik eden bu çınar da kurumuş ve içi boşalmış. Tek tesellimiz birkaç metre ötesinde boy veren genç ve gülbüz çınar ağacı. Hoyrat bir elin tuttuğu bir baltaya hedef olmazsa kim bilir o da nelere şahitlik edecek! Bu çeşme mutlaka cami ile birlikte yapılmış olmalı. Hiç cami olur da çeşme veya şadırvan olmaz

mı? Kepecioğlu, İncirlice suyu, Bayezid Paşa'nın vakfıdır, diyor.¹ Anlaşılan bu hayırsever devlet adamı medresesine, camisine belki de 1478'de, 83 avarızhane olduğunu bildiđimiz² İncirli Mahallesi'ne bu suyu getirmişti. Çeşmenin kitabesi var, ancak bu yeni bir kitabe ve aynen şöyle yazılı: *Sa-hibü'l-hayrât ve'l-hasenât. 1331 senesi aşhab-ı şüf'a tarafından 15.500(?) kuruş ile meydana gelmiştir.* Bu, miladi tarih itibariyle 1915-1916 yıllarına denk gelir. Görünüşe göre çeşme bu tarihte yapılmış. Belki de eski çeşme harap olduğundan bu yeni çeşmenin yapılması mecburiyeti doğmuştu. Çeşmenin genel görüntüsü son yıllarda yeniden elden geçirildiğini gösteriyor. Bu son tamiri sırasında zemin seviyesine yükseltilmesi çok hoş olurdu!..

Beyazid Paşa Medresesi

Bayezid Paşa Cami, Yeşil ile Emirsultan camileri üzerinden geçen hattın biraz kuzeyinde, çukur bir mahalde yer alıyor. Cami birkaç defa yanmış, yıkılmış ve ahşap olarak tekrar yaptırılmış. Bu onarımlar sebebiyle mimari özelliklerini büyük ölçüde yitirmiş. Son cemaat yerine, iki taraflı merdi-

1 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, I, s.176.

2 Ö. Lütü Barkan - Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara, 1988. s. 1.

venlerle çıkılıyor. Caminin dış duvarları 75 cm kalınlığında. Ahşap tavanlı ve üzeri kiremitli çatı ile örtülü. Duvar kalınlıkları ilk yapılışı sırasında da çatılı olabileceğini akla getiriyor.

İç ölçüleri 7,75x7,57 metre ebadındaki harimini altlı, üstlü toplam altı pencere aydınlatıyor. Asıl minaresi yıkılmış ve yerine tuğladan bir minare yapılmış. Sağlam ve ibadete açık olan camiye bu ikinci sonrasında girmek mümkün olmadı.³

Bu caminin bir adı da *Çatal Mescit* idi. Çeşmenin önünden doğuya dönerseniz önünüze iki sokak çıkar. Soldakinin adı *Çatal Sokak*'tır. Çatal Çıkmazı ve Çatal Sokak!.. Acaba bu sokaklardan dolayı mı halk camiye Çatal Mescit dedi, yoksa sokaklar mı camiden isim aldılar? Şimdilik bizim için bu bir muamma. Eski mülk satışı kayıtlarında sokak isimlerinin yer almaması ne kötü! En eski mahallelerimizin adını biliyoruz ancak ne yazık ki çoğunlukla sokak isimleri hep gizli kalmış.

Caminin batı duvarındaki, Hocataşkın Mahallesi Okul Sokak levhası yerimizi belirliyor. Biraz yürüyünce sağda, köşede bir evle karşılaşırız. Evin alt katı üç sıra tuğla, bir sıra kesme taşla örülmüş. Alttaki duvar kalıntısı Bayezid Paşa Medresesi'ne ait. Veziriazam Bayezid Paşa'nın Bursa'daki asıl hayratı bu medrededir. Mescidi bunun yanında çok küçük ve sönük kalıyor. Medrese, 1934 yılında yok pahasına satılmış, yerine evler yapılmış. Karşımda gördüğüm işte bu evlerden biri. Daha yıkılmadan önce A. Gabriel'in yaptığı doğu kolunu gösteren rölovesinden başka elimizde medrese binası hakkında bizi aydınlatacak pek fazla bilgi yok.⁴ Yine de araştırılırsa bulunacağı umudundayım.

Gabriel'in 12 hücreli olarak çizdiği medrese plânına göre bina 30 m genişliğinde, 24 m derinliğinde, derslane de 7x5,5 m ebadında imiş.⁵ Ancak 28 Rebi'ul-Evvel/30 Kânûn-î Sâni 1853 tarihli bir vesikada, "*Bayezid Paşa'nın ismiyle müsemma mahallede inşa ettiği kiremit örtülü on bâb odayı hâvî kârgîr*

3 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s. 33; Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., I, s.176.

4 Albert Gabriel, *Une Capitale Turque Brousse Bursa*, Paris. 1958, s.156. (103. Resim.)

5 A. Gabriel, a.g.e., s.156-157.

medresenin” 40.000 kuruşla tamirinden söz edilmektedir.”⁶

Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* adlı eserinde bir büyük dershanesi ve 11 odası olduğunu, üzeri kurşun kaplı iken kurşunlar satılarak kiremit örtüldüğünü ve bu iş için 1853’te 4.000 kuruş harcadığını bildirmektedir.⁷ Bu tür binalardaki mimari simetri düşünülürse 12 oda olması akla daha yakın geliyor. Şüphesiz doğrusunu uzmanları bilir.

Gabriel’e göre odaların çoğu dairevî, köşelerdekiler çapraz tonozla örtülüydü.

Bugün binadan kalan kuzey-doğu ve kuzey-batı köşelerindeki duvar kısımlarıdır. Köşeler iri taşlarla, yanlar kesme taş ve üçlü tuğla sıralarla işlenmiş. Kuzey duvarında görülen yuvarlak penceresi ve duvar iççiliği çok düzgün. Bu pencere kapatılmış, sağ tarafına yeni bir pencere açılmış. Zemin seviyesinde sıvalar döküldükçe alttan orijinal duvar kalıntılarının çıktığı görülüyor.

Biraz daha yürüyüp sağa dönünce bir sokağa, daha doğrusu Medrese Çıkmaşı’na giriyorsunuz. Medrese, buraya kadar uzanıyormuş. Medrese Çıkmaşı’nda görülen duvar kalıntıları dershaneye ait olsa gerek. Burada da köşelerde iri kesme taşlar kullanılmış. Anlaşıldığı kadarıyla medreseden kalan duvarların çoğu, üzerine yapılan evlerin altında kaldığı için görülmemektedir. Sakinlerinden birisinin verdiği bilgiye göre içeride hâlâ yaklaşık bir metre kalınlığında duvarlar var. Başka bir kişi de avluda havuzu bulunduğunu söyledi. Bütün bu bilgilerin yerinde araştırılması ve bazı sondajlara başvurulması gerekiyor.

Kâmil Kepecioğlu, (H.) 1324, (M.) 1908-09 yılında medresenin 30 talebesi olduğunu bildiriyor ki bu son zamanlara kadar bu eğitim yuvasının faal olduğunu gösterir.⁸

6 Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, İstanbul, 1998, s.88-89.

7 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, 176.

8 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Murad Devri*, İstanbul, 1972, II, s.118.

Bursa'da son zamanlarda yaşadığımız güzel gelişmeleri düşününce, yeni sahiplerini mağdur etmeden bu ata yadigârı eser nasıl canlandırılabilir, bunu kim yapar, diye içimden geçirmeden edemedim.

Bayezid Paşa, bu medrese ve caminin masraflarını karşılamak için İnegöl'deki Helâlce, Fedalar ve İlarıslan köylerini satın alarak buraya vakfetmiş. Ayrıca yine İnegöl'de Akhisar Köyü'nde vakıf değirmenleri varmış. Bu iki eserine gelir getirmek düşüncesiyle Tahtakale'deki Yoğurt Han'ını da yaptırmış ve ayrıca 5 dükkân vakfetmiş. Bugün artık bir-iki duvar parçası kalan bu hanın alt katında 21, üst katında 25 odası olduğunu biliyoruz.⁹

Bayezid Paşa, henüz hayatta iken medresesinin arkasında, kendisi için bir türbe de yaptırmak istemişti. Baykal'ın, büyük bloklar hâlindeki temellerinin Yeşil Külliye'nin doğusunda arsa hâline gelmiş olan mezarlık içinde görülebildiğini bildirdiği türbeden günümüzde bir iz kalmamış.¹⁰ Ayverdi, türbenin temellerinin dershaneye yakın bir yerde atıldığını söylüyor ki bu durumda, Medrese Çıkmazı'nın, yani asfalt yolun altında kalmış olmalı. Bazı mahalle sakinleri, yakın zamana kadar şu anda medresenin batısındaki ağaçların altında bazı mezar taşlarının bulunduğunu söylediler. Kim, nereye götördü bilmiyorlar. Baykal'ın sözlerinden de burada zamanla geniş bir hazirenin oluştuğunu çıkarmak mümkün. Ne yazık ki artık ne mezarlık ne de arsa var! Medresenin batısında küçücük boş bir alan ve birkaç ağaç kalmış!

İnsan, *Bütün bunları yapan Bayezid Paşa kimdir?* diye sormadan edemiyor.

Bayezid Paşa, Çelebi Mehmed ve II. Murad devrinin yüz akı devlet adamlarındandır. Babasının adı Yahşi'dir. Amasya'da doğmuştur. Bu sebeple bazı kaynaklarda kendisinden Amasyalı Bayezid Paşa diye söz edilir. Sarayda yetişti ve Yıldırım Bayezid zamanında askerî bazı görevlere getirildi. Çelebi Mehmed'in Amasya'daki sancak beyliği sırasında onun yakınları arasında yer aldı. Yıldırım, Ankara Savaşı'nda esir düşünce henüz 15 yaşında bulunan Şehzade Çelebi Mehmed'i Timur'un askerlerinin eline düşmekten kurtardı

9 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, s.176.

10 E. Hakki Ayverdi, *a.g.e.*, II, s.132; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1949, s.142-143.

ve tebdil-i kıyafet edip pek çok sıkıntıya girerek salimen Amasya'ya ulaştırdı. Çelebi merhum da bu sadakatinin karşılığı olarak onu veziri yaptı ve saltanatı süresince danışman olarak yanında bulundurdu.

Fetret Devri'nde şehzadeye bağlılığını sürdüren ve hiçbir hizmetten geri kalmayan Bayezid Paşa, 1413'te Çelebi Mehmed'in ülkede asayiş ve birliği sağlamasından sonra Rumeli beylerbeyliğine ve veziriazamlığa yükseldi. Musa Çelebi'nin bertaraf edilmesinde rol oynadı. Osmanlı-Karaman mücadelesinde Karamanoğlu Mehmed Bey'in Osmanlılar lehine bir anlaşma imzalamasını sağladı. Şeyh Bedreddin İsyanı, dönemin en önemli dinî-sosyal olaylarından biriydi. Bayezid Paşa, 1420'de önce Şeyh Bedreddin'in yakın adamlarından olan Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ve bu iki kişinin çevresinde toplanan âsi Bedreddinlileri bertaraf etti. Daha sonra Deliorman taraflarında yerleşen Şeyh Bedreddin üzerine yürüdü.

Edirne'de ölen Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünü II. Murad, Amasya'dan Bursa'ya gelinceye kadar kırk gün gizledi ve böylece çıkması muhtemel bir fitneyi önlemiş oldu. Bu, devletin geleceği bakımından çok önemli bir tedbirdi. Çünkü İstanbul'da rehin tutulan Şehzade Mustafa, yapılan anlaşma gereği padişahın ölümünden sonra serbest bırakılacaktı. Öyle de oldu. Tarihlerimizin, *Düzmece Mustafa* dediği Şehzade, Sultan II. Murad'a karşı ayaklandı. Düzmece Mustafa'ya karşı serdar tayin edilen Bayezid Paşa, Edirne civarında, Sazlıdere'de yapılan savaşta, kendi askerlerinin ihaneti sonucu yenildi ve kardeşi Hamza Bey'le birlikte teslim olmak zorunda kaldı. Ertesi gün İzmirli Cüneyd Bey'in tahrikiyle öldürüldü (1421). Mezarı Sazlıdere'dedir.

Tedbirli ve otoriter bir kişi olan Bayezid Paşa, Osmanlı veziriazamlarının en büyüklerinden biriydi. Özellikle Çelebi Mehmed'in devleti toparlama yolundaki faaliyetleri sırasında büyük hizmetleri geçmiş ve itibar kazanmıştı. Oğlu İsa Bey de babası gibi hayırseverliğiyle ünlüdür ve Hisar'da bir medrese, mescit ve imaret yaptırmıştır.¹¹

11 Aydın Taneri, "Bayezid Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V, s.242-243.

Bayezid Paşa'nın asıl büyük külliyesi Amasya'dadır. Merkezinde Yeşil Cami tarzında bir cami, medrese ve imaret bulunan bu külliye, Bursa'da yaptırdığı külliyesinden çok daha büyük ve zengindi. Paşa, Amasya'daki hayır hizmetleri için hazırlattığı, 1418 ve 1420 tarihlerini taşıyan vakfiyelerinden birini Yeşilirmak kenarında bir kaya üzerine kazdırmıştı ki hâlâ yerinde durmaktadır.¹²

Bu hayırsever devlet adamının bazı kıskançlıklara kurban gittiğine dair rivayetler çok üzücü. Yine de Amasya ve Bursa'da bulunan ve adını bugüne kadar yaşatan eserlerine bakıp, *kendi gitti adı kaldı yadigâr* diyerek teselli buluyoruz. Her iki şehirde onun adıyla yaşayan iki mahalleyi de unutmamalıyız. Bursa Bayezid Paşa Mahallesi, 1487'de 44, 1573'de 137 avarız hanesine sahipti. Bu rakamlar mahallenin yaklaşık yüz sene içinde nasıl büyüdüğünü gösteriyor.¹³

Bu gezimiz hep yokuşa tırmanmakla geçecek. Buraya gelmişken yine bir on beşinci yüzyıl hatırası olan Hoca Taşkın Cami'ne uğramak, banisini hatırlamak iyi olacak, zaten yolumun üzerinde. Daha önce de ifade ettiğim gibi bu sokaklara girmeyeli epey zaman geçti. Buralar biraz değişmiş. Bunu, yolun altından gelen su sesinden anlıyorum. Şu anda ölmeden gömdüğümüz Karınca Dere'nin üstündeyim. 10-15 yıl önce bu dere tam işte buradan şarıl şarıl akıyordu. Şimdi kendisini göremiyor, yalnız menfezlerin üstünden geçerken sesini duyuyoruz. Hoca Taşkın Cami, derenin doğusunda, Emirsultan istikametinde yer alıyor. Üst tarafında Hisar, alt tarafında Köprü Sokak var. Tabii artık köprü yok. Köprü, derenin üstünde boydan boya yol hâline gelmiş.

Bu günün tarihi 20 Nisan 2008 Pazar. Mevsimine göre hava oldukça sıcak ve sıkıcı. Genç bir çift, evlerin cami avlusuna inen gölgesinde oturuyor ve her hallerinden çok sevdikleri anlaşılın küçücük bebekleriyle ilgileniyorlar.

Hoca Taşkın Cami, tipik bir "Kalkan duvarlı" Bursa camii. Kepecioğlu camii hakkında şu bilgiyi veriyor:

12 Bkz: Ali Yardım, *Amasya Kaya Kitabesi* (Bâyezid Paşa İmâreti Vakfiyesi), Ankara, 2004.

13 Ö. Lütfi Barkan- Enver Meriçli, *a.g.e.*, s.7.

Hocataşkın Cami

“Bu mescidi Taşkın Sufi bina etmiştir. 1486 Mayıs'ında Abdullah kızı Gülcihan, imam için bir ev 1487'de Çelebi oğlu Hacı Bali, 1491 Mart'ında Abdullah kızı Gülşah, 1549'da Hacı Hasan, imama bir ev ve 1551'de Nizam oğlu on bin akçe vakfetmişlerdir. Mescit birçok defalar tamir görmüşse de son şeklini 1904'deki tamirde almıştır.”¹⁴

Başka bir eserde de cami hakkında özetle şöyle denilmektedir:

“Bursa Yeşil semtinde, Emirsultan'a giden yolun üzerindeki Hoca Taşkın Sokağı'nda bulunan bu mescidi Taşkın Sufi yaptırmıştır.

On beşinci yüzyıl eseri olan bu yapı, 9,95x10 m ölçüsünde kare plânlı olup, üzeri ahşap bir çatı ile örtülmüştür. Son cemaat yeri 3,60x10 m ölçüsünde olup, yakın tarihlerde burası yenilenmiş ve bir dernek tarafından kullanılmaktadır.

Caminin ibadet mekânına basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Yapının duvarlarındaki pandantif izleri ilk yapılışında kubbeli olduğunu göstermektedir. Mihrap yedi sıra mukarnaslı bir dizi halinde olup, beş köşelidir. İki yanında da yarım sütuncuklar bulunmaktadır. Yapının batı yönünde ibadet mekânına bitişik olan minare sekizgen kaideli olup, iki sıra tuğla ve moloz taştan yapılmıştır.”¹⁵

Bu camiye son girdiğimde her şey yukarıda anlatılanlara uyuyordu. Şimdi değişmiş ve belki de aslına dönmüş. Olup biteni son cemaat revakına girişte sağ ayağa iliştirilen yazıda görmek mümkün. Üstte, mermer levhaya işlenmiş Hoca Taşkın Cami 1440 yazısı var. Bunun altında şunlar yazılmış:

“Fatih devrinde yaşamıştır ve bu cami de 1440 yılında yaptırmıştır. Zamanında Molla Hüsrev'e hizmet etmiş, ondan ders almıştır. Yaptığı mescide vaiz olmuş mahalle ve sokağa ismini bırakmıştır. Sultan Beyazıt devrinde vefat etmiştir. Mescidinin yanına gömülmüştür.

Zamanla eskiyen cami 2002 yılında Mustafa ve Hasan Kırıcı kardeşler tarafından restore ettirilerek bugünkü haline getirilmiştir.”

Kalkan duvarlı, tek kubbeli güzel bir on beşinci yüzyıl eseri olan Hoca Taşkın Cami'nin banisine gelince: Taşkın Hoca, Sultanönü kazasındandır. Babasının adı Adil'dir. Molla Hüsrev'in talebesidir. Tasavvufa meyletmış ve Bursa'da yerleşmişti. Yaptırdığı camide uzun yıllar vaaz ve nasihat ederek

14 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, IV, s.168.

15 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, s.84.

halka hizmet etmeye çalışmıştı. Belki de Bursalıların kendisine *Taşkın Sufi* demelerinin sebebi coşkun bir tasavvufî hayata sahip olması ve ateşli vazalar vermesi idi. Doğum tarihini bilmiyoruz. 1487'de ölmüş ve mescidine gömülmüş. Kendi hâlinde bir zat imiş. Bazı belgelerden oğlu Muslihiddin Halife ile Mevlana Ali Çelebi ve kızı Ayşe Hatun'un 1507'de Bursa'da hayatta oldukları anlaşılıyor. Hoca Taşkın Mahallesi, adını Taşkın Sufi'den aldı.¹⁶

Caminin haziresinden tek bir mezar kalmış. Üzerindeki tarih (H.) 981, (M.) 1573-74'ü gösteriyor. Atalarımızın hemen bütün camilerin çevresinde hazireler oluşturduklarını biliyoruz. Mutlaka burada da bir hazire olmalı! Ancak mezarlardan eser kalmamış. Mezar taşının arkasını kapatan ağaç dalları kitabesini okumamızı güçleştirdi. Acaba bu mezar kime ait? Kitabe okunmadan bu konuda tahminde bulunmamak daha doğru olacak.

Hoca Taşkın Cami'nin batısından kıvrılarak yukarıya çıkan Taşkın Sokak, Emirsultan Caddesi'ne ulaşıyor. Bu gezimde gideceğim son bir yer kaldı: Karamazak Mahallesi. Yolun karşısına geçiyorum. Yukarıya doğru çıkan sokak Karamazak Sokağı.

Karamazak Sokak, biraz yukarıda küçük bir meydana ulaşıyor. Nerede ise meydanın yarısı trafo binası ile işgal edilmiş. Bütün Bursa meydanlarında olduğu gibi burada da bir çınar ağacı var. Ağaç, genç kuşağa mensup çınarlardan, öyle yaşlı, içi oyulmuş, dalları kırılmış cinsinden değil. Meydana çıkışta sağa ayrılan sokağın adı, *İncisigüzel Sokak*.

İnsan, Karamazak ve İncisigüzel sokakları acaba bu isimleri nereden aldılar diye sormadan edemiyor. Bu tür soruların doğru cevabını eski kaynaklarımızda aramak en doğru yol olsa gerek. 1478 tarihli Bursa tahrir defterinde İncügez diye bir mahalle adına rastlıyoruz. Bu mahalle de ikiye ayrılmış: Mescid-i Karamazak ve Mescid-i Kutbeddin. Bu tarihte Mescid-i Karamazak'da kiracılarla birlikte 58 avarızhanesi, diğerinde ise 47 avarızhanesi bulunduğunu öğreniyoruz. Daha sonra yapılan sayımlarda bu rakamların arttığı görülüyor.¹⁷

16 Baldırzade Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, Haz. Mefail Hızlı – Murat Yurtseven, Bursa, 2000, s.183; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, V, s.1624.

17 Ö. Lütü Barkan - Enver Meriçli, *a.g.e.*, 1988. s.1.

*Karamazak Sokak, biraz yukarıda küçük bir meydana ulaşıyor, demiştim. İşte bu meydancığın güneyini iki apartman sınırlıyor. İki bina arasında yaklaşık bir buçuk metrelik bir boşluk bırakılmış. Koridoru andıran bu boşluğun girişinde sonradan yapıldığı anlaşılan bir kapı var. Metal kapının üzerindeki kemere yine metal çubuklarla Karamazak yazılmış. Basit bir saçakla kapatılan kapının sol üst köşesine sarı zemin üzerine yeşil harflerle *Âşık Yunus Hazretleri Türbesi* yazısı yer alıyor. Mahallenin yaramaz çocukları kapının iki tarafını “Timsah”, “B.S.” ve “Texas” yazılarıyla süslemişler! Sevimli iki genç kız kapı girişine oturmuş iştahla sandviçlerini yiyor. Aralarından geçtim, koridordan ilerledim, sola dönünce kendimi küçük bir iç avluda buldum ve telden bir kafesle koruma altına alınmış olan üç mezar ve bir kitabe ile karşılaştım: Yunus Emre, Âşık Yunus ve Abdürrezzak.*

Şimdi size bir Bursa rivayeti nakledeyim. Derler ki Niyazi Mısrî (ö.1694) Emir Sultan Cami'ne giderken Şible Mahallesi'ndeki köprüden geçtikten biraz sonra güney tarafına dönerek okur, üfler ve soranlara, “*Burada Yunus’umun, yani Yunus Emre’nin kokusunu duyuyorum,*” dermiş. O sırada gösterdiği yer mezbelelik/çöplük imiş. Yanındaki dervişlerin ricası üzerine oraya gitmişler. İşaret ettiği yerler kazılınca üç mezar çıkmış. Bunun üzerine oraya bir mescit yapmışlar. Bulunan üç mezara da üç mezar taşı hazırlamış ve üzerlerine Tapduk Emre, Yunus Emre ve Abdürrezzak yazmışlar.

Kâzım Baykal, ilk baskısı 1949 yılında yapılmış olan *Bursa ve Anıtları* isimli kitabında, Abdürrezzak Türbesi başlığı altında şu bilgileri veriyor: “*Köprüünün güneyinde, Karamazak denen mahallede, basit ve ahşap bir türbedir. İki sene evvel Eski Eserleri Sevenler Kurumu’nun delâleti ile tamir edildi. Yanındaki ev mescidi idi. 896/1490’dan önce mevcut görünen bu mescit şimdi evdir.*

Türbenin zemini kısmen 16’ncı asır çinileri ile döşelidir. Cem Sultan Türbesi çinilerine benzer. Dört kabir var, kapı önünde kinde yazılı taş yok, diğerlerinde aynı tip yazı ile yazılmış mermer başucu taşları vardır, fakat yazılar sadece şöyledir: 1- Merkad-i Yunus Emre, 2- Merkad-i Âşık Yunus, 3- Merkad-i Abdürrezzak.

Bunlardan başka duvara dayanmış, aynı yazı ile yazılmış beş beyitlik kitabe taşında, Türkçe ifade ile bu üç zatın türbesinin (H.) 1140, (M.) 1727’de yapıldığı bildirilmektedir.”¹⁸

Baykal'ın da belirttiği gibi Kara Abdürrezzak Cami 1490'dan önce vardı. Çünkü bu tarihte Kara Seydi'nin azatlısı **Şehdâne Hatun'un**, Karamazak Mahallesi'ndeki mahalle mescidine bitişik evini, ruhuna hatim okumak şartı ile bu mescidin müezzinine vakfettiğini biliyoruz.¹⁹ Üstelik vakfiyede, *Karamazak Mahallesi diye bilinen İncüğez Mahallesi...* deniliyor ki bu iki ismin daha o zamanlar birlikte kullanıldığını da öğreniyoruz. Öyle anlaşılıyor ki Bursa halkı İncüğez yerine İncisigüzel; *Kara Abrürrezzak* yerine de *Karamazak* demeyi uygun bulmuş ve bu iki ismi mahalle ve sokak adları olarak bugüne kadar yaşatmış.

Kara Abdürrezzak Cami, yukarıda adı geçen üç mezarın doğusunda imiş. Cami bir ara Sa'dî tekkesi olmuş, birkaç defa yanmış ve tekrar ahşap olarak yapılmış.²⁰

Belgeler bu mahallede bir de Kutbeddin Mescidi bulunduğunu haber veriyor. Mesela, 9 Mayıs 1491 tarihli bir sicil kaydında aynen şöyle denilmektedir: "*Mahruse-i Bursa'da İncüğez Mahallesi'nde Kutbeddin Mescidi demekle maruf mescide mescid-i mezbûrun cemaati talebleriyle Halil b. Hasan kayyim nasb olundu ki hizmet idüb kayyimlik için ta'yin olunan ayda on akçe alub vech-i ma'îşete sarf ide.*"²¹

Günümüze gelince, artık bu mescitlerden söz etmek mümkün değil. Çoktan yok olmuş ve yerlerine evler yapılmış. Baykal'ın sözünü ettiği ahşap türbe de yok. Yalnız mezarlar hâlâ duruyor. Nerede mi? Evlerin ortasında!

Mezarların üstüne konulan kitabe 1143/1730 tarihli ve Ali Efendi adında birisi tarafından yazdırılmış. Beş satırlık kitabede şunlar yazılı:

*Asıl-ı sûtûde-gevher elhak Yedekçizade
Cûd ü keremle yekta zat-ı cihan-pesendi
Rağbet edip bu câyı ihyaya kıldı himmet
Üçler makamın icra etti gören beğendi
Evvelki Yûnus Emre Âşık Yûnus ikinci*

19 Bursa Şer'îye Sicilleri, A8/8, 145a.

20 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., III, s.33.

21 Bursa Şer'îye Sicilleri, A8/8, 103a.

Üçüncü Abdürrezzak uşşâk-ı serbülendi
Hayrât-ı pâki olsun makbûl-i kurb-i Bârî
Ola şefaatiyle bânisi behremendi
İlham oldu geldi bir zat dedi tarih
Üç kabri kıldı ma'mur lillâh Ali Efendi. 1143.

Yunus Emre'nin mezarının Bursa'da olmadığını biliyoruz. Bildiğimiz bir başka şey de Yunus için pek çok yerde makamların ortaya çıktığıdır. Burası da böyle bir makam olsa gerek. Âşık Yunus ve Kara Abdürrezzak'ın kimlikleri de meçhul!.. Yalnız Kepecioğlu, Ali oğlu Yunus'un oğlu olan, Mevlânâ Emre Halife'nin Sultaniye/Yeşil Mahallesi'nde vakıfları olduğunu, 1512'de sağ olan bu kişinin İkizceler ağnamından sekiz akçe yevmiye aldığını ve Karamazak Mahallesi'nde Yunus Emre'ye izafe edilen mezarın bu zata ait olmasının muhtemel olduğunu ifade ediyor.²²

Karamazak Mahallesi'nden ayrılmanın zamanı geldi. Rahmet dileklerimizle mezarların başından ayrılıyorum. Kızlar hâlâ kapıda nöbet tutuyorlar! Güç bela aralarından geçebildim. Hatırıma gelen son bir şey var, onu da sizlerle paylaşayım. Eskiden Bursa mahallelerinin *beyne'n-nâs nam salan* suları vardı. Karamazak Mahallesi'nde *Ayrancı Suyu* akardı. Abdüllâtif Kudsi'nin ahababı olan Hoca Rüstem de Işıklar/ Sekeleme'den getirdiği bir suyu Gurbetli Mahallesi mescidine, Emirsultan yolundaki bir çeşmeye ve Taşkinhoca Mahallesi mescidine akıtmıştı. Tüccardan olan Hoca Rüstem, bu sudan ayırdığı bir kolu da Karamazak Mahallesi Mescidi'nin üst tarafında yaptırdığı çeşmeye bağlamış ve mahalle halkını suya kandırmıştı.²³

*

Gölgeler uzadı. Bir iki saat sonra akşam olacak. Artık dönüş yoluna girmeliyim. Çıktığım sokakları inmeye başladım. Üstü kapatılan ve bir kısmı taksi durağı olarak kullanılan Karınca Dere'ye baktım. Nedense bildiklerimi doğrulatmak ihtiyacı duydum ve bir taksi sürücüsüne, *Derenin üstü kapatılılı kaç yıl oldu?* diye sordum. Yanındaki arkadaşı, Çok oldu, on

22 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, II, s.30.

23 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.115.

beş sene olmuştur, dedi. Zaten iş olsun diye sormuştum. İyi işler dileyerek yanlarından ayrıldım. Yeşil'e doğru yürürken gözüm ister istemez Şible Cami'ne takıldı.

Yeşil Türbe

Şible, Bursa'nın en eski mahallelerinden biridir. Bu mahallede 1478'de 18, 1521'de 53, 1573'de 76 avarızhanesi vardı.²⁴ Ebu Bekir Şiblî tasavvuf yolunun ulularındandır. 945 yılında Bağdat'ta ölmüştür. Şiblî'nin soyundan gelen Mahmud Çelebi oğlu Bayezid Çelebi 1458 senesinde Bursa kadısı oldu. Yeşil-Emirsultan yolu üzerinde adıyla anılan camini (h. 862, (m. 1457-58) yılında yaptırdı. Cami gibi mahalle de Şible adını aldı. 1478 tahrirlerinde bu mahalleden Şible diye söz edilmesi bu gelişmenin ne kadar hızlı gerçekleştiğini gösteriyor. Bayezid Çelebi'nin iyi bir hattat olan oğlu Ahmed Çelebi Bursa'ya yerleşti ve anası Bülbül Hatun ve kardeşi Mahmud Çelebi ile 1512'ye kadar hayatını burada geçirdi. Ahmed Çelebi, Atıcılarda geniş bir yer aldı ve bu mescide vakfetti. Şiblîoğlu diye Bursa'da meşhur olmuştu.

24. Ö. Lütfi Barkan - Enver Meriçli, a.g.e., 1988. s.1.

Bu aileden başkaları da Bursa'da yaşadı ve bazı hizmetlerde bulundular.

Ahşap çatılı, üzeri kiremit örtülü, ahşap minareli, sade ve basit bir yapı olan bu mescit, farklı zamanlarda geçirdiği onarımlar sonucu değişime uğradı. Yan Sokak'taki batı cephesinde bulunan giriş kapısının soluna konulan mermer kitabede 1458'de yapıldığı, 1987'de tamir edildiği belirtiliyor.²⁵

Mescidin önünden geçerken yol kenarında, mescit duvarına bitişik çeşme ve yazısı dikkatimi çekti: BU MÜLKÜYET SENİNDİR yazıyor. İmlâsının mı, ifadesinin mi bozukluğuna yanayım? Gel de *sahibu'l-hayrât ve'l-hasenât...* diye başlayan eski çeşme kitabelerini arama!..

Sonunda başladığım yere döndüm. Yine Yeşil Türbe'deyim. Pazar gününün yaklaşan akşam saatlerinde her taraf insan kaynıyor. Yoruldum ve dinlenmek istiyorum. Boş yer bulamayınca onarım dolayısıyla türbeyi kuşatan tahta paravanların yanındaki duvara oturdum. Karşıda, uzaklarda Işıklar Askeri Lisesi'nin eski binası ağaçlar arasından göz kırptıyor. Arkada baharın taze yeşilliğini giyinmeye başlayan Uludağ'ın etekleri yükseliyor. Önde, yakın plândaki yapı curcunasını düşünürken yanı başımda iki eski dostun, gezi arkadaşlarımin varlıklarını hissediyorum. Saatlerdir bu anı bekledim. Kendi kendime, *acaba nerede, hangi dostlarının yanında karşıma çıkacaklar?* diye sorup durdum. Fark ettim ki hüzünlü gözlerle Yeşil Türbe'nin kararan bahtına ağlıyorlar. Ahmed Âşıkî ve Mehmed Neşrî bana bir şeyler söylemek üzere iken nedense vazgeçtiler. *Sonra görüşürüz*, der gibi bir el işareti yaptılar ve sır olup kayboldular. Emirsultan'a doğru esen rüzgârdan gittikleri yeri ve bundan sonraki görüşmemizin nerede olacağını hissederek gibi oldum. Yanımdan geçen satıcının, "Mendiil!" çığılığı beni hülyamdan uyandırdı. Gerçek dünyama döndüm ama düşünmeden de edemedim.

Acaba bana ne diyeceklerdi?

Kim bilir?

Nisan 2008, Bursa

25 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, s.183; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.157.

Yeşil Türbe, Fot. Aykut Güngör

XI. BÖLÜM

Emirsultan: “Erguvanlar Açarken”

XI. BÖLÜM

Emirsultan: “Erguvanlar Açarken”

“...Hazret-i Emir Sultân'ın âsitânesine
yüz sürüp kalbimiz münevver olup cihan
cihan cân sohbetleri edelim ...”

Evliya ÇELEBİ

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde İstanbul'dan sonra Bursa'yı anlatır. Gedikpaşalı dostu Okçuoğlu Ahmed Çelebi'nin Evliya'ya: “Gel seninle taht-ı kadîm-i evvel Bursa'ya gidip seyr ü temâşâ edelim. Kalp aynasını gam pasından temizleyelim, mahzun gönlümüzü şâd, gamlı gönlümüzü âbâd edelim, binlerce ibretlik eserlerini, irfan sahibi insanlarını, Osmanlı sultanlarının nurlu kabirlerini ziyaret edelim, bilhassa Hazret-i Emir Sultan'ın âsitânesine yüz sürüp kalbimizi aydınlatalım ve cân sohbetleri edelim,” dediğinde, ruhunu saran Bursa'yı gezip görme arzusu onu bu güzel şehre sürüklemişti.

Bursa'yı uzun uzun anlatan Evliya Çelebi söze şöyle başlıyor: “Ve eş-câr-ı müsmirrâti ve gayrı müsmirresi ve ezhâr-ı bî-pâyânı, bâ-husus dirah-t-ı şükûfe-i erguvanı firâvân olur kim senede bir kerre Emir Sultân hazretlerinin **Erguvan Cem'iyyeti** fash olup cemî'i diyardan deryâ-misâl âdem cem' olup bir cem'iyyet-i kübrâ olur kim meşhûr-ı âfâkdır, ta'rîf ve tavsîfi mümkün değildir. Ancak ol cem'iyyet-i azîm, rûhâniyyet-i Emir Sultan ile olur. Böyle bir vâsi'atü'l-aktâr ve rahîsatü'l-eş'âr, buk'aları hûb ve halkı mahbûb u merğûb

mezra'aları vâfir ve berekâtları mütekâsir ve ni'metleri firâvân ve mâ-i nâbları revân olmuş, haneden haneye suları cereyan etmiş şehri müzeyyendir kim Anadolu arzında bilâd-ı seb'anın biri dahi bu Bursa şehridir.¹”

Emirsultan Külliyesi

Yine, *Erguvan Mevsimindeyiz*. Ruhum, *Emirsultan Yolu'na* düşeli aylar geçti! Yolculuğum hâlâ bitmedi, hâlâ menzilime ulaşamadım! Yoksa hazret beni huzuruna kabul etmiyor mu? Hâlbuki bu geziye başladığımda Yeşil ve çevresinde şöyle bir dolaşıp yoluma devam etmek ve bir an önce Emir Sultan'ın huzuruna çıkmak istiyordum. Her ne ise sonunda zincirlerimi kırdım ve yine yola düştüm. Emirsultan semtine doğru yola çıkmadan önce son gezimin son durak yeri olan Yeşil Türbe'yi kuşatan tahta paravanların yanındaki duvara bir süre oturmak ve gezi planımı iyice belirlemek istedim, öyle de yaptım. Yine karşıda, uzaklarda ağaçlar arasından göz kırpan Işıklar Askeri Lisesi'nin eski binasını seyredaldım. Önümde uzayıp giden

1 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s.12. “Yemiş ağaçları, çiçekleri, hele erguvan ağacı boldur. Yılda bir defa Emir Sultan Hazretlerinin erguvan toplantısı olup her yerden pek çok insan toplanır ki bu büyük derneğin tarifinden kalem âcizdir. Böyle bir topluluk ancak Emir Sultan şevkiyle olur. Memleketi güzel, halkı sevimli, tarlaları çok, nimetleri fazla, suyu ve havası hoş, evden eve suları akan mamur ve büyük bir şehirdir. Anadolu'daki büyük şehirlerden biri de bu Bursa'dır.”

yoldan ilk defa 1966 yılında geçmiş ve Emirsultan'a gitmiştim. Nedendir bilinmez bu ziyaretimle ilgili hafızamda bir iz yok! Bu yol nasıldı, karşımda duran bu yapı curcunasının yerinde o zaman ne vardı tam bilemiyorum. Ancak 1977'den sonraki bütün değişiklikler çok canlı hatıralar olarak yaşamaya devam ediyor. Yeşil ve Emirsultan'ın yaklaşık elli hatta yüz sene önce çekilmiş fotoğrafları var. Zihnimde onları canlandırmaya ve çok daha eskiden bu semtin nasıl görüldüğünü hayal etmeye çalıştım. Herhalde çoğu yol kenarında olmak üzere yeşillikler arasında serpilmiş evler vardı. Mutlaka sık aralıklarla mahalle çeşmeleri boy gösteriyordu. Thomas Allom² tarafından 1838'de bir gravürde resmedilen Emirsultan, yüz yetmiş yıl önceki görüntü hakkında az çok bir fikir verir mahiyettedir. Daha sonra 1855 yılında yapılmış Suphi Bey Haritası da bu konuda bizi oldukça aydınlatıyor. Orada da yol kenarına dizilmiş evler, evler arasında yer alan geniş bahçeler görülüyor.

Gariptir, Karınca Deresi'ne gelinceye kadar insanı Yeşil'in hüznü ve coşku dolu atmosferi sarıyor. Hüznüleniyorsunuz, çünkü Yeşil Cami ve türbe, sizi Çelebi Mehmed'e, onun aracılığıyla da Fetret Devri'nin yıkımına, sıkıntısına, ızdırabına ve ümitsizliğine taşıyor. Veya yine Çelebi'nin şahsında yeniden ayağa kalkmanın, dirilmenin, kendine gelmenin gururunu yaşıyor. Karınca Deresi'ni geçince sihirli bir el sizi bu atmosferden alıyor ve başka bir iklime, bütün maddiliğine rağmen manevî bir âleme götürüyor. Bu ikinci âlemde; taş, toprağı, ağacı, kuşu hatta insanı bir başka gözle görmeye, bir başka türlü hissetmeye başlıyorsunuz. Sanki derenin batısı *Padişah-ı İklîm-i Rûm'a*, doğusu ise Bursalı Ahmed Paşa'nın ifadesiyle, *Âlem-i velâyetSultanı'na* ait. Gönül gözü, Yeşil Cami minarelerinde dünya padişahının bayrağının, Emirsultan Cami minarelerinde ise gönüller sultanının sancağının dalgalandığını görür gibi oluyor. Söz buraya gelmişken bir hatıramı nakletmek

2 1804 yılında Londra'da doğup, yüksek öğrenimini Kraliyet Akademisi'nde yapan Thomas Allom; genç yaşta, henüz mesleğinin baharında iken 1824 ve 1827 yıllarında, katıldığı sergilerde tasarlamış olduğu büyük kilise projelerini teşhir ederek mimarlık çevresinde önemli derecede ilgi görmüştür. Fakat içindeki gezip görme, seyahat etme ve gördüklerini bir mimar gözüyle resimleme tutkusunu ister istemez belgeselci bir ressamlığa yöneltmiştir. Önce ülkesi İngiltere'yi, ardından diğer Avrupa ülkelerini, Çin'i gezmiş, 1834-36 yılları arasında, doğu gezisine İstanbul'dan başlamış, Bursa, Manisa, Bergama, Efes ve Pamukkale'ye uğramış, seyahatini Suriye ve Filistin topraklarında sürdürmüştür.

isterim. 1993 yılında kalabalık bir grupla Özbekistan'a gitmiştik. Ülke, SSCB'den ayrılalı henüz çok az bir zaman geçmişti. Üstelik seksen yıllık bir komünist yönetimden geliyorlardı. Buna rağmen ziyaret ettiğimiz bütün türbelerin, hatta önemli gönül erlerine ait mezarların başında bir direğe bayrak gibi yeşil bez parçaları asıldığını gördüm ve anladım ki Türkistan halkı *mülkü* ikiye ayırmış!

Biz yolumuza devam edelim. Yeşil'den gelen yolun bu kısmına, Emirsultan Caddesi adı verilmiş. Emirsultan'a ulaşmaya çalışırken insanın en çok çile çektiği kısım yolun bu bölümü! İnsanlar da arabalar da bu dar yola sığmıyor. Burası çileli yol! Ne de olsa sonu bir zamanlar bir tekkeye çıkıyormuş. Dervişlerin çilesinden artık söz edilmese de bu yolun çilesi var! Sağdaki Karamazak Sokak'ı geçince yine sağa dik bir yol ayrılıyor: Toprakçıyokuşu Sokak. Bu sokak, Karamazak Mahallesi ile Emirsultan Mahallesi birbirinden ayırıyor. Ayrıca yolun doğusunda Emirsultan Mezarlığı, daha doğru bir ifade ile mezarlığın caddenin üst tarafında kalan kısmı başlıyor. Toprakçıyokuşu geçip elli metre kadar yürüyünce solda merdivenle inilen bir sokak var: Hisar Sokak. Bu sokak, Hocataşkın Cami'nin güneyinde tekrar güneye dönüyor ve Emirsultan Caddesi'ne çıkıyor. Yola devam ediyor ve yaklaşık elli metre sonra Mezarlıkyolu Sokak'a ulaşıyorum. Galiba bu sokak bu mahalle kurulumu ve mezarlık oluşumu var! Bu noktadan itibaren caddenin adı, Doyuran Caddesi oluyor. Emirsultan yerine neden Doyuran denildiğini bir türlü anlamadım. Acaba bir zamanlar bu civarda yer alan Kasımpaşa veya Emirsultan imaretlerinden dolayı mı bu isim verildi? Yolun asıl bu bölümünün Emirsultan Caddesi olması gerektiğini düşünüyorum. Her ne ise biz yolumuza devam edelim. Burası bir zamanlar ressam Thomas Allom'un Emir Sultan Cami'ne baktığı ve o meşhur gravürünü yaptığı yer olmalı. Boşuna onun gördüklerini görmeye çalışmayın! Manzara çok değişmiş. Allom'un gravürünün sağ tarafını kaplayan çeşme ve konaklardan bu gün bir iz, bir işaret kalmamış. Hâlbuki çeşme, konak ve cumbalı evler, resimde ne hoş görülüyorlar! Görkemli çeşmede atını sulayan bir yolcu ve testisini doldurmak için bekleyen bir konak hizmetlisi, تنها ve muhtemelen toprak bir yol, yolun sonunda Emir Sultan Cami kubbeleri ve avlunun batı

kapısı yer alıyor. Asırlık servilerin arasından türbenin kubbesi seçiliyor. Henüz Emirsultan Mezarlığı duvarla kuşatılmamış. Aşağıdan, mezarlık arasından çıkan sokağın anayol ile birleştiği köşede oturmuş sohbet eden üç kişi ve develeri görülüyor. Bir grup atlı da aşağıdan yukarıya çıkıyor. Servilerin gölgesinde hayal meyal seçilen başka insanlar da var.

Manzara değişse de çeşme ve köşkler yok olsa da Emirsultan Yolu otuz sene öncesine kadar az çok böyle idi. Bu dar yol, caminin batı kapısına çıkan merdivenlere kadar gider ve orada önce sağa sonra sola keskin bir dönüş yaparak Zeyniler istikametinde ilerlerdi. Yol, caminin batı duvarına bitişik hazire ile Cezerî Kasım Paşa Medresesi'nin arasından geçirdi. Hazirede daha çok Emir Sultan Dergâhı şeyhleri ve bazı saray mensuplarının mezarları vardı. Hâlâ da var! Yaklaşık otuz yıl önce burada büyük bir istimplâk yapıldı. Mezarlıkyolu Sokak'ın başladığı noktadan Emirsultan Hamamı'na uzanan düz çizginin solu tamamen temizlendi. Pek çok bina yıkıldı ve tabii Kasım Paşa Medresesi'nin kalıntıları temizlendi. Açılan alanın sağ tarafı geniş bir yola dönüştürüldü. Medresenin yeri ve devamı park hâline getirildi. Eski yol da sadece yaya trafiğine tahsis edildi. Çok şükür Emirsultan Cami yerinde duruyor!

Yirminci yüzyıl başlarında öğretime devam eden Cezerî Kasım Paşa Medresesi'nin on odası vardı. 1906 yılında kırk öğrencisi olan medrese, 1940'lı yıllarda tamamen harap oldu ve yeri Vakıflar tarafından satıldı. Kasım Paşa, Bursa'ya bağlı Hasköy'ü bu medreseye vakfetmişti.

Yüzyıllarca Bursa'nın ilim ve kültür hayatına katkı sağlayan bu medresenin banisi Kasım Paşa'nın kim olduğuna gelince:

Kaynaklara göre Kasım Paşa, Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemi devlet adamı ve şairlerindendir. Kıraat âlimi Cezerî'nin torunu ve Fâtih Sultan Mehmed dönemi nişancılarından Cezerîzâde Şemseddin Mehmed Bey'in oğlu olduğu söylenirse de adının Kasım Paşa b. Abdullah olması Şeyh Muhammed Cezerî'nin veya bu ailenin kölesi olduğu şeklindeki rivayetin daha kuvvetli olduğunu göstermektedir. Gençliğinde divân-ı hümayunda görev yapmış ve vezir-i azam Mahmud Paşa'nın dikkatini çekmişti. Bu sırada Fatih tarafından Amasya sancağında bulunan Şehzade Bayezid'in

defterdarlığına tayin edildi. Bir süre de Rumeli Beylerbeyliği defterdarlığında bulundu. II. Bayezid 1481 yılında tahta çıktığında Kasım Paşa nişancılık görevine getirildi. 1482’de kendisine vezirlik rütbesi verildi. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte İstanbul Çağaloğlu’nda yaptırdığı mescit vakfiyesinin Ramazan h. 907 tarihini taşıması, Bursa Şer’iyye Sicilleri’ndeki h. 939 tarihli bir kayıta kendisinden “merhum” diye söz edilmesi, onun, 1501-1532 tarihleri arasında vefat ettiğini göstermektedir.

Emirsultan Külliyesi

Devrinin önde gelen şairlerinden olan Cezerî Kasım Paşa, hayatının bir bölümünü Bursa’da geçirmiş ve burada, Emirsultan Cami batısında bir medreseyle hamam ve imaret yaptırmıştır. Mezarı da bu medresenin batısında idi. Kaynaklarda, Kasım Paşa’nın Osmanlı beylerinin en hayırseverlerinden biri olduğundan söz edilir. Âşıkpaşazâde bu hayırsever devlet adamı hakkında şöyle demektedir: “*Cezerî Kasım Paşa’nın hayratı çoktur. İstanbul’da bir mescit ve bir muallimhane yaptı. Edirne’de bir cuma mescidi, Bursa’da bir medrese ve Aydıncık’ta bir mescit yaptı. Kefe’de bir cuma mescidi, Taman’da bir cuma mescidi ve Silifke’de bir imaret yaptı. Gediz suyunda bir büyük köprü yaptı.*”³

3 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. Nihal Atsız, İstanbul 1970, s.231. Ayrıca bkz.: Kâmil Kepeciog-

Mezarlığın arasından çıkan yolu geçtim. Otobüs durağının arkasında, mezarlık duvarının köşesinde bir süre çevreyi seyre daldım. Semtin yüzlerce yıllık geçmişini hayal ettim. Bir zamanlar Bursalıların, daha doğru bir ifade ile Emir Sultan'a hem-civar olanların Emirsultanlı olmak için nasıl çabaladıklarını düşündüm.

Emirsultan, Bursa'da daima hem Osmanlı yönetimi hem halk katında farklı bir konumda değerlendirilmiş ve *ayrıcılık* bir mahalle olmuştu. Daha kuruluşunda başlayan bu ayrıcalıklı konum günümüzde de -özellikle semt sakinlerinin gönlünde- bir şekilde devam ediyor.

1487, 1521 ve 1573 tarihlerinde Emirsultan Mahallesi'nde sırası ile 276, 409 ve 500 avarız hanesi bulunuyordu. Aynı mahallede yine aynı tarihlerde sırası ile 13, 61 ve 15 hane kiracı oturuyordu. Bu verilere göre 1573 yılında Emirsultan Mahallesi'nde 2000-2500 arasında insan yaşadığı tahmin edilebilir. Ayrıca Mahalle halkının tamamının Müslüman olduğu unutulmamalıdır.⁴

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman ve gayri Müslim vatandaşlar yaptıkları hizmetler karşılığında veya başka bir sebeple bazı vergilerden muaf olabiliyorlardı. Âlimler ve derbentlerdeki muhafızlar muaf olan gruplar arasında yer alıyorlardı. Vergilerin tamamından veya bir kısmından muaf tutulanlara birer belge verilirdi ki buna, Muafnâme-yi Hümayun denilirdi.

Elimizdeki bir ferman, Emirsultan Mahallesi halkının da her türlü örfî vergiden muaf olanlar arasında yer aldığını gösteriyor. Bu muafiyetin sebebi, mahalle halkının devlete karşı yerine getirdiği bir hizmet ve görev değildi. Bu muafiyet, Emir Sultan'a karşı duyulan sevgi, saygı ve bağlılıkla ilgiliydi. Bu vergiler Emir Sultan'a hürmeten mahalle halkından alınmıyordu. Emir Sultan, böylece ölümünden sonra da yaşamaya devam ettiği mahallesini diğer Bursa mahallelerine göre ayrıcalıklı bir yer hâline getirmişti.

Bundan yararlanmak isteyen ve *avarız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden* kurtulmaya çalışan bazı açığöz Bursalıların, *Ben Emirsultan Mahallesi'nde-*

---

lu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, III, s.47; İsmail E. Erünsal, "Kasım Paşa Cezeri", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XXIV, s.545-546; Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul, 1998, s.135-139.

4 Ö.Lülfî Barkan - Enver Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ankara, 1988, s.1.

nim, diyerek bu mükellefiyetlerinden kaçındıkları ve konunun mahkemeye intikal ettiğini yine mahkeme kayıtlarından biliyoruz.

Emirsultan Külliyesi

Emirsultan Mahallesi'ne neden böyle bir statü verildiği hususu gayet açık. Sebep bizzat Emir Sultan'ın kendisi! Asıl adı Mehmed Şemseddin olan Hz. Emir'in, Resulullah'ın soyundan gelmesi ve Yıldırım'ın damadı olması onun hem Osmanlı sultanları hem Bursalılar tarafından sevilmesine sebep oldu. Emir Sultan'ın cami ve tekkesi çevresinde henüz hayatta iken adıyla anılan bir mahalle oluştu. Bu sevgi ve bağlılık ölümünden sonra da devam etti. Mahallesi halkına tanınan muafiyetler bunun fiilî bir tezahürü idi. Onun, Bursa halkının gönlünde yer etmiş olan yüksek manevi otoritesi, tarih boyunca Emirsultan Mahallesi'ni Bursalılar için bir cazibe merkezi hâline getirdi.

Sultan III. Murad'ın oğlu Sultan III. Mehmed, Ocak 1595'de tahta çıkmıştı. Eski Bursa kadısı Mevlânâ Abdülvâsi Efendi, işte bu tarihten sonra padişaha bir mektup gönderdi. Mektubunda, Bursa'da Emirsultan Mahallesi'nde oturanların, Fatih Sultan Mehmed Han, Sultan Bayezid Han ve Yavuz Sultan Selim Han zamanlarında kendilerine verilen muafnameler sebebiyle daha önce her türlü avarız-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaf olduklarını, mahalle halkı olarak bu muafiyetin devam etmesini istediklerini

bunun için de muafnamenin yenilenmesini dilediklerini arz etmişti. III. Mehmed de Abdülvâsi Efendi'nin bu mektubuna cevap olmak üzere Bursa kadısına gönderdiği 12 Aralık 1595 Salı tarihli fermanında, bütün bunları hatırlattıktan sonra: “İşte bundan dolayı buyurdum ki, bu hükm-i şerîf sana ulaşınca, araştırarak daha önce içeriği belli olan hükmün aksine başka bir hüküm gönderilmemişse bundan sonra da açıklandığı gibi hareket edesin. Kanuna, muafnâme ve fermana aykırı bir şekilde mahalle halkının başkaları tarafından rahatsız edilmelerine imkân ve izin vermeyesin, bu hükm-i hümayûnumu adı geçen mahalle halkının elinde ibkâ edesin,” buyurarak, Emirsultan Mahallesi halkının her türlü avarız vergisinden muaf olduğuna dair uygulamayı devam ettirmiş, böylece bu mahalle diğer Bursa mahalleleri arasındaki ayrıcalıklı konumunu sürdürme imkânı bulmuştur.

Ben bunları zihninden geçirirken, yolun solundaki tek musluklu çeşmeye geldiğimi fark ettim. Bu çeşme 1743 yılında Beşir Ağa tarafından yaptırılmış. Klasik çeşmelerimize benzemiyor. Sivri alınlığın altındaki mermer parçası düşmüş. Bunun hemen altında manzum kitabesi yer alıyor. Ayna taşı bir silme ile ikiye bölünmüş. Üstte rumî süslemeler arasına ...*Ve mine'l-mâi külle şey'in hayy...*⁵ ayeti yazılmış. Altta derin kabartmalar hâlinde zarif sütunçelerle ve silmenin altında konsola dönüşen akantus yaprakları ile çevrelenmiş bir mihrap nişi yer alıyor. Buraya yeni ve alelâde bir musluk takılmış. Su taşı ve zinciri yok, sadece halkası var. Halkanın hemen üstünde su taşının konulacağı iki küçük raf yer alıyor. Yol düzenlemeleri sebebiyle suyun döküldüğü hamam kurnası benzeri yalağı nerede ise toprağa gömülmüş.⁶

Çeşmeyi geçince son yıllarda sayıları iyice artan ve artık yerleşik esnaf haline gelen hediyelik eşya satıcıları ile tanışılıyorsunuz. Hepsi bir şey almanızı bekliyor. Onlar da Hazret-i Emir'in sofrasında karın doyurmaya çalışıyorlar! İlk çeşmeden yirmi beş otuz metre sonra ziyaretçileri ikinci ve daha büyük üç gözlü bir çeşme karşılıyor. Bunu, Sürre Emîni Hacı Mustafa

5 Enbiya Suresi 30. ayet. “İnkâr edenler, gökler ve yer yapıştıkten onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?”

6 Mahmut Kamık, *Emir Sultan Çeşmelerinin Dili*, Emir Sultan ve Erguvan, Bursa, 2008, s.179.

Efendi, Bursa Mütesellimi iken, ölen eşi Fatma Hanım adına 1838 yılında yaptırmış. Bu mermer çeşme de klasik Osmanlı çeşme tarzından uzak. Ampir üslubunda yapılmış olan çeşmenin üçgen alınlığına güneş motifi yerleştirilmiş. Ayna taşının üstünde dört sıra halinde talik manzum kitabesi yer alıyor. Kitabe ve ayna taşı yaprak motiflerinden oluşan bir bordürle çevrelenmiş. Klasik tarzdaki üç musluğun üstünde eserin mimari yapısına uygun yarım daire kabartma bir bitki motifi işlenmiş. Benzer motifler çeşmenin yalağında da yer alıyor.⁷

Emirsultan Külliyesi

Çeşmenin hemen yanı başında Emirsultan Camii avlusuna batı kapısına çıkan merdivenler başlıyor. Merdivenlerin sağ tarafında yoldan birkaç metre yükseklikte hazire var. Burada eski ve yeni mezarlar bulunuyor. Bir kısmı Emirsultan Tekkesi şeyhlerine ait. İşte bu hazire duvarında üçüncü bir çeşme göze çarpıyor. 1851 yılında yapılmış olan bu mermer çeşme diğerlerinden daha sade olmakla birlikte aynı mimarî tarzın ürünü. Çeşmeyi, adını vermeyen *bir zât-ı âlînin* yaptırdığını mermere üç beyit halinde ve talik yazısıyla işlenmiş kitabesinden anlıyoruz. Kitabenin son mısrası olan, *Nûş idüp bu âbdan dil-teşnegân olsun sürür yanı, susamış gönüller bu*

7 Mahmut Kanık, a.g.m., s.177.

sudan içerek mutlu olsunlar, sözü ebcet hesabıyla hicri 1268 yılını ifade ediyor. Yüz elli sekiz yıldır susuz gönüllerin kana kana su içtiği çeşmenin yeni yapıldığı hemen anlaşılan mermer musluğundan sürekli akan suyu yine mermer bir yalağa dökülüyor.⁸

Bu son çeşmenin sağındaki bir levha dikkatimizi çekiyor. Üzerinde, “Emirsultan ve Erguvan Bayramı” ile ilgili bilgiler var. Çeşmenin ve levhanın önu aşağıya doğru küçük bir park olarak düzenlenmiş ve parka erguvan fidanları dikilmiş. Erguvan Bayramı meselesi çok eski bir hikâye. Bir zamanlar erguvanların çiçek açtığı bahar mevsiminde Emir Sultan dervişleri Osmanlı ülkesinin her yerinden büyük kalabalıklar hâlinde Bursa'ya gelir ve Emirsultan Dergâhı'nda toplanırlarmış. Başka dergâhları ziyaret eder, sohbetler ve şenlikler yaparlarmış. Bu şenlikler, Bursa halkı ve dışarıdan gelen ziyaretçiler arasında birliği, beraberliği ve huzuru pekiştirmiş. Emir Sultan hayatta iken başlayan ve beş yüz yıldan daha uzun bir süre devam eden bu güzel geleneğin sembolik de olsa son yıllarda bu parkta canlandırılıyor olması kültürümüz açısından hoş bir gelişme oldu.

Sıra Emirsultan Cami haziresini ziyarete geldi. Hazire caminin batı duvarı boyunca uzanıyor. Buraya girebilmek için önce merdivenleri çıkmalı. Merdiven sahanlığının sağ tarafı demir parmaklıkla ayrılmış. Buradan bir kapı ile hazireye geçiliyor. Hazirede hem eski, hem yeni mezarlar var. Emir Sultan bağlıları ve şüphesiz dergâhın şeyhleri dünyadan göçtükten sonra “Gönüllerinin Sultanı”nın yanında yer aramak için ebedî istirahat yeri olarak burayı seçmişler.

Hazireden ayrıldım. Çıktığım merdivenleri geri indim. Caminin güneyine, kible tarafına geçtim. Çevreye şöyle bir baktım. Karşıda Emirsultan Hamamı var. Mimarı bilinmeyen 12,35x34,75 m ölçüsündeki bu hamamı, Yıldırım Bayezid'in kızı, Emir Sultan'ın eşi Hundi Hatun 1426'da yaptırmış. Kepecioğlu, *yapılış tarihi ve mimarı belli değil* dediği bu binanın Cezerî Kasım Paşa tarafından inşa ettirildiğinin rivayet edildiğini yazıyor. Ayverdi, *Emir*

8 Mahmut Kanık, *a.g.m.*, s.180.

Sultan Vakfiyesi'nde Türbe Mahallesi'nde gösterilen tek hamamdır⁹ diyerek hamamı, Hundi Hatun'un yaptırdığını kabul edenler kervanına katılıyor. İlk yapılışında üzeri kubbeli olan soğukluk bölümü, sonradan düz çatılı ile kapatılmış. Yakın bir zamanda tamir edilen hamamın soğukluk kısmı yine kubbe ile örtülmüş. Kültür merkezi veya müze olarak hizmete alınacağını duyduğum hamam şu anda kapalı. Alan düzenlemeleri için yapılan çalışmalar nedeniyle çevresinde tam bir perişanlık var. İnşallah bu düzenlemeler fazla sürmez.¹⁰

Emirsultan Hamamı

Hamamın doğusundaki sokağın adı Tekke Sokak. Sokağa bu isim verildiği zaman burada gerçekten bir tekke vardı; Emirsultan Tekkesi/Dergâhı. Bu gün artık ondan bir iz, bir nişane kalmadı. Şüphesiz kuruluşundan sonra Emirsultan Tekkesi yeni binalarla büyümüş ve gelişmişti. Zamanla bunlar tamire muhtaç hâle gelmiş ve onarımları yapılmıştı. Başta cami olmak

9 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Murad Devri*, İstanbul, 1972, II, s.360.

10 Kâmil Kepecioglu, a.g.e., II. s.30; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, III, s.359.

üzere bu külliye binaları hakkında pek çok tamir kaydı bulunduğunu biliyoruz. 1978 yılının Mayıs ayında henüz kısmen ayakta kalan tekkenin harem dairesine girmiştik. İçine girip gördüğümüz o harap bina on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Yağcızâde Şeyh Ahmed Efendi tarafından ampir üslûbunda yeniden yaptırılmıştı. Ziyaretimiz sırasında binada ürkütücü bir harabiyete şahit olmuştuk. Hemen korumaya alınması gereken bu on dokuzuncu yüzyıl hatırası ne yazık ki 1979 senesinde belediye tarafından *mâil-i inhidam* diye yıktırıldı. Dergâhın selâmlık ve derviş hücreleri de daha önce yıkılmış ve yerine Emirbuhari İlkokulu yapılmıştı. Şimdi bu bina da yıkıldı. Cadde yer altına alınıyor ve üstü meydan olarak düzenleniyor. Artık Emirsultan Dergâhı'ndan eski fotoğraflarından başka geriye bir şey kalmadı.¹¹

Bir süre inşaat alanını kuşatan tahta paravanların arkasından her tarafı kazılan dergâhın yerini seyrettim. Sonra geri döndüm ve yine bir süre caminin kible duvarlarına baktım. Bu duvara her bakışımda gözüm o güzel Kuş Evi'ne takılıyor.

“Kuş Evleri” tarihi binalarda, mimari eserlerde yer alan eski geleneğin ince zevkini ifade ediyor. Atalarımız, merhamet, sevgi ve estetiğin sembolü olan bu birbirinden zarif ve güzel mimari öğeleri serçe, saka, kırlangıç gibi kuşlara barınak olması için yapmışlar. Duvarlara yerleştirilmiş birkaç delikten ibaret kuş evleri bulunduğu gibi, özellikle İstanbul'daki bazı mimari eserlerde; mükemmel köşk ve sarayların, Ayasofya gibi bazı mimari yapıların minyatür örneklerinin de yer aldığı görülüyor. Belki de bu yüzden kuş evlerine *kuş köşkü* ya da *kuş sarayı* da denilmiş. Bu minyatür evler/sarayların geçmişi yüzyıllar gerisine uzanıyor. Kuş ev ve saraylarına genellikle cami, medrese, köprü, kütüphane, türbe gibi taş ve tuğla kullanılarak yapılmış büyük eserlerde rastlıyoruz. Bu yuvalar, insanların ulaşamayacağı ve kuşların kendilerini güvende hissedecekleri uygun yerlere yapılmış. Sert kış rüzgârlarından bu nahif varlıkları korumak için binaların güneş alan dış cepheleri bu iş için seçilmiş. Bütün Osmanlı

11 Geniş bilgi için bkz: Mehmed S. Erhan, *Bursa'da Emir Sultan Külliyesi*, Emir Sultan ve Erguvan, Bursa, 2008, s.130-131.

topraklarında görülen kuş evleri, halkımızın hayvan sevgisini, merhamet duygusunu yansıtıyor. Kültürümüzün temel değerlerinden biri olan, *Yaratan'dan ötürü yaratılanı sevmek* düşüncesi kuş evlerinde de karşımıza çıkıyor. Kuş saraylarını yapanlar, yalnız mimari eserlere estetik bir değer kazandırmayı düşünmüyordu. Onların asıl amacı, korunmaya muhtaç bu sevimli varlıklara barınak hazırlayarak onlara kol kanat germek ve böylece Yüce Yaratıcı'nın sonsuz sevgi ve merhametine muhatap olmaktı.

Emirsultan Güvercinleri

Kuşları düşünenler, insanları ve onlara hizmet eden diğer hayvanları da unutmamışlar. Emirsultan Cami'nin kible duvarının sağ tarafına, duvara bitişik bir çeşme daha yapmışlar. Kitabesine bakılırsa bu çeşmeyi darüssaade nâzırı Beşir Ağa 1743 yılında yaptırmış. Çeşme kısmen duvarın içine yerleştirilmiş. Mermerden yapılan çeşmenin 100x120 cm boyutlarındaki nesih kitabesi en üste yerleştirilmiş. Kitabenin altına sathi silmelerin arasına yerleştirilmiş çeşme yer alıyor. Ayna taşı ile kitabe arasına yerleştirilen kabartma kartuşun içinde yine kabartma olarak sağda besmele, solda, *Ve mine'l-mâi külle şey'in hay* ayeti yer alıyor. Üste rumîler ve istiridye kabuğu işlenmiş olan ayna taşının ortasında su taşının konulacağı bir çıkıntı/

raf yapılmış. Yeni takıldığı anlaşılan musluğun iki tarafında servi motifi işlenmiş. Beşir Ağa, çeşme kitabesinin son beytinde şöyle sesleniyor:

*Al Beşîr-i kâmkârın ayn-ı cudundan gel iç
Mâ Emir Sultân rûh-i pâkine âb-ı hayât¹²*

*

Bu çeşmenin sağında yer alan bir kapıdan Emirsultan Cami dış avlusuna giriliyor. Caminin doğusunda yer alan bu küçük alan cenaze namazlarının kılındığı yer. Önde musalla taşı, sağda, cami duvarına yerleştirilmiş tamir kitabesi. Son otuz yıldır burada kim bilir kaç dostun, ahbabın, tanıdığın veya mü'min kardeşin huzurunda el bağlayıp saf tutuk! İnsan bu mekânda ister istemez Bâkî'nin o meşhur beytini hatırlıyor:

Kadrini seng-i musallada bilüb ey Bakî

Durub el bağlayalar karşuna yâran saf saf.

Emirsultan Cami bir set üzerinde yapılmış. Bulduğumuz yerden biraz ileriye doğru yürüyünce bu seddin kenarına ulaşmış oluyorsunuz. Hemen aşağıda Emirsultan Mezarlığı'nın doğusu, daha aşağılarda Yıldırım Semti ve bir tepe üzerinde kurulmuş olan Yıldırım Külliyesi. Galiba Yıldırım Külliyesi ve semtinin en güzel görüldüğü yer burası! Belki de elli yıl öncesini düşünerek *burası idi* demek gerekiyor. Çünkü şu anda yapı curcunasından pek bir şey anlaşılmıyor. Yine de tepeye bağdaş kurup oturan Yıldırım Cami, banisini hatırlatan mütehakkimane bir tavırla, *Ben buradayım. Benim varlığımı kimse gölgeleyemez, der gibi.*

Bu set üzerinden uzakları seyrederken Emirsultan Mahallesi'yle ilgili başka bir şey aklıma geldi. Daha önce mahalleye tanınan imkânlardan söz etmiştim. Aslında bu mahallenin bazı sıkıntıları da vardı.

19. 4. 1742 tarihli bir kayıтта, Asâ sâ, Akçağlan ve Battal Ayazma sularının harap dehlizlerden yer altına aktığı ve bol olan bu suların toprak kaymalarına sebep olduğu üzerinde durulmakta ve şöyle denilmektedir: *“Emir Sultan'ın Asâ bahçesinden huruç ve zuhur eden Asâ suyunun imârete, zâviyeye, hamamına, bina ve ihya buyurdıkları çeşmelere ve mahallesindeki*

12 Al, bahtiyar Beşîr Ağa'nın cömertlik pınarından, gel sen de iç! / Emir Sultan'ın suyu onun pak ruhuna âb-ı hayat olsun!

evlere ve civarında vâki Cezerî Kasım Paşa Medresesi civarındaki musluklara ve ondan medrese dâhilindeki kârgir büyük çeşmeye ve ondan abdesthaneye icra ve zaman-ı saadetlerinden bu güne kadar cereyan eden Asâ suyunun mecralarının tamirinde uzun müddet tekâsülden nâşi mecralarında mebsut künkleri ve hurûç ettiği mahalden, Kile künküne vusûl ve duhûlu mahalline gelince dehlizler mürûr-ı zaman ile külliye harap ve 25 seneden ziyâde imâretten ve mevzi-i sâireden sular kesilmiş ve imâretin hademeleri ve sâir ahâli büyük zahmetler çektiklerinden başka sular arza batıp ve mahall-i mezburda arz-ı Battal Ayazma suları dahi arzı kağşatıp işbu Asâ suyu ve Akçağlan suları büyük sular olmakla yer altından yollar bulup akmakta ve yer kayıp üzerlerinde vaki cami, türbe, imaret, hamam, han, zâviye, medrese ve sâir ebniye ve mahalle ahâlisinin evleri harap ve perişan olup 47.130 akçe ile tamiri kâbil olduğu tensib edilmiştir.”¹³ Bu uzun cümle bize her gülün bir dikenini olduğunu hatırlatıyor.

Emirsultan ve Yıldırım Camii, 1900

Her ne ise, son zamanlarda bu avluda bir şadırvan yapıldı. Şadırvanın doğusunda bir bina kalıntısı göze çarpıyor. Girişinde, TC Sağlık Bakanlığı

13 Bursa Şer'iye Sicilleri, B 124/338, 50b-51a; Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., II, s.26.

Emirsultan Sağlık Ocağı yazan bu bina, Emirsultan İmaretî'nden günümüze ulaşabilen kısımlar.

Emirsultan Külliyesi; cami, tekke, imaret, türbe, hamam, mektep, medrese, muvakkithane, kütüphane ve çeşmelerden meydana geliyordu. Bugün sadece cami, türbe, hamam ve çeşmeler mevcut.

Şimdi sıra cami ve türbeyi ziyarete geldi.

Emirsultan Cami tek kubbeli ve avlulu bir mabet. Doğu kapısından avluya girdim. Burası dört tarafı revaklarla kuşatılmış, ortasında şadırvan bulunan dikdörtgen bir alan. Revaklarda Bursa'daki diğer Osmanlı eserlerinde görülmeyen "kaş kemer" kullanılmış. Türbe ziyaretini en sona bırakarak camiye yöneldim. Camiyi türbe ile birlikte Hundi Hatun'un yaptırdığı rivayet ediliyor. Arşiv belgelerinden ve mevcut kitabelerden birçok defa köklü biçimde onarıldığı anlaşılan cami, 1210 (1795-96) depreminde tamamen yıkılmış ve III. Selim tarafından 1219 (1804-05) yılında yeniden yaptırılmış. 1855 depreminden sonra tekrar elden geçirilmiş.

Caminin ilk şekli hakkında değişik görüşler var ve bazı kaynaklarda ilk yapının altı kubbeli olduğu belirtilmekte. III. Selim'in yaptırdığı bugünkü cami kare planlı ve tek kubbeyle örtülü bir harime sahip. Evliya Çelebi'nin anlattıklarından on yedinci yüzyıl ortalarında avlusunun derviş hücreleriyle kuşatılmış olduğu ve caminin aynı zamanda tekkenin tevhitanesi olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Caminin giriş kapısı üzerinde III. Selim'in adını ve 1219 tarihini taşıyan ta'lik hatlı manzum ihya kitabesi yer alıyor. Caminin içindeki bütün mimari ayrıntılarda ve kalemşi bezemelerde Osmanlı Barok üslûbunun izlerini görmek mümkün. İki minaresi var. Bursa'daki minarelerin büyük çoğunluğu gibi bunlar da 1855 depreminde yıkılmış ve daha sonra Sultan Abdülaziz tarafından yeniden yaptırılmış.¹⁴

Sonunda bu gezinin son durak yerine hareket ettim. Caminin giriş kapısı karşısında, avlunun kuzey revakının ortasında Emir Sultan'ın türbesi yer alıyor.

14 Geniş bilgi için bkz: M. Baha Tanman, "Emir Sultan Külliyesi", *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, s.148-151.

Emirsultan Camii içi

Sultan Abdülmecid, türbeyi 1845'te tamir ettirmiş. Sultan Abdülaziz ise avlu revakları ile birlikte 1868'de yeniden yaptırmış. Türbe kurşun kaplı bir kubbe ile örtülü. Türbeye doğu ve batı tarafından dikdörtgen planlı birer mekân eklenmiş. Batıdaki bir zamanlar türbedar odası imiş. Doğudaki oda ise türbe kapısının revaka açıldığı giriş bölümünü oluşturuyor. Türbe etrafındaki mekânlardan daha yüksek tutulmuş ve çevresine hâkim kılınmış. Türbenin kible yönünde revaka açılan ziyaret (niyaz/hacet) penceresinin üzerine Sultan Abdülaziz'in 1868 tarihli ve talik hatlı manzum ihya kitabesi yer alır. Türbe klâsik üslûbundan uzaklaşmış, cepheleri ve iç süslemesi Ampir üslûbunu yansıtıyor.

Türbeyi on yedinci yüzyılın ortalarında ziyaret eden Evliya Çelebi gördüklerini şöyle anlatır: “Bursa şehrinin dışında doğu tarafta yüksek, havadar bir yerde, bir büyük kubbe içinde gömülüdür. Yüksek kapısının kanatları baştanbaşa gümüş pullar, gümüş halkalar, sanatlı gümüş kulplarla süslüdür. Kapısının eşiği dahi gümüş döşelidir. Bu kapıdan aşağıda altı basamak taş merdiven ile mezarına inilir. Duvarlarının içi ve dışı baştanbaşa ibret verici bukalemun nakışlarıyla süslü çinilerdir. Pencerelelerinin dört tanesi batı tarafı-

na ve Bursa sahrasına bakar ve tunçtan yapılmıştır. Dört penceresi de kibleye ve cami avlusuna bakar. Bu kubbeler içinde olan asılı mücevher eşya, ancak Ravza-i Mutahhara'da buluna. Burada olan ibrişim halılar hiç bir yerde yoktur. Mübarek mezarının dört tarafında yüzlerce altın ve gümüş çırağlar, kandiller vardır ki her biri kırkar, ellişer okka gelir. Mübarek sandukasının çevresinde Yakut Müsta'samî, Şeyh Ali oğlu Muhammed, Bekrî, Abdullah Kırımî, Hâlidî, Timurcu Kolu, Zehebî, Şeyh oğlu Dede Mehmed, Karahisarlı Hasan Çelebi gibi meşhur hattatların yazdıkları âyetler vardır ki her biri bir Efrasyab hazinesi değer. Mübarek sandukası sırmalı ipekle örtülüdür. Saadetlû başlarının bulunduğu yerde yeşil Hüseyin sarığı ile heybetli ve sağlam dururlar ki, oraya giren sonbahar yaprağı gibi tirtir titrer. Bazı kimseler edebinden içeriye girmeyip başı tarafında fatiha okuyup geçerler. Mezarın kible tarafı şirin bir nurlu camidir. Bahçesinin dört tarafı fukara odalarıdır. Bir yemek imâreti vardır. Gece ve gündüz nimeti herkese boldur"¹⁵.

Beş yüz şu kadar yıldır buraya gelen her ziyaretçi galiba şu soruların cevabını aramıştır; Yüzyıllardır Bursa'nın manevi hayatına hükmeden Emir Sultan kimdi? Bursa'ya nereden geldi? Onun bu manevî tesiri nasıl oldu da Bursa ufkundan hâlâ silinmedi? Mutlaka başka sorular da sorulmuştur. Ama biz sadece onun kim olduğunu hatırlamaya çalışalım.

- 15 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (3. Kitap), Sad. Zuhuri Danişman, İstanbul 1970, s. 51. "Bursa şehrinin hâricinde cânib-i şarkında bir mürtefi' hevâdâr yirde bir kubbe-i azim içre medfûndur. Bâb-i mu'allâsının kanatları serâpâ gümüş pullar ve gümüş halkalar ve gümüş musanna' kuffeller (?) ile müzeyyendir. Ve atebe-i süflâsı dahi bi'l-cümle gümüş eşkidir. Bu kapudan aşağı altı kade[me] taş nerdübân ile âsitâne-i sa'âdetine nüzul olunur ve cümle der-i divârının enderûn [u] birünü serâpâ ibret-nümûn nakş-ı bukailemun Kâşî çînidir. Ve pencerelerinin dörd adedi cânib-i garba Bursa sahrasına nazir tuc revzenlerdir. Dörd penceresi dahi kible canibinde cami' harimine nazırdır. Ve bu âsitâne içre olan maslûbât mücevher eşyalar meğer Ravza-i Mutahhara'da ola. Ve bunda olan zî-kymet ibrişim hâliceler bir âsitânede yokdur ve kabr-i şerîfin cânib-i erba'asında nice yüz altun ve gümüş çerağlar ve mücevher kanâdiller ve kırkar ve ellişer vukıyye gelir zeheb-i hâlis mutallâ şem'dânlar ve çerâğdânlar ve buhurdanlar ve gül-âbdânlar ile müzeyyen âsitâne-i münevverdir. (---) Ve sandûka-i şerîfinin cânib [u] etrafında Yâkût-i Musta'simî ve Şeyh ve Bekrî ve Abdullah-ı Kırımî ve Hâlidî ve Demirci Kulu ve Zehebî ve Şeyh ve İbnu's-Şeyh Dede Mehemed ve Karahisârî ve Karahisârî Hasan Çelebisi hattıyla mezkûr hattatların kelâm-ı izzetleri var kim her biri birer dahme-i Efrâsıyâb değer kelâm-ı izzetlerle müzeyyen olmuşdur. Ve sandûka-i şerîfi zerzûd harîr ile mesturdur. Ve ser-i sa'âdetleri mahallinde yeşilimâme-i Hüseyinî ile bir mehabet [u] salâbet üzre asudedirler kim âdem bu âsitâneye girdikde berk-i hazân gibi dir dir ditir. Ba'zı kimesneler âdâbandan içeri girmeyüp ser-i sa'âdetleri tarafındaki pencereden Fatiha tilâvet edüp gider. Kabrinin kible tarafı bir şîrn câmi'-i münevverdir. Hariminin cânib-i erba'ası fukara hücreleridir. Ve bir imâret-i it'âmı var, şeb u rûz ni'meti âmme-i nâsa mebzuldür. Nice bin keşf [u] kerametleri zahir olmuş mutasarrifinden ulu sultândır."(Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Üçel Dağlı, İstanbul, 1999, s.33.)

Emir Sultan Buhara'da doğdu. Asıl adı Muhammed Şemseddin'dir. Çömlekçilik yaparak geçimini sağlayan ve Emir Külâl diye tanınan Buharalı mutasavvıf Seyyid Ali'nin oğludur. Soyu büyük bir ihtimalle İmam Mûsâ el-Kâzım'a ulaşmaktadır. 1368 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Çocukluk yılları hakkında bilgi bulunmamakla birlikte iyi bir tahsil gördüğü söylenebilir.

On yedi yaşlarında iken babası vefat eden Muhammed Şemseddin, bir süre onun gibi çömlekçilik yaptıktan sonra *Seyyid Usûl*, *Seyyid Nasır*, *Seyyid Nimetullah*, *Ali Dede*, *Baba Zâkir* gibi mutasavvıflarla hacca gitti. Birkaç yıl Medine'de kaldı. Oradan ayrıldı ve Bağdat'ta Seyyid Muhammed en-Nattâ'nın misafiri oldu. Ardından onunla birlikte Anadolu'ya geçti. Karaman, Niğde, Hamid-ili, Kütahya ve İnegöl yoluyla 1394 yılı dolaylarında Bursa'ya geldi. Rivayete göre kafiye yol boyunca kandil şeklindeki bir nur rehberlik etmiş, bu nurun söndüğü yere defnedileceği kendisine bildirildiğinden "Işıklar" semtinin üstünde nur sönünce o da hemen o civarda bir yere, türbesinin bulunduğu mahalle yerleşmişti. Bursa'da ilk yerleştiği yerin Pınarbaşı, Gökdere civarındaki bir mağara veya bir savma¹⁶/tekke olduğu da rivayetler arasında yer alır.

Bursa'da şöhreti kısa zamanda yayılan Emir Sultan, giderek şehrin en çok saygı gören kişilerinden biri oldu. Molla Fenâri, Molla Yegân, Alî-i Rûmî gibi âlimlerle yakınlık kurdu. Bir süre sonra Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Fatma Hatun ile evlendi. Menakıp kitaplarında onun bu evliliği ve Yıldırım'la münasebetleri hakkında pek çok olay ve keramet anlatılır.

Bursa'nın Timur ordusu tarafından işgali sırasında Molla Fenâri ve İbnü'l-Cezerî'yle beraber Emir Sultan da Kütahya'da bulunan Timur'un huzuruna götürüldü. Bir süre sonra serbest bırakılarak yine Molla Fenâri ile birlikte Bursa'ya döndü. II. Murad'ın, amcası Mustafa Çelebi'ye (Düzmece Mustafa) karşı sürdürdüğü mücadelede sultanın yanında yer aldı. II. Murad 1422'de İstanbul'u kuşatınca Emir Sultan da 500 kadar dervişleriyle savaşa katıldı.

16 Savmaa: İbâdet yeri, tekke, özel tapınak. Hıristiyan rahiplerinin halktan uzaklaşarak inzivaya çekilmeleri için yapılmış olan özel hücre.

Emir Sultan, 1429 yılında Bursa'da çıkan bir veba salgınında vefat etti. Cenaze namazı o sırada Bursa'da bulunan Hacı Bayram-ı Velî tarafından kıldırıldı ve Hundi Hatun'un yaptırdığı türbeye gömüldü. Bursalı Ahmed Paşa'nın, *İntikâl-i Emir Sultân'a / Oldu târih İntikâl-i Emir* beytindeki "in-tikâl-i Emir" tamlaması onun ölüm tarihini (833/1429) vermektedir.

Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad, Emir Sultan'a karşı derin bir saygı gösterir ve sefere giderken onun eliyle kılıç kuşanıp duasını almayı ihmal etmezlerdi. Osmanlı padişahlarına kılıç kuşatma geleneğinin buradan çıktığı kabul edilir. Sultanlar, Emir Sultan'ın vefatından sonra da ona hürmet göstermeyi sürdürmüşlerdi. Bursa'ya gelen her padişah mutlaka onun türbesini ziyaret ederdi. Bu saygının bir nişanesi olmak üzere II. Bayezid ile Yavuz Sultan Selim'in, Emir Sultan'ın sandukasının örtüsü altına girip uzun süre dua ettikleri bilinmektedir.

Emir Sultan'ın mensup olduğu tarikat konusunda kaynaklarda verilen bilgiler oldukça çelişkili olmakla birlikte onun Kübreviyye tarikatına mensup olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklarda uzun boylu, güzel yüzlü, seyrek sakallı olarak tanıtılan Emir Sultan'ın on iki dilimli taç üstüne yeşil sarık sardığı, ömrünü derin bir züht ve takva içinde ibadet ve irşatla geçirdiği rivayet edilir. Şöhreti Bursa'dan sonra Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda yayılmış ve hakkında birçok menkıbe ortaya çıkmıştır. Bunların en meşhuru, Bursa'da Yıldırım Bayezid tarafından Emir Sultan'ın tavsiyesiyle yaptırılan Ulucami ile ilgili olanıdır. Bu menkıbeye göre caminin inşaatı sırasında Yıldırım Emir Sultan'a bina hakkındaki görüşünü sormuş, Emir Sultan da caminin dört köşesinde birer meyhaneden başka bir eksiği kalmadığını söylemiş, bu uyarı üzerine padişah içkiye tövbe etmiştir.

Emir Sultan'ın halifeleri daha şeyhin sağlığında Bursa, Balıkesir, Edremit ve Mihaliç'e, Karaman sınırlarına; Aydın ve Saruhan sancaklarına kadar yayılmıştı. Kendisine mensup şeyh ve dervişler Rumeli yakasına geçip onun âdet ve menkıbelerini Gelibolu'dan başlayarak sınır boylarına kadar götürmüşlerdir.

Emir Sultan'ın sağlığında Bursa'dan uzak yerlerde oturan dervişler yılda bir defa kabile halinde yola çıkarak kendisini görüp duasını almaya gelirlerdi. Bu ziyaretler, ölümünden sonra Evliya Çelebi'nin *Erguvan Faslı* dediği bir gelenek halini alarak asırlarca devam etmiştir. Bursalılarca bir bereket vesilesi sayılan bu gelenek yirminci yüzyılın başlarında terk edilmişse de Ramazan ve Kurban bayramlarının ikinci günlerinde Eşrefî şeyh ve dervişlerinin zikrederek Emir Sultan türbesine yaptıkları ziyaret ve Eşrefiyye usulüne göre ayin icra etme geleneği bir süre daha devam etmiştir.

Emir Sultan'la birlikte Anadolu'ya gelen sufilerin bir kısmı Bursa'nın çeşitli yerlerinde zaviyeler açmışlardı. Bunlardan *Seyyid Nasır* Bursa Pınarbaşı'nda, *Ali Dede* İncirli Hamamı civarında, *Seyyid Usûl* Kuruçeşme Mahallesi'nde, *Seyyid Nattâ* da Ebû İshak Kâzerünî zaviyesinde irşat faaliyetini sürdürmüştü.¹⁷

*

Emirsultan Türbesi

17 Hüseyin Algül - Nihat Azamat, "Emir Sultan", *DiA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, s.146-148.

Türbenin *hacet penceresi* önünde bir süre durdum. Bir ziyaretçi grubu genciyle yaşlısıyla ellerini açmış dua ediyordu. *Yakında, yaz aylarında burada sünnet çocuklarının minik avuçları da dua için açılacak*, diye düşündüm. Kim bilir kaç asırdır devam eden bu Bursa geleneği de Emir Sultan deyince aklımıza geliveren bir başka güzellik. Hatta belki buna, Ramazan aylarında Hz. Emir'e hürmeten bu semtte sahur vakitleri davul çalınmadığını da eklemek gerekiyor.

Emirsultan Hazireleri

Gözüm birden türbe kapısına ilişti. İçerisinin boş olduğunu orada hiç ayakkabı olmadığından anladım. Hemen kapıya yöneldim. Türbenin zemini avlu kotundan 1 m kadar aşağıda. Birkaç basamakla türbeye girişi sağlayan mekâna indim. Oradan türbeye geçtim. Evliya Çelebi'nin anlattıkları aklıma geldi. Çevreme bakındım, o debdebeden eser yoktu. Bukalemun nakışlı çiniler gitmiş, yerine Ampir süslemeler gelmiş, kapısının kanatlarındaki gümüş pullar, gümüş halkalar kaybolmuş, eşiğinde gümüşten eser kalmamış, ibrişim halılar, mezarın dört tarafındaki yüzlerce altın ve gümüş çırağlar, kandiller sır olmuş, sandukasını kuşatan Yakut Müsta'samî, Karahisarî hatları kalmamış velhâsıl Emirsultan Türbesi, Tanpınar'ın anlatımıyla eski Bursa'nın tarihî dokusundan ve mistik havasından bütünüyle uzak düşmüş!

Galiba burada tek değişmeyen şey ölüm gerçeği ve insanda hürmet duygusu uyandıran Emir Sultan'ın kendisi. O, yeşil sarığıyla ve bütün ihtişamıyla hâlâ orada duruyor. Yanı başındaki eşi Hundi Fatma Hatun, oğlu Emir Ali ile iki kızı ahiret yolculuğunda ona yoldaşlık ediyorlar. Emir Sultan'ın diğerlerinden daha büyük ve yüksek tutulmuş olan sandukası oymalı ve yaldızlı ahşap korkuluklarla kuşatılmış. Ellerimi açtım ve Fatiha okumaya başladım. Bir an kendimi çok eski devirlerde, *bukalemûnî çinilerin, gümüş kandillerin, altın buhurdanların* türbeye uhrevî bir hava verdiği zamanlarda hissettim. Türbe girişinin hemen sağ köşesinde, pencereden süzölen ve şeffaf tüllere benzeyen ışık huzmesinin arkasında iki insan silueti görür gibi oldum. Diz çökmüş, el bağlamış, başları önlerinde, gönüllerini o büyük mürşide açmış, derin bir tefekküre dalmışlardı. Biraz önce dışarıda gördüğün ziyaretçilerin türbeye doluşmalarıyla daldığım hülyadan uyandım. Birden her şey değişti. Türbe bu günün türbesiydi. Sağ köşeye baktım, kimse yoktu.

Kendi kendime, “*acaba*” dedim, “*gördüklerim eski zaman ziyaretçileri miydi?*”

Kim bilir?

Mayıs 2008, Bursa

XII. BÖLÜM

Köprüler

XII. BÖLÜM

Köprüler

*“Şehr-i Bursa’nın enderûn u bîrûnunda
sağîr u kebîr cümle kırk sekiz cisr vardır.”*

Evliya Çelebi

Mevlâna Mehmed Neşrî, tarihini süslediği manzumelerinden birinde, *“Geçmek için seyl-i eşkimden hayâlin askeri / Bir direkli iki gözlü köprüdür kaşım benim”* diyor. Bugün hayale dalmaya gerek görmeden göz göz olmuş gözlerinden durmadan gözyaşı gibi seller sular akıtan birkaç Bursa köprüsünü ziyaret etmek istiyorum.

Gökdere, Bursa’nın coğrafî yapısında önemli bir yere sahiptir. Gökdere, derin bir vadinin içinden güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akar. Özellikle kış ve bahar aylarında Uludağ’ın eriyen karlarıyla beslenen suları çok coşkundur. Eski Bursa işte bu vadinin batısında yer alır. Her ne kadar Hisar’la bu vadi arasında bir mesafe varsa da fetihten sonra çok kısa bir zamanda şehir surların dışına taşmış ve Gökdere’ye kadar yayılmıştı. Vadinin doğusu yani günümüzde Yeşil, Setbaşı, Karaağaç, Umurbey ve Mollaarap mahallelerinin yer aldığı bölge, o ilk fetih yıllarında şehrin dışında, uzağındaki yerler olarak görülüyordu. Üstelik buralar Orhan Gazi tarafından kardeşi Çoban Bey’e verilmiş, o da çocuklarına vakfetmişti. Zamanla bu vakıf araziye çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu yeni yerleşimciler

geldi. Mahalleler ortaya çıktı. Aslında Osman Gazi, fetihten önce Balaban-
cık Hisarı'nı yaptırmakla bu semti iskâna açmış oluyordu. Orhan Gazi ve
sonrasında, Gökdere'nin iki yakasını birleştirecek köprülere eskisinden
daha çok ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacı gören hayır sahipleri, halkın imda-
dına yetişti ve çok erken bir dönemde bu vadide köprüler yapmaya başladı.

Gökdere'nin üzerindeki köprüler görülmeye değer eserlerdir. En yukarı-
dan başlamak üzere Maksem, Soğucak Pınar, Setbaşı, Irgandı, Boyacıkulu,
Geredeli/Meydancık, Atpazarı/Tatarlar köprüleri Gökdere'yi süsleyen
nadide gerdanlıklara benzerler. Gezip görmek istediğim bu köprülerin en
güneyde, dolayısıyla en yukarıda olanı, Maksem Köprüsü'dür. Ne var ki
Maksem'den aşağılara kadar yürümek benim için artık zorlaştı, iyisi mi
gezime Setbaşı Köprüsü'nden başlayayım dedim. Setbaşı, insanı fethin
hemen sonrasına götürüyor. Buradan aşağıya yürürken anlatacağımız
çok şey olacak. Bursa tarihinin bir bölümünün buralarda saklı olduğunu
unutmamak gerekiyor.

*

Şu anda Setbaşı Köprüsü'ndeğim. Köprü, Gökdere'nin ayırdığı Bursa'nın
iki yakasını birbirine bağlıyor. Her ne kadar bu işlevi üstlenen başka
köprüler varsa da en işlek köprü bugün olduğu gibi eski devirlerde de Setbaşı
Köprüsü idi. Batısında Müslüman Selçuk Hatun Mahallesi yer alıyorken,
doğusunda Setbaşı Ermeni Mahallesi vardı. Şimdi artık Osmangazi ve
Yıldırım ilçelerini birbirine bağlıyor.

Köprü, adını Bursa'nın en eski mahallelerinden biri olan ve bazı belgelerde
"Setüstü" olarak da kaydedilen doğusundaki Setbaşı Mahallesi'nden alıyor.
Biri küçük, biri büyük iki sivri kemer gözünden ibaret olan köprünün ne
zaman yapıldığı ve yaptıranı belli değil. Bununla birlikte, kadı sicillerine
yansıyan onarım kayıtlarından en azından on beşinci yüzyıl sonlarından
bu yana kullanıldığı anlaşılıyor.

Bu yaşlı köprünün geçmişte ciddi onarımlar geçirdiğini biliyoruz. Bursa
Kadı sicilleri bu konuda bize zengin bilgiler sunuyor. Köprünün sahibi,
yaptıranı bilinmiyor, sahibi yok ama bu tür hayır eserleri hiçbir zaman
korumasız kalmamış. Mutlaka zamanı gelince bir sahipleneni çıkmış. Bu

durum atalarımızın iyilik ve hayır anlayışını yansıtıyor. Mesela 1595'te Kekoğlu Mehmed Çelebi Vakfı mütevellisi Murad Bey, 28.000 akçe harca-yarak Mimar İskender oğlu Himmet'e Setbaşı Köprüsü'nü neredeyse yeni baştan yaptırırçasına tamir ettirmiş. Mehmed Çelebi, Setbaşı Köprüsü için 1559'da nakit para vakfetmişti.¹

On altıncı yüzyılın hayırsever Bursalılarından biri olan Pîrî Çelebi, 1550 yılı Ağustos ayında vefat etmişti. Ölümünden önce yaptığı vasiyetinde miras olarak bıraktığı 628.531 akçeden 3.000 altını kervansaray yapımına, 6.000 akçeyi yaptırdığı mescide, 6.000 akçeyi Setbaşı Köprüsü'ne vakfettiğini ayrıca 2.000 akçe de yine Setbaşı Köprüsü'nün tamiri için ayırdığını bildirmişti.

Setbaşı Köprüsü'nün bu tür vakıflara ve yardımlara ihtiyacı vardı. Çünkü sık sık Gökdere'nin taşkınları sebebiyle zarar görüyor, tamire muhtaç bir hale geliyordu. Ne gariptir, eski kayıtlarda bu tahribat Gökdere'nin yatağında ihdas edilen bahçelerin ve dutlukların varlığına bağlanıyor. Mesela 1680-81 yıllarında derenin üst tarafında, dere yatağına bahçeler, dutluklar yapılmış, duvarlar çekilmiş, suyun eski mecrası değiştirilmiş, işte bu sebeplerle köprüyü koruyan set yıkılmış ve köprü harap olmuştu. Sel, ev ve dükkânları da alıp götürmüştü. Bilirkişi raporlarında bütün bunlar belirtilince bahçelerin kaldırılması ve suyun eski mecrasına akıtılması emredilmiş, sadece dükkân ve evlerin önüne set yapılmasına izin verilmişti. Daha sonraları da sellerin köprüye zarar verdiği görülüyor. Mesela Ekim 1847'de sel, köprünün altını oymuş ve iki kâgir ayağı neredeyse bir metre boşta kalmıştı. Köprünün yıkılma tehlikesi altında olduğu görüldüğünden 2.460 kuruş harcanarak tamir edilmişti.

Ne garip değil mi? Dere yataklarının yanlış kullanılması bir problem olarak hâlâ devam ediyor! Hatırladığım kadarıyla 18 Ekim 1989'da şiddetli yağış sonucu Bursa'yı sel basmıştı. Gökdere vadisinde bulunan DSİ lojmanlarından 14 araç sel suları tarafından sürüklenmişti. Bu araçlardan bir kısmı köprü ayaklarına kadar gelmiş, taş ve kum yığınları arasında gömülüp kalmıştı. Aynı gün Dere Sokak'ta (!), oturduğum apartmanın

1 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, II, s.175; III, s.77, 162.

önünden akan sel bizi dehşet içinde bırakmış, arabasını kurtarmaya çalışan bir komşumuz azgın sulara kapılmaktan son anda kurtulmuştu.

Yine eski kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla köprünün özellikle sellerden korunması için bazı tedbirler alındığı anlaşılıyor. Mesela, 1681’de Karaçelebi Vakfı mütevellisi, hâkimden izin alarak, köprünün üst tarafında, dere içine selin önlenmesi için dokuz set yaptırmıştı. Başka bazı işlerle birlikte bu iş için toplam 182.000 akçe harcanmıştı.

Cumhuriyet Dönemi’ne kadar Setbaşı Köprüsü’nün döşemesi ahşaptı. Bu dönemde köprü biraz yükseltildi ve 1920 yılından sonra taş ayaklar üzerine beton tabliye atıldı. Daha sonra köprünün genişletildiğini görüyoruz. Aslında köprünün darlığı on sekizinci yüzyılda da şikâyet konusu olmuştu. 27.10.1738’de mahkeme tarafından Setbaşı Köprüsü’yle ilgili bir bilirkişi heyeti oluşturulmuştu. İçlerinde mimar İbrahim’in de bulunduğu heyet, köprünün tamire ihtiyacı olduğunu belirtmiş, ayrıca *ashâb-ı hayrât*tan Hacı Eyyüb Ağa: “Bu köprüyü ben kendi malımla tamir etmiştim. Lakin baş tarafı dardır. Gelip geçen arabalar zahmet ve meşakkat çekiyorlar. Genişletmeye muhtaçtır. Arotin’in evinin avlusundan 15 zira’ arsası alınıp köprünün dar olan başına ilâve edilmesi faydalı olacaktır,” deyince Arotin’in evinin önündeki aynı büyüklükte boş arsa ile takas edilmiş ve köprü genişletilmişti.²

Bu yüksek kemerli köprü ve çevresi her devirde Bursalılar için önemli olmuştur. Kırk seneye yakın bir süredir Bursa’dayım. Yirmi yıl boyunca hemen her gün bu köprünün üzerinden geçtim. Güneşli, bulutlu, yağmurlu, karlı havalarda buradan Uludağ’ı veya Bursa Ovası’nı seyrettim. Değişik insan manzaralarına şahit oldum. Pek çok intihar olayına şahit olan bu köprüyle ilgili *filanca köprüden atlamış* misali haberler duydum veya okudum. Gariptir bu tür intihar haberleri çok eskilere dayanıyor. Tamı tamına 23.5.1521 tarihinde Boyacı Abdullah oğlu **Şirmerd** de Setbaşı Köprüsü’nden atlamış ve ölmüştü.³ Adından anladığımız kadarıyla Şirmerd, azat edilmiş bir köleydi ve yerleştiği Bursa’da bir meslek edinerek boyacılık yapıyor-

2 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.95-96.

3 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.159.

du. Kim bilir ne büyük sıkıntılara düştü ki, sonunda kendisini bu yüksek köprüden atarak intihar etti.

Yine köprüdeyim ve bu kez kuzeye doğru bakıyor, zaman içinde manzarada ne gibi değişiklikler olduğunu anlamaya çalışıyorum. Köprünün iki başında iki bina var. Selçuk Hatun Mahallesi tarafında olan yapı bir zamanların ünlü Saray Sineması'nın içinde yer aldığı binadır. 1984 yılında yanan ve uzun yıllar yangın izlerini üzerinde taşıyan bina terk edilmiş olarak kaldı. Hatırladığım kadarıyla inşaat ruhsatı konusunda sıkıntılar yaşanmıştı. 2000'li yıllarda tamir edildi ve yeniden kullanıma açıldı. Eski Saray Sineması da Prestij Sineması oldu.

*

Öteden beri Bursa önemli bir sanayi ve ticaret merkezidir. Her halde bu sebeple olmalı ki üretimi, iş ve işçi hayatını ilgilendiren bazı gelişmeler önce Bursa'da yaşanmış. Mesela *dünya tarihinin en eski standartlar belgesi olan Kanunname-i İhtisab-ı Bursa*, Sultan II. Bayezid tarafından yaklaşık 500 yıl önce Bursa halkı ve esnafına ferman buyrulmuş.

Bazı belgelerden öğrendiğimize göre on beş-on yedinci yüzyıllarda Setbaşı Mahallesi'nde *işçi pazarı* kuruluyordu. Özellikle dokuma tezgâhları için işçi arayanlar buraya gelir ve ücrette anlaştıkları kişileri tezgâhlarının başına geçirirdi. Başka işler için de buradan işçi götürüldüğü anlaşılıyor. Ancak belgelerde, bu konuda bazı problemler yaşandığı kayıtlı. Acemi ve ehliyetsiz işçiler meselesi bunlardan biri. Mesela kadı sicillerinde şöyle bir olaya rastlıyoruz: Ekim 1622'de Bursa'daki kadifecilerin bilirkişisi (ehl-i hibre) Süleyman Bey, yiğitbaşısı Süleyman, işçi başısı Osman ve yine kadifecilerden birçok kişi mahkemeye gelmiş ve “*öteden beri kadifecilerin Setbaşı'nda belli bir yeri vardır. Her cumartesi günü işçi taifesi ve tezgâh sahipleri burada toplanırlar. İçlerinden işçi lâzım olanlar bilirkişilerinin yardımıyla işçi alıp götürürler. Bilirkişi, acemi ve eli işe yakışmaz, sanattan anlamaz işçilere görev vermez. İşçilerin kanuna ve aralarındaki sözleşmeye aykırı bir hâlleri görülünce bilirkişi onları cezalandırır. Kadifecilerin işleri böylece düzene sokulmuşken bazı kişiler bilirkişiyi dinlememeye başladılar. Hatta peşin aldıkları ücretin kumaşını dokumadan işi bırakıp başka tezgâha geçtikleri görülüyor. Elleri işe yakışmayan*

bu ehliyetsiz işçiler tezgâh başına geçip bozuk kumaş dokudukları için sanatımız bozuldu” diyerek şikâyetle bulunmuşlardı.⁴ On altıncı yüzyıla ait benzer bir belgede de acemi işçilerin tezgâhlarının kapatılması istenmekte ancak bu kişilerin meslek içi eğitime alınarak, geçim imkânlarından büsbütün mahrum bırakılmamaları padişaha arz edilmektedir.

Bunları hatırlatmamın sebebi köprünün batısından doğusuna yani Setbaşı Mahallesi'ne geçiyor olmam. Kepecioğlu, Bursa Kütüğü'nde zaman zaman “Setbaşı'nda Karaağaç mahallesinde”, “Setbaşı'nda Mehmed Karamanî mahallesinde”, “Setbaşı mahallâtının bulunduğu yerler” gibi ifadeler kullanıyor. Bu ifade tarzı bize, bir zamanlar “Setbaşı” kelimesinin bir mahalle ismi olduğu kadar bir semt ismi olarak da kullanıldığını gösteriyor.

Köprünün doğusunda yani Setbaşı tarafında sağda ünlü Mahfel, solda da Şehir Kütüphanesi bulunuyor. Kütüphane binası 1956-60 yıllarında belediye başkanlığı yapan Reşat Oyal tarafından Neo-klasik tarzda bir sivil mimari örneği olarak yaptırılmış. Bursa'ya geldiğim 1977 yılında bu binanın üst katında öğretmenler lokali vardı. Zemin katta farklı alanlarda faaliyet gösteren esnafa ait dükkânlar bulunuyordu. Doğrusu o dönemde merak edip alt katlara inmemiştim. Yılını tam hatırlayamamakla birlikte 1980'den sonra binanın üst katı Belediye Nikâh Salonu olarak kullanılmaya başlandı. Bursa Büyükşehir Belediyesi, Şehir Kütüphanesi kurmaya karar verince bu bina boşaltıldı, restore edilerek kütüphane olarak düzenlendi ve Eylül 1998'de hizmete açıldı. Beş katlı binada kütüphane ve okuma salonları dışında değişik sanat etkinliklerinin sergilendiği farklı mekânlar da bulunmaktadır. Kütüphane içinde yer alan Bursa Belgeliği, Bursa hakkında araştırma yapacak olanlar bakımından ayrı bir değere sahip. Kütüphane düzenlemesi sırasında binanın doğusundaki eski bir ev restore edilerek, Bursalı Müzikolog Halil Bedii Yönetken Müzik Kütüphanesi adı ile hizmete alındı.

*

---

4 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.16.

Kütüphane ile Setbaşı Cami arasındaki merdivenli yoldan aşağıya indim. Bu yol beni Meydancık'a kadar götürecektir. Burada fazla vakit geçirdiğimi düşünüyorum. İyisi mi yoluma devam edeyim. 80-100 metre aşağıdaki Irgandı Köprüsü davetkâr duruşuyla *bana da uğrayın*, der gibi!

Köprüye yaklaşınca bir süre yolun kenarından köprüyü ve Gökdere Vadi-si'ni seyre daldım. Bu dere boyu ıslah edilmeden önce manzara gerçekten iç karartıyordu. Şimdi öyle mi ya! Dere şırl şırl akıyor. Her iki yakası çimenlerle, çiçeklerle, ağaçlarla süslenmiş. Köprü de öyle, eski harabiyetinden eser kalmamış ve bu ikisi, dere ve köprü, birbirine gerçekten yakışmış.

Bu tek kemerli köprü Dünya Kültür Mirası'nın eşsiz bir parçasıdır. Çünkü dünyada işlevi bakımından kendisine benzeyen sadece dört köprü daha var. Bu köprüye her gelişimde Evliya Çelebi'yi hatırlarım. "Irgandı" adı herkes gibi onun da dikkatini çekmiş olmalı ki Seyahatname'de bu adla ilgili bir hikâye anlatmış. Şöyle diyor Evliya:

"Bursa'nın bir çarşısı da Gökdere'deki Irgandı Köprüsü üzerindedir ki sağlı sollu 200 kadar dükkândır. Hücrelerinin pencereleri, altlarından geçen Gökdere'ye bakar. Bu köprü dükkânlarının üzeri bütün tonoz kemerlerle yapılmış olup kurşunla kaplıdır. Bu köprü'nün iki başında kale kapıları gibi demir kapılar üzerinde mazgal delikleri vardır. Kapılar kapanırsa başka bir yerden girmek mümkün değildir. Köprü'nün bir tarafı boştur. Han gibi misafirhane olup at bağlanır. Anadolu'da, Arabistan'da ve Acemistan'da bir gözlü, meşhur, göğe yükselmiş büyük köprülerin biri de budur.

Türkçede ırgandı, sallandı manasındadır. 1326 yılında Orhan Gazi, Bursa'yı fethetmiştir. O sırada Allah yolunda savaşan gazilerden biri hamama giderken bu köprü yerinde 'çıkayım mı, geleyim mi' diyen bir ses işitir. Gazi hemen kılıç çekip 'çık bakalım, ne yapabilirsin' diyerek sesin geldiği yere bir kılıç vurunca, vurduğu yerden gürleyip büyük bir hazine meydana çıkararak yer ırgalanıp sallanır, sarsılır. Gazi hayrette kalarak şaşırır, iki yanına bakınca ne görse iyi? Derenin içi Kıdafa sikkeli altınlarla dolu. Hemen koşarak Orhan Gazi'ye başından geçenleri anlatır. O da: 'Ne haber ettin? Allah sana kısmet etmiş. Git Bursa'da hayrata sarf et' diye emreder. Gazi, bütün malı evine taşıyarak onda birini devlet hazinesine verdikten sonra kalanı ile büyük bir köprü yaptırır, işte

Irgandı Köprüsü denmesinin sebebi budur. Bursa'nın içinde ve dışında küçük, büyük 48 kadar köprü vardır.”⁵

Irgandı Köprüsü

Evliya Çelebi'nin bu hikâyesini biraz düzeltmemiz gerekiyor. Irgandı Köprüsü, Bursa'da, Uludağ'dan akıp gelen Gökdere üzerinde, Setbaşı Köprüsü'nün kuzeyindedir. On beşinci yüzyılda yaşamış Bursa'nın zengin ipek tacirlerinden biri olan Ali oğlu Hoca Mustafa Muslihiddin Irgandı tarafından Abdullah oğlu Timurtaş'a 1442 yılında yaptırılmıştır. Üzerinde toplam 32 dükkân bulunmaktaydı. Bunlardan kuzeydoğu ucundakilerden biri mescitti.

Mustafa Muslihiddin Irgandı, Habiboğlu mahallesinde oturan Bursalı zengin bir tüccardı. O devirlerde ticaretle uğraşan kişilere “hâce/hoca” deniliyordu. 1497'de Bilecik-Karasu yakınlarında öldürüldü. Miras olarak 827.791 akçe bıraktı. Sakarya üzerine yaptırdığı başka bir köprünün tamiri için 100 bin akçe tahsis etmişti. Başlattığı tamir işi ölümüyle yarım kalınca bu para, vasiyeti gereği mirasından ayrılmış ve tamire harcanmıştı. Mirası,

5 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, Sad. Nihal Atsız, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara, 1991, s.137-138.

karısı Selçuk ile iki oğlu ve bir kızına kaldı. Ayrıca Maksem'de bir evi ve odaları; Yaycılar Pınarı civarında iki, Kızık'ta bir, Kırk Söğüt'te bir olmak üzere dört bahçesi ve Debağlar Çarşısı'nda da bir dükkânı kalmıştı.⁶

İşte bu Bursalı hayırsever adamın yaptırdığı ve Osmanlıların tek arasta köprüsü olarak bilinen bu taş köprü, üzerinde bulunan karşılıklı iki sıra dükkânları ve ahır ile depo olarak kullanılan iç mekânları nedeniyle benzer köprüler arasında özgün bir konuma sahiptir. İtalya'da Floransa'daki Vecchio Köprüsü, Venedik'teki Rialto Köprüsü ve Bulgaristan'da Lovech'teki Osam Köprüsü'nün üzerinde de kapalı ticaret mekânları bulunur. Ancak bu köprülerde yol kotunun altında herhangi bir kullanım alanı yer almaz. Diyarbakır-Batman yolundaki Malabadi Köprüsü'nün içinde ise yolcuların konaklaması için düzenlenen odalar vardır. Burada da köprü üzerinde bir yapı yoktur ve sadece yol geçer. Bu örneklerle karşılaştırıldığında, Irgandı Köprüsü, hem üstünde kapalı ticaret mekânlarını, hem de ana yapısı içinde ahır, depo gibi yerleri barındıran özgün bir örnek olarak karşımıza çıkar.

Gökdere Vadisi'nin iki yamacını kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde birleştiren köprü, tarih boyunca pek çok değişime uğramıştır. On sekizinci yüzyılda selden kısmen yıkılan Irgandı Köprüsü, asıl büyük hasarı 1855 Bursa depreminde gördü. Kurtuluş Savaşı sonrasında, 1922'de, işgal kuvvetleri Bursa'yı terk ederken Irgandı Köprüsü'nü dinamitle yıktılar. 1949'da Kâzım Baykal'ın girişimleriyle dönemin Bursa Valisi Haşim İşcan tarafından dükkânsız bir şekilde betonarme olarak onartıldı. Köprüyü orijinal formuna uygun bir biçimde restore etme çabaları 1988 yılında başladı ve 2004 yılında sonuçlandı.

Bir zamanlar ipek kumaş dokuyan loncanın yönetim merkezi olduğunu ileri sürülen köprünün boyu 62,50 metre, eni 11,40 metre idi. Duvarları kâğır olarak yapılan Irgandı Köprüsü'nün üzerindeki dükkânların çatıları kurşun kaplanmıştı. On yedinci yüzyılda kurşun yerine kiremit döşendi. Araştırmalar, köprünün özgün kotundan 60 cm kadar yükseltildiğini, boyunca güneydoğu tarafında 9,20 metre kısaldığını ve bu yandaki kemerli depo (ahır) giriş kapısının kaldırıldığını göstermektedir.

6 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, II, s.197; III, s.273.

Irgandı Köprüsü

2004 onarımında, üstte ahşap karkas sistemde değişik büyüklüklerde 18 dükkân yapılmış ve bu dükkânlar sedef, ahşap, metal işleme, resim, hat ve musiki gibi çeşitli konularda faaliyet gösteren sanatkârlara kiralanmıştır. Köprü'nün içindeki mekânlardan doğudaki sanat galerisi, batıdaki ise restoran olarak değerlendirilmiştir.⁷

Rahmetle andığımız Bursa sevdalısı Kâzım Baykal hocamız, pek çok eski abide gibi Irgandı Köprüsü'nün de orijinal formuna kavuşturulması için çok uğraştı. Köprü'nün yeniden dirilişini görmek ona nasip olmadı. Bursalılar ara sıra bu köprüye uğrarlarsa, hem bu ata yadigarı eseri yaşatmış hem Rahmetli Hoca'ya karşı vefa borcunu ödemiş olurlar! Bu vefa borcunu kendi hesabıma ödemek için köprüde yürümeye başladım. Karşıya geçince sağdaki masalardan birine oturdum. Gökdere manzarası eşliğinde içtiğim bir bardak çay beni dinlendirdi. Sonra geldiğim yoldan geri döndüm ve Gökdere Bulvarı'ndan aşağıya, Boyacıkuşluğu Köprüsü'ne doğru yürümeye başladım.

7 Ayrıca bkz: Neslihan Türkün Dostoğlu, *Geçmişten Geleceğe Irgandı Köprüsü*, Bursa'nın Tarihi Mahalleleri, Bursa 2011, II, s.194-203.

*

Bedrettin Cami karşısında Boyacıkulluğu Sokak var. Bu sokak Boyacıkulluğu Köprüsü üzerinden geçerek Yeşil ile Kayhan mahallelerini birbirine bağlıyor. Ben köprünün üstüne çıkmayacak yol kenarından bir taraftan onu seyredip diğer taraftan tanıtmaya çalışacağım.

Bu köprü de bir on beş ya da on altıncı yüzyıl eseridir. Kepecioğlu'nun, Boyacıkulu Köprüsü dediği bu tarihî yapıyı Boyacıkulu lâkaplı Hoca Sinan adında Bursalı bir tüccar, 1533'ten önceki bir tarihte yaptırmış. Günümüzde işlevini hâlâ sürdüren iki ayaklı ve tek kemer gözlü köprü, diğerleri gibi sellerin tahribatı sebebiyle pek çok onarım geçirmiş. Köprünün üzerinden geçen Boyacıkulluğu Sokak, sizi Yeşil Cami'ye kadar götürür. Bu sokak, Gökdere Bulvarı açılırken betonarme bir köprü ile bulvarın üzerinden geçirilmiştir. Hayırsever bir kişi olan Hoca Sinan, muhtemelen aynı tarihte, Namazgâh'ta, Mesud Makramevî Cami yakınlarında üstü kurşun kaplıkâgir bir muallimhane (ilkokul) inşa ettirmiş. Bu mektep için bir bekârthane ile bir de fırın vakfetmiş. Oğlu Mevlânâ Fethullah Çelebi imiş. Muallimhane yandığından 1845'te ahşap olarak inşa edilmiş. Ayrıca vakfiyesinde Baba Zakir Mahallesi Mescidi'nde ruhu için *Kur'an* okunmasını şart etmiş.⁸ Fazla söze hacet yok! Hoca Sinan öyle bir hayır eseri yapmış ki beş yüz yıldır Bursalılar onu kullanıyor. Üstelik kimin yaptırdığını bilmeden! Olsun, zaten Hoca Sinan bizim iltifatımıza değil Yüce Yaratan'ın *rızasına* ulaşmak için bu köprüyü ve diğer eserlerini yaptırmıştı. Yine de bizler, onu hayır dualarımızdan mahrum bırakmayalım. Sultan III. Ahmed de İstanbul'da, Topkapı Sarayı önündeki meşhur çeşmesini yaptırdığında bu dua beklentisini, çeşmenin cephesine bizzat kendisinin yazdığı: "*Târihi Sultân Ahmed'in cârî zebân-ı lüleden / Aç Besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du'â*" beytiyle dile getirmişti.

Daha önce de belirttiğim gibi bu köprü iki mahalleyi birbirine bağlıyor. Gökdere Bulvarı açılırken köprüye Yeşil tarafında bir ek yapıldı. Boyacıkulluğu Sokağı bunun üzerinden geçerek karşı tarafa ulaşıyor. Ben şimdi

8 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, s.204; II, s.87, IV, s.103.

bu köprünün altından kuzeye doğru yürüyorum. Yine sağımda yol, solumda Gökdere var. Az aşağıda bulvarın son bulduğu Meydancık kavşağının curcunası görülüyor. Bu kavşak gerçekten çok yoğun trafiği olan bir yer. Pek çok cadde ve sokak buraya açılıyor. Üstüne üstlük Davutkadı tramvayı da buradan geçiyor.

Boyacıkkulluğu Köprüsü

*

Bursa için bir hayat kaynağı olan Gökdere Suyu, bir zamanlar bu vadi boyunca aşağıya doğru sıralanan ve çoğu vakıf olan onlarca değirmen döndürürmüş. Özellikle vakıf değirmenlerin işletilmesi, kiralanması ve tamirleriyle ilgili pek çok kayıt var. Bu değirmenlerin izleri otuz-kırk yıl önce hâlâ sağda solda görülüyordu. Dere ıslahı ve kavşağın yapılması sırasında bütün bunlar yok olup gitti ve hepsi tarih oldu.

Evliya Çelebi, “Evsâf-ı âsiyâb-ı mâ” başlığı altında Bursa değirmenlerini şöyle anlatıyor: “Cümle yüz yetmiş su değirmenidir. Pınarbaşı’ndan aşağı Balıkpazarı’na doğru biri birinden aşağı baştan başa değirmenlerdir ve Balabanck’tan aşağı nice değirmenler vardır ve Irgandı deresinde ve Miskin-

ler tarafında ve tabakhane tarafında ve İç Kale altında ve Hasan Paşa Kapısı tarafında kat-ender-kat değirmenlerdir.”⁹

Sonunda Meydancık Köprüsü'ne geldim. Ahmed Dâî mahallesiyle Meydancık Mahallesi arasındaki bu köprünün bir adı da Geredeli Köprüsü'dür. Meydancık Köprüsü, 1520'den çok önce yaptırılmıştı. Bu köprünün 1520 yılında bir tarafını, bir sene sonra da diğer tarafını sel yıkmıştı. Bu yıkımdan sonra 1504 akçeye tamir edildiği kayıtlı olan bir arşiv belgesinde köprünün görür-gözetir kimsesinin olmadığını belirtmesi, eğer var idiyse vakıflarının dağıldığını, işlemez hale geldiğini gösterir.

Geredeli Köprüsü'nün hemen alt tarafında da Tatarlar Köprüsü vardır. Kim tarafından ne zaman yapıldığı bilinmeyen bu köprü, Tatarlar Mahallesi'yle Atpazarı Mahallesi'ni birbirine bağladığından dolayı bu adı almıştır. Belgeler bu köprünün on beşinci yüzyılda mevcut olduğunu gösteriyor. 1533'te Tatarlar Köprüsü üzerinde bir macuncu dükkânı vardı. Tek gözlü olan Tatarlar Köprüsü moloz taşrandır. Bugün üzerine betondan yeni bir köprü yapılmış olmakla birlikte eski köprünün kemeri bu yeni köprünün altında hâlâ kullanılmaktadır.

Evliya Çelebi'nin *cânib-i şarka mekşûfdur*¹⁰ dediği Tatarlar Kapısı'na adını veren köprüyü onunla çağdaş¹¹ Şeyhülislam Bursalı Esîri Mehmed Efendi, 1679 yılında seksen bin akçe harcayarak yenilemişti. Tatarlar Köprüsü, Bursa için önemliydi çünkü Anadolu'dan gelenler bu yolu aşıp, bu köprüden geçip bu kapıdan girip Bursa'ya kavuşuyordu. Araba, deve ve diğer hayvanlar ile getirilen zahire, kereste, odun, kömür ve her türlü mal ve eşya bu köprüden geçirilerek şehre sokuluyordu. Ne var ki köprü ve çevresinde zamanla ortaya çıkan bazı işgaller sıkıntılara sebep olmuştu. Yolun çoğu yerleri gasp olunarak üzerine yedi dükkân, bir fevkani¹² kahve ve altında bir ahır yapılmış, önlerine de 1,5 m uzunluğunda ikişer direk

9 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s.16.

10 Doğu tarafına açıktır.

11 Esiri Mehmed Efendi (ö. 1681), Evliya Çelebi (ö.1682)

12 Üst kat

dikerek sofalarla yol daraltılmıştı. Sokak başında köprünün karşısındaki bakkal dükkânının üzerinden yola 3,5 m tecavüz edilip bir fevkani oda yapılmıştı. Doğuda, köprünün aşağı tarafı karşısında yola ağaç dikilerek ve duvar yapılarak yol daraltılmıştı. Yolun darlığı yük arabaları ve hayvanlar için izdihama sebep oluyordu. Bundan dolayı yolun genişletilmesi amacıyla bu binaların tamamının yıkılması emredilmiş ve yıkılmıştı.¹³

*

Orhan Gazi, külliyesini yaptıınca etrafını yüksek bir duvarla çevirdi. Buraya Aşağı Kale denildi. Bu kalenin bir kapısı (Taşkapı) Nalbantoğlu'na, diğeri (Demirkapı) Bedesten'e açılıyordu. Koza Han'ın yeri bahçe olarak bırakılmış, hanla hamam arasında da dükkânlar yapılmıştı. Orhan Gazi'yi diğer hayırseverler izledi. Aşağı şehir kısa zamanda Tahtakale'den Setbaşı'na kadar yayıldı.¹⁴

On altı ve on yedinci yüzyıllarda Bursa, Avrupa ile Orta Asya, Hindistan ile Arabistan arasında ticareti yapılan malların el değiştirdiği bir durak ve ipekli sanayinin son derece gelişmiş bir merkezi durumunda idi. Doğudan baharat ve kahve ithal eden Bursa, karşılığında ipek, demir eşya, deri ve kereste ihraç ediyordu. Bu faaliyetler de Bursa ticaretinin şahdamarı olan Bedesten'de ve onun çevresindeki han ve çarşılarda yoğunlaşmıştı. On yedinci yüzyılda kırktan fazla ticaret hanına sahip Bursa'da bütün ticaret grupları ve tacirlerin çok sıkı bir şekilde denetlendiklerini, üretimde standardizasyonun sağlandığını da belirtmek gerekir.¹⁵ İşte bu ticarî yoğunluktur ki, on yedinci yüzyılda Celali İsyancıları sırasında Karayazıcı, Kalenderoğlu, Deli Hasan, Cennetoğlu gibi şakilerin Bursa'nın zengin iş merkezlerini yağmalamaları sonucunu doğurdu. Gerçekten de Bursa, bu isyanlardan payını fazlasıyla almış ve yağmalanmadık yer kalmamıştı. Bu sebeple Tatarlar Köprüsü'nden Şhreküstü'ye kadar; Yeşil, Setbaşı ve

13 *Bursa Şer'îye Sicili*, B 75/276, 16ab; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.169.

14 Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1949, s. 15; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.24-25; Yediyıldız, M. Asım, *Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1988, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.4-6.

15 Bkz. *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A 150/180 176b, A 152/199 34a, 70b, 71a, A 153/201 5b, 10b, 123a, A 154/204. 27b, 82b; Yediyıldız, *a.g.e.*, s.97-98.

diğer mahalleleri, çarşı, pazar ve hanları içine alan bir sur yapıldı. Buraya da Aşağı Kale adı verildi. Zaten Orhan Gazi devrinde yapılan ilk Aşağı Kale zamanla yok olup gitmişti. Şehir büyüyüp bu kalenin fonksiyonu kalmayınca duvarları yıkılmış ve taşları Ulucami gibi eserlerde kullanılmıştı.¹⁶

Irgandı Köprüsü

Evliya Çelebi bu kaleden şöyle söz eder: “Aşağı Kale: Eğri Fatihi III. Sultan Mehmed çağında Karayazıcı, Kalenderoğlu, Deli Hasan, Cennetoğlu adlı Celâlîler’in Bursa üzerine hücumlarını Bursa ileri gelenleri işitip Padişah fermanı ile şehrin üç tarafına burçlu, kuleli, köşeli, dirsekli, her tarafı mazgallı yalın kat bir kale yapmışlardır ama o kadar sağlam değildir... Duvarları o kadar yüksek değildir. Tatarlar Kapısı tarafında hendeği vardır. Başka cihetlerinde yoktur. Hendeğe de ihtiyaç görülmez. Çünkü gayet sulu yer olduğundan düşman gelip duramaz. Yer yer kuleler üzerinde toplar ve mazgalları çoktur.”¹⁷

Diğer şehirlerde olduğu gibi Bursa’da da mahalle kapıları vardı. En meşhur kapılar Hasan Paşa, Filadar ve Tatarlar kapısıydı. Bu kapıların en büyüğü,

16 Bursa Şer’iye Sicilleri, B 130/345 131a; Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., III, s.25 vd.; Yedi yıldız, a.g.e., s.6.

17 Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Bursa, (Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden Seçmeler, Sad. Nihal Atsız, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara, 1991), s.128.

şehre doğudan girişi sağlayan Tatarlar kapısıydı. Buraya top konmuştu ve daimi bekçileri, muhafızları bulunuyordu.¹⁸

Başka bir köprünün altında kalsa da, Tatarlar Köprüsü'nün kemeri duruyor. Ben de şu anda o kemerin üstündeyim. Tatarlar Kapısı ise kitaplarda ve belgelerde varlığını sürdürüyor. Bu kapı bir zamanlar Bursa'yı ve Bursalıları eşkiyadan korumuştur. Ne yazık ki Bursalılar onu ve benzerlerini koruyamadılar!

Hâlâ Bursa'da *görür gözetir kimsesi kalmayan* tarihi eserlerimiz var! Acaba bir gün bunların da görüp gözetilenleri olacak mı? “Bunlar atalarımızın bize mirasıdır”, diyenler çıkacak mı?

Kim bilir?

Mayıs 2013, Bursa

---

18 Kâmil Kepecioglu, a.g.e., II, 50, 155.

XIII. BÖLÜM

Yıldırım Semti

XIII. BÖLÜM

Yıldırım Senti

*İdemez def sakınmakla kazayı kimse
Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek*

Bursa gezilerine ara vereli yıllar oldu. Dostlarımın ısrarı, sonunda beni yeniden yollara düşürdü. Niyetim bu gezide Yıldırım'ın huzuruna çıkmak! Nedenini bilmiyorum ama içimden Yeşil'den Meydancık'a inmek, oradan Zâde Caddesi'ni takip ederek Çukur Mahalle'ye ulaşmak ve Yıldırım'a çıkmak geçiyor. Öyle de yapacağım! Aslında bu seyahatin daha kestirme yolları olmakla birlikte ben inadına yolumu uzatacağım. Şunu çok iyi biliyorum, yol uzadıkça sadece mekânda değil zamanda yolculuğumuz da hem uzayacak hem derinleşecek. Bakalım bu zaman ve mekân derinliği bizi nerelere sürükleyecek!

Mayıs ayının son günlerini yaşıyoruz, artık yaz geldi sayılır. Bugün cumartesi ve hedefim Yıldırım! Şehreküstü tren istasyonunda 35 numaralı belediye otobüsüne bindikten on beş dakika sonra Yeşil'deyim. Vakit kaybetmeden Yeşil Cami'nin batısındaki 13. Yeşil Sokak'tan aşağıya, Meydancık'a indim. Ne var ki artık burası "Meydancık" değil, kocaman bir meydan! Nerdeyse otuz altı yıldır gelip geçtiğim bu yerlerin ne kadar büyük bir değişikliğe uğradığını şaşkınlıkla izliyorum!

Eskiden Yeşil'den inen yol Gerdeli/Meydancık Köprüsü hizasında sağa kıvrılır ve Meydancık Cami önünden geçerek İncirli Caddesi adıyla doğuya, Davut Kadı istikametine devam ederdi. İncirli Caddesi başlangıcında kıvrılarak sola ayrılan yol ise hem Tatarlar Köprüsü'ne çıkar, hem de Kurtuluş Caddesi'ne bağlanırdı. Yolların bu ayrılma noktasında da küçük bir meydan vardı. Yeşil'den inen diğer sokaklar da bu meydana açılırdı ki bu sokakların birinde Çelebi Mehmed'in annesi Devlet Hatun'un türbesi bulunmaktadır. Bu sokak örgüsü günümüzde de pek değişmemiştir. Yalnız Meydancık Cami karşısındaki eski ahşap evler tamamen yıkılmış, hatta caminin bir sokak ötesinden akıp giden Gökdere'nin karşısında yer alan Kamberler Mahallesi tamamen temizlenerek burada çok geniş bir park elde edilmiştir. İşte bu çalışmalar sırasında kuzey ve güney sınırlarını Tatarlar ve Meydancık köprülerinin oluşturduğu, Gökdere'nin üzerine yerleştirilmiş büyük bir kavşak yapılmıştır. Setbaşı'ndan aşağıya inen Gökdere Bulvarı güneyden, Yeni Cumhuriyet Caddesi de kuzeyden buraya kadar uzanıyor ve kavşağa bağlanıyor. Aslında bu döner kavşağa açılan başka caddeler ve yollar da var! Alancık Caddesi, İncirli Caddesi, Zâde Caddesi ve Kurtuluş Caddesi bunlar arasında yer alıyor.

İşte bu kavşağa inince sağa dönüp İncirli Caddesi'ne doğru yürüdüm. Meydancık Cami önüne gelince bir süre buradaki banklardan birine oturup biraz çevreyi seyretmek bana daha cazip geldi. Meydan düzenlenince Meydancık Cami bir setin üstünde kalmış. Banka oturunca çevreyi daha iyi görmeye başladım. Gerçekten de otuz yıl hatta on yıl öncesine göre çevre ne kadar farklılaşmış! Bir zamanlar bu caminin önünde küçük bir meydan vardı. Her taraf iki katlı ahşap evlerle doluydu. Tatarlar Köprüsü eski haliyle Bursalıların hizmetindeydi. Köprü'nün altından akan Gökdere üzerinde yapılan değirmenlerin izleri hâlâ seçilebiliyordu. Sokaklar تنها, hayat çok sakindi. Şimdi öyle mi ya! Arabalar karıncalar gibi birbirlerini kovalayıp duruyor. Meydancık kavşağı dolu ve canlı! Hayat hızlı ve sıkıntılı! Derken önümden Davutkadı istikametine bir tramvay geçti. İçimden, *işte değişikliklerin biri daha*, dedim. Kavşağın belli yerlerinden fotoğraf almak istiyorum ama yol beni korkutuyor.

*

Bursa, Anadolu'nun sıradan bir şehri değildir. Bursa'da son yedi yüz yıllık tarihimiz bakımından çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Buna mimarimiz de dâhildir. Osmanlı mimarisinin ilk dönemine “Bursa Mimarisi” denilir. Özellikle cami mimarisi bakımından bir anlam ifade eden bu tanımlama bir süredir önünde oturduğum Meydancık Cami için de geçerlidir.

Yıldırım Cami

On dördüncü yüzyıl başından on beşinci yüzyıl sonuna kadar devam eden Bursa Mimarisi döneminde iki tip cami, dini mimarimize damgasını vurmuştur; “Ters T tipi” veya “Zaviyeli” camiler ile “Kalkan Duvarlı” camiler.

Kalkan duvarlı camiler henüz yüksek binaların boy göstermediği devirlerde selatin camilerin yanı başında Bursa panoramasını süsleyen yapılarıdır. Ne yazık ki apartmanların arasında çoğu görünmez oldu, bir kısmı da yıkılıp gitti. Meydancık cami bu iki talihsizliğe de uğramayan kalkan duvarlı camilerimizden biridir. Varlığını günümüze kadar sürdürdüğü gibi önünün bir meydan olarak açılması birden onu görünür kılmıştır. Üç grupta toplanan bu tür camilerin plân şeması hep aynıdır. Caminin ana mekânını duvarlara bindirilen tek bir kubbe örter. Kubbeye üçgenlerle/bademlerle geçiş yapılır.

Hepsinin zarif mihrapları vardır. Hem süs, hem de duvara geçişi sağlayan mihrap nişi mukarnasları önemli mimari elemanlar olarak dikkat çeker. Cami girişinde mutlaka bir son cemaat yeri bulunur. Genellikle üç bölümlü olan son cemaat yerinin üstü tonoz veya küçük kubbelerle kapatılır. Kubbe ve tonozun birlikte kullanıldığı da görülür. Önden bakıldığında cephe duvarı bu kubbeleri kapatacak kadar yüksek tutulmuştur. Bu sebeple bu tip camiler “Kalkan Duvarlı Camiler” diye adlandırılır. Meydancık Cami işte bu tipin güzel bir örneğidir.

Meydancık Cami, Alancık Sokak'ta bulunuyor. Meydancık ve Alancık, belli ki sokağa isim aranırken “meydancık” kelimesinin Türkçesi seçilerek iş bitirilmiş. 10,75x7 m boyutlarında dikdörtgen bir yapı olan caminin duvarları üç sıra tuğla bir sıra taştan örülmüş. Duvar örgüleri arasına dikey tuğlalar da yerleştirilmiş. Camiye üç bölümlü son cemaat yerinin diğerlerine göre dar ve yüksek tutulan orta bölmesinden giriliyor. 3,75 m derinliğindeki revak tonozla örtülmüş. Revakın sağ ve sol mekânları girişe göre daha geniş tutulmuş. Cami harimi/asıl ibadet yeri, 7x7 m boyutlarında olup kare plânlıdır. Bu ana mekân, sekizgen ve yüksek bir kasnağa oturan bir kubbe ile kapatmıştır. Kubbeye geçiş pantantiflerle sağlanmıştır.¹ Minber ve mihrap sadedir. Meydancık Cami, Süle Mehmed Paşa tarafından 1497'de yaptırılmıştır. Zaman içinde birçok kez onarımdan geçen caminin son tamiri 1968 yılında yapılmıştır. Kuzeybatı köşesinde yer alan silindirik gövdeli ve tek şerefeli tuğla minaresi 1913 yılında yenilenmiştir.

Süle Mehmed Paşa, “Kazzazoğlu” diye tanınırdı. “Kazzaz”, ipekçi, ipek taciri demektir. Hakkında fazla bir şey bilinmeyen Mehmed Paşa'nın hayır sahibi bir kişi olduğu yaptırdığı eserlerinden ve hizmetlerinden anlaşılıyor. Meydancık Cami dışında Pabuççular Çarşısı'nda ve Tomrukönü'nde birer cami, Kara Şeyh Mahallesi'nde bir medrese, Meydancık Mahallesi'nde bir ahşap mektep, birçok çeşme ve Meydancık Köprüsü'nden geçen Pınarbaşı suyu oluklarını da o yaptırmıştı. Kurduğu zengin vakıflarla yaptırdığı eserlerin yaşamasını sağlamıştı. Türbesi Pınarbaşı'nda olan Kazzazoğlu,

1 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Murad Devri*, İstanbul, 1972, II, s.352.

Bursa'ya ve Bursalılara hizmet kervanında yer almış hayırsever bir kişiydi.² Bize düşen görev, hâlâ eserinden yararlandığımız bu hayırsever zata dua etmek ve rahmet dilemek olmalı!

Meydancık Cami'nin karşısında küçük bir park var. Oraya doğru yürüdüm. Artık üzerinde tramvayın çalıştığı İncirli Caddesi'ni geçtim. Meydancık kavşağının doğusunda, yolların kesişmesine bağlı olarak üçgen bir alan oluşmuş. Bu alana üçlü timsah heykelleri konulmuş. Bize de 'yaşasın Bursaspor' demek düşünüyor. Bu küçük parkı doğusundan kuşatan Adıgüzel Sokak'ı geçince Zâde Caddesi'ne gelmiş oldum. Buraya gelmişken az ötede duran Tatarlar Köprüsü'ne uğramamak olmaz. Bu köprü ve çevresi eski Bursa için gerçekten önemli idi. Şimdi şöyle bir uğrayalım, hikâyesini başka bir geziye bırakalım.

*

Tatarlar Köprüsü'nün hemen yanından Yıldırım'a doğru giden iki cadde var, Kurtuluş ve Zâde caddeleri. Her iki yol da sizi Yıldırım'a kadar götürür. Ben bugün Zâde Caddesi'ni tercih edeceğim.

Tatarlar Cami

2 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, III, s.75, 334.

Bir üçgenin iki kenarı gibi bir noktadan başlayan ve giderek birbirinde uzaklaşan bu iki caddeden sağda olanı, Zâde Caddesi'dir. Onun da sağında tarihî İncirli Caddesi yer alıyor. İncirli Caddesi, hiç olmazsa Yediserviler kavşağına kadar, ayrı bir gezi güzergâhı olarak bizleri bekliyor. Kurtuluş Caddesi'nin cetvelden çıkmış görüntüsü, onun yeni bir cadde olduğunu adeta haykırıyor. Her ne ise, biz yolumuza devam edelim. Zâde Caddesi, Tatarlar Mahallesi'ni ikiye ayırarak Zâde Mahallesi'ne doğru uzanıyor.

Tatarlar Mahallesi Bursa'nın eski bir mahallesidir. Tatarhoca Mahallesi olarak da bilinir. Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterlerine göre mahallenin hane sayısı 1487 yılında 47, 1521 yılında 41, 1573 yılında 39'dur.³ Bu rakamlar mahallenin giderek küçüldüğünü göstermektedir. Bu küçülmenin sebebi belki de salgınlar idi. Bize bunu düşündüren bilgi ve belgelere sahip bulunuyoruz. Vaktiyle Bursa'da bozahaneler çok yaygındı. 1482'de altı büyük bozahane vardı. Bunlar miri bozahanelerdi ve kira ile şahıslara veriliyordu. 29.8.1492 tarihli bir belgeye göre Balıkpazarı, Setbaşı, Gallepazarı, Tahtakale, Atpazarı, Odalar, Tatarlar, Kayabaşı ve Yeni bozahaneleri o tarihte günde 15-85 akçe arasında kiraya verilmişti. Ancak belirtilen tarihte beylik bozahaneleri icara tutan bozacılar mahkemeye gelip, "*Bursa'da taun olduğundan bozahaneler işlemez oldu, ziyân ettik*" diye şikâyet etmiş ve bir evvelki geliri ile şimdiki geliri arasındaki farkın görülmesi için kadı tarafından kâtip ve emin gönderilmişti. Bozahanelerin zarar ettikleri ortaya çıkınca, bozahaneler emini bunların kiralarından bir miktar indirmişti. Kirası indirilen bozacılardan biri de Tatarlar Bozahanesi müsteciri Uzun Murad idi. Taun/veba salgınları daha sonraki yıllarda da görülmüş ve Bursa'da önemli bir nüfus zayıfına sebep olmuştu. Kepecioğlu, "Taun Hastalığı" maddesinde vebanın bazı seneler salgınlar şeklinde Bursa'da ortaya çıktığını söyler. 1429'daki büyük veba salgınında Emir Sultan ile daha birçok tanınmış kişinin bu hastalıktan vefat ettiklerini, 1492'de başlayan salgının bir sene on bir ay sürdüğünü, 1504 senesinin Mayıs ayında başlayan salgında her gün 10-15 kişi öldüğünü ve 1505 senesi Ocak ayına kadar devam ettiğini

3 Ö.Lütfi Barkan-Enver Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara, 1988, s.1.

anlatır. 1551 ve 1761 salgınları da pek çok kişinin ölümüne sebep olmuştur.⁴ Tatarlar Mahallesi 1487 yılı tahrir defterinde yer aldığına göre bu tarihten daha önce kurulmuş olmalıdır. Bir rivayete göre mahalleye yerleştirilen Tatarlar, 1402 Ankara Savaşı sonrasında Bursa'ya gelen ve burada kalan Tatarlardır. Ancak Bursa'ya asıl Tatar göçünün on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra yaşandığını unutmamalıyız. Kuşkusuz Bursa'ya gelen Tatarlar sürekli aynı mahalleye yerleşmediler. 1924 yılında nüfusu azaldığından, Tatarlar Mahallesi, Çukur Mahalle ve Zâde Mahallesi ile birleştirilip tek muhtarlık oldu.

Yeşil Cami ve Türbe'nin görüntülediği eski bir fotoğraf var. Günümüze göre ne kadar tenha ve farklı bir mahalle! Her ne ise, biz yolumuza devam edelim. Caddede 50-100 metre gidince sağda Tatarlar Cami sizi karşılar.

Giriş kapısı üzerindeki kitabeye bakılırsa bu cami 1839 yılında yapılmış. Kırmızı kiremit çatılı olan camiye son cemaat yerinden giriliyor. Cami hari-mine giriş kapısının sağ ve solunda yer alan mahfillerin üzerine cemaatin ancak bir saf olabilecekleri dar bir fevkanî kat (üst kat) eklenmiş. Yeni ve çini bir mihrabı var. Minberi ahşaptan yapılmış. Kubbesi yok, düz asma tavanla kapatılmış. Duvarlarda tek sıra pencereleri bulunuyor. Girişte sağ köşede küçük bir minare yer alıyor.

Zâde Caddesi'nde yoluma devam ediyorum. Bu yoldan pek çok kere geçmişliğim var. Çoğu ahşap tek veya iki katlı evlerin çevrelediği o eski sokak daha sıcak daha munis daha insana yakındı. O evlerden geriye çok az şey kalmış. Beş katlı beton binalar sokakları da o sokaklarda yürüyenleri de adeta eziyor. Her ne ise! İleride Zâde Cami görülüyor. Cami, Eski Sokak ile caddenin birleştiği köşede yer alıyor. Mahalle de Zâde Mahallesi adını taşıyor.

Zâde Mahallesi de Bursa'nın eski mahallelerinden biridir. Mahallenin adı bazı kaynaklarda *Kara Zâde* olarak geçiyor. Mahalleye ve mahalle camine adını Zâde Mehmed Efendi'nin verdiği anlaşılıyor.

Zâde Cami'ne gelince; bu cami, 1601'de Zâde Mehmed Efendi tarafından yaptırılmış. 1634, 1860 ve 1906 yıllarında onarımdan geçmiş. 8,10 x 13,60

4 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.170.

m ölçüsünde dikdörtgen planlı bir yapı olan ve yığma taş ve tuğladan inşa edilen cami ahşap tavanlı ve kiremit çatılıdır. Mihrap ve minaresi dışında cami bütünü ile değişmiş. Minare, tek şerefeli ve basık külahlıdır.

On yedinci yüzyılda asıl adı Mehmed olan Sofyalı Vahid Çelebi adında biri yaşamış. İstanbul'da büyümüş olan Vahid Çelebi çok güzel konuşan, iyi bir hatipmiş. Bursa'ya gelmiş ve Maksem Cami'ne imam, Zâde Cami'ne hatip, Bursa Mahkemesi'ne de kâtip olmuş. Aynı zamanda çok iyi bir hattat ve şair de olan Vahid Çelebi, "Resmî" mahlasını kullanmış. 1683'te ölmüş ve Pınarbaşı Mezarlığı'na gömülmüş.⁵

Yıldırım'ın vezirlerinden Ferhad Ağa da Zâde Camicivarında bir medrese yaptırmıştı. Buna, Ferhadiye Medresesi veya Karagüllü Medresesi de derlerdi. Bugün ondan da bir eser kalmadı.⁶

Zâde Cami, Eski Sokak'a açılıyor. Ben de avludan çıkar çıkmaz sağa döndüm ve Yıldırım'a doğru yoluma devam ettim. Eski Sokak büyük bir yay çizerek beni Beyazıt Caddesi'ne ulaştırdı. Beyazıt Caddesi yeni açılan yollardan biridir. Caddenin karşısına geçtim. Burası Çukur Sokak! İşte tam burası bir zamanların, Çukur Mahallesi idi. Bu yol Yıldırım'a doğru devam ediyor. Yolun sağ köşesinde yeni tamir edildiği belli olan bir bina var: Çukur Mescit. Mescit mi mahalleye, mahalle mi mescide adını verdi, doğrusu bilmiyorum. Yakın zamana kadar bu bina harabe halinde idi. Bursa'ya ilk geldiğim yıllarda bu ve benzeri harap binaların yanından geçerken içimden, *acaba bir zamanlar burası neydi?* diye geçirirdim. Sonradan öğrendim ki kimisi mescit, kimisi medrese ve mektep, kimisi tekke imiş. Bu kaderi paylaşan Çukur Mescit de çatısı çökmüş, kimliğini kaybetmiş, çevresi mezbeleğe dönmüş bir bina idi.

Aslında Bursa'da iki Çukur Mahalle vardı. Biri Tahtakale'nin üst tarafında, Başçıbrahim Mahallesi ile Alipaşa Mahallesi arasındaydı. Burada mahalleye adını veren bir cami de vardı ki hâlâ var. Bu camiyi, Sultan II. Murad zamanında *Kademerî* adıyla tanınan Ahi Kadem yaptırmıştı. Bundan

5 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.205.

6 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, II, s.84; IV, s.107.

dolayı mahalleye Kademeri Mahallesi, camiye Kademeri Cami de deniliyordu. Cami, dönemin tek kubbeli Bursa camileri gibi inşa edilmişti. Aynı mahallede oturan Hoca Taceddin, 1498 yılında vefat etti. Vefatından önce bir mescit inşası için 100 bin, mektep inşası için 50 bin, kervansaray için 50 bin akçe vakfetti. Mescit yapmak üzere yer aranırken Çukur Mahallesi halkı, kendi mescitlerinin çökük ve harap olduğunu, vakıfları bulunmadığını söylediler ve vasiyet edilen bu mescit parası ile Çukur/Kademeri Mescidi'nin yenilenmesini istediler. Böylece bu cami 1498'de yenilenmiş oldu.⁷

Çukur Mescit

Yanı başında durduğum bu mescit Bursa'nın ikinci "Çukur Mescit"idir. Şu anda tamir edilmiş halini gördüğümüz bu mescidin 1983 yılındaki durumu bir eserde şöyle anlatılıyor: "Çukur Mahalle Mescidi: Yıldırım Semtinde, Çukur Mahalle Okul Sokak No. 20'de bulunan mescit on beşinci yüzyılın II. yarısında Ahmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Bugün dokuma fabrikası olarak kullanılmaktadır. Zaman zaman yapılan onarımlarla dış görünüşü bozulmuş bulunan

7 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.161.

yapı harim ve son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Harimin iç ölçüleri 7,60X7,50 metre ebadındadır. Yaklaşık olarak 0,80 metre kalınlığındaki beden duvarları moloz taştan inşa edilmiş, üzeri çatı ile örtülmüştür. Ana duvarlar bugün içte ve dışta badanalıdır. Esasta harim kısmını altı adet pencere aydınlatmakta iken bugün batı duvarına bitişik yapılan bina nedeniyle pencerenin biri kapatılmıştır. Pencereleer yuvarlak alınlıklı, demir parmaklıklılıdır. Son cemaat mahallinin ahşap sütun ve sütun başlıkları orijinaldir. Bunlar yedi adet ahşap Bursa tipi kemeri taşımakta iken, günümüzde araları ahşap kerpiç dolgu ile doldurulmuştur.”⁸

Çukur Mescit artık bu halde değil. Onarıldı ve ibadete açıldı. Üzeri kiremitli bir çatı ile örtülmüş. Duvarlara bindirilmiş olan çatı son cemaat yerinde ahşap sütunlarla taşınıyor. Yukarıdaki tanımlamaya bakılırsa son cemaat yeri de aslına uygun yapılmış. Tek eksigi minaresi! Minaresi olmayan bir bina, kubbesi de yoksa maalesef uzaktan cami olarak algılanamıyor!

Mescidin giriş kapısının üstünde eski harflerle “Çukur Mescidi” yazısı yer alıyor.

Önünde küçük bir meydan ve bir çınar var. Her tarafa araba park edilmiş. Görüntü hoş değil. Çevrenin biraz daha düzenli bir hale getirilmesi gerekiyor. O zaman cami nezih bir ortama kavuşmuş olacak.

Sokak’tan Yıldırım’a doğru yürüyünce sağa ayrılan ilk yol Barutluk Caddesi, ikinci yol da Uzun Sokak’tır. Ben Uzun Sokak’a döndüm. Bir süre yürüdükten sonra sola ayrılan yola girdim. Bu yolun beni Yıldırım Külliyesi’ne ulaştıracığı ileride görülen ağaçlardan anlaşılıyor. Zaten otuz kırk metre sonra, sağda Yıldırım Hamamı beni karşıladı.

On dördüncü yüzyıl eseri olan Yıldırım Hamamı, Yıldırım Beyazıt Cami’nin batısında, eğilimli bir arazide cami, medrese ve imaret ile birlikte 1399’da yapılmıştır. Yapımında moloz taş kullanılmış. Klasik hamamlarımız tarzında soğukluk, ılıklik ve sıcaklık bölümlerinden oluşuyor. Hamamın soyunmalık bölümü 8,30 x 8,30 m ölçüsünde kare planlı olup üzeri pandantifli bir kubbe ile örtülmüş. Bu bölümün sağındaki bir kapıdan ılıkliğa geçiliyor. ılıklik da kare planlı olup üzeri 4,30 m ölçüsünde küçük bir kubbe ile örtülüdür.

8 Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Ankara 1983, III, s.47.

Sıcaklık bölümünde bir eyvan ile iki adet halvet odası yer alıyor. Pek çok kere tamir edilen hamam, günümüzde de işlevini sürdürüyor.⁹

Şimdi biraz, Yıldırım Külliyesi'nden söz edelim:

*

Yıldırım Külliyesi, Bursa'nın doğusunda bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Külliye'nin yapıldığı alan aslında Orhan Vakfı'na aitti¹⁰ ve Şüşterî Bahçesi adını taşıyordu. Yıldırım, bu bahçeyi istibdâl¹¹ yoluyla Ortakızık Köyü ile değiştirmiş ve bu köy Orhan Vakfı'na intikal etmiştir. Böylece Yıldırım, Şüşterî Bahçesi'ne külliyesini inşa etme imkânına kavuşmuştur. Külliye'nin inşa edildiği tarihte bu semt Bursa'nın dışında, boş bir arazi idi. Henüz iskân alanı hâline gelmemiştir.

Yıldırım'ın, Bursa'nın doğusunda, böyle boş bir arazi seçmesinin bazı sebepleri olmalıdır. Bunlardan biri, şehri doğuya doğru büyütmek isteği olabilir. Babası I. Murad da külliyesi için Çekirge semtini uygun bulmuştu.

Külliye'nin şehrin dışında yapılması bu yapı topluluğunun güvenliği-gündeme getirmiş olmalı ki çevresi bir sur ile kuşatılmıştı. Kuşatma duvarında açılan iki kapıdan külliye'ye giriliyordu. Kapılardan biri bugün artık mevcut değil, diğerini biraz sonra göreceğiz.

Yıldırım Külliyesi bünyesinde cami, türbe, medrese, imaret, hamam ve darüşşifa/hastane yapıları yer alıyordu. Darüşşifa, külliye'yi kuşatan duvarın dışında, yaklaşık 250 m doğusunda yapılmış. Cami 1390-95 yılları arasında; türbe 1406 yılında; medrese, imaret ve hamam 1399 yılında ve darüşşifa da 1390-94 yılları arasında inşa edilmiş. Bu bina topluluğundan sadece imaret yapısı günümüze ulaşamadı. Kuşatma duvarının da bir kapısı ayakta duruyor.¹²

9 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.335.

10 Geniş bilgi için bkz.; E. Hakkı Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâme", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, VIII, s.37-46; Osman Şevki Uludağ, *Beşbuşuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Sad. İ. Uzel, Ankara, 1991, s.88.

11 Değiştirmek; bir şey verip yerine başka bir şey almak; Vakıf bir malı, daha hayırlı ve faydalı olan bir şey ile değiştirmek.

12 Osman Şevki Uludağ, vakfiye tarihi olan "Evâsıt-ı Ramazan 802" (15 Mayıs 1400) tarihini darüşşifanın kuruluş yılı olarak kabul eder (Uludağ, *Türk Tababet Tarihi*, s.87). Ancak, vakfiyelerin eserlerin yapımından sonra düzenlenebileceği düşünülürse darüşşifanın 1400'den önce yapılmış olması ihtimali ortaya çıkar.

Yıldırım Külliyesi

Bu toplu bilgidenden sonra yolumuza devam edelim. Şu anda hamam dışarıda kalmak üzere medrese, cami ve türbeyi çepeçevre bir yol kuşatıyor. Kurtuluş Caddesi'nden yukarıya doğru çıkan ve bu üç yapının batı, güney ve doğusunu çevreleyen Yıldırım Caddesi, külliyenin kuzey-doğusuna düşen ana kapıya ulaşıyor. Bu kapıdan batıya doğru uzanan ve Yıldırım Caddesi ile birleşen yol ise Cümlekapı Caddesi adını taşıyor. Bu iki yolun birleştiği yerde üçgen bir alan oluşmuş. Burada 1950 yılında yapılmış mermer bir çeşme var. Dikdörtgen bir yapısı olan çeşmenin geniş kenarlarına Bursa kemeri içine derin birer niş yapılmış ve musluk takılmış. Kemerin üstünde, Yıldırım Çeşmesi 1950 yazısı yer alıyor.

Ben önce Yıldırım Han'ın huzuruna çıkacağım. O niyetle buralara gelmiştim. Çeşmeyi soluma alarak cami ile medrese arasındaki yola, Amaç Sokak'a girdim. Garip değil mi, Yıldırım Külliyesi içinde bir sokağa isim aranıyor ve sonunda bulunan sokak adı bu; amaç! Hangi amaçla acaba bu ad konuldu? Yıldırım, ailesi, çevresi, hizmetleri vs hiç mi düşünülmüdü? Bu tarihî atmosfere uygun bir isim mi bulunamadı? Anlamak zor vesselam!

Yıldırım Türbesi, medresesinin doğusunda yer alıyor. Basık kemerli giriş kapısının üzerinde yer alan Arapça kitabede şöyle deniliyor: “*Bu bahçe (türbe) said, merhum, mağfur Sultan Murad oğlu Sultan Bayezid Han’a aittir. Onu büyük padişah, Arap ve Acem meliklerinin efendisi Bayezid oğlu Süleyman Han yaptırdı. Allah mülkünü ebedi kılsın Muharrem 809. Bu mübarek imaretin yapılması, zaif kul Hüseyin oğlu Ali’nin eli ile tamamlandı. Allah ikisini de affetsin. Rabiul’âhır 809 senesi.*” Kitabe bize türbeyi Yıldırım’ın oğlu Süleyman Çelebi’nin 1406 yılında yaptırdığını ve mimarının Ali b. Hüseyin olduğunu gösteriyor. Türbe, üç küçük kubbenin örttüğü revaklı bir girişe sahip. Revak kemerleri köşeleri kare ayaklara ve iki yuvarlak sütuna oturuyor. Osmanlı döneminin ilk revaklı türbesiymiş. Türbede Yıldırım’dan başka oğulları İsa Çelebi, Musa Çelebi ile eşinin ve kim oldukları bilinmeyen iki kadının sandukaları yer alıyor. Tek kubbeli türbe 10,5 m ölçülerinde kare planlı bir yapı. Kubbe sekizgen bir kasnağa oturuyor. Yuvarlak bir mihrabı var. Pek çok defalar tamir edilmiş.¹³

Türbeye girdim, Fatıha’mı okudum ve bir köşeye çekildikten sonra o büyük sultanı ve yaptıklarını düşünmeye başladım. Nurettin Topçu’nun, “*Bursa’nın, sanki ebedi sükûn içinde, yaradılışın ilk günündeki hayâlini muhafaza eden ve beni her adımda o ilk yaradılış gününün anlatılmaz sevinciyle yıkayan havasını incitmekten korka korka Ulucami’nin tâ yanına yürüdüm*,” diye başlayan ve “*Başımı arzdan yukarı kaldırdığım zaman, ayakları ucunda mihlandığım secdenin huzurunda, bütün Bursa ve bütün ovada el bağlayıp duran safların dönmeden, dağılmadan, bozulmadan gerilere doğru ağır ağır süzülüp çekilmede olduğunu gördüm. Tekbir sesleri etraftaki tepelere sinerken, altı yüz yıllık secdeden aldığım emri yarının gazilerine ulaştırmak için sabırsızlanıyordum*” cümleleriyle biten 1952 yılında kaleme aldığı meşhur Yıldırım’ın Huzurunda başlıklı yazısını hatırladım. Galiba şu anda, Yıldırım kimdi? diye sormak ve bazı bilgiler aktarmak gerekiyor. Ama şu kadarını söyleyeyim; Yıldırım’ı bana sevdiren çocukluk yıllarımda okuduğum Feridun Fazıl Tülbentçi’nin *Sultan Yıldırım Bayezid* adlı tarihî romanı olmuştu.

13 Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.300-301.

Yıldırım Camii içi

Yıldırım'ın türbesi ziyaret edildiği gibi hakaretlere de uğramıştır. 1413'te Karamanoğlu Mehmed Bey Bursa'yı kuşattı ve kalenin dışında kalan mahalleleri yaktı. Bir rivayete göre bu sırada Yıldırım'a düşmanlığından dolayı mezarını tahrip etmişti.¹⁴ Osmanlı padişahları zaman zaman Bursa'ya gelir ve dedelerinin mezarlarını ziyaret ederlerdi. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Bursa'yı anlatırken, *Ziyaretgâh-ı Yıldırım Bayezid Hân aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrânbaşığ*ı altında diyor ki: "Dördüncü Murad Han, Yıldırım'ın nurlu kabrine varıp onu ziyaret ettiğinde, 'Böyle padişah gibi ne yatıp duruyorsun. Timur'a yenilerek Osmanoğullarının onurunu ayaklar altına aldın' diyerek sandukasına ayağıyla vurunca, 'Bre meded, ayağım' diye feryat etti ve işte o günden sonra nigrîs¹⁵ hastalığına yakalandı. Ölüm sebebi de o hastalık oldu."¹⁶

Evliya'nın yalancısıyım. Dördüncü Murad, büyük dedesine karşı böyle bir edepsizlik yaptı mı, doğrusu bilemiyorum. Ama keşke dedesini ziyaret ederken Evliya Çelebi'nin dediği gibi deseydi:

14 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972, I, s.350.

15 Ayak parmaklarında, topuklarda ve mafsallarda meydana gelen ağrılı hastalık, gut hastalığı

16 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s.27-28.

“İdemez def sakınmakla kazayı kimse,
Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek.”

Her ne ise, şimdi tarihçilerimizin kaleminden özet olarak büyük Sultan'ı tanıyalım:

“Bayezid, 1354'te doğdu. I. Murad'ın büyük oğlu olup annesi Gülçiçek Hatun'dur. 1381 yılı dolaylarında Germiyanoğlu Süleyman Çelebi'nin kızı Sultan Hatun ile evlendi ve hanımının çeyizi olarak Osmanlılara bırakılan topraklara sancak beyi tayin edildi. Bayezid, 1386'da babasının Karamanoğlu Alâeddin Bey'e karşı giriştiği sefere katılmış ve Frenk Yazısı Savaşı'nda gösterdiği cesaret ve atılganlık dolayısıyla **Yıldırım** lakabını almıştı. Haziran 1389'da Türklerin Rumeli'deki geleceğini tayin eden I. Kosova Savaşı'nın kazanılmasında da önemli rol oynadı.

I. Murad'ın ölümünden sonra vasiyeti gereği tahta çıkarılan Yıldırım Bayezid hemen Bursa'ya döndü. Çünkü Sultan Murad'ın vefatını öğrenen Anadolu beyleri Osmanlılara tabiiyeti reddederek isyan başlatmışlardı. Karamanoğlu Alâeddin Bey, Beyşehir'i alarak Eskişehir'e kadar uzanmış, Germiyanoğlu II. Yâkub Bey Osmanlı yönetimine geçen toprakları yeniden zapt etmiş, Kadı Burhaneddin ise Kırşehir'i almıştı.

Anadolu'ya geçen Bayezid, 1389-1390 kışında Alaşehir'i zapt ettiği gibi Batı Anadolu'daki Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamid ve Germiyan beyliklerini Osmanlı idaresi altına aldı. Konya'yı kuşattı ve Karamanoğlu'nu antlaşmaya zorladı. Kadı Burhaneddin ile mücadeleye girişti, Amasya ve Samsun havalisini topraklarına kattı (1392).¹⁷

Bu sırada Rumeli'de fetihler devam etti. Paşa Yiğit Bey 1391'de Üsküp'ü almayı başardı. Sınır boylarındaki Uç beyleri de boş durmuyor fetihlerine devam ediyorlardı. Evrenos Bey, Tesalya'ya; Firuz Bey, Eflâk'a; Şahin Bey ise, Arnavutluk'a karşı akınlarını sürdürüyorlardı.

Bayezid, 1394'de yıllardır devam eden İstanbul kuşatmasını iyice artırdı. 1395'te de Macaristan'a karşı harekete geçti ve bazı kaleleri ele geçirdi. Eflak

17 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (Tevarih-i Âl-i Osman), Haz. N. Atsız, İstanbul, 1970, s.76-78; Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, haz. M. Altay Köymen, Ankara, 1983, I, s.149-154; Halil İnalçık, “Bayezid I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, V, s.232.

tahtında değişiklikler yaptı, ardından Niğbolu'yu aldı (1395). Bayezid'in bu ani ve hızlı fetihleri, Macarlar ve Venediklilerin ittifak kurarak Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı seferi başlatmalarına yol açtı. Sultan, 1396'da İstanbul kuşatmasıyla uğraşırken Macar Kralı Sigismund idaresindeki Haçlı kuvvetleri Niğbolu'yu kuşattı. Acele olarak kuşatmayı kaldırıp Niğbolu'ya giden Bayezid onları büyük bir bozguna uğrattı (25 Eylül 1396). Bu zaferle Balkan hâkimiyetini sağlamlaştırdı ve Bizans üzerindeki baskıyı da iyice artırdı. Bu son gelişmeler sebebiyledir ki İmparator Manuel, İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulması, cami yapılması ve kadı tayin edilmesi teklifini kabul etmek zorunda kaldı.

Evrenos Bey, 1397'de Argos ve Atina'yı aldı. Ancak Yıldırım'ın Avrupa'da olmasını fırsat bilen Karamanoğlu Alâeddin Bey'in düşmanca faaliyetleri Sultan'ın Anadolu'ya geçmesini gerekli kılıyordu. Akçay Savaşı'nda mağlûp olan Alâeddin Bey, Konya Kalesi'ne kapandıysa da yakalanarak öldürüldü. Konya ve diğer Karaman toprakları Osmanlı hâkimiyeti altına girdi (1397). Ertesi yıl Canik bölgesi ve Kadı Burhaneddin'in hâkim olduğu yerler Osmanlı topraklarına katıldı.

Gittikçe güçlenen Yıldırım, Anadoluhisarı'nı yaptırarak (1396-1397) İstanbul üzerindeki baskıyı artırdı. Fakat bu sırada doğuda Timur tehlikesi baş gösterdi. 1399 sonbaharında Doğu Anadolu'ya gelen Timur, Erzincan ve Sivas'ı ele geçirdi (Ağustos 1400). Sonunda iki hükümdar Ankara yakınında Çubuk Ovası'nda karşı karşıya geldiler (28 Temmuz 1402). Yapılan savaşta Bayezid yenildi ve esir düştü, bir süre sonra da esaret altında Akşehir'de vefat etti (Mart 1403).¹⁸

Savaşı, güçlükle kurulan Anadolu birliğini yerle bir etti. Anadolu beyleri eski topraklarına sahip oldular. Biraz da siyasî meşruiyet elde etmek için Timur'un yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar. Osmanlı tarihinde **Fetret Devri** adıyla anılan bu dönem, II. Mehmed'in saltanatı ile sona erdi.

Yıldırım Bayezid, Anadolu ve Rumeli'ye yayılan, Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan merkezi bir devlet kurmak istemiş ve bunda başarılı da olmuştu. Bu amaca yönelik düzenlemeler yapmış, yeni örfî hukuk uygulamaları getirmiş, kanunnameler çıkartmıştı. Fakat bu merkezî devlet uzun ömürlü olamadı. Timur darbesiyle Anadolu'da büyük bir sarsıntı geçirdiği gibi I. Murad devri

18 Uzunçarşılı, a.g.e., I, s.309 vd.

başlarındaki sınırlarına çekilmek zorunda kaldı. Bayezid'in oğulları Süleyman, İsa, Musa ve Mehmed arasında yaşanan saltanat mücadelesi bilhassa Anadolu topraklarında siyasal, sosyal ve ekonomik sıkıntılara, toplumsal sarsıntılara yol açtı. Devlet, ancak bütünlüğünü koruyan Rumeli toprakları ve Çelebi Mehmed'in güçlü iradesi ve başarılı siyaseti sayesinde bu zor dönemi aşarak yeniden toparlanma imkânına kavuştu.¹⁹

*

Türbenin hemen yanı başında, caminin kuzeybatısında Yıldırım Medresesi yer alıyor. 1399 yılında Yıldırım Bayezid'in kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılarak inşa ettirdiği medrese binası son olarak 1948 yılında tamir edilmiş. Tamirden öncesine ait fotoğraflar insanın içini acıtan bir harabiyete işaret ediyor. Medrese, klasik Osmanlı medreseleri planında olmakla birlikte avlusu biraz daha uzun tutulmuş.

Cephesi taştan yapılan medrese girişi eyvan şeklinde düzenlenmiş ve üzeri kubbe ile kapatılmış. Girişin sağında duvara yerleştirilen levhada, TC Sağlık Bakanlığı Bursa İli Yıldırım İlçesi Yıldırım Aile Sağlığı Merkezi yazılı. Giriş eyvanının sağ ve solunda mukarnaslı zarif nişler yer alıyor. Sağdaki nişin içine yerleştirilen tamir levhasında, *Yıldırım Bayezid'in 1390'da yaptırdığı bu medrese Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâletinin yardımıyla Bursa Verem Savaş Derneği tarafından restore ettirilerek 1953'te hizmete açılmıştır* yazısı okunuyor. Girişin iki yanında hocalara ait odalar var. Köşe odalarında ikişer, diğerlerinde birer pencere ve ocak bulunuyor. Giriş eyvanından basık kemerli bir kapı ile avluya açılan ve üzeri çok zarif küçük bir kubbe ile örtülen revaka geçiliyor. Ortasında fıskiyeli bir havuz bulunan avluyu üç tarafından revaklar kuşatıyor. Havuzun üstüne kameriye yapılmış. Hanımeli ve sarmaşıkların gölgelediği bu mekân, sıcak günlerin güzel ve serin bir sığınağı haline getirilmiş. Çam, palmiye ve diğer ağaçlar da bu serinliği artırıyor. Sağlı sollu tonozla örtülü olan sekizer hücre, revaklara açılıyor. Binadan dışarıya taşan derslane, klasik Osmanlı medreselerinde olduğu gibi açık eyvan şeklinde düzenlenmiş ve sekizgen kasnak üzerine

19 İnalçık, a.g.m.d., s.232-234.

oturan kubbe ile örtülmüş. Dershanenin yıldız ve düz tuğlalarla yapılan süslemeleri, güzellikleriyle göz doldurmakta.

Yıldırım Medresesi

Yıldırım Medresesi, bir zamanlar Bursa'nın en önemli medreselerinden biriydi. Molla Gürani, Seyyid Ali Acemî, Ebussuud Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi gibi tanınmış ilim adamlarının burada ders vermiş olmaları onun bu önemine işaret eder. Medrese, 1855 depreminde hasar gördü. Kâmil Kepecioğlu, yine de 1906 yılına kadar medresede eğitimin sürdüğünü ve bu tarihlerde medresede yetmiş üç öğrencinin okuduğunu belirtir. Medreseler kapatılınca bakımsız kalan ve harabeye dönen yapı 1948'de Sıhhiye Vekâleti tarafından onarılıp sağlık hizmetinde kullanılmaya başlanmıştı. Ancak son yıllarda bu güzel yapıda mimari dokuyu bozan, görüntüyü çirkinleştiren bir uygulama yapılmış. Kalorifer borularını geçirmek için duvarlar delik deşik edilmiş, borular duvarları bir örümcek ağı gibi sarmış, binanın orijinal görüntüsü yok olmuş.²⁰

Bu üzüntüyle medreseden ayrıldım. Öğle ezanı okunmak üzere, hem namaz kılmak hem de camiye ziyaret etmek zamanı geldi. Medrese ile

20 *Türkiye'de VakıfAbideler ve Eski Eserler*, III, s.321-322; Doğan Yavaş, "Yıldırım Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, LXIII, s.532-534.

camii arasında kot farkı var. Camii bir setin üstünde yer alıyor. Bu set boyunca doğudan batıya doğru gittikçe alçalan bir istinat duvarı yapılmış. Duvarın belli yerlerinde iş yerleri oluşturulmuş. Ayrıca abdesthaneler ve kestirmeden camiiye ulaşmak için bir de merdiven yapılmış. Merdivenleri tırmandım ve görkemli revakı ve bir kartal edasıyla tepeye yerleşmiş olan, Evliya Çelebi'nin, “*Bursa şehrinin cânib-i şarkisinde şehrin ravza-i cinânları içre gül-i gülistan ve sümbül-i reyhânistan içre bir küçük câmi'dir ve cemâ'atdan garîb kalmış bir câmi'-i rûşen-âbâddı*,” dediği Yıldırım Camii önüne geldim. Çelebi, cennet bahçelerini andıran gül, sümbül ve reyhan bahçeleri içindeki caminin “*tarz-ı kadim*”, yani eski usulde inşa edildiğini, tek kapısı ve sanatkârane yapılmış bir minaresi bulunduğunu, Timur olayında bitirilemeyip eksik kaldığını, Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi'nin Rumeli'den para gönderip bitirttiğini, vakıflarının azlığı sebebiyle garip kaldığını da ekliyor.²¹

1892, Yıldırım Külliyesi, IRCICA Arşivi

21 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.13.

Şadırvanda birkaç kişi abdest alıyor, selam verdim ve bir ağacın altındaki banka oturdum. Şadırvan yeni yapıldı. Birkaç yıl önce geldiğimde üzerindeki güneş panelleri beni çok üzmüştü. Onlar kaldırılmış. Yıldırım, külliye su kemerleriyle Uludağ'ın meşhur sularından Akçağlayan suyunu getirtmişti. Bir zamanlar bu şadırvanın musluklarından Akçağlayan suyu akıyordu. Birden caminin eski bir fotoğrafı gözümün önüne geldi. Medresesinin kubbesi çökmüş, minaresi yıkılmış, çevresi harap ve bomboş bir tepenin üstünde yalnız başına kalmış bir cami! Gerçekten garip bir görüntü! Acaba Evliya Çelebi bu güzel yapıyı sadece cemaatsiz değil böyle bir harabiyet içinde görseydi neler söylerdi? Kabul edelim ki bugün dünden daha iyi.

Namazdan sonra görevlilerin de yardımıyla caminin fotoğraflarını çektim. Uzunca bir süre içeride kalarak son onarımında neler yapıldığına baktım. Çok güzel bir şekilde aydınlatılan mihrabı inceledim, duvarlarını süsleyen hatları okumaya çalıştım. İçim huzurla dolu olarak dışarı çıktım ve yine aynı banka oturarak hem revakları hem artık yukarıdan gördüğüm medreseyi ve Bursa ufuklarını seyre daldım.

Yıldırım Cami, Evliya Çelebi'nin *tarz-ı kadim* dediği ters T planlı (tabhaneli / zaviyeli) cami tipinin anıtsal örneklerinden biridir. Kesme taşlarla kaplanan camide hiç tuğla kullanılmamış. Beş kubbeli olan son cemaat yeri güçlü ayaklar üzerinde yükseliyor. Ayaklar önde beş, yanlarda ikişer Bursa kemeri ile birbirine bağlanmış. Son cemaat yeri orta mekânı camiye girişi sağlıyor. Yan mekânlar zeminden 73 cm yüksek tutulmuş. Cami bu son cemaat yeri ile büyük ilgi çekiyor. Osmanlı mimarisinde Bursa kemeri denilen bir kemer şekli de ilk defa bu camide uygulanmış, bu kemer hem son cemaat yerinde hem taçkapı kemerinde kullanılmış. Kapıdan içeriye girince arka arkaya yerleştirilmiş iki kubbenin örttüğü uzunlamasına bir iç mekân sizi karşılıyor. Bu mekânın sağ ve solunda küçük kubbeli eyvanlar ve bunların iki tarafında tekne tonozla örtülü birer oda bulunuyor. Eyvanların güneydeki köşe odalarının kible duvarlarını kaplayan alçı nişler ve ocaklar yer alıyor. Birinci kubbe 12 m çapında, 22 m yüksekliğinde. Mihrap bölümünün kubbesi bademler üzerine oturuyor. İki mekânı, on iki sıra mukarnas konsollara dayalı, mermerden görkemli bir Bursa kemeri birbirine bağlıyor.

Duvar işçiliği, mukarnas ve öteki mimari detaylardaki özen, olgun bir teknik ve süsleme sanatı ile dikkat çekicidir. E. Hakkı Ayverdi, bu durumu şöyle anlatır: “Artık olgunluk derecesine ulaşmış bir yapı ile karşı karşıya bulunuyoruz. İşçilik, son derecede düzgündür. Binanın öğelerinin birbiriyle kaynaşması, bir yüzeyden ötekine geçiş, sıva ve yonma taş kısımları arasındaki bağlantılarda ustalık, silmeler ve bütün taş yontmalardaki maharet cidden kusursuzdur.”

Cami iki minareli olarak tasarlanmış, ancak sadece biri yapılmıştır. 1855 Bursa depreminde bu minare de yıkılmıştı. Ardından iki minare yapılmışsa da Kâzım Baykal'ın bildirdiğine göre biri 1949'da, diğeri daha önceki bir tarihte yıkılmış. Kepecioğlu bu yıkımlara deprem ve şiddetli lodosun sebep olduğuna işaret eder. 1972'de Vakıflar Genel Müdürlüğü kuzey-batı köşesine camiden ayrı yeni bir minare yaptırdı. 2011 yılında bu minare yıktırıldı ve hazırlanan bir projeye uygun olarak iki minaresi yeniden inşa edildi.²²

1855 yılı depremi sonrasında büyük bir tahribat gören camiye, 93 göçmenleri yerleştirilmişti. Yunan işgali yıllarında karargâh olarak kullanıldı.

Şimdi sıra külliyenin cümle kapısını ziyarete geldi. Avlunun doğusundaki dik bir merdivenden yola indim. Sağda, Yıldırım İlköğretim Okulu yer alıyor. Biraz aşağıya yürüyünce türbenin doğusunda, yine yolun sağında bazı duvar kalıntıları görülüyor. Yıldırım Külliyesi'nin imareti bugüne kadar ancak bu duvar kalıntılarıyla gelebilmiş. Yıldırım Sokak burada bitiyor ve Yardım Sokak başlıyor. Belli ki sokağa bu adı imaret kalıntılarını düşünerek vermişler. Hâlbuki doğrudan İmaret Sokak denilseydi, buradan gelip geçenerlere, sokakla bu duvar kalıntıları arasında bir bağ kurma imkânı verilirdi. Bu dik yol Cümle Kapı'da son buluyor.

22 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.257; Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları, s.155.

Yıldırım Cami ve şadırvanı

Cümle Kapı, bir *tak-ı zafer* görüntüsünde. Yakın zamanda tamir edildiği bakınca anlaşılıyor. Kesme taş ve tuğla örgüsüyle yapılmış. Yuvarlak kemerli kapı derin bir dehlizi andırıyor. Yan duvarlarda ikişer niş yer alıyor. Bunlara mutlaka bir fonksiyon verilmiş olmalıdır. Belki külliye'nin bevvapları/kapıcıları burada nöbet tutuyorlar, gece kandillerini, gündüz eşyalarını bu nişlere koyuyorlardı. Kurtuluş Caddesi'nden sağa ayrılan ve Taçkapı'ya kadar çıkan dik yol Taçkapı Caddesi adını taşıyor ve kapıdan sonra sağa dönüp medresenin kuzeyinden geçerek hamam hizasında Yıldırım Caddesi'yle birleşiyor. Ben de bu yolu takip ederek batıya doğru ilerliyorum. Sonunda külliye'nin çevresinde bir daire çizdim ve aynı noktaya geldim. Hemen solumda, az yukarıda bir süre önce ziyaret ettiğim Yıldırım Çeşmesi var.

Yıldırım Külliyesi'nde göremediğimiz bir yer kaldı: Darüşşifa. Oraya başka bir gezide uğramayı düşünüyorum. Yalnız buraya kadar gelmişken son bir gayretle II. Murad ve Fatih dönemi âlimlerinden Molla Yegân'ı hatırlamak iyi olacak. Sebebini biraz sonra söyleyeceğim.

Molla Yegân'ın asıl adı Mehmed'dir. Aydın ulemasından Armağan b. Halil'in oğludur. Ailesi Akçakoyunlu cemaatine mensuptur. İlk tahsilini

Aydın'da gördükten sonra Bursa'ya gelerek Molla Fenâri'nin öğrencisi oldu. İcazet aldıktan sonra bazı medreselerde müderrislik yaptı. 1431'de Molla Fenâri'nin ölümünden sonra yerine Bursa kadısı oldu. Bu görevde iken II. Murad'ın iltifatını kazandı. 1441'de hacca gitti. Hac dönüşünde Mısır'dan Molla Gürani'yi getirdi. Bu sırada herhangi bir görev almadı. Daha sonra Sultan II. Murad, onu, oğlu Şehzade Mehmed'e hoca tayin etti. İstanbul'un fethi sırasında etkili bir kişi olarak önemli rol oynadı. Muhtemelen vakfiyesini düzenlediği 1461 yılı dolayında öldü. Kabrinin yeri bilinmiyor, ancak rumî oymalı ve zülfeli tepelikli mezar taşı günümüze ulaştı. Bursa'da Yıldırım İmareti yakınındaki medresesi civarına gömülmüştü.

Molla Yegân Medresesi

Molla Yegân, Fahreddin er-Râzî ekolüne mensup bir Osmanlı bilginiydi. Ailesinden *Yegânzâdeler* diye bilinen birçok âlim yetişmiştir. Bazı kaynaklarda Molla Fenâri'nin kızıyla evlendiği kayıtlıdır. Molla Yegân, çok zeki ve anlayışlı bir kişiydi. Son zamanlarda hafızası zayıfladı ve hemen bütün bildiklerini unuttu. Dostlarıyla sohbet etmeyi, onlara güzel yemekler ikram etmeyi severdi. Şekâik yazarı Taşköprizâde'nin dedesi Hayreddin Efendi, Hatibzâde Tâceddin İbrahim, Ayasuluk Çelebisi Mehmed, Hacıhasanzâde

Efendi, Efdalzâde Hamîdüddin Efendi, ilk İstanbul kadısı olarak bilinen Hızır Beygibi II. Murad ve Fatih dönemi bazı âlimleri öğrencileri arasında yer alır. Molla Yegân, kızını Hızır Bey ile evlendirmiştir.

Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* adlı ansiklopedik eserinde üç madde başlığı altında şu bilgileri veriyor:

“*Yegân Cami (Molla): Molla Yegân kendisi bir mescid yaptırmıştır. Ve vakfiyesinde de bu mescidden bahsetmektedir ki, 1460'ta bu mescidin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu mescidi, Hüseyin Paşa Yegânî tamir ettirmiş ve bir de zaviye ilâve etmiştir. Yıldırım mahallesinde olan bu mescid ve zaviye, Celâlî vakasında büsbütün yanıp harap olduğundan, 1613'te tamir ve tecdid edilmiştir. Yegânzâde Hüseyin Paşa da bu zaviyede medfundur.*”

“*Yegân Medresesi (Molla): Bu da Yıldırım civarında, Yegânzâdelerin mekteb ve mescidi yanındadır. Medresenin evkafı, 1625'te büsbütün mahvolmuştur.*”

“*Yegân Mektebi (Molla): Yıldırım mahallesinde Ali Çelebi Yegân oğlu Mevlânâ Sinaneddin tarafından inşa edilmiş ve vakfedilmiştir. İki oda ve bir sofadan ibarettir. Büyüklerin talimi içindir. Bunun mesalihi için Tahtakale civarında bir kasap dükkânı ve mektebe bitişik dükkân ve bir de hücreyi vakfeylemiştir. Muallime günde iki dirhem verilmesini 2.5.1521'de şart eylemiştir.*”²³

İşte bu büyük bilginin bir zamanlar tamir ettirip görev yaptığı medrese az aşağıda, Yıldırım Caddesi ile Kamacı Sokak'ın kesiştiği köşede bulunuyor. Aşağıya doğru kırk-elli metre yürüyünce sağda medrese binasını gördüm. Bu binanın 1983 yılındaki görüntüsü, “*Medresenin yerinde birçok evler ve avlusunda birkaç kırık kabir taşı bulunmaktadır*”²⁴ cümlesiyle anlatılmıştır.

Aslında Molla Yegân Medresesi, Yıldırım Bayezid devri ileri gelenlerinden Kara Eyne Bey tarafından yaptırılmıştır. Kara Eyne Bey hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Siciller, bu medreseyi Kara Eyne Bey'in yaptırdığını doğrulamaktadır. Molla Yegân harap olan bu medreseyi onartıp hizmete açtı. Böylece medresenin ikinci banisi oldu. Bir süre burada müderrislik yaptı. Bu sebeple bu öğretim kurumu Molla Yegân Medresesi adıyla anıldı.

23 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.239.

24 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, s.328.

12 odası ve bir dershanesi bulunan kâgir medrese binası 1613 yılında geniş çaplı bir onarımdan geçirildi. Önce yirmili iken zamanla derecesi yükseltildi ve ellili medreseler arasına girdi.

Molla Yegân, medresenin bahçesine bir de mescit yaptırmıştı. 2900 kiptan oluşan kütüphanesini bu mescidine vakfetti. Medrese ve mescidinin giderleri için Bursa ve civarında değirmenler; arazi, yoncalık, ev, bahçe gibi gelir kaynakları vakfetti.

Yirminci yüzyıl başlarına kadar faaliyetini sürdüren medrese zamanla yıkıldı ve medrese özelliğini yitirdi. Avlusu niteliksiz yapılarla dolduruldu. Bu binalar Yıldırım Belediyesi tarafından 2005 yılında kamulaştırıldı ve 2006 yılında başlatılan restorasyon çalışmaları 2007 yılında tamamlandı.

Şu anda sözünü ettiğim bu medresenin önündeyim. İnsanın ilk gözüne çarpan şey, bina girişinde bir direğe asılmış olan kırmızı zemin üstündeki ışıklı Molla Yegân Kebap-Cafe-Nargile yazısı. Sonra size kapının üstünden gülümseyen başka bir tabela ile karşılaşıyorsunuz: Molla Yegân Kebap-Lahmacun-Künefe. Girişin sağında duvara iliştirilmiş başka bir reklam levhası: Nargile Cafe. Onun da solunda yer alan tanıtım ve tamir yazısının son cümlesi de şöyle: "...2007 yılında Molla Yegân Kara Eyne Medresesi'nin Kültür Merkezi olarak restorasyonu tamamlanarak hizmete açılmıştır."

Ne garip tecelli! Elli akçe payeli Molla Yegân Medresesi "Nargile Cafe" olmuş! "Restorasyonu" ise ayrı bir felaket! Bazen böyle durumlarda insan, *bırakın eskisi gibi yıkık ve harap kalsın*, diye haykırmak istiyor!

Ne diyelim, acaba birileri çıkıp bu yanlışları düzeltecek mi?

Kim bilir!?

Mayıs 2013, Bursa

Yıldırım Külliyesi

XIV. BÖLÜM

Selçuk Hatun

XIV. BÖLÜM

Selçuk Hatun

“Tüvuffiyet-el-merhûmetü’l-mağfûretü’l-mebrûre banuyı’l-uzmâ Selçuk Hatun binti es-Sultani’l-a’zam ve’l-Hakâni’l-mükerrem Sultan Mehmed bin es-Sultan-ül Gazi Yıldırım Bayezid ...”

(Mezar Kitabesi’nden)

Yine Bursa yollarındayım. Heykel’den Setbaşı’na doğru yürüyorum. Bir zamanların meşhur Mavi Köşe’sine gelince karşıma sağlıklı sollu iki eser çıktı. Yolun solunda Vergi Dairesi aralığından on beş metre aşağıda Aynalı Cami görülüyor. Arkamda, yolun sağında da Nasuh Paşa Hamamı var. Ben bugün kuzeye doğru gideceğimden hamamı bırakıp bir on beşinci yüzyıl eseri olan Aynalı Cami’ye yöneldim.

Bu cami, yetmişli seksenli yıllarda, Ramazan’da hızlı teravih kıldırان imamıyla meşhurdu. Aynalı veya Çapraz Cami denildiği gibi Hoca Tabip veya Hoca Tayyip Cami de denilmektedir. Yıldırım Darüşşifası’nın ilk tabiplerinden olan tabip Hoca Hüsnü Efendi tarafından yaptırılmıştır. Cami, kuzey-güney doğrultusunda iki kubbe ile örtülüdür. Kuzeydeki kapıdan, iç ölçüleri 7x7 metre olan ilk bölüme oradan yüksekçe bir sivri kemer altından yine iç ölçüleri 8x8 metre olan mihrap önü mekânına geçiliyor. Mekânın üzeri yüksek bir kubbe ile örtülmüş.

Binanın kalın duvarları moloz taş ve tuğladan inşa edilmiş. Mihrabı daire kesitli, sade bir niş halinde yapılmış. Güzel bir minberi var. Kuzeybatıda yer alan minarenin şerefe altındaki daire formlu ayna dizisinden dolayı Aynalı Cami adı verilmiş. 1958'de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmış ve ibadete açılmış bir mabet.¹ Camiden ayrıldım ve Setbaşı Köprüsü'ne kadar yürüdüm.

*

Selçuk Hatun Cami

Bugün hava açık ve hafif rüzgârlı! Gökyüzü berrak ve bulutsuz! Bu güzel havada Setbaşı Köprüsü'nden aşağıya bakmak çok hoş! Gökdere tam

1 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Ankara 1983, III, s.25.

altımdan Bursa ovasına doğru akıp gidiyor. Az aşağıda Irgandı Köprüsü, onun da aşağısında Boyacıkulluğu, Meydancık ve Tatarlar köprüleri var. Çok daha uzaklarda, sisler arasında Samanlı dağları seçiliyor. Sağda, ileride Yeşil Cami adeta, *ben buradayım*, diyor. Solda dere boyunca uzayıp giden çok katlı binalar görüşüme engel oluyor. Acaba diyorum, yüz sene önce aynı noktadan baksaydım neler görürdüm? Hiç olmazsa Selçuk Hatun, Bedreddin ve Kayhan camilerini veya minarelerini görebilir miydim? Şimdi sadece yerlerini tahmin edebiliyorum. Birden aklıma kütüphanenin üst katına çıkarak fotoğraf çekmek geldi. Ancak bu düşünceyi hemen zihnimden silip attım. Onu başka bir gün deneriz. Şimdi ilk iş olarak Selçuk Hatun Cami'ne gideceğim. Sonra çevreyi dolaşıp eski devirlerde gezineceğim.

Geri döndüm ve Selçuk Hatun Caddesi'nden aşağıya doğru yürümeye başladım. Sağa ayrılan ilk soksak Selçuk Hatun Sokak adını taşıyor. Sokakla caddenin birleştiği köşede de cami yer alıyor. Bu köşe boş bırakılmamış, buraya iki cepheli güzel bir çeşme yapılmış, Selçuk Hatun Çeşmesi.

Şu anda Kayhan Mahallesi sınırları içerisinde olan bu yerler bir zamanlar Selçuk Hatun Mahallesi adıyla biliniyordu hatta eski kaynaklarda Sultan Hatun mahallesi olarak geçiyordu. Mahallenin ilk defa ne zaman bu adla anıldığını bilmiyorum ancak caminin yapılmasından sonra olduğunu tahmin etmek zor değil. 1487 tarihli Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri'nde bu isimde bir mahalle yer almıyor. Ancak A 199/208 numaralı 1455 tarihli Bursa Kadı Sicili'nde, Selçuk Hatun Mescidi Mahallesi adının geçtiğini biliyoruz. Selçuk Hatun, mescidini 1450 yılında yaptırmıştı. Bu mahallenin, 1521 tarihli defterde 42, 1573 tarihli defterde de 91 hane olduğu kayıtlı. Buna kiracılar ve bekârlar dâhil değil. Demek ki caminin ve diğer hayır eserlerin yapımından bir süre sonra mahalle adı "Selçuk Hatun/Sultan Hatun" olarak resmileşmiş. Bugün resmen böyle bir mahalle yok, ancak bu eski Bursa mahallesi hâlâ hizmet veren cami ve çeşmesiyle, Çelebi Mehmed'in bu hayırsever kızının cadde ve sokaklara verilen adıyla yaşamaya devam ediyor.

Selçuk Hatun Çeşmesi klasik Osmanlı sokak çeşmelerinden biri. 1967 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından restore edilmiş. Selçuk Hatun tarafından 1450 yılında yaptırılan çeşme caminin ihata duvarının güney-batı köşesinde yer alıyor. İki cepheli olan çeşme, taş ve tuğla kullanılarak yapılmış. Batıya bakan çeşme sivri kemerli derin bir niş halinde yapılmış olup kemer aynasında da ayrıca yine sivri sağır bir kemer işlenmiş. Tek musluklu ayna taşının önünde, iki tarafına alçak sekiler yerleştirilmiş bir yalak bulunuyor. Güneyde yer alan çeşmenin benzer tarzdaki kemeri daha küçük, nişin derinliği de daha az. Burada da bir yalak ve iki tarafında sekiler var. Ayna taşının üzerinde uzun baklava dilimleri halinde tuğla süsleme eklenmiş. Köşede ustalıklı birleştirilen bu çifte çeşme iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmış.

Kayhan Camii

Burada dikkatimi çeken başka bir şey var; üstelik hoş olmayan bir şey! Bu güzel tarihi çeşmenin tam önünde, iki çeşmenin birleştiği köşede bir elektrik direği bulunuyor. Elektrik direklerinin köşelere dikilmeleri zaruretini bilmekle beraber, *bu tarihi yapıyı rahatlatmak için acaba daha uygun bir yere kaydırılmaz mı?* diye düşünmeden edemiyorum. Tabii iş bununla bitmiyor. Varlığı beni rahatsız eden bu direkte ayrıca trafik ve ışıklı “otopark” levhaları var! Herkesten tarihe, tarihi eserlere ve diğer kültür varlıklarımıza karşı aynı duyarlı davranışı beklemek doğru değil. Maişet kaygısıyla koşuşturan insanlar bu eserleri nasıl görsünler! Ama görececek ve koruyacak birilerinin mutlaka bulunması gerekiyor!

Bir süre dışarıdan camiye seyrettikten sonra batıya açılan avlu kapısından içeri girdim, gördüğüm bir banka oturdum ve on beşinci yüzyılın o fırtınalı yıllarını düşündüm. Ankara Savaşı yenilgisi, Fetret döneminin sıkıntıları, Varna ve II. Kosova savaşları, İstanbul'un Fethi, Cem Sultan galesi vs Bunların tamamı ve başka önemli gelişmeler hep bu yüzyılın olayları arasında yer alır. Şu anda avlusunda oturduğum bu güzel kalkan duvarlı Bursa camini yaptıran Selçuk Hatun da işte bu asrı, uzun yaşıyla dolu dolu yaşayan bir hanım sultan.

Camiye gezmeden önce banisini tanımak iyi olacak. Selçuk Hatun, Çelebi Sultan Mehmed'in kızıdır. Annesi, “cariyelikten” gelme Kumru Hatun'dur. 1407 veya 1408 yılında Amasya'da veya Merzifon'da doğan Selçuk Hatun 1424'te Anadolu beylerbeyi Karaca Paşa ile evlenmiş, Karaca Paşa'nın 1444'te Varna'da şehit olması üzerine dul kalmıştı. Ertesi yıl Candaroğulları ile yapılan savaşta İsfendiyar Bey yenilince yerine oğlu İbrahim Bey geçmiş ve iki devlet arasında anlaşma yapılmıştı. Daha sonra İbrahim Bey'in kızı ile Sultan II. Murad, Sultan Murad'ın kız kardeşi Selçuk Hatun ile de İbrahim Bey evlenerek iki hanedan arasında akrabalık oluşturulmuştu.

Selçuk Hatun'un İbrahim Bey'den Hatice Sultan adında bir kızı oldu. Belki ileride yapacağımız başka bir gezide Hatice Sultan'ın Bursa'da bir zamanlar Atpazarı denilen yerde yaptırdığı cami de göreceğiz. İsfendiyar Bey, 1440 yılında ölünce yerine oğlu İbrahim geçti. Saltanatı uzun sürmeyen

İbrahim Bey, 1443 yılında Sinop'ta öldü.² Selçuk Hatun da Kastamonu'dan Bursa'ya, ağabeyi II. Murad'ın yanına döndü.

Selçuk Hatun, üçüncü evliliğini Mehmed Bey adında birisiyle yaptı. Mehmed Bey'den Sultanzâde/Hatice Hatun adında başka bir kızı oldu. Bu kadın da Yahşibeyzâde Hamza Bey'in oğlu Mustafa Paşa ile evlendi. Selçuk Hatun'un Yusuf Çelebi, İshak Bâlî, Hafsa Hatun adındaki çocukları 1483'den önce ölmüştü.

Uzun bir ömür süren Selçuk Hatun siyasî işlere de karıştı. Fatih'in Mayıs 1481'de vefatından sonra babasının ölüm haberini Konya'da alan Şehzade Cem, hızla Bursa'ya gelerek şehri ele geçirmiş ve padişahlığını ilân etmişti. Ancak 18 gün Bursa'da hükümdar olarak kalan Cem, Bayezid'e karşı duramayacağını anlayınca büyük halası Selçuk Hatun'u meseleyi barış yoluyla çözmek amacıyla elçi olarak İstanbul'a göndermeye karar verdi. Cem Sultan'ı seven ve ona taraftar olan Selçuk Hatun, yeğeninin bu ricasını kabul ederek bir elçilik heyetiyle Sultan II. Bayezid'e gitti, huzuruna çıktı ve ona: *“Padişah'ım, kardeş kanı dökmeyesiniz! Müslümanlar arasında savaş çıkarmayasınız! Rumeli ile yetinip Anadolu topraklarını Cem'e bırakınız”* dedi. Sultan Bayezid, yaşlı halasının bu sözlerine, *“Hükümdarlar arasında akrabalık olmaz”* anlamına gelen bir Arap atasözüyle karşılık verdi ve teklifini reddetti. Yine de ona iyi davrandı ve Bursa'ya gönderdi. Bu yaşlı Osmanlı hanım sultanının böyle bir teklifle padişaha gitmesi herhalde sadece cesaretle izah edilmemeli. Belki de o, yeğenlerinden her ne sebeple olursa olsun bir zarar gelmeyeceği inancıyla ve hem kardeş hem Müslüman kanının akıtılmasına engel olmak gibi halisane bir düşünceyle böyle bir teşebbüste bulunmuştu.

Anadolu'nun; Sultan Cem, Rumeli'nin ise II. Bayezid'e verilmesi suretinde Osmanlı topraklarının ikiye bölünmesini bizzat padişaha teklif edecek kadar cesur olan Selçuk Hatun, 26 Ekim 1485 tarihinde öldü ve babası Çelebi Sultan Mehmed'in yanına gömüldü.

2 Zerrin Günel Öden, “İsfendiyar Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, s.512-514.

Yeşil Türbe'de, Çelebi Mehmed'in sandukasının arkasında beş hanım sultanın çinilerle süslü sandukaları vardır. Bunlardan biri Selçuk Hatun'a aittir. Onun çinili sandukasının üzerinde sülüs harflerle yazılmış, Ayetel-Kürsi ve duanın dışında, “*Gazi Yıldırım Bayezid'in oğlu büyük sultan, değerli hakan Sultan Mehmed'in kızı merhume, mebrure, büyük hanımefendi Selçuk Hatun, Allah onları bağışlasın, kabirlerini nurlandırсын, 15 Şevval 890 Pazartesi günü vefat etti*” anlamındaki vefat kaydı yer almaktadır.³

Selçuk Hatun, Osmanlı tarihinde belki de elçilik yapan ilk hanım sultandı. Ancak hayır hizmetlerinde ona örnek olan ve öncülük eden saray hanımları vardı. Onların yolundan giden bu iyiliksever kadın, insanlara hizmet ederek Hak'ın rızasını kazanmak düşüncesiyle pek çok hayır eserine imza attı.

Selçuk Hatun, 77 yıllık hayatını hükümdar kızı, eşi ve kardeşi olarak geçirdi. Bu sebeple yüksek düzeyde bir gelire sahipti. Bütün mal varlığını hayır hizmetlerine vakfetti. Bursa'da yaptırdığı Mihraplı Köprü, Selçuk Hatun Cami ve zaviyesi, mektep ve çeşme; Edirne'de bir mescit; İstanbul Aksaray'da kâgir duvarlı ve ahşap çatılı bir cami bu eserler arasında yer almaktadır. Selçuk Hatun, Haziran 1482'de bütün bu eserleri için bir vakfiye düzenlemiştir. Vakfiyeye göre Bursa ve çevresinde bulunan pek çok köy bu eserlerin bakım, onarım ve işletilmesine vakfedilmişti.⁴

Artık sıra onun Bursa'daki bu güzel camini gezmeye geldi. Selçuk Hatun Mescidi, daha önceki gezilerimizde bilgi vermeye çalıştığımız Kalkan Duvarlı Bursa camilerinin güzel bir örneğidir. Bugün artık Kayhan Mahallesi sınırları içinde bulunan caminin 1450 yılında yapıldığını aslı Arapça olan kitabesinden öğreniyoruz. Giriş kapısı üzerinde sülüs yazılı bir mermer kitabe bulunuyor. Anlamı şöyle: “*Padişah oğlu Padişah Sultan Bayezid Gazi oğlu Sultan Mehmed'in (Allah memleketini daim etsin, devlet ve şevketini güçlü kılsın) kızı Selçuk Hatun, 854 hicri yılı Ramazan ayında bu şerefli mescidin yapılmasını emretti.*”

3 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.297-299.

4 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, IV, s.89.

Son cemaat yeri ve harimden oluşan yapının çok hoş bir kalkan duvarı var. Son cemaat yeri yaklaşık 3x9 metre iç ölçülerine sahip. Yan mekânlar düz tavan, camiye girişi de sağlayan orta mekân tonozla örtülü. Revak ayakları sivri kemerle birbirine bağlanmış. Mekâna uygun olarak yan kemerler daha geniş tutulmuş. Dar olan orta kemer altta bir Bursa kemeri ile tamamlanmış ve iki kemerin arası doldurularak çinilerle süslenmiş. Sivri kemerin üstündeki dikdörtgen çerçeveli alan da aynı şekilde çini ve tuğla örgüsüyle dikkat çekiyor. Her üç kemerin üstünde kalan ve revak tonozunu aşan kalkan duvar da zikzak tuğla örgüsüyle cepheye ayrı bir güzellik katıyor. Duvar, yine çok düzgün bir kirpi saçakla son buluyor.

Benzer camilerde olduğu gibi asıl ibadet alanı tek bir kurşun kaplı kubbe ile örtülmüş. Kare planlı bu alanın iç ölçüleri yaklaşık 9x9 metre ebadında. Dıştan sekizgen bir kasnağa oturan kubbeye geçiş içeriden “bademlerle” sağlanmış. Bir metreye yaklaşan kalın beden duvarları, iki sıra tuğla ve bir sıra moloz taş dizisi ile örülmüş.

Girişi son cemaat yerinden olan silindirik tuğla gövdeli bir minaresi var.

Beş yüz altmış yıllık bu caminin pek çok kere tamir edildiğini söylemek bile gereksiz. Biz yine de son elden geçirilişinin yetmişli yıllarda olduğunu söyleyelim.⁵

Daha fazla oyalanmamak gerekiyor. Avludan dışarı çıktım ve yeniden çeşmelerin önüne geldim. Bir ikileme karşı karşıyayım. Caminin güneyinden geçen Selçuk Hatun Sokak’a girersem bu yol beni bir kavis çizdikten sonra Irgandı Köprüsü’nün batı ayağına ulaştırır. Bu arada yol üzerindeki, yeni onarılan ve eski “*Gurabahane-i Laklakan*”ı yaşatması umulan binayı da görmüş oluruz. Köprüden sonra yol, kuzeye doğru nispeten düz bir çizgide devam eder ve Bedrettin Cami’nin yanından geçer ve sonunda Meydancık Kavşağı’nın batısında Yeni Cumhuriyet Caddesi ile birleşir. Bu yolu takip etmeye karar verdim ve Selçuk Hatun Sokak’ta yürümeye başladım. Bundan on beş-yirmi yıl önce görmediğimiz boş alanlar ortaya çıkmış. Bunlar yıkılan eski evlerin arsaları. Çoğu otopark olarak kullanılıyor. Çeşmenin

5 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, s.86; II, s.136; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.90-91; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1949, s.127-128.

önüne konulduğunu söylediğim otopark levhası işte bunlardan birine ait. Derken kendimi Irgandı Köprüsü'nün başında buldum. Solumda sözünü ettiğin Gurabahane-i Laklakan binası, sağımda köprü.

Gurabahane-i Laklakan

Aslında Gurabahane-i Laklakan Bursa'nın markalarından biri olmalı! Ne de olsa o, dünyanın ilk hayvan hastanesi! İlk defa usta edebiyatçımız Ahmet Haşim bu hayvan hastanesinden bir yazısında söz etmişti. Haşim, bir Bursa gezisi sırasında tanıştığı Fransız Konsolosu Greguvar Bay'ın, Setbaşı'ndaki evinin bahçesinde, harap bir binanın önünde kendisine; “İşte Gurebâhâne-i laklakan! Biliniz ki bahçemin bu köşesi hakikat halini almış kendi hayalimdir. Bu harap üç oda ile onları çeviren bu bahçe köşesinde ömrümün bu son günleri sükûn ve tahayyül içinde geçiyor. Fırsat buldukça buraya sığınırım. Zevcem bile bana burada refakat etmez. Bu inziva yerinde arkadaşlarım yalnız sakat ve ihtiyar bir iki leylektir. Bilmem Bursa'yı gezerken gördünüz mü? Haffaflar⁶ çarşısının ortasında bir meydan var. Bu meydan sakat bazı hayvanların darülecezesidir. Kanadı veya bacağı kırık leylekler, bunamış kargalar, kör veya sağır baykuşlar burada halkın sadakasıyla geçindirilir. Haffaf esnafının aylıkla tuttuğu belki yüz yaşında, baktığı sakat leylekler kadar âciz bir ihtiyar, sadaka parasıyla her gün işkembe alır, temizler, parçalar ve insan merhametine sığınan bu zavallı kuşlara dağıtır. Haffaflar çarşısındaki leyleklerin bir iki tanesini buraya aldım, ben de bu ihtiyar kuşlardan farklı mıyım? Bu köşe onlar ve benim için bir gurebâhânedir. Son günlerimizi burada birlikte yaşayıp bitireceğiz. Onun için pavyona ‘Gurebâhâne-i laklakan’ ismini verdim” dediğini aktarıyor.

Gurabahane-i Laklakan yani “Düşkün Leylekler Evi”nden çok etkilenen Haşim, 1923 yılında, *Yeni Mecmua*'nın özel Bursa sayısında aynı adla bir makale yayımladı. Bu makalenin üzerinden doksan yıl geçti. Sonunda bu leylek hastanesinin hatırasını yaşatmak için Bursa Osmangazi Belediyesi, tarihî Irgandı Köprüsü'nün batı ayağında yer alan tescilli bir binayı restore ettirerek giriş katını hayvan hastanesi olarak yeniden hayata geçirdi. Üç kat olan binanın diğer katları ise Bursa Fotoğraf Sanatçıları Derneği'ne tahsis edildi.

Bu kadar bilgidten sonra hedef Bedreddin Cami diyor ve yola devam ediyoruz. Kuzeye doğru uzayan yol, yüz elli-iki yüz metre sonra bizi Bedreddin Cami'ne ulaştırıyor. Namaz vakti olmadığından Azık ve Simavlı sokaklarla

6 Ayakkabıcılar Çarşısı

kuşatılan caminin avlusu تنها görünüyor. İlk bakışta bu caminin de bir kalkan duvarlı cami olduğunu fark ediyoruz.

Çelebi Sultan Mehmed'in altı oğlu ile yedi kızı vardı. Kızlarından birisi de Hafsa Sultan'dır. Biraz önce Hafsa Sultan'ın kız kardeşi Selçuk Hatun'un mescidini gezmiştik. Şimdi sıra Hafsa Sultan'ın mescidini gezmeye geldi.

Bedreddin Cami'ni yaptıran Hafsa Hatun olmakla birlikte cami onun adıyla anılmıyor, *Bedreddin Cami* olarak biliniyor. Kepecioğlu bunun sebebini şöyle açıklamaya çalışıyor: “*Hafsa Hatun, Çandarlı Mahmud Çelebi'nin karısıdır. O devirlerde Mahmud isminin önüne 'Bedreddin' eklenerek **Bedreddin Mahmud** denildiğinden muhtemelen Hafsa Hatun Cami'ne zamanla kocasının adı verilmiş ve bu isimlendirme günümüze kadar devam etmiştir.*”

Bedrettin Cami

Caminin Arapça olan kitabesinde şöyle deniliyor: “Bu mescidin yapılmasını Gazi Bayezid Han oğlu Sultan Mehmed’in kızı Hafsa Hatun, Bayezid oğlu Mehmed oğlu Sultan Murad zamanında emretti. Allah onun memleketini daim ve devletini ebedi kılsın. İşe 847 senesi Muharrem başında başlandı, aynı senenin Recebinde bitirildi.”

Kitabeden anlaşıldığı gibi cami 1443 yılında yapılmış. Cami, yanlarda geniş, ortada dar, sivri kemerli son cemaat yeri ile asıl ibadet mekânı kare olan Bursa tipi camilerinin güzel örneklerinden biri. Kuzey cephesi bu haliyle bazı ayrıntılar dışında Selçuk Hatun Cami’ne benziyor.

Son cemaat mahalli, yanlarda iki aynalı tonoz, ortada yuvarlak tonozla örtülmüş. Kalkan duvarı, kesme taş ve tuğla birlikte kullanılarak zarif bir şekilde süslenmişti. Cephe saçak silmesi altında, dikine konmuş tuğla ile taştan yapılmış bir çerçeve yanlara dönerek kemerlerin üzengi hizasına kadar iniyor. Asıl ibadet mekânı 9x9 metre iç ölçüsünde olup kare bir plana sahiptir. Dıştan sekiz köşeli bir kasnağa oturan kubbe, içeride silmeli bir korniş ile baklavali kuşağa oturuyor. Sekiz sıra mukarnaslı sade mihrap çerçeve içine alınmış. Mihrabın tamamı yağlı boya ile boyanmış. Caminin batısında yer alan ve sekizgen kaideli minareye son cemaat mahallinden çıkılıyor. Cami, 1956 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından tamir ettirilmiş.⁷

Hafsa Sultan’ı Fatihalarla tekrar yâd ederek Azık Sokak’a çıktım. Batıya doğru gidince yol beni Ağaççılar Sokak’a getirdi. Bu sokağın güneyinde Kayhan Hamamı, kuzeyinde ise Kayhan Cami yer alıyor. Bu iki tarihi yapının batısını Kayhan Sokak sınırlandırıyor.

Kim bilir kaç kez içim burkularak yanından geçtiğim Kayhan Hamamı’nın önündeyim. Eskisi kadar sık olmamakla birlikte son yıllarda da buralara yolum düşüyor. Son iki yıldır eski iç burukluklarını artık duymuyorum. Bir zamanlar kereste deposuna dönüştürülen bu güzel yapı, kirlerinden, yüklerinden arındırıldı. Tıpkı eski günlerinde ona gelenleri temizlediği, arındırdığı, rahatlattığı gibi şimdi de güzel görüntüsüyle kendisini ziyaret

7 Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.34-35; Kâmil Kepecioglu, a.g.e., I, s.180.

edenlerin ruhlarını temizliyor, zevklerini cilalıyor. Aslında ruhları kadar midelerini de doyuruyor, çünkü artık bu güzel yapı lokanta olarak kullanılıyor. Eğer Bursa'dan bir lezzet almak isterseniz ki o lezzetlerden biri "İskender Kebabı"dır, Kayhan Hamam'ına uğrayabilirsiniz.

Bu son tamirinden önce hamam yola bakan üç cephesinden kuşatılmıştı. Çevresinde pek çok iş yeri vardı. İçi kereste doluydu. Konserve fabrikası olarak da kullanılmıştı. Bakımsız ve garip kalmıştı.

Kayhan Hamamı, bir on beşinci yüzyıl eseridir. Kayhan Cami'nin batısında yer alır. Doğu, kuzey ve batı cepheleri sokağa bakar. Banisi Vezir Koca Mehmed Paşa'dır. Mehmed Paşa hakkında Kepecioğlu aynen şunları söylüyor: *"Mehmed Paşa: Hamza oğlu Hızır Dânişmend'in oğludur. 'Nizameddin Mehmed Şah' namıyla anılmaktadır. Buna, 'Mehmed Ağa', 'Koca Mehmed Ağa' da derler. Bu zat Osmancıklıdır. Bursa'da Hasan Paşa Hanı'nı satın almış ve Keresteciler Hamamı denilen Kayan Hamamı'nı yaptırmıştır. Kendisi vezirlerdendir. Osmancık kasabasında bir cami, zaviyesi ve türbesi vardır. Bursa'daki hanı, hamamı ve hamam ittisalindeki beş dükkânı ve şimdiki belediye dairesinin olduğu yerdeki dört dükkânı, Ulgarlar Çarşısı'nda bir bozahaneyi, Hisarkapı civarında kasap dükkânını, Dikencik, Bekes ve Yenice köylerini, Manyas'ta Kayıkçı, Kebekler ve Akçalar köylerini, Manyas'ta birçok çiftlikle Gökpınar divanını, değirmeniyle beraber Kaplıkaya kurbündeki hamam ve dükkânı, yaylaktaki cümle arazisini vakfeylemiştir. Vakfiyesi 20.2.1439 tarihli dir. Fatih'in idam ettirdiği Mahmud Paşa-yı Veli'nin babasıdır."*⁸

Mehmed Paşa, bu hamamı, çifte hamam olarak yani erkek ve kadınlar için birbirine bitişik iki ayrı hamam olarak yaptırmış. Kadınlar kısmına girişi yan cepheden sağlanmış. Aslından bütün çifte hamamlarda buna dikkat edilir ve kadın ve erkek girişleri ayrı cephelerde yapılırdı. Burada da aynı uygulamayı görüyoruz. Mahallenin adına uygun olarak Kayan veya Kayhan hatta Kaygan Hamamı denildiği gibi Dülgerler Hamamı da denilmiş. Bina, soğukluğu, ılıklığı, sıcaklığı ve halvetiyle klasik bir Osmanlı hamamıdır. Erkekler hamamı kadınlar hamamından daha büyük tutulmuş.

8 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., III, s.179.

Yapıda malzeme olarak kesme taş ve tuğla kullanılmış.⁹

Bir vakıf eseri olan Kayhan hamamı zamanla özel mülke dönüşmüş. Şimdiki sahibi Özhamarat ailesi. Bursa Büyükşehir Belediyesi, mülk sahipleriyle yaptığı bir anlaşma ile deyim yerindeyse, “yap, işlet, devret” modeliyle binayı restore ederek 2013’te hizmete sunmuş bulunuyor. Böyle değişik yollarla tarihi eserleri ele alıp, onlara hayatiyet kazandırmak çok önemli. Yüzyıllar boyunca halkın hizmetinde olan binalar bu tür gayretlerle gelecek kuşaklarla buluşmuş olacaklar.

Kayhan Hamamı

Geçen yıl hamam henüz tamirdeyken buraya gelmiştim. Hummalı bir çalışma vardı. Şimdi durum farklı! Gerçekten çok nezih bir mekâna, güzel bir lokantaya dönüşmüş.

Bursa’da ve pek çok diğer şehrimizde, yıkılıp yok oldukları için “tamir” şansını bile kaybeden nice eserlerimiz var! Mesela Kirişçikızı Mescidi bunlardan biridir. Kayhan Hamamı’nın kuzey batı köşesinden batıya doğru uzanan ve *İnönü Caddesi* ile birleşen bir sokak var: Kirişçikızı Sokağı.

9 Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.368-369

Aslında bu isim bir on beşinci yüzyıl hatırası olarak günümüze gelmiştir. Kirişçikızı Sokağı eskiden böyle geniş ve düz bir sokak değildi. Bazı binaların kamulaştırılmasıyla bugünkü görünümünü kazandı.

On beşinci yüzyılda burası, Kirişçikızı Mahallesi olarak biliniyordu. Mahallenin bu ismi almasının sebebi Kirişçi Mehmed Bey'in kızı Devlet Hatun'un burada bir mescit yaptırmasıydı. Bu hayırsever kadın, 1429'da tescil ettirdiği bir vakfiye ile Tahtakale'deki dört dükkânını, kendi mahallesindeki dört evi, odalar, bahçeler ve daha başka şeyleri yaptırdığı bu mescide tahsis etmişti. Bu mescit 1518'de yanmış ve tamir edilmiş, 1576'da çatısı yenilenmiş, 1577'de de yenilenen mescidin yanına minare yapılmasına izin verilmişti. Ancak yarım kalan inşaat, cami bitişiğindeki vakfa ait ev 8.500 akçeye satılarak bitirilebilmişti. Devlet Hatun ayrıca bir de su vakfı kurmuştu ve vakıf 1552'de hâlâ varlığını sürdürüyordu.¹⁰

Burada Kirişçikızı Vakfı'yla ilgili bir bilgiyi daha paylaşalım. On beşinci yüzyılda Bursa'da yaşamış bir cerrah vardı: Cerrah Musa. Oğulları Muslihiddin ve Hayreddin, Hayreddin'in oğlu Pir Ahmed ve torunu Mustafa da cerrahlık mesleğini benimsemişti. Bu son üç cerrah, Bursa Yıldırım Darüşşifası'nda da görev yapmıştı. Muslihiddin ve Hayreddin'in, 1480-90'lı yıllarda Kirişçikızı Vakfı'nın mütevellileri olduğunu biliyoruz. Cerrah Musa ailesinin Devlet Hatun'la ilişkisini bilmiyoruz. Aralarında akrabalık bağı bulunabileceği gibi hasta-hekim ilişkisi de olabilir. Sebep ne olursa olsun Muslihiddin ve Hayreddin kardeşlerin vakfın yönetimini üstlenmeleri ve bunu uzun yıllar devam ettirmeleri vakfiyede *tevlîyet* ve *nezaretin* kendilerine şart kılındığını düşündürüyor.¹¹

1521 tarihli tahrirde 15, 1573 sayımında da 29 avarız hanesi olarak görülen¹² Kirişçikızı Mahallesi, isim olarak hangi tarihe kadar yaşadığını bilmiyorum. Ancak 1597-98 tarihli, A 153 numaralı Bursa Mahkeme defterinde mahal-
lenin adının geçtiğini,¹³ mahalleden günümüze bir hatıra olarak Kayhan

10 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.66.

11 *Bursa Mahkeme Sicilleri*, A 4/4 94a; A 8/8 188b; A 46/52, 211a; Bursa Şer'îye Sicilleri, A 97/113, 136b.

12 Ö. Lütü Barkan- Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara, 1988. s.5.

13 *Bursa Mahkeme Sicilleri*, A 153, v, 43ab.

Cami civarında yer alan “Kirişçikızı Sokak”, “Kirişçi Sokak” ve “Kirişçi Çıkmaızı” isimlerinin kaldığını hatırlatarak gezimize devam edelim.

Sıra karşımda duran Kayhan Cami'ne geldi. Aramızda bir yol var. 1855 tarihli Suphi Bey'in Bursa Şehir Haritası'na bakıldığı zaman Kayhan Cami çevresindeki sokakların pek değişmediği görülür. Yeni binalar yapıldıkça imar gereği yapılar geriye çekilerek yollar kısmen genişletilmiş ve düzeltilmiş olsa da hemen hemen hepsi yerli yerinde duruyor. Bu haritada Kayhan Hamamı ile Kayhan Cami'nin batısından geçen sokak Serçe Hatun Sokak olarak işaretlenmiş. Şimdi bu sokağın adı Kayhan Sokak. Kayhan Sokak, 15-20 m sonra beni Kayhan Cami kapısına getirdi.

Bir mahalleye ve Bursa'nın eski çarşılarından birine adını veren caminin avluya giriş kapısında *Kayhan Cami* yazıyor. Kayan ve Kayhan telaffuzlarını da buna eklemek gerekir. Ama galiba en doğrusu “*Kayğan*” olmalı. Zira kaynaklarda bu kelime hep böyle geçiyor. Mesela 1598 tarihli, A 153 Numaralı Mahkeme sicilinde, tam on yerde kelime, “Kayğanzâde Cami, Kayğan Cami, Kayğan Çarşısı, Kayğan Mahallesi, Kayğanzâde Vakfı” şeklinde yazılmış. Günümüzde resmî söyleyiş “Kayhan” olarak kesinleşmiş görünüyor.

Şimdi Kepecioğlu'ndan Kayhan Cami'nin hikâyesini dinleyelim: “*Bu camiyi 1497'de vefat eden Kaygan oğlu Hacı Musa'nın oğlu Hacı Mehmed bina etmiştir. Hacı Mehmed Bursa tüccarlarındandır. Cami eskiden kâgir ve sekiz kubbe üzerine inşa edilmişti ve ortasında olan minberin iki tarafında iki mihrab vardı. Minarenin birisi âdet üzere bulunacağı yerde, diğeri de nisbetsiz olarak kurşunluk hizasında idi ve iki şerefesi vardı. Sabah öğle ve ikindi namazları doğu tarafındaki mihrabda kılınır ve ezanı minarenin yukarı kısmında okunurdu. Akşam ve yatsı namazları da batı tarafındaki mihrabda kılınır ve ezanı da alt kat şerefesinde okunurdu. Bu âdet hakkında dönen şâyialara ve sicillerdeki bazı kayıtlara göre, bâni, caminin ikmaline muvaffak olamamış ve Meydancık, Enbiyaoğlu, Tomrukönü camilerini ve şimdiki Postane binasının olduğu yerdeki Çendik Medresesi'ni bina eden Kazzazoğlu Süle (Mehmed) Paşa'dan yardım istemiştir. O da bu şartı koymuştur.*”

Kayhan Cami, pek çok kez onarımdan geçirilmiştir. Onarımlarla ilgili kayıtlarda caminin dört tarafına bina olunan medrese, muallimhane, tabhane, saathane ve abdesthaneden söz edilmesi dikkat çekiyor. Ama camide asıl büyük yıkıntı 1855 depreminden sonra yaşanmış. Caminin kubbeleri, duvarları, minaresi yerle bir olmuş. Bursa valisi Süleyman Refet Paşa'nın teşviki ve halkın yardımıyla cami ahşap, minaresi kâgir olarak yeniden inşa olunmuş. Ancak 1873'te çıkan yangında Kayhan çarşısıyla birlikte tamamen yanmış. O sırada Bursa'ya gelen deniz kolağalarından Halil Efendi bu günkü tarzıyla yeniden yaptırmış. Tabii namaz ve ezanla ilgili eski uygulamalar da son bulmuş.

Sonunda Kayhan Cami avlusundayım. Sağdaki banka bir süre oturup çevreyi seyre daldım. Her camide olduğu gibi burada da bir hazire var. Bildiğim kadarıyla bu hazirede caminin banisi Hacı Mehmed'in (1497), ulemadan meşhur Cafer Efendi'nin (1680), şair Şevki Çelebi'nin (1688) ve başkalarının mezarları var. Onları bir Fatiha ile anmadan içeriye girmek doğru olmayacak.¹⁴

Başlangıçta cami, ortada bir büyük, yanlarda dört küçük kubbeden oluşan ana mekân ile üç kubbe ile örtülü bir son cemaat yerinden ibaretmiş. Şimdi şekli değişmiş. Yine sekizgen yüksek kasnaklı merkezî bir kubbeye sahip, ancak yan kubbeler gitmiş, yerine içten çapraz tonoz, dıştan çatı ile örtülü bir mekân gelmiş. Kuzeyindeki son cemaat yeri kubbeleri de beton tavana yerlerini bırakmışlar.

Merkezî kubbe, dört kare ahşap ayağı birbirine bağlayan gemi teknesi kemerlere oturtulmuş. Kuzey, doğu ve batı yönünde olmak üzere üç girişi bulunan asıl ibadet yeri, 17x17 m iç ölçüsünde düzenlenmiş ve cami kaş kemerli pencerelerle aydınlatılmış. 1873 tarihinde yapılan yarım daire kesitli mihrap dönemin sanat anlayışını yansıtıyor. Son onarımını 1956 yılında gören cami, mimarisi ile yakın çevresindeki camilerden ayrışıyor ve bu durum hemen fark ediliyor.¹⁵

14. Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.51-52.

15. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, s.111.

Kayhan Çarşısı'na gelmişken, Paşa Çelebi Medresesi'ni ziyaret etmemek olmaz. Buna "Gökdere Medresesi" de derler. Günümüzde de Gökdere Medresesi olarak biliniyor. Muhtemelen Gökderelizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1652) burada görev yapması zamanla adının değişmesine ve medresenin bu isimle tanınmasına sebep oldu.

Gökdere Medresesi

Kayhan Cami'nin kuzeyindeki sokağın Suphi Bey haritasında eski adı Zebzeciler Sokak'tır. Şimdiki adı değişmiş, Güveri Sokak olmuş. Bunun da kuzeyinde Kayhan Caddesi yer alıyor. Caddenin Gökdere'ye yakın bir yerinde, sağda, Güney tarafında Gökdere Medresesi bulunuyor. 10-15 yıl önce buradan geçtiğimizde adını kaynaklardan bildiğimiz medreseyi göremiyor, yerini bile gösteremiyorduk. Çünkü medrese binası harap olmakla kalmamış, vakıf eseri olduğu halde özel mülke dönüşmüş, çevresi başka binalarla kuşatılmış görünmez olmuştu. Yeni yazılan kitaplarda hakkında, *yok olan tarihi bir eser* kaydı düşülen medrese, 2004 yılından sonra çevresindeki binalarla birlikte Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından kamulaştırıldı, rölövesi hazırlandı, orijinal yapısına kavuşturuldu, açık avlusunun üstü kapatıldı ve kültürel faaliyetlere tahsis edilerek aslına

uygun bir fonksiyon kazandırıldı ve böylece yeniden halkın hizmetine sunuldu. Takdir etmemek elde değil! Her yıl bu onarımlara yenilerinin eklendiğini de belirtmemiz gerekiyor.

Şu anda Gökdere Medresesi'nin önündeyim. Küllerinden yeniden doğmuş bir bina! Çok hoş, çok güzel ve insana içi ve dışıyla huzur veren bir yapı! İnsan emeği geçenlere nasıl teşekkür etmez? 400 m²'si kapalı olmak üzere 656 m²'lik bir kültür merkezinin kazanılmış olması bir tarafa ata yadigârı bir vakıf eser yeniden hayat bulmuş oldu. Her ne ise, biz tarihe dönelim ve Kepecioğlu'ndan bu güzel yapının hikâyesini dinleyelim:

“Gökdere Medresesi de denilen Paşa Çelebi Medresesi, Kayhan civarındadır. On iki odası ve bir büyük dershanesi vardır. Üzeri kurşun kaplı iken 1629'da yalnız dershanenin kurşunları kalmış, diğerleri satılarak kiremit örtülmüştür. 1906'dan sonrada uzun yıllar kadınlar hapisanesi olarak kullanılmıştır. Zamanla özel mülke dönüşmüştür. Paşa Çelebi, bu medrese ve Nalbantoğlu Mahallesi'nde yaptırdığı mescidin idaresi için nakit para ile birçok dükkân, bir debbağhane, Kayhan'da ayrıca 12 dükkân, bir ahır ve bekâr odaları, Tatarlar Çarşısı'nda dükkânlar, bir iplik bükümhanesi, bir imalathane, Yoğurt Hanı civarında oda denilen yedi dükkân, Kayhan Çarşısı'nda bir at değirmeni ve Gökdere'de üç değirmen vakfetmiştir.

Paşa Çelebi, vakfının mütevelliliğini soyundan gelecek okumuş evlâtlarına şart eylediğinden çocuk ve torunları hep tahsil ve terbiye görmüş âlim kişiler olmuşlardır.”¹⁶

Kayhan (Kaygan), Bursa'nın en eski mahallelerinden biridir. Burası tarihi yapıların yoğunlaştığı bir yerdir. Sadece bu semtte onlarca eserin yok olduğu bilinmektedir. Hiç olmazsa günümüze gelebilenlerin onarılarak korunması gerekir. İşte bu anlayışla Medrese'nin bitişiğindeki iki katlı tarihi bir yapı kamulaştırılarak medresede yürütülecek faaliyetlerin yönetim merkezi haline getirilmiştir.

Gökdere Medresesi, Kayhan semtinin tarihi misyonuna uygun olarak varlığını sürdürdüresun, biz yönümüzü “Batpazarı”na çeviriyoruz. Kayhan'a gelmişken oraya da uğrayalım. Zamanla neler değişmiş görmeye çalışalım.

16 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.37.

Aslında değişmeyen bir şey de kalmadı. İşyerlerinin önünde artık aşına yüzler yok! Bize göre ikinci, üçüncü kuşak satıcılar Kayhan sokaklarında koşuşturuyorlar. Sokaklar düzenlendi, bakımlı bir hâle getirildi. *Mâil-i inhidâm* denilerek yıkılan eski ahşap yapıların yerini yeni beton binalar aldı. Yine de Kayhan'ı ve onun bir parçası olan Batpazarı/Bitpazarı'nı görmemiz gerekiyor. Burada yanlarından geçip gidemeyeceğimiz, görmezlikten gelemeyeceğimiz nice *devletlûlar* var! Veziriazam Davut Paşa gibi!

Davut Paşa, II. Bayezid zamanında 14 yıl sadrazamlık yapmış bir devlet adamıdır. *Koca* ve *Derviş* lakaplarıyla da anılır. Arnavut asıllıdır ve Endrun'dan yetişmiştir. 1477'de Tuna boylarında seferde iken bir top mermisiyle göğsünden yaralandı, aynı yıl Rumeli beylerbeyi oldu. II. Bayezid'in tahta çıkışından sonra, bir ara alındığı Rumeli beylerbeyliğine yeniden getirilen Davut Paşa, çok geçmeden vezirliğe yükseltildi. 1483'te İshak Paşa'nın yerine veziriazamlığa tayin edildi. 14 yıl bu makamında kaldı, Mart 1497'de görevden alınarak emekli edildi ve Dimetoka'ya gönderildi. Ertesi yıl orada vefat etti (1498). İstanbul'a getirilen naaşı külliyesindeki türbeye defnedildi.

Davut Paşa, âlimlerin dostu, fakirlerin koruyucusuydu. Engin bir yönetim tecrübesine sahipti. İhtiyatlı davranmayı severdi. O aynı zamanda çok zengin bir devlet adamıydı. Öldüğü zaman arkasında 1 milyon duka altın bırakmıştı ve bu para o devrin şartlarında çok büyük bir servetti. 1498 yılında 1 Venedik duka altını 50 akçe ediyordu. Mirasının tespit ve taksimini yapan kazaskere "resm-i kısmet"¹⁷ olarak 2 milyon akçe verilmesi gerekmiş, ancak varisleriyle 500.000 akçeye anlaşma sağlanmıştı.

Davut Paşa'nın, Süleyman Çelebi, Mehmed Bey, Mustafa Paşa, Haydar Çelebi ve Derviş Bey adında beş oğlu vardı. Mustafa Paşa, II. Bayezid'in damadı idi.

Bu zengin Osmanlı sadrazamı aynı zamanda çok hayırsever bir insandı. İstanbul'daki cami, imaret, medrese, mektep, çeşme ve türbeden oluşan külliyesi 1485'te tamamlanmıştı. Ayrıca Tekirdağ'a bağlı Yoncalı

17 Resm-i kısmet: Miras taksimine karşılık olarak alınan resmî ücret.

ve Bulgur köylerinde birer cami yaptırdı, Ferecik kasabasına içme suyu getirtti. İstanbul'da surların dışındaki Davut Paşa Sahrası ve Kışlası da onun eseri idi. Osmanlı askerleri, Rumeli seferlerine çıkarken Davut Paşa Sahrası'nda toplanır, padişahın Otağ-ı Hümayunu yine orada kurulur ve tuğlar dikilirdi. Davut Paşa bu vakıf tesislerinin giderlerini karşılamak üzere İstanbul, Edirne, Üsküp, Manastır, Bursa ve İznik'te pek çok dükkân, han, hamam, köy ve bahçe vakfetmişti.¹⁸ Davut Paşa'nın Bursa'ya ilgisi az sonra gideceğimiz Batpazarı civarında yaptırdığı hamam ve mescidinden ileri gelmekteydi.

Batpazarı Cami

18 Şerafettin Turan, "Davut Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, s.37-38; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, s.253.

Fatih ve II. Bayezid devrinin bu ünlü devlet adamının Bursa'ya kazandırdığı mescit yakın zamana kadar kullanılıyor olmakla beraber artık iyice köhnemişti. Belediyenin tamir eli buraya da uzandı. Önce oraya uğramak istiyorum. Batpazarı Sokak'ta yer alan mescit, basit formlu, çatılı bir bina olarak yapılmış. İç ölçüleri yaklaşık 6,5x9 m olan mescidin duvarları oldukça kalın. Daire kesitli mihrap nişi mihrap duvarına göre oldukça yüksek tutulmuş, yeni bir ahşap minberi var. Düz tahta tavanın merkezinde çitakârî süslemeler bulunuyor. Masureleri ve fevkanisi de çok hoş yapılmış. Ahşap son cemaat revakı dışarıdan bakılınca mescide ayrı bir güzellik katıyor. Kuzey-doğu köşesinde küçük bir tuğla minaresi var. Son cemaat revakının önündeki asırlık çınar buraya ayrı bir hava veriyor. Tamir edilerek gün yüzüne çıkarılan ve şimdi esnaf kahvehanesi olarak kullanılan bir dizi tonoz örtülü dükkân, çevreye farklı bir görüntü vermiş. Mescitle bu dükkânların arası küçük bir meydana dönüşmüş. Kuzey batı çaprazında da Davut Paşa Hamamı var. Mescitten çıkınca bir süre hasır iskemleyle oturup çevreyi seyrettim. Yeni demlenmiş bir bardak çay içtim. Mescidin, öğrencim olduğunu öğrendiğim görevlisiyle sohbet ettim.

Bütün eski yapılarda olduğu gibi Davut Paşa Mescidi de tarih boyunca pek çok onarım geçirmiş. Bu eski onarımlarda, Bursa'nın hayırsever ailelerinden olan *Şiblîzâdelerden* Sofyalı boyacı Ali Usta'ya kadar pek çok kişinin maddi ve manevi katkısı olmuş.¹⁹

Davut Paşa, bu hamamı ve bugün artık mevcut olmayan Yeni Tahtakale Hanı'nı bu mescidine gelir getirmek için yaptırmış ve vakfetmiş.

Tek hamam olarak düzenlenen Davut Paşa hamamı 1485 yılında yapılmış. İnşaatta moloz taş kullanılmış ve kubbenin üzeri tuğla ile örtülmüş. Soğukluk bölümü sekizgen planlı ve üzeri kubbe ile örtülü. Kubbe, dışarıda iki katlı kasnağa oturtulmuş. ılıklığı, sıcaklığı, halvet yerleri olan hamam bugün asıl işlevini kaybetmiş ve başka amaçlarla kullanılıyor. Ayrıca bakım ve onarıma muhtaç görünüyor. Herhalde benzerleri gibi bu vakıf hamam da zamanla özel mülke dönüşmüş olmalı. Böyle olunca eski

19 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, s.43; Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., I, s.253.

eserlerin onarımı daha da güç oluyor. Hamam, geçmişinde pek çok onarım görmüş ve kuşkusuz bu onarımlar ondan bazı şeyler alıp götürmüş, onu değiştirmiş.²⁰ Dünya da zaten değişmeyen ne var ki!

Kadim şehirlerimizin eski mahalleleri hep böyledir. Sokaklarında dolaşmaya başlarsanız bir süre sonra kendinizi kaybedersiniz. Zihninizde inşa ettiğiniz gezi planı bozulur. Bazı eserleri görmezlikten gelseniz de, bazı bilgileri kendinize saklarsanız da, karşınıza o kadar çok ecdat yadigârı çıkar ki, sonunda kendinizi kaybeder ve bir sokaktan diğerine savrulursunuz. Yine de hepsini görmek, gezmek, anmak istersiniz. Böyle yapmazsanız birilerinin size *gönül koyacağını* düşünürsünüz. Böylece yol uzar, zaman geçer! Yine zamanımız geçti, yine hedefimize varamadık! Gezimiz uzun sürdü, *gün* de değişti. Akşam olmak üzere, Batpazarı sokaklarından ayrılma vakti geldi. Ne yapalım, Atpazarı'nı başka bir gün gezeriz!

Yine de düşünmeden edemiyorum. Acaba bu gezimizde yanlarından geçip göremediklerimiz oldu mu? Bize gönül koyanlar var mı?

Kim bilir?

Ekim 2013, Bursa

---

20 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.355-356.

Irgandı Köprüsü

XV. Bölüm

Yeşil veya “Sultaniye” Mahallesi

XV. Bölüm

Yeşil veya “Sultaniye” Mahallesi

Bursa’da Zaman şiirinden:

Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir musîki gibi zamandan
Çinilere sinmiş Kur’an sesini.
Fetih günlerinin saf neş’esini
Ahmet Hamdi Tanpınar

“Türkçede Ş ve L harfleri daima en güzel terkipler yapar. Yeşil dediğimiz zaman, âdeta bir çimen tazeliğini, bir palet üzerinde ezilmiş bir renk gibi, günün ve saatin bir tarafında bir bahar müjdesiyle toplanmış buluruz. Bu kelimenin ilk cetlerle beraber Orta Asya yaylalarının baharından geldiği o kadar belli ki. ...Fakat Bursa’da yeşilin mânâsı çok başkadır; o ebediyetin rahmanî yüzü, bir mükâfata çok benzeyen bir sükûnun fânî bir saate sinmiş mânâsıdır. Yeşil Türbe, Yeşil Cami der demez, ölüm muhayyilemizdeki çehresini değiştirir, ‘ben hayatın susan ve değişmeyen kardeşiyim. Vazifesini hakkıyla yapan fâninin alınına bir sükûn ve sükûnet çelengi gibi uzanırım...’ diye konuşur.”¹

Setbaşı Köprüsü’ne geldiğim zaman zihnimden geçen cümleler bunlardı. Bu cümlelerin sahibi olan A. Hamdi Tanpınar sadece yeşil rengin sihrini

1 A. Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 1000 Temel Eser, İstanbul 1969, s.110.

değil yeşil çinilere sinen *Kur'an* sesinin sırrını da keşfeden hassas bir ruha sahip bir edibimiz ve şairimizdi. Ama galiba geçmişte olduğu gibi bugün de Yeşil Bursa'dan, Yeşil Senti'nden, Yeşil Cami ve Türbe'den söz eden herkes, *yeşil* kelimesinin efsunkâr etkisini ruhunda hissediyor.

Setbaşı Kütüphanesi

Sıcak bir haziran gününde yine Setbaşı'ndayım. Çünkü *Yeşil*'e giden yol Setbaşı'ndan geçiyor ve ben bugün Yeşil'i ziyaret etmeye karar verdim. Bu güzel Bursa semtine onlarca, yüzlerce kez gittim. Ancak bugün başka; bugün Bursa Gezileri'ne yeni bir halka eklemek için oraya gideceğim. Gördüklerimi duyduklarımınla birlikte anlatacağım. Ancak gezi güzergâhı konusunda hâlâ kararsızım.

Karar verebilmek için Mahfel'in önünde bir süre durdum. Etrafıma bakındım ve Bursa'ya geldiğim yıllardan günümüze bu eski semtte neler kalmış diye görmeye çalıştım. Mahfel Kahvehanesi yerinde ancak o eski Mahfel değil. Burada, çok daha sakin bir ortamda, özellikle yaz günleri az mı çay kahve içtik, dostlarımızla az mı sohbet ettik. Mahfel çay bahçesinin bir özelliği de önünden geçen dostları, tanıdıkları, ahbabları görebiliyor olmamızdı. Günün belli saatlerinde Mahfel'in bahçesinde bulunmak, evlerine veya iş yerlerine buradan geçerek gidenleri görebilmek anlamına geliyordu. Bunun canlı şahidiyim çünkü yirmi yıl boyunca ben de aynı

yerden gelip geçtim. Tanışmasanız da konuşmasanız da Mahfel'de her zaman aşına yüzlerle karşılaşırdınız. Artık o bahtiyarlıktan mahrumuz! Setbaşı'nın o eski sükûneti, insanın kulağını derinden tırmalayan ağır bir uğultuyla yer değiştirmiş! Galiba günümüz şehirlerinin, özellikle büyük şehirlerin kaderi bul

Bir geziye çıkarken, elli yüz sene önce acaba oralar nasıldı diye düşünür, bunu, bulabilirsem eski fotoğraflarda ve haritalarda görmeye çalışır, sonra zihnimi zorlayarak geriye, eski devirlere, ta fetih yıllarına kadar gider, hayalimde o yılları yaşar ve öyle yola çıkarım. Yine aynı şeyi yaptım, eski Bursa fotoğraflarında ahşap Setbaşı, harap Irgandı köprülerini, yeşil servilerin belirginleştirdiği Kurdoğlu Mezarlığı'nı ve hemen arkasından el sallayan, *ben de buradayım*, diyen Yeşil Cami minarelerini vs gördüm. Suphi Bey'in haritasına yine baktım. Setbaşı Köprüsü'nü buldum, Mahfel'i tahmin ettim ancak itiraf edeyim Yeşil'e giden yolu bulmakta zorlandım. Yüz elli yıl önce Setbaşı-Yeşil arası ne karışık bir yermiş! Meğer Yeşil Caddesi böyle dümdüz uzayıp gitmiyormuş. Hâlbuki ben, bu kadar geniş ve düz olmasa bile, dar bir sokağın Setbaşı ile Yeşil'i birbirine kavuşturduğunu düşünürdüm. Burası adeta bir lâbirente benziyormuş. Çekirge-Altıparmak-Ulucami-Heykel-Setbaşı-Yeşil-Emirsultan aksında açılan cadde, geçtiği her yerde bazı tarihi yapıları da alıp götürerek, bu lâbirenti yok etti ve Bursa'ya başka bir çehre kazandırdı. Her ne ise, ben biraz mütereddit yoluma devam ettim. İpekçilik Caddesi köşesine kadar geldim. Aslında beş cadde bu küçücük meydana açılıyor. Heykel'den gelen Atatürk Caddesi Setbaşı Köprüsü'nden geçerek buraya kadar ulaşıyor. Kırk beş derecelik bir açıyla sağa, güneye ayrılan yol, İpekçilik Caddesi'dir. Bu ayırım noktasından Teleferik istikametine düz giden yola ise öteden beri Namazgâh Caddesi adı verilmiş. Tam karşımda Yeşil Caddesi var. Gökdere Bulvarı ise Setbaşı Cami yanından aşağıya doğru Meydancık kavşağına kadar iniyor. Gökdere Bulvarı seksenli yıllarda açıldı. Öncesinde bir sokak, caminin yanından Irgandı Köprüsü'ne kadar iniyordu. Caminin civarında, şu anda taksi durağı olan alan ve çevresinde sokaklar ve eski ahşap Bursa evleri vardı. Cami köşesinden Yeşil Caddesi başlangıcına kadar bir sıra dükkân

yer alıyordu. Onlar yıkıldı meydan ve yol genişletildi. Bu eski ahşap yapılar ortadan kalkınca arkadan beton binaların penceresiz sağır duvarları çıktı. Uzun yıllar bu sıvasız ve pek hoş görüntü vermeyen duvarları seyrettik. Sonra çevre düzenlendi ve bugünkü görüntüsüne büründü.

Mahfel

Dikkatimi çeken şey şu; henüz üzerinden yarım yüzyıl bile geçmemiş olan bu yakın dönemde burada ne çok değişiklik olmuş! Köprü yerinde duruyor. Mahfel bir ara yangın geçirdiyse de tamir edildi ve hizmetine devam ediyor. Setbaşı Fırını'ndan taze ekmek kokuları yine geliyor. Köşe başını tutan koca çınar hâlâ canlı. Karaçelebizâde Hüsameddin Efendi'nin hatırası olan cami de ibadete açık bulunuyor. Son kırk yıl içinde değişik hizmetlerde kullanılan ve sonunda bilime adanan Şehir Kütüphanesi binası da varlığını sürdürüyor. Ancak yine de değişen farklılaşan bazı şeyler var! En azından bu meydana bakan dükkânların neredeyse hiçbirinde kırk yıl öncesinin işleri yapılmıyor. Meydanın yarım asır bekçiliğini yapan Şen ve Şirin kasaplar artık yoklar! Bir zamanlar canlı ve uzun yeşil dallarıyla bu küçücük meydanın üzerini anaç bir tavuk gururuyla örten çınar iyice yaşlanmış, dalları kırılmış, küçülmüş, üç ana dalından birini zamana

karşı verdiği mücadelede kaybetmiş! Bu gazi çınar geçmişin gurur dolu hayatıyla bu günün hayal kırıklıklarını aynı anda yaşıyor gibi görünüyor.

Meydanın ikinci yaşlı ve yaralı çınarı, Mahfel'in karşısında, cadde kenarında "yıkılmadım, ayaktaayım" diye haykırıyor. Onun da dalları kurudu, kar ve lodostan kırıldı. Yine de büyük bir inatla hayata tutunmaya çalışıyor. Kuruyan ve kırılan dallarının kesildiği yerden yeni, taze, güv ve canlı filizler fışkırmış. Yakında eski meydan hâkimiyetini yeniden kuracak gibi görünüyor. Aslında bu ve benzeri çınarları gözümüz gibi korumalıyız. Çınar olmadan Bursa'yı nasıl düşüne biliriz ki!

Trafik lâmbaları yayalar için yeşile dönünce karşıya geçtim. Niyetim ayakkabılarımı boyatmak. Biri caminin, diğeri kütüphanenin duvarına sırtını vermiş, müşterilerine hizmet sunan iki boyacı var. Ben kütüphaneye yöneldim. Adını bilmem, ama benden yaşlı olduğu ilk bakışta anlaşılın ve yıllardır burada mesleğini icra eden boyacının yanında sıranın bana gelmesini beklemeye başladım. Boyacı, sandığına ayağını koyar koymaz hemen konuşmaya başladı ve "Ayakkabıların yeni imiş," dedi. "Hayır, eski," deyince, "öyleyse çok giymemişsin," karşılığını verdi. Sonra sözü Setbaşı'na getirdi ve derinden bir iç çekerek: "Setbaşı eski Setbaşı değil, çok değişti. Gürültüden durulmuyor. Hazır boyalar çıktı müşteri de azaldı," deyiverdi. Setbaşı'nın eski Setbaşı olmadığını boyacının da fark etmesi doğrusu beni şaşırtmadı.

*

İşim bitince Setbaşı Cami avlusundaki bir banka oturdum. Daha önceki gezilerimde de söylemişim, Setbaşı bir Ermeni mahallesiydi; kiliseleriyle, meyhaneleriyle, yaşayışıyla, kültürüyle bir Ermeni Mahallesi. Bu durum Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar sürdü. Daha sonra bilinen sebeplerle gayri Müslim nüfus Bursa'dan çekildi. On dokuzuncu yüzyıl sonu yirminci yüzyıl başlarında ilk oteller, gazinolar, sinemalar burada, Setbaşı Köprüsü'nün her iki tarafında açılmış, Setbaşı âdeta Bursa'nın Beyoğlu'su olmuştu. Burada otururken ilk aklıma gelen şey on altıncı yüzyıla ait iki ferman oldu. Fermanlar hem Setbaşı'nın sosyal yapısıyla hem bu camiyle ilgili. Ekim 1572'de gelen bir fermanla Setbaşı'ndaki meyhanelerin kapatılması istenmiş, ancak kapatmak bir tarafa harap olanlar tamir edilmişti. Ayrıca

bu da yetmiyormuş gibi Müslüman cemaat rahatsız edilmiş ve Mart 1573'te yeni bir ferman gönderilmişti. Bu ferman da meyhanelerin hemen kapatılması emrediliyordu. Çünkü Müslümanlar dilekçelerinde, Setbaşı Mescidi civarında oturan Hıristiyanların zaman zaman, müezzin ezan okumak için minareye çıktığında ona kadeh gösterip alay ettiklerini ve bu durumdan rahatsız olduklarını bildiriyorlardı. Gelen fermanla mes-cide yakın olan Hıristiyanlara ait dört evin Müslümanlara sattırılması, ancak asla emre aykırı davranılmaması ve kimseye haksızlık ve zulüm yapılmaması bildiriliyordu.² Beş yüz yıl sonra bile hâlâ dünyanın hiçbir yerinde böyle müsamahalı bir tutum görülüyor!

Gelelim Setbaşı (Karaçelebi) Cami'ne: Şu an avlusunda oturduğum bu cami Karaçelebizâde Hüsameddin Efendi'nin Bursalılara hediyesidir. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır. Setbaşı veya eski adıyla Karaçelebi Cami'nin şimdi artık olmayan bir de sıbyan mektebi vardı ki onu da oğlu Karaçelebizâde Zuhûrî Mehmed Efendi inşa ettirmişti. Diğer oğlu Şeyhülislam Abdülaziz Efendi de camiyi yenilemiş ve yanına bir de çeşme yaptırmıştı. Aslında Abdülaziz Efendi Bursa'da, *Müftî Suyu* ile beslediği, kırktan fazla çeşme yaptırmıştır. Bursa Büyükşehir Belediyesi, zamanla yok olan bu çeşmelerden bazılarını onun anısına yeniden yaptırdı. Setbaşı Cami önündeki Karaçelebizâde çeşmesi de yenilenen çeşmeler arasında yer alıyor.

Dikdörtgen bir plan şeması gösteren camiye kuzeyindeki üzeri ahşap tavanla örtülü son cemaat yerinden giriliyor. Dört ana yönde ikişer pencere ile aydınlanması sağlanan asıl ibadet alanı, ahşap tavanlı, ahşap çatılı ve üzeri kiremitle örtülüdür. Tavanın ortasında geometrik motifli, kare çerçeveli bir göbek yer alır. Beş köşeli mihrap nişi kavsarası yukarı doğru kademeli olarak daralıyor. Caminin kuzeydoğu köşesinde, son cemaat yerindeki bir kapı ile çıkışı sağlanan minare, kare bir kaide üzerinde yükselmekte.³ Bu cami, mimarî özelliğinden daha çok *Karaçelebizâde* ailesinin hatırasını yaşatan bir eser olarak önem taşımaktadır.

2 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, III, s.217.

3 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* (Bursa İl Merkezi), Ankara 1983, III, s.86.

Irgandı Köprüsü

Daha önce bulunmayan ancak son düzenlemeler sırasında yapılan çeşme/şadırvan doğrusu çok hoş bir görüntü veriyor. Köşeleri pahlanmış, dört tarafında birer musluk bulunan bu kare planlı mermer çeşme, üzerindeki küçük kubbesi ve ahşap payandalarla taşınan kurşun örtülü geniş saçaklarıyla güzel bir yapı. Caminin çevresi bu hâle geldikten sonra yolum buraya düştükçe avluda bir süre oturuyor ve gerçekten dinleniyorum.

*

Burada daha fazla vakit geçirmeden aşağıya doğru yürümeye başladım. Irgandı Köprüsü'nden karşıya geçmek bana cazip geldi. Belki burada birkaç dostumuzla karşılaşırım diye düşündüm. Bu karar ister istemez gezimin güzergâhını belirledi. Köprüyü ağır adımlarla geçtim. Kimseyi göremeyince sağa dönüp Boyacıkulluğu Köprüsü'ne kadar yürüdüm. Köprü'nün ortasına gelince durdum.

Boyacıkulluğu Köprüsü'nden çoktandır geçmemiştim. Önce buradan çevreyi seyretmek istiyorum. Biraz sonra gezeceğimiz Yeşil Cami minarelerini görüyorum, türbe ve medrese, binaların arkasında kalmış. Sağımda Irgandı Köprüsü, solda aşağıda Meydancık ve Tatarlar köprülerini altına alan ve görünmez kılan Gökdere Kavşağı var. Şu anda bulunduğum yerden 50-100 yıl önce karşıya bakanlar bir mezarlık görüyorlardı. Eskiden Bo-

yacıkulluğu Köprüsü'nün güney-doğusu mezarlıktı; Kurdoğlu Mezarlığı. Irgandı Köprüsü'nün doğusunda, Yeşil'e doğru çıkan Nakşiçelebi Sokak'ın hemen başlangıcında, sağda bir incir ağacı, altında bir mezar var. Bu mezar ünlü Bursalı hekim Ağazâde Mehmed Nakşî'ye aittir. Galiba Kurdoğlu Mezarlığı'ndan günümüze bu kabir kaldı! Yirmi beş otuz sene önce halkın bir yatır olarak gördüğü ve duvarındaki bir oyukta adak mumları yaktığı mezarın demir şebekelerine sonradan tanıtıcı bir levha konuldu. Bursa Yıldırım Darüşşifası'nın meşhur tabiplerinden biri olan Ağazâde Mehmed Nakşî, *mesr-i taytus* adını verdiği bir ilâç imal etmeye çalışmış fakat bunda başarı sağlayamadan vefat etmiştir.⁴ Mehmed Nakşî, 1648'de darüşşifanın başhekimliğine tayin edilmiş, bir sene sonra da İstanbul'a gitmişti.⁵ İşte bu mezardan Boyacıkulluğu Sokak'a kadar olan alan, bir zamanlar Kurdoğlu Mezarlığı'ydı. Mezarlığın güney-doğu sınırı Yeşil Medresesi bahçe duvarına kadar ulaşıyordu. Suphi Bey haritasında da yer alan mezarlığın bir tarafı Gökdere ile diğer tarafları evlerle kuşatılmıştı. Güney tarafında bir de İpek Fabrikası vardı. Mezarlığın ortasından geçen Çanlı Dere (Namazgâh Deresi), Gökdere ile birleşiyordu. Çanlı Dere şimdi de var ancak Çobanbey ile Namazgâh caddelerinin birleştiği yerin az yukarısından başlayarak Gökdere'ye kadar üzeri kapatıldığından görmüyoruz. Bir zamanlar üzerinde Kurtoğlu Köprüsü varmış. Kepecioğlu 1557'den çok önce yapıldığını söylediği köprünün Türk-İslam Eserleri Müzesi'nin (Yeşil Medresesi) batı tarafında olduğunu, yıkıldığını ve ayaklarının izlerinin görüldüğünü söylüyor.⁶ Artık bu izlerden de bir iz kalmadı! Gökdere'ye doğru inen Çelebi Mehmet Bulvarı, köprü temellerini de dereyi de kapattı.

4 Baldırzâde, Ravza-i Evliya, BYEBEK, Orhan Ktp., No: 1018, vr. 200b.

5 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.149.

6 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.77.

Boyacıkululuğu Köprüsü

Yüksek binaların olmadığı bir dönemde bulunduğum yerden Yeşil panoramasını hayal ederek yürümeye başladım. Sonunda 13. Yeşil Sokak'a ulaştım. Bu sokak Yeşil Cami'nin batısından aşağıya, Meydancık'a kadar iniyor. Şimdi biraz yokuş çıkmalıyım. Yolun karşısına geçtim ve Yeşil Cami kuzeyindeki merdivenleri güçlkle tırmanarak sonunda kendimi şadırvanın serinliğine attım.

*

Yeşil Cami, daha doğrusu bütünüyle Yeşil Külliye, kuzeye açık bir terasa yerleştirildiğinden hem çok güzel bir manzaraya hem de çok hoş bir havaya sahiptir. Önündeki binaların bu kadar yüksek olmadığı eski devirlerde herhalde bu şadırvanın tadına doyum olmazdı! Burada dinlenirken biraz Yeşil Sementi'nden ve Yeşil Külliye'nin sahibi Sultan I. Mehmed'ten söz edelim.

Bursa, *Hisar* dediğimiz çekirdek bir semtin çevresinde oluşan bir şehrimizdir. Fetihden hemen sonra Orhan Gazi'nin başlattığı ve bilahare diğer Osmanlı sultan ve devlet adamlarının devam ettirdikleri bir inşa hamlesi ile şehir kısa zamanda büyük bir gelişme gösterdi. Orhan Külliyesi, Ulu-cami ve hanlar bölgesi bu hamlenin Bursa bakımından belirleyici merkezi olma özelliğini hâlâ koruyor. O devir için çok uzaklarda kalan Çekirge'yi ve I. Murad Külliyesi'ni hatta Yıldırım'ı bir tarafa koysak bile Muradiye,

Hamzabey, Alacahırka, Maksem, Alipaşa, Mollaarap, Setbaşı, Umurbey, Yenimahalle, Musababa, Emirsultan, Zeyniler, Kayhan, Selimzâde, Atpazarı, Timurtaşpaşa, Şehreküstü gibi semt ve mahalleler bu yapının adeta omurgasını oluşturuyorlardı. Hiç şüphesiz bu zincirin bir halkası da *Yeşil Semti* idi. Yüzyıllardır Bursa'dan söz ederken özellikle vurgulanarak ifade edilen *yeşil*, aslında bu güzel ve tarihi kentimizin iki farklı özelliğine dikkatimizi çeker; büyük ölçüde yok ettiğimiz Bursa'nın yeşil tabiatına ve Yeşil Cami ve Türbe'ye.

Yeşil Türbe ve Cami

Yalnız Bursa, Ankara Savaşı yenilgisinden sonra kendisini büyük bir karmaşanın ortasında bulmuştu. Timur'un torunu Ebu Bekir Mirza, Bursa Kalesi'ne girmiş ve Osmanlı hazinesini ele geçirmişti. Bursa yağmalandı, halkı kılıçtan geçirildi ve sonunda bütün şehir ateşe verildi. Yangın sırasında ilk Osmanlı padişahlarına ait resmî vesikalar ve birçok eser yok oldu. *Yeşil Semti* işte bu küllerin içinden doğdu.

Diğer bütün önemli Bursa semtlerinde olduğu gibi Yeşil semti/mahallesinin oluşmasında da bir külliye'nin etkili olduğunu görmek zor değildir. Başlangıçta daha çok "Sultan Mehmed", "İmaret-i Sultan Mehmed" veya "Sultaniye" mahallesi olarak anılan bu semte zamanla *Yeşil* denildi. Bir süre sonra diğerlerinin unutulmasıyla bu son adının mahallenin belirleyici

ismi olarak kalması Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı ve şu anda avlusunda oturduğum yeşil çinilerle süslenmiş olan cami ve türbesiyle ilgilidir. Evliya Çelebi bu durumu şöyle dile getirir: “... bütün kubbeleri ve tek şerefeminaresinin tacı tamamen yeşil Kâşî çini ile kaplı olup zümrütten bir sütun gibi güneş ışıklarından parıldayıp durur, onun için Yeşil İmaret derler... Gördüğümüz kadarıyla Bursa içinde böyle süslü başka bir cami yoktur.”⁷

Bu iki güzel yapı, on beşinci yüzyılın hemen başında yaşanan “Fetret Dönemi”nin ağır şartları ve karanlığından aydınlık ve mutlu bir geleceğe geçişin müjdesi olarak görüldüler ve banileri olan Çelebi Mehmed’le birlikte ikinci kuruluşun aydınlık yüzü olarak anılır oldular.

*

Daha çok Çelebi Sultan Mehmed diye tanıdığımız beşinci Osmanlı padişahının babası Yıldırım Bayezid, annesi Devlet Hatun’dur. 1386 veya 1387 yılında dünyaya geldi. 1399’da *Rum Vilâyeti* valisi olarak Amasya’ya gönderilmişti. Katıldığı Ankara Savaşı yenilgisinden sonra Bayezid Paşa’nın gayretleriyle Amasya’ya geri döndü. Kardeşleri Süleyman, İsa ve Musa’nın, Bursa ve Edirne’yi ele geçirmek için yaptıkları mücadeleye o da katıldı. Başlangıçta kardeşi İsa Çelebi’yi yendi ve Bursa’yı ele geçirdi. Ancak aynı başarıyı diğer kardeşi Süleyman’a karşı gösteremedi; Bursa ve Ankara’yı kaybetti ve Amasya’ya çekilmek zorunda kaldı. Gelişen olaylar bir süre sonra Amasya ve civarının Çelebi Mehmed’in, Bursa ve Batı Anadolu’nun Süleyman’ın, Edirne ve Rumeli’nin de Musa’nın yönetimine girmesiyle sonuçlandı. Musa’nın, Doğu Balkanlarda elde ettiği başarılar Süleyman’ı Rumeli’ye geçmeye mecbur etti. Süleyman ve Musa arasındaki mücadeleler Şubat 1411’de Musa’nın bir baskınla Edirne’yi ele geçirmesi ve Süleyman’ı bertaraf etmesiyle son buldu.⁸

Süleyman, Rumeli’ye geçince Çelebi Mehmed, Bursa’yı yeniden ele geçirmişti. Böylece devlet iki kardeşin yönetimine girdi. Ancak Rumeli’ye hâkim olan Musa, iyi bir yönetim sergileyemedi. Musa’ya bağlı Uç beyleri

7 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s.13.

8 Halil İnalıcık, “Mehmed I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, XXVIII, s.391.

ve ileri gelen devlet adamları ondan uzaklaşarak Çelebi Mehmed'in tarafına geçtiler. İki kardeş arasındaki mücadele Çelebi Mehmed'in Temmuz 1413'deki başarısı ve Musa'nın ölümü ile sonuçlandı.⁹

Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid'in Bizans ve Balkanlar'daki tâbi devletlerle kurdukları ilişkiler Fetret döneminde bozulmuş ve Osmanlıların aleyhine işlemeye başlamıştı. Çelebi Mehmed, 1413'de Edirne'de Osmanlı ülkesinin tek hükümdarı olarak tahta çıkınca ilk iş olarak; Bizans, Sırbistan, Eflak, Mora Despotluğu, Atina Prenslığı gibi tâbi devletlerin elçilerini kabul etti ve onlarla yeni anlaşmalar yaptı. Anadolu'yu yeniden egemenliği altına aldı. Bursa'yı tahrip eden, her tarafı yakıp yıkan Karamanlılara karşı da başarılı bir sefer düzenledi.

Bu gelişmeler, Bizans İmparatorunu ve Timurlu Şahruh'u da rahatsız etmişti. Şahruh, şehzade kavgalarını yeniden başlatmak için esir olarak yanında bulunan Yıldırım'ın oğlu şehzade Mustafa'yı serbest bıraktı. Şehzade Mustafa, deniz yoluyla Eflâk'a geçti ve burada bazı yerleri ele geçirdi. Bu durum Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlılara tâbi devletlerin düşmanca bir tutum sergilemelerine, Batı Anadolu'da ve Rumeli/Deliorman'da Şeyh Bedreddin tarafından başlatılan dinî-sosyal karakterli ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep oldu (1416). Şeyh Bedreddin, Zağra'da yakalanarak Serez'de idam edildi. Sultan, önce Şehzade Mustafa'nın Eflak'a geçmesine yardım eden İsfendiyar Bey'in üzerine yürüdü ve itaatini sağladı. Karamanlılara karşı da Bayezid Paşa'yı göndermişti (1417). Her fırsatta Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetine karşı çıkan Eflak voyvodasının bertaraf edilmesi gerektiğini düşünen Çelebi Mehmed, 1419'da ona karşı bir sefer düzenledi. Neşrî'ye göre voyvoda teslim oldu ve üç oğlunu sultana rehin olarak gönderip haraç ödemeyi kabul etti.¹⁰

Çelebi Mehmed, 25 Haziran 1421'de Edirne'de vefat etti. O, Timur yenilgisinden sonra dağılmaya yüz tutmuş olan devleti "Fetret" öncesi duruma getirmeyi başarmıştı. Sultan'ın ölümünden 45 gün sonra oğlu

9 Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, Haz. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, II, s.47-54. Halil İnalçık, *a.g.m.d.*, s.391-392.

10 Halil İnalçık, *a.g.m.d.*, s.392-393.

Murad, Bursa'da tahta çıktı yeni bir dönem başlamış oldu.

*

Şimdi sıra Yeşil Cami'yi gezmeye geldi. Ancak camiye girmeden önce bir vefa borcumuzu daha yerine getirmek uygun olacak. Çünkü Yeşil'den söz edip de onun mimarı Hacı İvaz Paşa'yı unutmak hiç de çalebice bir davranış olmaz!

Hacı İvaz Paşa, Tokat-Kazova'da doğdu. Künyesi İmadüddin olan bu ünlü Osmanlı veziri ve mimarının babası Ahi Bayezid'dir. Çelebi Mehmed Amasya sancak beyi iken onun hizmetine girdi. 1402'de Ankara Savaşı'na katıldı. Şehzadeler arasında başlayan taht kavgalarında Çelebi Mehmed'i destekledi. Kazova Subaşılığı yaptı, ardından Bursa subaşısı veya muhafızı oldu. Bu sırada Bursa Kalesi'ni kuşatan Karamanoğlu Mehmed Bey'e karşı şehri savundu (1414). Bu başarısından dolayı önce Bursa valiliğine getirildi, sonra vezirlik rütbesiyle ödüllendirildi. Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünü gizlenmeyi başardı ve oğlu Murad'ın Amasya'dan gelerek tahta çıkmasını sağladı. II. Murad zamanında da vezir olarak devlet merkezinde bulundu. *Düzmece* Mustafa kuvvetlerinin dağıtılmasında etkin rol oynadı.

Çandarlı İbrahim Paşa veziriazamlığa getirilince (1421) İvaz Paşa da ikinci vezir oldu. Ancak nüfuz rekabeti sebebiyle Çandarlı ile arası açıldı. II. Murad, İvaz Paşa'yı önce vezirlikten azletti, daha sonra da gözlerine mil çektirerek Edirne'den uzaklaştırdı (1424). Bursa'da mecburi ikamete tabi tutulan Hacı İvaz Paşa, bir veba salgını sırasında 1428 tarihinde vefat etti. Mezarı Bursa'da Pınarbaşı Kabristanı'nın üst tarafında Kuzgunluk denilen yerdedir.

Hacı İvaz Paşa, aynı zamanda hayırsever bir insandı. Bursa'da, 1420 yılı dolaylarında kendi malıyla Pirinç Han karşısında bir mescit (İvazpaşa Cami), "İmâdiye" adıyla anılan bir dershane, bir medrese ve yetimler için bir mektep yaptırmıştır. Bunlara gelir sağlamak için de dükkânlar, evler, bağlar, bahçeler, araziler, ayrıca içinde seksen dükkân bulunan İvazpaşa Çarşısı ve Pâygâh denilen bir ahır vakfetmişti. Vakfiyesindeki şarta göre her sabah kendisinin ve annesinin türbesinde on iki cüz *Kur'an* okunacak ve bir cüzün sevabı Sultan Çelebi Mehmed'in ve Yıldırım'ın ve bir cüzün

sevabı da II. Murad'ın ruhuna bağışlanacaktı. Ayrıca her yıl Mekke ve Medine fakirlerine dağıtılmak üzere para da tahsis etmişti. İvaz Paşa inşa ettirdiği eserleri için dört vakfiye düzenlemiştir. Bunlardan ilk üçü Tokat'taki vakıflarına, 1427 tarihli dördüncü vakfiyesi ise Bursa ve civarındaki vakıflarına aittir.¹¹

Yeşil Cami

Değerli bir devlet adamı olan Hacı İvaz Paşa aynı zamanda büyük bir mimardı. Diğer ülkelerden sanatçıları davet ederek özellikle çiniciliğin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İvaz Paşa'nın mimar olarak Çelebi Sultan Mehmed adına imzasını attığı eserler arasında Bursa'daki Yeşil Külliye ile Dimetoka'daki camiden başka Ulubat Nehri üzerinde yeniden yaptırılan köprü ve Edirne'de Acemi Oğlanları Kışlası olarak kullanılan saray zikredilebilir. İvaz Paşa ayrıca Tunca Nehri'nden Edirne'ye su nakletmeyi planlamıştı.

11 Kâmil Kepcioğlu, *a.g.e.*, II, s.116; Abdülkadir Özcan - Zeki Sönmez, "Hacı İvaz Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV, s.485-486.

Yeşil Medresesi

Yeşil Külliye, bütün üniteleriyle birlikte, başta Hacı İvaz Paşa olmak üzere mimar Timurtaş, nakkaş İlyas Ali ve oğlu Ali Paşa, çinici Mehmed Mecnun, ahşap oyma sanatkarı Tebrizli Hacı Ali ve kiremit ve tuğla ustası Pir Mehmed Çelebi gibi sanatkarların olağan üstü gayretleriyle yapılmıştır. Dünya çapında bir şaheser olan Yeşil Cami ve Türbesi'nin ortaya çıkmasına katkı sağlayan sanatkarların isimleri bu binaların değişik yerlerine yazılmıştır.¹² Hacı İvaz Paşa'nın, mimarî ve dekorasyon yönünden tam bir şaheser olarak tasarladığı bu yapılar topluluğunun gerçekleştirilmesi sırasında yalnız Osmanlı topraklarından değil İran'dan da kendi sahalarında en mahir sanatçı gruplarını Bursa'ya topladığı anlaşılmaktadır. Hacı İvaz Paşa, Yeşil Cami'ye eklediği hünkâr mahfiliyle Osmanlı cami mimarisinde ancak on yedinci yüzyılda ele alınacak olan hünkâr mahfili fikrinin de öncüsü olmuştur. Çinici ustalarının ve nakkaşların ortaya çıkardığı bu eserin asıl planlayıcısı Hacı İvaz Paşa'dır. Bu hususu, Yeşil Cami'nin taç kapısının iki yanındaki nişlerin üzerinde yer alan kitabeye "*râkımühü ve nâzımühü ve mukanninü kavânînihi*" şeklinde kaydettirmiştir.¹³

*

12 Salih Pay, "Bursa Yeşil Cami", *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri*, Bursa 2011, II, s.106-107.

13 Abdülkadir Özcan - Zeki Sönmez, *a.g.m.d.*, XIV, s.486-487.

Yeşil Cami içi

Kaynaklar Yeşil Cami'den “Yeşil İmaretı” diye de söz ederler. İmaret, sanat tarihçilerinin, şehircilik uzmanlarının tartıştığı bir kavramdır.

Yeşil Cami, mimari bakımdan Bursa'daki Orhan, I. Murad ve Yıldırım camilerinin bir devamıdır. Bu tip camilerin Osmanlı Bursa Dönemi Mimarisinin en özgün yönünü oluşturduğunu daha önceki gezi notlarımızda belirtmiştim. Yalnız Yeşil Cami diğerlerinden farklı; daha gösterişli ve daha göz alıcı! Muhteşem bir cephe mimarisi var. Mukarnaslarla, sağlı sollu

nişlerle, yazı şeritleriyle, rumîlerle süslenmiş kapısından insan gözünü alamıyor. Üzerlerinde gümüş kakma süslemeler bulunan metal pencere şebekeleri de öyle. Geniş bordürlerle kuşatılan, silmelerle, yazılarla, alınlıklarını dolduran rumîlerle, mukarnaslı sövelerle süslenen pencerelerine ne demeli! Yalnız bu cephe mimarisinde eksik şeyler var. Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü, bazı yerlerde süslemelerin ve yazıların eksik kalmasına, son cemaat revakının yapılamamasına sebep olmuş.

Yavaş yavaş yerimden kalktım; yerli ve yabancı turistlerin arasından geçerek camiye girdim. Cami, arka arkaya iki büyük kubbe, yanlarda eyvanlar, eyvanların önünde ve arkasında odalar olarak düzenlenmiş. Kapıdan girince sağ ve soldaki koridorlar kuzey cephesi köşelerindeki odalara ulaşıyor. Sağdaki koridorda yer alan bir merdivenle çini süslemeleriyle ünlü Hünkâr Mahfili'ne çıkılıyor. Bu odalar tabhane olarak kullanılmış. Bu tür camilere "tabhaneli" veya "imaretli" camiler denilmesinin bir sebebi de bu odalardır. Hazır yeri gelmişken bu kavram üzerinde biraz daha duralım.

İstanbul ve diğer Osmanlı kentlerinde *tabhane*¹⁴ adı verilen ve yoksulların barınmalarını sağlayan pek çok müessese vardı. Hemen her büyük caminin yanında bulunan *tabhaneler*de şehre dışarıdan gelen fakir seyyahlar, garipler, yoksullar, dervişler barınmış, tabhanelerin yanındaki imaretlerde de karınlarını parasız doyurmuştur. Aç kalmış, kuvvetten düşmüş, zayıflamış kişiler burada yer içer, güç ve kuvvet kazanırlardı. Hastaneden yeni çıkmış ve henüz nekahet dönemini atlatamamış fakir hastalar bir süre tabhanelerde misafir edilir ve orada bakımları sağlanarak sağlıklarına kavuşmalarına yardımcı olunurdu. Tabhaneler; kimsesiz, garip, yoksul kişiler için bir misafirhane, hastalar için bir prevantoryum gibi hizmet sunardı.¹⁵

Bu tür sosyal yardım kuruluşları Bursa'da da bulunuyordu. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*'nde, "kış evi, kış odası ve hastane" dediği tabhanelerin adını vermekte ve "*Bursa'da Orhan, Hüdavendigâr, Yıldırım, Çelebi Sultan Mehmed,*

14 Farsça "tâb/tâv", ısı, güç ve kudret anlamındadır. Eski Türkçede de "tablamak/tavlamak", bakmak, beslemek, semirtmek demektir. Tabhâne, bu iki kelimeden birinden gelmiş olmalıdır.

15 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, III, s.24.

II. Murad, Ebu İshak, Ali Paşa, Rüstem Paşa, Molla Fenârî, İsa Bey, Demirtaş Bey, Hamza Bey, Umur Bey, Akbıyık, Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa tabhane tesis etmişlerdir. Hasta ve halsiz olan kimseler buralarda istirahat ederlerdi¹⁶ demektedir. Yine Bursa Kütüğü'nde yer alan bilgiler, tabhanelerin bunlardan ibaret olmadığını gösterir. Hoca Muhyittin Mehmed, Kayhan, Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi tabhaneleri de bu listeye eklenebilir.

Yeşil Camii'nin tabhane olarak kullanılan kuzeydoğu köşesindeki odasının dışarıdan görünüşü

16 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.259-260.

Anlaşıldığı kadarıyla önceleri dervişlerin cami içinde barındıkları ve zaviye adını alan odalar, sonradan camiye bitişik bölümlere dönüşmüş ve bu bölümlere *tabhane* adı verilmiştir. Orhan, I. Murad, Yıldırım, Yeşil, II. Murad, Hamza Bey, Kara Demirtaş Paşa camileri bunun Bursa'da yaşayan örnekleridir. Daha sonra, özellikle Sinan döneminde tabhaneler camiden ayrılmış ve bağımsız yapılar olarak tasarlanmıştır.

Kepecioğlu, zaviyeli Bursa camilerinin tamir kayıtlarından hareketle bu konuda özetle şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Orhan, Hüdavendigâr, Yıldırım, Yeşil camilerinin namaz kılınan yerlerinden başka, caminin içerisinde sağ ve sol taraflarında pek çok odalar vardır. Bunlardan bazılarının cami içerisine kapıları bulunmaktadır. Bazılarının da cami tarafı açıktır. Bunların açık olanlarına *suffa*, kapalı olanlarına da **tabhane** veya **zaviye** derlerdi. Bir tamir kaydında, ‘Yıldırım Cami’ne bitişik tabhaneler üzerine örtülen kurşun tahtaların çoğu eskimiş ve esen şiddetli lodosun etkisiyle cami, sofa ve tabhanenin üzeri açıldığından 101.800 akçe ile tamir edilmiştir¹⁷ denilmesibu meseleyi aydınlatmıştır. Bazı kimseler bu odaların hükümet dairesi olduğunu zan ve tahmin etmektedirler ki, bu kayıt bu zan ve tahminlerin indi ve yanlış ve hiçbir temele dayanmadığını gösterir. Orhan Gazi'nin vakfiyesi göz önüne getirilirse, bu zaviyelere gelen misafirler üç gün burada yatıp kalabilirler ve imaretten pişen yemekleri de yerlerdi. Bu işi idare eden, bu odalara nezaret eden kimseye zaviyenin şeyhi derlerdi ki, **odabaşı** makamında idi. Yoksa tekkelerdeki şeyhler gibi değildi.”¹⁸

Kepecioğlu'nun da belirttiği gibi genellikle halk arasında Yeşil ve benzeri (tabhaneli/zaviyeli, ters T tipi) camilerdeki eyvan ve yan odaların devlet dairesi ve mahkeme salonu olarak kullanıldığı hakkında yaygın bir inanış vardır. E. Hakkı Ayverdi'nin, Osmanlı mimarisi hakkında kaleme aldığı dev eserinde tabhaneli camilerle ilgili olarak yaptığı şu kısa değerlendirme bu konuda aydınlatıcı olacaktır:

17 Bursa Şerhiye Sicilleri, B 58, s.57.

18 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.260.

“İlk örneği Bursa Orhan Cami olan bu yapılarda Selçuklu medrese planı tekrarlanmış, plânın inşaata müsait olmasından dolayı devam etmiştir. Tabhaneli camileri ikiye ayırmak gerekir; sadece yanlarda açık eyvan olanlar, eyvanla birlikte kapalı odaları bulunanlar. İlkine örnek olan Bursa Orhan ve Muradiye camileri gibi yerlerde misafir barındırmak mümkün değildir. Ancak Bursa Yıldırım ve Yeşil camilerinde bu açık eyvanlara bitişik olarak kapalı odalar da eklenmiş olup bu ve benzeri zaviyeli/tabhaneli camilerde misafir barındırmak kısmen mümkün görülmektedir. Zaten bu odalara ocak ve raflar ilave edilmiştir. Yine de buralarda yemek pişirildiğini düşünmek doğru olmaz. Çünkü bu tür yapılarda ayrıca bir aşhane/imaret bulunmakta olup hem misafirlere ve fakirlere, hem de medrese talebeleri ve diğer külliye çalışanlarına burada yemek hazırlanmıştır. Bursa Yıldırım ve Yeşil camileri yan odalarındaki ocakların kullanılmamış olması bunun bir delilidir. Ancak buralarda birkaç kişinin kalabildiğini düşünmek mümkündür. Nitekim bugün bile, geçit yerlerdeki köy camilerinde ara sıra yolcu barınmaktadır. Bunlar zaviye vazifesini de görebilir. Zaviye tabiri, Osmanlı Devleti'nin **ıçtım̄ai lüğatinde** birkaç asır boyunca misafirhane yerine kullanılmıştır. Fakat bu tesisler asla tekke değildir. Tekkenin mutlaka tarikatı belli olmalı, şeyhi ve müritleri bulunmalıdır. Ayrıca buralarda devamlı ikamet edenler için, ihtiyaçlarını temin edecek, mutfak, su, helâ, yatak yerleri gereklidir. Velhâsıl bu gibi binalar zamanına göre muhtelif işler görmüş, fakat içinde her zaman, kesintisiz namaz kılınmıştır çünkü binanın temel görevi, her şeyden önce budur.¹⁹”

Sözü edilen camilerin bünyesinde yer alan ve camiye bitişik (mülâsık ve muttasıl) olan tabhanelerin dışı açık kapıları zamanla kapatılmış veya pencereye dönüştürülmüştür.

*

Zaviyeli camilerin sosyal hayatımızda önemli rol oynadıkları anlaşılıyor. Ancak bu kadar bilgi ile yetinelim ve camiyi tanımaya devam edelim. Duvarları ve tavanı eşsiz güzellikte çinilerle kaplanmış bir koridordan cami harimine ulaştım. Burası geniş merkezî bir alan, üzeri fenerli bir kubbe

19 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul 1972, II, s.4-25.

ile örtülmüş. Kubbenin tam altında yekpare mermerden oyulmuş nefis bir fiskiye ve havuz var. Ne yazık ki orijinal fiskiye çalındı! Şimdi gördüğümüz fiskiye sonradan yapılarak onun yerine konuldu. Bu tür sanat hırsızlıkları içimizi acıtıyor, gönlümüzü yaralıyor, bizi atalarımızın ruhaniyeti karşısında mahcup bırakıyor, ancak elimizden bir şey gelmiyor!

Bu mekânın arkasında, yani girişin sağ ve solunda tamamen çini kaplanmış çok güzel iki müezzin mahfili yer alıyor. Yanlarda üstü kubbe ile örtülü, yerden 2,5 metre yüksekliğe kadar duvarları çini süslemeli iki büyük eyvan var. Bu eyvanların ön tarafında birer oda bulunuyor. Bu odaların üzeri de kubbe ile örtülü. Ancak bu kubbeler dışarıdan görülmüyor. Cami harimi iki kademeli olarak düzenlenmiş. Birinci kubbenin altında kalan mekân ile odalar giriş kotunda tutulmuş. Müezzin mahfilleri, eyvanlar ve ön mekân daha yüksek. Birkaç basamakla çıkılan ön mekânın üstü ikinci büyük kubbe ile kapatılmış. İki ana kubbeyi yüksek ve geniş bir Bursa kemeri ayırıyor. Zarif istalaktitlere oturan ve çok hoş yıldızlı bir kilit taşı ile taçlandırılan kemer dikkat çekiyor. Bu bölümün en önemli mimarî elemanı çok sanatkârane bir şekilde yapılmış olan mihraptır. Çini kaplama mihrap, devrinin en güzel eserlerinden biri olarak sanat tarihimizde yerini almıştır. Yine devrin mimarisi gereği çok kalın tutulan duvarlar nefis künde-kârî ahşap pencere kapaklarıyla ve tavan süslemeleriyle adeta görünmez kılınmış. Duvarlar burada da belli bir yüksekliğe kadar mavi, yeşil ve türkuaz çinilerle süslenmiş. Birlik, beraberlik, misafire ikram, fukaraya yardım, sadaka vermenin fazileti, ilmin önemi, hak ve adaletin gözetilmesi gibi toplumsal hayatımızı yakından ilgilendiren hadislerin yer aldığı yazı kuşağı, çinilerin üstünde bütün cami boyunca devam ediyor. Bu yazı kuşağının dışında cami duvarlarında yer verilen yazılarda da aynı yaklaşım sergileniyor. Mesela bu *Fetret* dönemi eserinde, “Cemaat rahmet, ayrılık azaptır” cümlesi çok anlamlı duruyor.

Günümüzde olduğu gibi eskiden de savaşlar, sosyal karmaşaya, ekonomik sıkıntılara, siyasi ve askeri dağılmalara, kalabalık kitlelerin göç ederek yer değiştirmelerine sebep oluyordu. Bundan dolayı hükümdarlar bir taraftan siyasi birliği sağlamaya çalışırken diğer taraftan eş zamanlı

olarak sosyal hayatı düzene sokmaya, ekonomik sıkıntıları gidermeye çabalarlardı. Bursa Yeşil Cami içindeki yazılar işte bu çabaların duvarlara sinmiş izleri olarak günümüze gelmiş bulunuyor.

Yeşil Cami içinde, sağ ve sol eyvanlara kible tarafından bitişik olan iki tabhane odası da dikkate değer mimari mekânlar arasındadır. Bu odaların duvarları da çini kaplıdır. Ayrıca her ikisinde ocak bulunur. Alçı kullanılarak yapılmış ocak yaşmakları ve raflar, odalara ayrı bir güzellik katmaktadır. Yine her iki odada, kapı alınlıklarının iç tarafında yer alan çini pano üzerinde Farsça bir dörtlük yer alır:

În ‘imaret tâ ebed ma’ mûr bâd

Sâhibeş ender cihân mansûr bâd

Her ki in devlet ne-hâhed pâyidâr

Dâimâ ender cihân makhûr bâd

(Bu imaret ebediyete kadar mamur olsun.

Sahibi cihanda hep muzaffer olsun.

Kim bu devletin pâyidar olmasını istemezse

Daima dünyada perişan olsun.)

Bu dörtlükte ifade edilen ümit ve temenniler, dua ve beddualar “Fetret Dönemi” psikolojisini gayet güzel anlatıyor. Böyle bir hizmet ünitesinin devamlılığının güçlü ve başarılı bir hükümdarın iradesine muhtaç ve iyi işleyen, sürekliliği olan ve iç ihanetlerden arınmış bir devlet yapısına bağlı olduğu vurgulanıyor. Bu mısralarda Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed’in devlet anlayışı, halka hizmet düşüncesi hatta belki halkın, devlet otoritesinin yokluğu sebebiyle içine sürüklendiği kargaşayı nasıl algıladığı, “devletsiz” kalmanın onu nasıl etkilediği de hissediliyor.

Yeşil Cami, mimarî tarzı, çinileri, süslemeleri, yazıları için ayrı ayrı geziler düzenlenecek bir eserdir. Burada daha fazla oyalanırsak külliyenin diğer ünitelerine uğramak için zamanınız kalmayacak. İyisi mi bir an önce türbeye gidelim.

*

Onca anlatılacak şey varken istemeye istemeye camiden çıktım. Yalnız türbeden önce imarete uğramamak olmaz. Avlunun doğusundaki ba-

samaklardan sokağa indim. Buraya Akyokuş Sokak adı verilmiş. Bütün tarihi yapıların yanında yer alan antikacı dükkânları burada da karşımıza çıkıyor. Sokağın bir tarafında cami, diğer tarafında yani doğusunda ise cafe ve lokanta var. Bir zamanlar adı Yeşil Çay Bahçesi olan bu yerde de bütün Bursalıların hatıraları vardır. Poyraza açık bu çay bahçesi sıcak yaz günlerinde Bursalıların sığınağı olurdu. Misafirlerimizle, arkadaşlarımızla buraya gelir Emirsultan ve Yıldırım manzarası eşliğinde koyu sohbetlere daldık.

Yeşil İmareti, caminin güneydoğu ucunda, Emirsultan'a giden yolun solunda yer alıyor. İmarat kavramı iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan ilki cami, mescit, medrese, kervansaray, aşevi gibi mimari birimlerin tamamını anlatan "külliye" anlamıdır. Yukarıda da kısmen anlatıldığı gibi tabhaneli camilere de "imarətli camiler" denildiği anlaşılıyor. İkinci anlamı ise genellikle bir mimari manzumenin parçası olan "aşevi" demektir. Külliyelerin bir parçası olarak aşevleri/imarətler fakirlere, medrese öğrencilerine, içinde bulunduğu mimari manzumenin tüm çalışanlarına ve misafirlere yemek dağıtan birimlerdir. İmarètlerden yetimlere de yemek verildiği arşiv belgelerinden anlaşılıyor. Bu birimlerin çalışma prensipleri, vakfiyelerinde belirlenmiştir.

Caminin güneydoğu ucunda bulunan Yeşil İmareti, tuğla hatıllı düzgün kesme taş duvarla örölü ana kütle ile buna eklenmiş dikdörtgen bir yapıdan oluşuyor. Ana kütleli oluşturan uzunlamasına dikdörtgen bölümün üzeri kiremit örtülü kırma çatıyla, mutfak kısmı kubbeyle kapatılmış. Duvardan çatıya kirpi saçakla geçiş sağlanmış. İmarete başlangıçta kuzeyde açılmış bulunan kapıdan girilmekte iken sonradan batı duvarı kuzey ucuna da bir kapı açılmış. Bu kısım ve içte ilave edilmiş mutfaklar yemek dağıtım yeri olmalıdır. Daha güneyde kalan ve nispeten küçük arka oda ise yemek salonu olarak düzenlenmiş görülüyor.²⁰

Yeşil İmareti'yle ilgili ilk anılarım onun kullanılmayan harap bir yapı olduğu yıllara gider. Sonra bir dernek tarafından kullanılmaya başlandı.

20 Hicabi Gülgen, "Yeşil İmareti", *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri*, Bursa 2011, II, s.144-145.

Tarih boyunca pek çok onarım geçiren bu bina yakın bir zamanda yeniden tamir edildi. Onun bir ara adeta bir nargile kahvesine dönüştürüldüğünü görmek beni çok üzmüştü. Şimdi asli hizmet alanına kavuşturuldu ve *aşevi* olarak fukaranın hizmetine sunuldu. İnşallah Çelebi Mehmed'in ruhaniyeti bu değişiklikten haberdar olmuştur.

*

Şimdi sıra Yeşil'i yeşil yapan Yeşil Türbe'yi ziyarete geldi. Yeşil Türbe, Hacı İvaz Paşa'nın bu külliye bünyesinde inşa ettiği ikinci önemli yapıdır. Bursa sevdalılarının hâlâ ilgi odağı olan bu güzel yapı, Osmanlı türbe mimarisinin bir şaheseri olarak kabul edilir.²¹

Yeşil Türbe, Yeşil Cami'nin 55 m kadar güneyinde yer alır. Türbe ile cami ve imaret arasından bir yol geçiyor. Şimdi araç trafiğine kapalı olan bu yol, Setbaşı'ndan İmaret başlangıcına kadar *Yeşil*, o noktadan itibaren de *Emirsultan* Caddesi adını taşıyor. Bu iki cadde Yeşil Cami güney-doğu köşesinde 90 derecelik bir açı yapar. Yolun araç trafiğine açık olduğu yıllarda tam bu köşeye büyük bir ayna konulmuş ve araçların birbirini görmesi sağlanmıştı. Hatırladığım kadarıyla seksenli yılların başında tünel açılınca şimdiki yol düzeni kuruldu, ayna da zamanla kaldırıldı. İşte bu yoldan geçerek beni türbeye çıkaracak merdivenlere yöneldim. Bir süre sonra türbenin giriş kapısı önündeki sahanlığa ulaştım. Şu anda kalabalık bir ziyaretçi ve turist grubu var. Ortalık biraz tenhalaşınca kadar bir kenara ilişeyim istedim, öyle de yaptım. Bu arada türbe hakkında bazı teknik bilgiler vermek istiyorum.

Türbe, Yeşil Külliye'nin yerleştiği alanın en üst kotunda yapılmış. Aslında türbeler camiden yüksek yapılmaz, ancak Yeşil'de bir istisna ile karşılaşırız. Türbe, dışarıdan 21 metreyi geçen bir dairenin içine sekizgen olarak yerleştirilmiş ve yarı konik bir kubbe ile örtülmüş. Yüksekliği şu anda bulunduğum sahanlıktan itibaren 25,5 metreyi buluyor. Duvar kalınlığı bodrum kısmında 2,60 diğer yerlerde 2,10 metredir. Türbenin inşaatı 1421 yılında Çelebi Mehmed'in ölümünden 40 gün önce bitirilebilmiş.

21 Abdülkadir Özcan - Zeki Sönmez, *a.g.m.d.*, XIV, s.486-487.

Bu türbenin bir özelliği de şudur; genellikle Selçuklu türbeleri iki katlıydı. Alttaki bodrum kata mumyalık veya cenazelik denirdi. Bunun üzerinde ise içi boş mezar sandukalarının yer aldığı üst kat bulunurdu. Osmanlı türbeleri ise tek katlıdır ve cenazelik katı bulunmaz. Yeşil Türbe, Selçuklu türbeleri gibi cenazelik katı bulunan iki katlı bir türbedir. Türbenin alt katında, cesetlerin bulunduğu basık tonozlu bir mezar odası vardır. Osmanlı toplumunda hoş karşılanmayan bu uygulama on beşinci yüzyılın ortalarından sonra terk edilmiştir.

Yeşil Türbe

Kubbe, sekiz kenarlı yüksek bir kasağa oturtulmuş ve her kenarına birer pencere açılmış. Sekizgen ana gövde yüzeylerinin kenarları mermer bir silme ile çerçevelemiş, ayrıca bu silmelere bitişik mermer ayaklar üzerine sivri kemerler yerleştirilmiş. Her yüzde altı-üstlü iki pencere yer alıyor. Mermer ve geniş çerçeveler içine yerleştirilen düz lentolu alt pencereler daha büyük ve aynalarında, sivri kemerli çini panolar yer alıyor. Kenarları bordürle çevrili bu panoların içinde ölümden, dünya ve ahiret hayatından söz eden ayet ve hadisler yazılmış. Dış cepheler yeşil renkli çinilerle kaplanmış. Ne yazık ki her tamirden sonra rengi değişen ve cephede yama gibi duran çinilerle karşılaşıyoruz.

Ortalık biraz tenhalaşınca bulunduğum yerden türbe kapısına doğru yürüdüm. Çok güzel görünen girişin sağ ve solunda mihrap nişleri var. Kapı üzerindeki mukarnaslar, bademler, kitabe, dilimli kubbe dikkat çekiyor ve bunların tamamı çeşitli renk ve motiflerle, kabartma sır tekniği ile işlenmiş. Tebrizli Ahmed oğlu Hacı Ali'nin bir sanat şaheseri olan basık kemerli giriş kapısı eşsiz bir işçiliğe sahip. Kündekâri sanatının güzel bir örneği olan ceviz ağacından yapılmış kapı kanatları açıklı koyulu ahşap geçmelerden meydana gelmiş ve geometrik, rumî, palmet, tarihî ve dinî yazılar ve rozet motifleriyle bezenmiş.

Kapıdan içeriye girince kendimi başka bir âlemde hissettim. İlk dikkatimi çeken şey, Çelebi Mehmed'in eşsiz çini sandukası oldu! Sultanın lahdi 8 köşe bir setin ortasında, mihrapçıklarla süslü dikdörtgen çini bir kaide üstünde bir çini sanduka olarak yapılmış. Sanat tarihçileri bu lahdin, Selçuklu dönemi sandukalarını, oranlarının olgunluğu, renklerinin uyumu ve hatlarının mükemmelliği ile çok geride bıraktığını söylüyorlar. Sandukanın üzeri beyaz, mavi, sarı, lacivert çinilerden oluşan yazı bordürüyle bezenmiş. Sülüs harflerle yazılmış, dört satırlık bir kitabesi var.

Çelebi Sultan Mehmed'in kabrinin hemen arkasında üç oğluna ait sandukalar yer alıyor. Oğulları Mustafa, Mahmud ve Yusuf da babalarıyla birlikte ebedi uykularına dalmışlar. En arka sırada ise sultanın kızları sıralanmış; Selçuk Hatun, Sittî Hatun, Hafza Sultan ve Ayşe Hatun. Yanlarına da Çelebi Sultan Mehmed'in sütannesi Dâye Hatun'u almışlar. Bu beş mezarın sandukaları da çinilerle süslenmekle birlikte *Bânû-yi Uzmâ* (Büyük Hanımefendi, Büyük Prenses) Selçuk Hatun'un sandukası diğerlerine göre daha gösterişli. II. Murad, Fatih ve II. Bayezid dönemlerini de görmüş olan ve 1485 yılında vefat eden Selçuk Hatun'a ait çinili sanduka, yazılarıyla da dikkatleri hemen üstüne çekiyor.

Türbenin ikinci önemli mimari unsuru, S. Kemal Yetkin'in, bir şaheser örneği olduğunu belirttiği mihraptır. Mihrap nişi oldukça yüksek tutulmuş ve çinilerle bezenmiş. Yivli süs sütunçeleri, rumî, palmet, kıvrık dal motifleri, yazıları ve tepeliği ile Yeşil Cami mihrabına benziyor. Mihrap nişi kavsarası altı sıra mukarnastan oluşuyor. Çinilerde beyaz, sarı, firuze ve

lacivert renkler kullanılmış. Türbelerde niçin mihrap yapıldığı sorusuyla çok sık karşılaşırız. Bu mihraplar kıbleyi göstermek için yapılmış olmalı.

Ünver ise, Yeşil Türbe'yi, bir sanat harikası olarak kabul ettiği Yeşil Cami'nin yanından ayrılması imkânsız bir yavru ve Türkiye sedefinin bir incisi; Yeşil Türbe mihrabını da Yeşil Türbe'nin bütün haşmet, incelik ve asaletini yansıtan bir şaheser olarak nitelendiriyor.

Yeşil Türbe'nin içi

Türbenin bütün iç yüzeyi, yerden 3 metre yüksekliğe kadar altı köşe firuze duvar çinileriyle kaplanmış. Bunların ortasında altın yaldızlı rozetler yer alıyor. Bu nefis çiniler usta bir sanatkârın, Mehmed Mecnun'un elinden çıkmış. İçeride kubbeye geçiş, prizmatik üçgenlerle (bademlerle) sağlanmış ve kubbe kalem işleriyle bezenmiş.²²

E. Hakkı Ayverdi, Yeşil Cami ve Türbe'nin, bu kadar gösterişli yapılmasını büyük bir çöküntü devresinin izlerini silmek, *Fetret* döneminin geçtiğini, eskisinden daha parlak eserlerin de yapılabileceğini göstermek amacını taşıdığını ve bu eserle, Timur'un türbesinin üstüne çıkılmak istendiğini

22 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* (Bursa İl Merkezi), III, s.298-297.

söyler. Ayrıca Osmanlı tevazuunun, Yeşil Cami ve Türbe'yle sınırlı kalmak üzere terk edildiğini belirtir.²³ Aslında Semerkant'ta bulunan Timur'un türbesi, çini kaplı muhteşem dilimli kubbesi ve eşsiz iç bezemeleri bakımından görülmeye değer dinî-mimari mekânlardan biridir. Ancak Timur'un türbesinde insan tezyinatın ağırlığı altında adeta eziliyor. Taştan yapılmış sandukası, muhayyilesinde de olsa, bir an ziyaretçiyi içinde yatan hükümdarın sert ve haşin tabiatıyla yüz yüze getiriyor veya öyle hissetmesine sebep oluyor. Yeşil'de ise insan, çinilere sinen *Kur'an* sesini benliğinin derinliklerinde duyma şansına sahip. Sanduka ve duvar çinilerinde açan bahar çiçekleri, firuze rengin ruh dünyasında oluşturduğu esintiler bir anda hayatın yükünü insanın omuzlarından alıyor ve onu türbede yatanlara daha yakın hissettiriyor. Bu renk cümbüşünün ötesine bir adım atabilse, orada, onlarla huzur içinde birlikte olunabileceği duygusuyla baş başa bırakıyor ve türbeden hafiflemiş olarak ayrılmasına sebep oluyor.

Türbeden, Fatihalar eşliğinde ve işte bu hafiflemişlik duygusuyla ayrılıyorum.

*

Çıktığım merdivenlerden inmek üzere hareket ettiğimde birden aklıma Hasan Can geldi. "Hasan Can da kim?", demeyin. Hasan Can, Yavuz Sultan Selim'in nedimi, Osmanlı Şeyhülislamı ve tarihçisi Hoca Sadeddin Efendi'nin babasıdır. Yavuz onu İran Seferi'nden dönüşünde getirmiş ve ölünceye kadar bir dost ve arkadaş olarak yanından ayırmamıştır. Son nefesinde Yavuz'un başucunda ona Yasin okuyan Hasan Can idi. Oğlu Hoca Sadeddin Efendi 1563 yılında Bursa Yıldırım Bayezid Medresesi'ne müderris olarak tayin edilince onunla beraber Bursa'ya geldi ve 1567 yılına kadar Bursa'da yaşadı. Vefat ettiğinde Yeşil Türbe önündeki hazireye defnedildi. Bir dostumuz, Hasan Can'ı anlattığı yazısını şu cümle ile bitiriyor: "*Yavuz Sultan Selim'e yıllarca arkadaşlık yapan, Hoca Sadeddin gibi önemli bir Osmanlı tarih yazarını yetiştiren ve onun Tâcü't-Tevârîh adlı devasa eserine kaynaklık eden, önemli bir musikî adamı olan Hasan Can'ın mezar taşı hâlâ Yeşil Türbe'nin bahçesinde*

23 Salih Pay, "Yeşil Türbe", *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri*, Bursa 2011, II, s.122-129.

ve iki parça halinde yerde yatmaktadır. Ehl-i insafa duyurulur.”²⁴ Şeyh Galib, “insafın o yerde nâmı yok mu” diye soruyor. Bu yerde eğer insaf ve insaf sahipleri kalmışsa Hasan Can’ın mezar taşı ayağa kalkar, inşallah! Hasan Can’a da oğluna da dostuna da Cenab-ı Hak’tan rahmet diliyoruz.

*

Merdivenlerden inince sola döndüm. Bu yol hemen hemen düz bir hat halinde Setbaşı’na kadar gidiyor. Türbenin batısında eski Bursa konakları var. Bunlar seksenli yıllardan sonra turizme açıldı. Türbenin ve işte bu evlerin batısında Yeşil Caddesi üzerinde Yeşil Hamamı yer alıyor.

Yeşil Hamamı, Yeşil Medresesi’ne gelir getirmek için Fatih Sultan Mehmed döneminde, 1480 yılında Türbedar Köse Ali Paşa (Sofu Bedreddin) tarafından yaptırılmış. Tek hamam sınıfında olan hamamın soğukluk bölümünün üzerinde büyük bir kubbe, ortasında sekizgen mermer bir havuz bulunmaktadır. Soğukluktan geçilen ve tek kubbe ile örtülü ılıkılık bölümünden de sıcaklık bölümüne ulaşılır. Sıcaklık bölümündeki kurnaların arasından halvet odalarına ulaşılmaktadır. Halen ticari amaçlı olarak kullanılan hamamın kapısı üzerinde eski harflerle yazılmış bir tabela var. Tabelada; “Şifalı Yeşil Hamamı, Devrengeç Suyu ile Sıhhat ve Nezafet Yuvası, Nuri Efendioğlu Mehmed Hakkı, 1925” yazısı yer alıyor. Bu tabelayı ilk gördüğümde *Devrengeç* kelimesi dikkatimi çekmişti. Sonradan bunun *Devlengeç* olduğunu öğrendim. Uludağ eteğinde, *Suhte Sekisi* denilen yerin yukarısında çıkan bu su, oradan Namazgâh’a indirilmiş, Yeşil Hamamı, Medresesi ve mahallesine akıtılmıştır. Kaynaklarda bazı hastalıklara iyi geldiği, idrar söktürdüğü, böbrek taşlarını erittiği anlatılır. Hasib Ahmed Efendi de Bursa suları için kaleme aldığı “*Miyâhiye*”sinde *Devlengeç* suyundan, “*Âb-ı “Devlengeç”i ısrar ile tercîh iderim / Seretân illetine olsa n’ola ayn-ı şifâ*” diyerek ondan övgüyle söz etmiştir.²⁵

24. H. Basri Öcalan, “Yavuz Sultan Selim’in Nedimi: Hasan Can”, *Bursa’nın Tarihi Mahalleleri*, Bursa 2011, II, s.270-272.

25. *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, 384; Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: *Anıtsal Eserler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s.471; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.112, 115, 116.

Trafiğin tenhalaştığı bir anda yolun karşısına geçtim. Sıra Yeşil Medresesi'ni ziyarete geldi. Şu anda cami ile medrese arasında bazı evler, tamir edilen eski Bursa konakları var. Ama aslında burada bir de han olmalıydı. Çünkü Yeşil Külliye; cami, türbe, imaret, medrese, hamam ve handan oluşmaktaydı. Çelebi Sultan Mehmed'in külliyesine gelir getirmek için yaptırdığı ve medrese bitişiğinde olduğu tahmin edilen handan bugün bir iz kalmamış bulunuyor.

*

Yeşil Medrese

Gezimizin son durak yeri, *Yeşil Medresesi* olacak. Bu ilim yuvasına bir zamanlar *Sultaniye Medresesi* de deniliyordu. Şu anda medresenin bahçe kapısı önündeyim. İçeriye girmeden uzaktan türbeye bir daha bakayım dedim. Gözüm tünele ilişti. Bu tünelle cami ve türbe arasındaki yol by-pass edildi. Ancak ilk açıldığında tünel geçişinde zemine parke taşı döşenmişti. İlk gördüğümde “eyvah, bu sarsıntı türbeye zarar verir” dedim. Öyle de oldu ve sonunda hatadan dönülerek yol asfaltlandı. Aslında böyle bir sanat harikasının yanı başında tünel açılması ne derece doğrudu, bilemiyorum. Acaba zamanın yapamadığını biz mi yapacağız, bunca felaketin yıkamadığı

türbeyi kendi elimizle biz mi yıkacağız!

Sonunda medresenin bahçesindeyim. Artık burası bir müze ve müzenin bahçe girişinde kuruluş kitabesi var. Kitabenin mermer taşı kırılmış olsa da yazıları okunuyor. Bursa'da ilk müze 1902 yılında Erkek Lisesi bahçe ve laboratuvarında ziyarete açılmış. Daha sonra bu müze İstanbul'daki *Müze-i Hümayun*'un şubesi haline getirilmiş. İşte bu kitabede, Bursa Müzesi'nin 1904'te *Müze-i Hümayun Şubesi* olarak açıldığı yazıyor. 1929 yılında da Bursa Müzesi Müdürlüğü kurulmuş. Müze ertesi yıl Yeşil Medresesi'ne taşınmış gerekli düzenlemelerden sonra 8 Nisan 1930 tarihinde ziyarete açılmış. 1955 yılında onarıma alınan medrese binası Ekim 1956'da yeni bir düzenle tekrar hizmet vermeye devam etmiş. Ancak 1971 yılında Kültür Park'ta yeni bir müze binasının yapılması üzerine arkeolojik eserler buraya taşınmış ve 1972 yılında ayrı bir Arkeoloji Müzesi açılmış. Medrese binası da aynı yıl onarıma alınarak yeni bir düzenleme ile 1975 yılında bu defa, Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi olarak ziyarete açılmış.

Burada fazla oyalanmadan kuzey cephesindeki giriş kapısına doğru yürüdüm. İçeri girmeden batı tarafına geçtim ve bir süre sahiplerinden koparılarak burada teşhir edilen mezar taşlarına baktım. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Bursa'daki bazı mezarlıklar ortadan kaldırıldı, bir kısım abideler ise çeşitli sebeplerle yıkıldı. İşte bu sırada önemli kişilere ait mezar taşları ile çeşitli yapılara ait kitabeler toplanarak Muradiye türbelerinin bulunduğu bahçede teşhir edildi. Değerli ilim adamı Abdülbaki Gölpınarlı da bu kitabe ve mezar taşlarının yazılarını okuyarak önemli bir hizmette bulundu. 1985 yılında bunlardan bazıları seçilerek Türk İslam Eserleri Müzesi'nin batı tarafına yeni bir düzenleme ile yerleştirildi. Müze bahçesinde yer alan bu mezar taşları arasında, üzerinde Mevlit'ten bölümler bulunan Mevlit yazarı Süleyman Çelebi'nin ilk kabrinin yan taşları ve Fatih'in ressamı Nakkaş Sinan Bey'in mezar taşı da bulunmaktadır. Birçok kişi bunları gerçek mezar zannediyor. Burası bir mezar taşları müzesi olarak düzenlendi. Bu taşların buraya getirilmesinin bir amacı da onları koruma altına almaktır. Umarım sanat hırsızlarının eli buraya da uzanmaz!

Artık medreseye girmeliyim. Geri döndüm ve bir süre giriş eyvanının karşısına geçerek bu ilim ve irfan yuvasının başından geçenleri düşündüm. Yeşil Külliye içinde yer alan medreseye Sultaniye Medresesi de denildiğini söylemiştim Vakfiyesinde belirtildiği üzere 1419 yılında Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış.

Medreseye kuzeydeki çapraz tonoz örtülü eyvandan giriliyor. Bu ferah kapıdan geçerek avluya ulaştım. Dikdörtgen biçimli bu iç avlunun ortasında bir havuz, üç tarafında üzerleri kubbe ve tonoz örtülü revaklar var. Açık avlulu, dört eyvanlı medrese tipinin güzel bir uygulamasıyla karşı karşıyayız. Revakların arkasında 13 hücre, bir müderris odası, giriş eyvanı ve helâ yer alıyor. Hücrelerin arasına birer küçük yan eyvan yerleştirilmiş. Duvarlarda taş ve tuğla birlikte kullanılmış. E. Hakkı Ayverdi, yapının 30 hücreli ve çift katlı olarak tasarlandığını, Çelebi Mehmed'in ölümüyle yarım kaldığını öne sürüyor. Avlunun kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerindeki merdivenler, hücrelerin tonoz örtüsü ve çok yüksek yapılmış derslane eyvanı da buna işaret ediyor.

Ana eyvan binaya dışarıdan eklenmiş gibi duruyor. Diğer mekânlara göre zemini oldukça yüksek tutulmuş ve kubbe ile kapatılmış. Diğer mekânların tavanları içten çapraz tonoz, dıştan kiremitle örtülüdür. Hücrelerin dışa açılan birer penceresi var. Aynı ustaların eseri olan medresede cami ve türbeye göre çok az süsleme görülüyor.

Medresenin öğrenci odaları, eyvanları, derslane kısmı, hatta revaklar müze teşhir alanı olarak kullanılıyor. Sasani ve erken İslam döneminden Osmanlı dönemine kadar birçok devlete ait pek çok eşya müzede sergileniyor. Sikkeler, seramikler, dergâh, cami ve mescitlerde kullanılan eşya, Bursa ve köylerine ait her türlü etnografik malzeme, Bursa'ya ait dokuma ürünleri, el işlemleri ve takılar, kahve kültürünü yansıtan malzemeler, madeni eserler, silahlar ve daha pek çok eşya müzede yer alıyor. Ayrıca zengin bir Karagöz koleksiyonu yanında geleneksel bir Bursa sünnet odasına da yer verilmiş. On dördüncü yüzyıla tarihlenen Memluk Sultanı Berkok'un Yıldırım Bayezid'e hediye ettiği *Kur'an-ı Kerim* ile II. Murad dönemine tarihlenen başka bir *Kur'an-ı Kerim* dikkat çekmektedir. Oldukça büyük boyuttaki bu

iki *Kur'an-ı Kerim*, tezhipli sayfaları ve zengin cilt süslemeleriyle müzenin en önemli eserlerin arasında yer alıyor.²⁶

Yeşil Medresesi, yapıldığı tarihten sonra yüzyıllarca Bursa'nın en önemli eğitim kurumu olarak varlığını sürdürmüştü. Bursa medreseleriyle ilgili araştırmalarıyla tanınan Mefail Hızlı, Klasik Dönem Bursa Medreseleri hakkında yazdığı eserinde 1426-1600 yılları arasında Yeşil Medresesi'nde görev yapmış 67 müderrisin adını vermektedir. Mehmed Şah Fenarî, Hızır Bey, Hocazâde Muslihiddin Mustafa, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi, Şeyhülislam Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi, Taşköprülü Muslihiddin Mustafa Efendi, Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi, Karaçelebizâde Hüsameddin Hüseyin Efendi, Kınalızâde Hasan Efendi vs. gibi devrin en şöhretli ilim adamları ve şeyhülislamları bu müderrisler arasında yer almaktadırlar. Sultaniye/Yeşil Medresesi'nde görev yapanlardan biri de büyük bilgin Alâüddin Ali b. Muhammed et-Tûsî'dir.²⁷

Alaüddin Ali, öğrenimi ülkesinde tamamlamış ve kısa zamanda Semerkant'ta tanınan bir ilim adamı olmuştur. Daha sonra Osmanlı ülkesine geldi. Âlimlere yakın ilgi gösteren II. Murad, onu Sultaniye/Yeşil Medresesi'ne günlük 50 akçe maaşla müderris tayin etti. Fatih, İstanbul'u fethedince Tûsî'yi, Zeyrek Cami yanındaki medresede görevlendirdi ve maaşını iki katına çıkardı. Ayrıca İstanbul'a çok yakın Müderris köyünü kendisine tahsis etti. Veziri Mahmud Paşa ile medreseyi ziyarete giden Fatih Sultan Mehmed, Tûsî'nin sağ tarafına, vezir de sol tarafına oturup dersini dinlediler. Tûsî'nin ders verme tarzından çok memnun kalan padişah ona 10.000, öğrencilerine de 500'er akçe verilmesini emretti. Daha sonra Tûsî'yi II. Murad'ın Edirne'de kurduğu medreseye yine günlük 100 akçe maaşla müderris tayin etti.

Aklî ilimlere ve felsefeye ilgi duyan Fatih Sultan Mehmed, Alaüddin et-Tûsî ile dönemin tanınmış âlimlerinden Hocazâde Muslihiddin Efendi'den Gazzali'nin Tehafütü'l-Felasife'si tarzında bir eser kaleme almalarını,

26 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, s.318-320; Asuman Türkmen, "Türk İslam Eserleri Müzesi", *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri*, Bursa 2011, II, s.150-153.

27 Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul, 1998, s.85-88.

Gazzali ile filozofların görüşleri arasında karşılaştırma yaparak her iki tarafın düşüncesini değerlendirmelerini istedi. Bu çalışmayı Hocaşâde dört ayda, Tûsî de altı ayda tamamlayıp sultana takdim ettiler. Beğeni toplayan çalışmaları için her iki bilgin 10.000'er akçe ile ödüllendirildi. Ancak Fatih Hocaşâde'nin eserini daha çok beğenmiş ve onu ayrıca mükâfatlandırmıştı. Bundan rahatsız olan Tûsî, Osmanlı ülkesinden ayrılıp memleketine döndü. Daha sonra Semerkant'a giderek burada Hacı Ubeydullah Ahrar'ın halkasına katıldı. 1482'de Semerkant'ta öldü. Kitapları yanında birçok talebe yetiştirdi. Eşrefoğlu Rumi, Dimetokalı Şeyh Niyazi, Şücaüddin İlyas, Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa, Hayalî, Hatibzâde Muhyiddin Efendi, Sinan-ı Acemi, Molla Abdülkerim Efendi, Ali el-Fenâri, Simavi Abdullah-ı İlahî, Akşemseddin'in büyük oğlu Şeyh Abdullah kaynaklarda isimleri geçen öğrencileri arasında yer alırlar. Bursalı olmayan Tûsî, Bursa'nın ilim ve irfan hayatına pek çok talebe yetiştirmek suretiyle büyük hizmetlerde bulunmuştu.²⁸

Nasıl ki Tûsî'nin şöhreti bütün İslam dünyasında yayılmışsa, *Sultaniye* denilen Yeşil Medresesi'nin ünü de her tarafta duyulmuştu. Dolayısıyla Sultaniye'de görev yapmak bir iftihar vesilesi sayılıyor, böyle bir görevlendirme pek çok ilim adamının hayallerini süslüyordu. Buhara ve Semerkant gibi Türkistan şehirlerinde Yeşil'in bu şöhretine bağlı olarak bir deyim ortaya çıkmıştı. Buralarda bir ilim adamının gösterişli elbiseler içinde böbürlenerek yürüdüğü görüldüğü zaman ona şaka yollu: "Ne o, *Sultaniye Medresesi'ne müderris mi oldun?*" derlerdi. Bu darb-ı meselin ortaya çıkışı, İslâm âleminde Sultaniye Medresesi'nin ne kadar ünlü olduğuna ve büyüklüğüne delalet eder. *Sultaniye*'de Tûsî gibi birçok ilim adamı ders vermiş ve sayısız âlimler ve şairler yetiştirmişlerdir. Bu sebeple Yeşil Medresesi eğitim-öğretim tarihimizin övünç kaynakları arasında yer alır.

Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*'ndeki *Mesireler* maddesinde, Bursa'da kimin nereleri gezip görmesi gerektiğini anlatırken, "*Sanat meraklıları, Yeşil Cami ile Muradiye türbelerini, Yıldırım Cami ve Pınarbaşı suyunun çıktığı yeri ve Ir-*

28 Mustafa Öz, "Alâeddin Tûsî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XXXXI, s.432-433; Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., I, s.100.

gandı Köprüsü ve Müze binasını (Yeşil Medresesi) görmeliler” diyor.²⁹ Geldik, gördük ve gidiyoruz. Yalnız şu kadar yüzyıl sonra bile hâlâ kullandığımız bu hayır eserlerinin sahibi Çelebi Sultan Mehmed’i dualarla tekrar yâd etmeden buradan ayrılmak doğru olmayacak. Âşıkpaşazâde, onun hayır ve iyilikseverliğini şöyle anlatır: “Mehmed Han Gazi’nin huyu ve âdeti o idi ki: Yoksullar için Bursa’da bir büyük imaret yaptırdı. Birlikte bir de büyük medrese yaptı. Her yıl Mekke ve Medine yoksullarına çok mal gönderirdi. Kendi memleketinden Peygamber’in Medine’si yoksullarına mülkler dahi vakfetmişti. Olduğu şehirlerde cuma sadakasını da verirdi.”³⁰

Medrese devri geçti, artık üniversiteler var. Ama insan yine de sormadan edemiyor. Acaba Bursa yeni bir Sultaniye çıkarabilecek mi?

Kim bilir?

Haziran 2014, Bursa

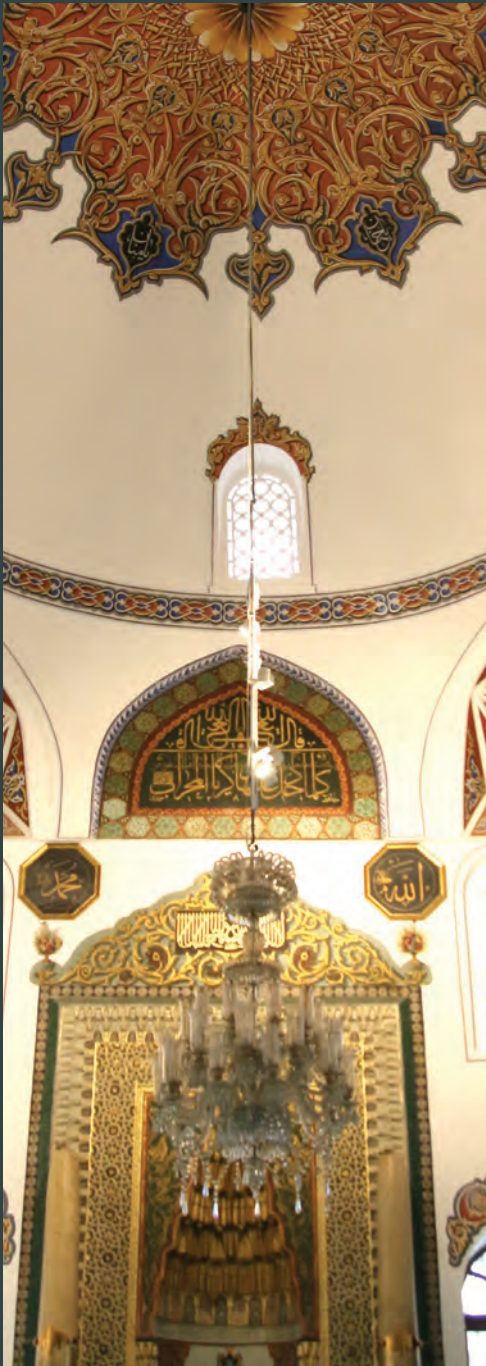
---

29 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., III, s.212-213.

30 Âşıkpaşaoğlu Tarihi, sad. Nihal Atsız, İstanbul 1970, s.216.

Yeşil Türbe'den bir detay, Fot. Hakan Aydın

XVI. BÖLÜM

Orhaniye: “Bir Kuruluşun Hikâyesi”

XVI. BÖLÜM

Orhaniye: “Bir Kuruluşun Hikâyesi”

*Bursa’da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar...
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar.*

A. Hamdi Tanpınar

Osmanlı hamuru, *Bursa teknesinde* mayalandı. Orhan Gazi; Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmud ve Ahi Hasan’la birlikte Bursa surlarından içeri girdiği zaman, tarihler 6 Nisan 1326’yı gösteriyordu. Bu tarihte Bursa, Osman Gazi’nin başlattığı ve uzun yıllar süren bir kuşatmanın ağır tahribatını yaşıyordu. Osmanlı ordusu, Pınarbaşı’ndaki *Fetih Kapısı*’ndan Bursa’ya girdiğinde bu güzel Anadolu şehrinde mutlu bir devir başladı. Mutlu diyorum çünkü şehri teslim alan Orhan Gazi, tekfurun yardımcısına neden teslim olduklarını sormuş, o da verdiği cevapta bazı sebepler sıralamış ve: “Baban üzerimize havale yaptı, gitti. Onun devleti köylerimizi zapt etti. Size itaat eder oldular. Bizi hiç anmaz oldular. Biz de bildik ki, onlar rahat oldular. Onun için bizi anmazlar dedik. Biz de o rahatlığa heves ettik,” demişti. Rahata kavuştuklarında şüphe yok, zira aynı yıllarda Osmanlı yönetimine giren

1 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Birinci, nşr, Nihal Atsız, İstanbul 1970, s.34-35.

İznikli köylüler, henüz kuşatma altında olan İznik halkına, “Gelin biçareler! Rahat olun ki rahat olduk, ”² diye sesleniyorlardı.

Orhan Gazi, fetihten sonra Bursa’yı beyliğin merkezi hâline getirdi. Geleneğe uyarak askerî ve mülkî erkânı şehre yerleştirdi ve imar faaliyetlerine başladı. Kendisi eski Bizans sarayına yerleşmişti. Sarayın yanına İl-Erioğlu Ahmed Beybir mescit yaptırdı. Alâeddin Bey, yine Hisar içinde adıyla anılan bir cami, hamam ve çeşme inşa ettirdi. Ancak, Hisar’ın içi Orhan Gazi’nin hayallerine cevap verecek çapta büyük bir imar faaliyetine elverişli değildi. Burası küçük ve dar bir alandı. Ona, gelişmeye ve büyümeye uygun daha geniş yerler gerekiyordu. İşte bunu düşünen Orhan Gazi, şehri surların dışına taşımaya karar verdi.

Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi

Şehir tarihi araştırmacılarına göre bir İslâm şehrinin üç temel unsuru vardır: Cami, pazaryeri ve hamam. Genellikle Osmanlı şehirlerinde, Orta Çağ Türk-İslâm şehirlerine ait unsurları birlikte görmek mümkündür.³ İşte Orhan Gazi, bu eski geleneğe uyarak pek çok sosyal ve dini tesisi içinde barındıran bir külliye yaptırmayı düşündü. Fetihten sonra kalenin

2 Aşıkpaşaoğlu, a.g.e., s.41.

3 Doğan Kuban, *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler* (Makaleler), İstanbul, 1982, s.141.

doğusundaki bir alanı temizletti. Burada at pazarı kurulmaya başlanmıştı. İşte bu alana 1339'da cami, medrese, han, hamam, imaret, aşhane, zaviye, mektep ve bütün bu hayır eserlerine gelir sağlamak için han ve hamam civarında 200 dükkânın yer aldığı külliyesini yaptırdı. Koza Han'ın yeri bahçe olarak bırakılmıştı. Yine de başlangıçta burası ıssız ve korumasız bir yerdi. Sultan, bu sebeple külliyenin etrafını yüksek bir duvarla çevirdi ve buraya Aşağı Kale denildi.⁴ Bu külliyenin çevresi yeni binalarla gelişti, genişledi ve Bursa'nın ticaret merkezi haline geldi. Böylece, Bursa'da her biri yeni bir semtin oluşmasına etki edecek olan külliyeler zincirinin ilk halkası oluştu. Neşrî'ye göre, Orhan Gazi'nin, külliyesi için seçtiği yer fundalıklarla kaplı, gayr-i meskûn bir alandı. Bu durum Neşrî tarafından şöyle anlatılmaktadır: *“Orhan Gazi her yeri imaret etmeyi severdi. İssiz yerleri mamur eder, Müslümanları yerleştirdi. Bursa'da yaptırdığı imaret yeri öyle ıssız bir yerdi ki ikindiden sonra adam varmağa tereddüt ederdi. Buralar da ıssız yerlerdi ve Gökdere suyu buradan aşağıya, Balıkpazarı'na doğru akardı. Bu sebepten dereyi geçmeye çekinirlerdi. Sonradan derenin çaydan yana tarafı Atpazarı olunca, Hisar'dan yana biraz emniyet oldu. Şimdi o Atpazarı yerinde Sultan Han vardır.”*⁵

Külliyeler, farklı işlevleri olan pek çok üniteyi içlerinde barındırır. Merkezlerinde yer alan cami, dinî hayatın şekillendiği yerdir. Medrese, mektep ve tekke; eğitim ve kültür hayatının, ilim ve irfanın can damarlarıdır. Han, ekonomik hayatın motor gücünü oluşturur. Hamamı sadece temizlik mekânı olarak değil, salgın hastalıkların kol gezdiği eski devirlerde, insan sağlığının en etkin koruma araçlarından biri olarak görmek gerekir. Aşhane ve zaviye/imaret bir sosyal güvenlik merkezidir. Sağlıklı bir sosyal yapının inşasında, bir medeniyet hamlesinin başlatılmasında bütün bunların hayatî önemi vardır. Unutulmaması gereken bir husus da bu yapılanmanın vakıf şemsiyesi altında gerçekleştirilmiş olmasıdır.

4 Mehmed Neşrî, *Neşri Tarihi*, Haz. M. Altay Köymen, Ankara, 1983, I, 9a.

5 Mehmed Neşrî, *a.g.e.*, I, s.92.

Bursa'nın fethi ile Orhan Külliyesi'nin yapımı arasında on yıldan biraz daha fazla bir süre geçmişti. Bu zaman diliminin boş geçirildiğini asla düşünmemek gerekiyor. Hisar'ı gezmek veya Hisar'la ilgili bilgi edinmek bu on yıl içinde neler yapıldığını öğrenmenin en kestirme yoludur.

Bursa için âdeta bir medeniyet göstergesi olan Orhan Külliyesi'nden bazı üniteler yirmi birinci yüzyıla kadar gelmeyi başardı. Ne var ki, Aşağı Kale'nin günümüze sadece adı geldi; bir de ondan hatıra olarak kalan iki isim, Taşkapı ve Demirkapı. Yerlerini bile tam olarak bilemediğimiz bu kapılardan ilkinin, yani Taşkapı'nın adını bir sokakta hâlâ yaşıyoruz. Yerini söyleyeyim, Atatürk Caddesi'nden Nalbantoğlu Cami'ne ayrılan yolun girişinde, soldaki binanın duvarına bakanlar orada Taşkapı Sokak levhasını göreceklerdir. Hemen önündeki alt geçitten yolun karşısına, Orhan Gazi Cami önüne çıkabilirsiniz.

*

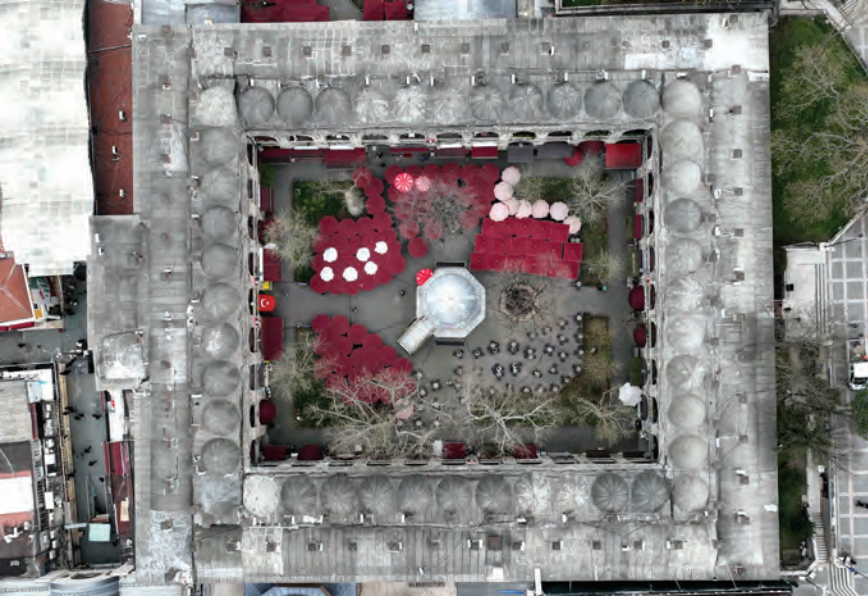
Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi

Ben de öyle yaptım! Tam da sözünü ettiğim köşede bir süre bu levhaya baktım. Sokağa girip Nalbantoğlu Cami'ne kadar yürümeyi düşündüm ama vazgeçtim. Sonra Taşkapı'nın yerinin neresi olabileceğini düşündüm. Anladım ki bunu tahmin etmek bile mümkün değil. Ulucami'nin batısından Tayyare Kültür Merkezi'ne kadar uzanan bir duvarı gözünüzün önüne getirin. İşte bu duvarın bir yerinde, bilemiyorum belki de hemen karşıma

isabet eden yerde işte bu kapı vardı. İnsanlar buradan, Orhan İmaretî'ne girip çıkıyordu. Bu geniş alanı kuzeyden çevreleyen başka bir duvarda açılan, adına da Demirkapı denilen kapı da aynı işlevi görüyordu. Bu durumda Demirkapı'nın Bedesten'e açılmış olması gerekiyor.

Merdivenlerden yavaş yavaş indim. Altgeçit labirentinden başarıyla geçerek Orhangazi Parkı'na çıktım. Kendime oturacak uygun bir yer aramaya başladım. Sonunda sırtımı Koza Han'a vererek bulduğum bir banka oturdum. Burasını özellikle seçtim. Çünkü bulunduğum yer, bir zamanlar Aşağı Kale'nin kuşattığı alanın büyük bir kısmını görebilecek bir açığa sahip.

Şimdi tayy-i zaman edip Bursa'nın fethedildiği yıllara gidelim. Biraz hayale dalalım ve Neşrî'nin sözlerini düşünelim.

Koza Han

*

Şu anda bulunduğum yer, yani Orhan Cami ile Ulucami'yi de içine alan geniş saha Hisar'a çok yakın. Ancak ilk gezimizde işaret ettiğim gibi bu iki alan, Hisar ve daha sonra Orhan Külliyesi'nin inşa edildiği bölge, bir dere ile birbirinden ayrılıyordu. Külliye, *dereden öteye* bir yerde kurulmuştu. Bir zamanlar Çakırağa Hamamı'ndan başlayıp, harabeleri Zafer Plaza

karşısında hâlâ görülen Rum Kilisesi'ne kadar inen alanda Balıkpazarı Mahallesi vardı. Burası Bursa'nın en eski mahallelerinden biriydi. Gök-dere'den gelen bu su, işte bu mahallenin ortasından aşağıya doğru akıp giderdi. Dere üzerinde biri Orhan Vakfı'na ait olmak üzere pek çok değirmen bulunuyordu. Evliya Çelebi, *Evsâf-ı âsiyâb-ı mâ* başlığı altında Bursa'daki su değirmenlerinden söz ederken şöyle demektedir: “Cümle yüz yetmiş su değirmenidir. Pınarbaşı'ndan aşağı Balıkpazarı'na doğru biri birinden aşağı serapa değirmenlerdir ve Balabancık'dan aşağı nice değirmenler vardır ve Irgandı Deresi'nde ve Miskinler canibinde ve tabakhâne tarafında ve iç kal'a altında ve Hasan Paşa Kapısı tarafında kat-ender-kat değirmenlerdir.”⁶

Kapalı Çarşı

Balıkpazarı bir Rum mahallesi olmakla birlikte Müslüman evlerine de rastlanıyordu. Çarşısında, Müslüman esnafa ait dükkânlar vardı. Bu mahallenin batısı Bursa hisarı ile sınırlıydı. Bundan dolayı Hisar'ın en önemli kapısı olan Hisar/Saltanat Kapı'ya, *Balıkpazarı Kapısı* da deniliyordu. On beşinci ve on altıncı yüzyıl kaynaklarında bu mahalleden “Sûku's-semek” veya “Bâzâr-ı mâhî” diye de söz edilir ki, ilki Arapça, ikincisi Farsça *balık pazarı* demektir.

6 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s.16.

Mahallenin yayıldığı alan büyük ölçüde vakıf arazileriydi. Alt tarafı yani Rum kilisesinin bulunduğu arsa Pars Bey Vakfı'na aitti. Hemen onun üstünde Nusret Paşa Vakfı arsası bulunuyordu. Yukarıda Okçu Baba Türbesi, aşağıda Balibey Hanı bu vakfın arsasına yapılmıştı.⁷ Bunun üst tarafında da Gazi Timurtaş Paşa Vakfı vardı. Timurtaş Paşa Cami ve Zaviyesi ile Türbesi bu alanda yer alıyordu. Ancak 1490 yılında çıkan büyük bir yangın bu mahalleyi kül edince muhtemelen bu cami yandı ve bir daha yapılamadı. Cami, türbenin kuzeyinde olduğuna göre, şu anda yerinden yol geçiyor. Mahallede başka vakıflara ait ev, oda ve dükkânlar da vardı.

Balıkpazarı, bir mahallenin adı olduğu kadar bir çarşının/pazarın adıydı. 1486 tarihli bir belgede geçen; “...Bursa pazarlarından *Balıkpazarı*'nda yer alan...”⁸ ifadesi de bunu göstermektedir. Zamanla, “Balıkpazarı”na “Çırapazarı” da denilmişti. Balıkpazarı'nda yabancılara da rastlanıyordu. İranlı tacirler, Yahudiler, Galata Frenkleri, Cenevizliler bunlar arasında yer alıyordu ve içlerinde mahallede mülk edinenler de vardı.⁹

Balıkpazarı Çarşısı'nda Balibey Han dışında değişik esnafa ait pek çok dükkân bulunuyordu. Bunlardan biri Cerrah Musa oğlu Cerrah Hayreddin'e ait cerrah dükkânı/muayenehanesi idi.¹⁰ Buna; aşçı, başçı, balıkçı, boyacı, havyar, pideci, çörekçi, işkembeci, sağrıncı, berber, kebeci, bakırcı, kalaycı, boyacı dükkânlarını da eklemek gerekir. Ayrıca bozahane ve fırın da vardı. Balıkpazarı Bozahanesi meşhurdu ve 1490 yılında Ayvagül adında birisi tarafından işletiliyordu. Balıkpazarı bir Rum mahallesi olduğundan burada meyhaneler de açılmıştı.¹¹

Bursa'da on dokuzuncu yüzyıl sonu itibarıyla başlayan ve yirminci yüzyılda iyiden iyiye ortaya çıkan, hatta pek çok şeyi silip süpüren değişimden

7 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa 2009, III, s.305-306.

8 *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A 33, 17a.

9 *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A 8, 24b.

10 *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A 8, 3b; A 33, 17a.

11 *Bursa Şer'îye Sicilleri*, A 4, s.299, y.413b; A 5, y.200a; A 8, y.3b; y.128a; y.221a; A 11, y.199b; A 152, y.64b; A y.21b, s.153; B 18, y.22a; B 345, y.3a; Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, s.167-168, s.205, 257; II, 88, s.113, 165; III, s.305-306; IV, 97, s.121, 172.

Balıkpazarı da nasibini aldı. Altı yüzyıl boyunca yangın ve deprem gibi afetlere rağmen varlığını devam ettiren Balıkpazarı, son 150 yılın imar ve yol genişletme faaliyetlerine direnemedi, büyük bir kısmı yola gitti, kalanı park yapıldı. Yakında tamir edilen Balibey Hanı, Gazi Timurtaş Paşa ve Okçu Baba türbeleri, Rum kilisesi kalıntısı eski devirlerin hatıraları olarak varlıklarını sürdürseler de burada tarihe ait pek fazla bir şey kalmadı.

*

Her neyse biz yine asıl konumuza dönelim. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla fetihten hemen sonra *derenin ötesinde* çok erken bir devirde *at pazarı* kurulmaya başlamıştı. İnsan düşünmeden edemiyor, Hisar'a bu kadar yakın olan yerlerde acaba hiç mi bağ-bahçe yoktu? Mantık, olması gerektiğini söylerken; Neşrî, *sık fundalıktı*, diyor. Kepecioğlu, Emir Han'ı anlatırken: "*Orhan Bey, Bursa'yı doğuya doğru büyütme maksadıyla şimdiki Orhan Cami ile bir hamam ve bir imaret yaptırmıştır. O zamanlar Bursa Kalesi'nin başlık ve bahçelik olan bu kısmında bir de büyük han yaptırmış ve bunların hepsini büyük ve yüksek bir duvar içerisine aldırmıştır. Bu civarda Demirkapı, Taşkapı gibi isimlerin mevcut olmasına göre bu kapıların o duvarlarda bulunması ihtimali vardır,*"¹² diyor. Doğrusu bana da bu uygun geliyor. Belki de on yıllık Osmanlı kuşatması bu bağları dağa çevirmiş, bakımsız kalan bahçeler yabanî otların, ağaçların istilasına uğramış ve Neşrî'nin *sık fundalıktı* nitelemesini haklı çıkaracak bir görüntü ortaya çıkmıştı. Her neyse, sonunda Orhan Gazi'nin bu nispeten düz ve kuzeye doğru hafif meyilli alanı güzelce temizletip külliyesini inşa ettirdiği anlaşılıyor.

Her külliye olduğu gibi Orhan Külliyesi'nin merkezinde de cami yer alıyordu. Cami hâlâ ayakta ve sol tarafımda duruyor. Ayverdi, Orhan İmaret'i'nin 1935 yılına kadar ayakta kaldığını ve medrese, zaviye ve imaretin bitişik olduğunu bir tamir kaydına dayanarak bildirmektedir. Verdiği krokide birbirine bitişik bu üç ünitenin yeri olarak Bursa Büyükşehir Belediyesi binası ile önündeki sanat galerisinin yeri gösterilmektedir.¹³ Orhan

12 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, II, s.23.

13 E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1966, I, s.95.

imareti, medresesi ve zaviyesi tamamen yok olmuştur.

1977'de Bursa'ya geldiğimde şu anda içinde bulunduğum bu park, sanat galerisi ve altgeçitler yoktu. Tayyare Kültür Merkezi henüz onarımdan geçmemişti. Merkezin büyük salonu, kütüphane olarak kullanılıyordu. İpekçilik Caddesi'nde bulunan Atatürk İl Halk Kütüphanesi binasının yapımı tamamlanınca, kütüphane 1981'de oraya taşındı. Belediye binasının güneyinde Romans Çay Bahçesi vardı. Bu bahçenin batısında, Atatürk Caddesi üzerinde Neo-klasik tarzda yapılmış bir bina bulunuyordu. Bina, bir zamanlar İttihat ve Terakki Partisi'nin merkezi olarak kullanılmış. Binanın pencere alınlıklarında çini pano üzerine yazılmış parti sloganı olan *hürriyet*, *adalet* ve *müsavat* kelimeleri okunuyordu. Doğrusu başka neler yazılı olduğunu hatırlamıyorum. Bu binayı geçince meşhur *Bursa Pazarı* binası vardı. Daha da ileride petrol pompaları göze çarpıyordu. En sonda, Ulucami avlusu güney-doğu köşesinde Millî Türk Talebe Birliği'ne ait bir irtibat bürosu yer alıyordu. Cadde boyunca sıralanan bu blok ile Koza Han arasında kalan saha, belediye otobüslerinin ilk kalkış yeri olarak düzenlenmişti. Burası şimdi olduğu gibi caddeden daha düşük kotta idi. Sonra alt geçit çalışmaları ve park düzenlemesine geçildi. Sözünü ettiğim binaların tamamı yıkıldı. Orhan Cami dışında kalan yerler Tayyare Kültür Merkezi'ne kadar düzeltildi. İnşaat devam ederken doğal olarak çevresi tahta paravanlarla koruma altına alınmıştı. Bir gün, akşamüzeri Reyhan pazarından yukarıya doğru çıkarken paravan tahtalarının arasından arkada ne yapıldığını görmek istedim. Şu anda güzel sanatlar galerisinin bulunduğu alanda dozerle temel açıldığını ve toprak altından çıkan kalın tuğla duvarların yok edildiğini gördüm. Muhtemelen bu temeller veya duvarlar Orhan Külliyesi'ni meydana getiren ünitelerden birine, belki de medresesine aitti. Keşke bu bina ortaya çıkarılıp ihya edilseydi de yine sanat galerisi olarak kullanılsaydı! Tıpkı şu anda kültür ve sanata tahsis edilen tamir edilmiş pek çok tarihi yapıda olduğu gibi!

Bursa kadı sicillerinde, pek çok yerde bu medreseden *Orhaniye Medresesi*, mahalleden de *Orhaniye Mahallesi* diye söz ediliyor. Mefail Hızlı, "Bursa Medreseleri" adlı eserinde bu medresede görev yaptıklarını belirlediği

40 müderrisin adını veriyor.¹⁴ Ne yazık ki medresenin fiziki yapısı hakkında bilgimiz yok! Medresenin yerine bugünkü belediye binası yapılmış, yanında da Hüdavendigâr Valisi Mahmud Celâleddin Paşa tarafından bir bahçe düzenlenmiş. Mektep 1855 depreminde tamamen yıkılmış, imaret ve ambar depremde fazla zarar görmemiş ve tamir edilmişse de günümüze ulaşmamış. Ancak imaretin 1906-07 tarihinde mevcut olduğu, belediye binasının alt tarafında bulunduğu, talebelere ve fakirlere ekmek, pilav ve zerde verildiği biliniyor.¹⁵

*

Bu kadar oturduğum yeter! Kalkıp biraz çevreyi dolaşmam gerekiyor. Hiç olmazsa Orhan Gazi'nin günümüze kadar gelebilen eserlerini görelim. Hemen solumda cami var. Neredeyse 675 yıldır halkın hizmetinde. Müminler huzur içinde orada ibadet ediyorlar.

Orhan Parkı

14 Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998, s.25-31.

15 Hasan Tâib, *Hâtıra ya da Bursa'nın Aynası (Hâtıra - Yâhud - Mir'ât-ı Burûsa)*, Haz. M. Fatih Birgül, İstanbul 2007, s.83-85.

Yerimden kalktım ve camiye doğru yürümeye başladım. Avluya girince yukarıya aldığım mısralar aklıma geldi. “*Orhan zamanından kalma bir duvar / Onunla bir yaşta ihtiyar çınar.*” İhtiyar çınar, kolu kanadı kırılrsa da hâlâ yerinde duruyor. 1414’te Bursa Kalesi’ni kuşatan Karamanoğlu Mehmed Bey’in Orhan Cami’ni yaktığını biliyoruz. Çünkü kitabesinde, Orhan Gazi’nin, 1339 (h. 740) yılında bu şerefli imaretin yapılmasını emrettiği, Karamanoğlu tarafından yakıldığı, daha sonra 1417 (h. 820)’de Çelebi Mehmed’in emriyle vezir Bayezid Paşa tarafından tamir edildiği yazılıdır. Herhalde bu yangın, caminin çevresindeki ağaçları da yakıp kül etmiştir. Eğer bu tahminimiz doğruysa bu çınarın daha sonra dikilmiş olması gerekiyor. Öyle de olsa önemli değil, biz yine de şairin sesine kulak verecek ve ihtiyar çınarı onunla bir yaşta kabul edeceğiz. Kâzım Baykal, bu çınardan söz ederken, “*Şadırvanın yanında şehrimizin en yaşlı bir çınarı vardır. İçi boş ve uzun yıllar bir dükkân olarak kullanılmıştır,*”¹⁶ diyor. Orhan çınarı, diğer yaşlı Bursa çınarları gibi bakıma alındı, sarıldı, sarmalandı, mummyalandı ve derinlerdeki köklerinden beslenerek yeni dallar sürmesine imkân verildi. Anıt ağaçlar artık koruma altında. Bakım çalışmaları, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun onayı ve kontrolünde, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılıyor. Tescilli olan ağaçlar budanıyor ve koruyucu bakımları yapılıyor. Koruyucu bakım, ağacın yara yerlerinin kapatılması, kaplanması, hastalıklara karşı ilaçlanması gibi işlemleri kapsıyor.

Şimdi sıra Tanpınar’ın *Bursa’da Zaman* şiiri eşliğinde *bu eski cami avlusundaki küçük şadırvanda şakırdayan suyun* sesini dinlemeye geldi. Şadırvan havuzunu görüşüme engel olmaması düşüncesiyle soluma alarak peykeye oturdum. Cami avlusundan bir insan seli akıp duruyor. Camiyi ziyarete gelenler; tavırlarından, duruşlarından, çevreye göz atışlarından ve en önemlisi banisinin Orhan Gazi olduğu bilinciyle bu güzel mabede bakışlarından hemen anlaşılıyor. Namaz kılmak veya abdestsiz camiye girmek istemeyenlerle şadırvanın suyu ile serinlemek isteyenler hemen

16 Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1949, s.102-103.

bir musluğun önüne oturuveriyor. Suyun bu küçük şadırvanda şakırdayan sesi hiç dinmiyor!

Orhan Cami

Orhan Cami, gün boyu ziyaretçisi eksik olmayan mabetlerden biridir. Hem çarşı esnafının hem buradan gelip geçen halkın hemencecik içine girdiğı, namazını kıldığı bir camidir burası. Gördüğüm kadarıyla şu anda da aynı durum söz konusu. Kadın, erkek, genç, yaşlı pek çok kişi sürekli camiye girip çıkıyor. Ulucami'de namazın uzaması acele işi olanların da-ima Orhan Cami'ni tercih etmelerine sebep oluyor. Şüphesiz Ulucami'nin başka bir özelliğı de yurt içinden ve dışından özel ziyaretçilerinin olması. Bu ziyaretçileri sakın sıradan turistler olarak değerlendirmeyin. Orada her ziyaretçi kendisine göre manevi bir atmosfer buluyor ve bu ruh hali içinde bir süre içeride kalmaktan büyük zevk alıyor.

*

Daha önceki gezilerimde Bursa'da ortaya çıkan, gelişen ve çok önemli dini-sosyal görevler ifa eden zaviyeli veya ters T tipi camilerden söz etmiş-tim. Muradiyeler, Yıldırım ve Yeşil camileri bunlar arasında yer alıyordu. İşte bu camilerin günümüz anlatımıyla rol modeli Orhan Cami'dir. Kanatlı, zaviyeli, tabhaneli veya ters T tipi, ne dersiniz deyiniz, bu tip camilerin

Bursa'daki ilk örneği bu camidir. Beden duvarları moloz taş ve tuğla ile işlenmiş, aralarına düşey tuğlalar konulmuştur. Duvar yüzeyleri hareketlidir ve tek veya altlı üstlü ikişer pencere açılmıştır. Önünde beş bölümlü bir son cemaat revakı bulunmaktadır. Revakın iki yandaki mekânlar aynalı tonozla, ortadaki bölüm ise kubbe ile örtülüdür. Revakın iki ucu ikiz sivri kemerli olup tuğla süslemeli alınlıklarla yan cephelerde tuğladan güneş kursu motifler işlenmiştir. Son cemaat yerinin ayakları kesme taştandır. Üst tarafı da üç sıra tuğla, bir sıra kesme taşla örülmüştür. Bina abidevi bir cephe mimarisine sahiptir. Çelebi Mehmed devrindeki tamir kitabesi cümle kapısı üzerinde duruyor. Buradan harime giriliyor. Cami iç mekânı arka arkaya iki büyük kubbe ve ilk kubbenin sağ ve solunda yer alan birer eyvan şeklinde düzenlenmiş. Mihrap önü kubbesinin bulunduğu alan üçüncü bir eyvan görüntüsü veriyor. Burası sofa denilen orta mekândan yüksek tutulduğundan basamaklarla çıkılıyor. Yan eyvanlar da yüksek yapılmış.

Orhan Cami mihrabı, on dördüncü yüzyıl alçı işçiliğinin güzel bir örneğidir. Kavsarası yedi sıra mukarnaslı, yarım daire bir niş halinde olan mihrap, aşırı derecede boyanmış olmasına rağmen ana hatlarını korumaktadır. Kavsaranın etrafı kabartma rumîlerle süslenmiş. Mihrabın çevre kuşağı sekizli kabartma yıldızlı bir kısımdan sonra zengin mukarnaslarla bezenmiştir. Kenarlarda ince kabartma bir su, üzerinde *Kelime-i Tevhit* yazısı müsenna olarak işlenmiş bir taç yer almaktadır.

Tek minaresi yapının kuzeydoğu köşesinde yer alıyor.

Orhan Cami, Bursa kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Cümle kapısından ulaşılan ufak bir kubbe ile örtülü holün sağında ve solunda iki küçük oda yer alır. Sağdaki oda, 1863'te Ahmed Vefik Paşa'nın Hüdaven-digâr müfettişliği döneminde kütüphaneye dönüştürülmüş ve 1969 yılına kadar Orhan Kütüphanesi olarak kullanılmıştır.¹⁷

Camiye girince minberin önüne kadar yürüdüm. Hemen sağ tarafta duvara sırtımı verdim ve bir süre burada oturarak camiyi; kubbelerini, eyvanlarını, mihrabını, minberini, nakışlarını, yazılarını seyre daldım.

17 Kâzım Baykal, a.g.e., s.102-103; Doğan Yavaş, "Orhan Cami", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, s.387-388; *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, İstanbul 1983, III, s.78-80.

Yukarıda anlatıp durduğum şeyleri tek tek görmeye çalıştım. Sonra bu güzel mabet acaba kaç yangın geçirdi, kaç deprem atlattı, kaç fırtınada kurşunları söküldü, kaç hoyrat el bedeninde onarılmaz yaralar açtı diye düşündüm. Sonra bütün bu olumsuzlukları müşfik elleriyle giderenlere, gönülden gelen sevgileriyle sarılıp sarmalayan vefakâr insanlara dualar ettim.

Orhan Cami içi

*

Caminin dışında Orhan Külliyesi'nden günümüze kalan diğer iki eser, hamam ve handır. Yalnız hamam ve hana uğramadan önce arsasının bir kısmı Orhan Vakfı'na ait olan Koza Han'a uğramak istiyorum. İnsanlar gibi bazı mekânlar ve binalar da çok şanslı olabiliyor. Bu şanslı yerlerden biri de Koza Han'dır. Yapıldığı günden zamanımıza kadar asla önemini kaybetmeyen bir yapı burası! Yerli-yabancı acaba Bursa'ya gelip de Koza Han'a uğramayan var mıdır? Ama biraz da galiba şansını kendisi yakalamış, bulunduğu alan ona bu şansını vermiş. Koza Han acaba Orhan Cami ile Ulucami arasında, hanlar bölgesinde, Uzun Çarşı üstünde olmasaydı bu kadar çok ziyaretçisi olur muydu?

Koza Han

Her neyse, Sultan II. Bayezid, Bursa'da bir ulu han yaptırmayı ve iradını/gelirini İstanbul'da inşa ettirdiği Bayezid Cami'ne veya diğer hayratına harcamayı dilemiş. Koca Osmanlı sultanı hanını sıradan bir yerde yapacak değil ya! Mimarlar, münasip yer olarak büyük büyük dedesi Orhan Gazi'nin vakfına ait olan ve caminin yanı başında bulunan bir bahçeyi gözlerine kestirmişler. Hemen durumu sultana arz etmişler ve vakfın yetkililerin-

den bu arsayı istemişler. Ancak bir vakfın arsası öyle istemekle alınmaz ve isteyen sultan bile olsa sonuç değişmez. Bunun usulü-erkânı vardır; ona uymak gerekir, uymuşlar. Böylece dede ve torunun kurduğu iki vakıf arasında, yani Orhan Vakfı ile II. Bayezid Vakfı arasında bir istibdal muamelesi vuku bulmuş. İstibdal: Değiştirmek; bir şey verip yerine başka bir şey almak; vakıf bir malı, daha hayırlı ve faydalı olan bir şey ile değiştirmek demektir. Böylece Atpazarı'ndaki iki han Orhan Gazi Vakfı'na verilmiş ve karşılığında bir zamanlar bahçe olarak bırakılan Orhan Cami yanındaki boş alan II. Bayezid Vakfı'na alınmış. Tabiatıyla bu durum mahkeme tarafından tescil edilmiş.¹⁸

Bu değiş-tokuş, yapılması düşünülen hanın ancak bir kısmına yetiyordu. Arsanın daha büyük olması gerekiyordu. Hâlbuki her tarafta evler, iş yerleri vardı. Sultanın bu işe memur ettiği görevliler çareyi kendilerine gerekli alanı elde etmek için çevredeki evleri satın almakta buldu. Mehmed oğlu Hasan ve kardeşi Selim'e ait ev 6.500, Süleyman oğlu Mustafa'nın evi 2.500, Süleyman'ın kızının evi 7.000, Karagöz oğlu Hacı Pîrî'nin evi 5.600 akçeye satın alındı.¹⁹ Arsa problemi halledilince de üzerine Koza Han yapıldı.

Koza Han'a, Orhan Parkı'na açılan ve doğrudan üst kata bağlantılı olan güney kapısından girdim. Ana kapının ihtişamına inat burası oldukça gösterişsiz yapılmış. Hanın güney kanadının merkezinde yer alan bir hücrenin penceresi kapıya, kendisi de giriş dehlizine dönüştürülmüş ve bir köprü ile dışarıya bağlanarak problem halledilmiş. Bu dehlize adınızı atar atmaz Koza Han'ın nasıl bir yer olduğunu anlıyorsunuz. Koza Han, eskilerin deyimiyle *ismiyle müsemma* bir han! İster alın, ister seyredin hiç fark etmez, Koza Han sizi ipeğe doyuruyor. Üst katın güney kanadının tam merkezinden içeriye girince, duvar ve ayaklarla taşınan sivri kemerlere oturmuş kırk dört kubbe ile kapatılmış çepeçevre revaklarla karşılaşıyorsunuz. Bu revakların arkasında hanın elliden fazla odası/hücreyi yer alıyor. Hepsinin vitrinleri akıl almaz güzellikte rengârenk ipeklilerle dolu! Bu vitrinlerin cazibesine kapılmamak hanımlar için çok zor olsa gerek!

18 Bursa Şer'ye Sicilleri, A 19/19, y.67a.

19 Kepecioğlu, a.g.e., III, s.72-73.

Han'a girince sağa döndüm ve revak boyunca yürümeye başladım. Doğu kanadının ortasına gelince uygun bir yerde durdum. Buradan avluyu ve avlunun ortasında bir bülbül yuvası edasıyla boy gösteren Köşk Mescit'i seyretmek oldum olası bana zevk veriyor. Bu ve benzeri mescitlerde biraz da yüz yıllar öncesini görüyorum.

Aslında Köşk Mescit bir sanat tarihi terimidir.

Daha çok şehirler arasındaki uzak mesafeler ve ıssız yerlerde yapılmış olan konaklama yerlerine *kervansaray*, yine aynı amaçla köy, kasaba ve şehirlerin yakınlarına veya içlerine yapılan binalara da *han* denilmektedir. Bu binaların yapılmasının temel nedeni yolcuların ve özellikle ticaret kervanlarının her türlü saldırıdan korunmasıdır. Kervansaraylar, kale duvarları gibi sağlam surlarla çevrilmiş; surları üzerinde kule ve burçlar yapılmış, demir kapılarla güvenlikleri daha da artırılmaya çalışılmış binalardır.

Anadolu Selçuklu sultanlarının, özellikle on üçüncü yüzyılda, ticarete çok önem verdiklerini ve ticari hayatın düzenlenmesi için bazı tedbirler aldıklarını biliyoruz. Yol boylarında kervansaraylar/hanlar yaptırmaları bu tedbirler arasında yer alıyordu. Böylece ticari faaliyetlerin ve yolcuların güvenliği sağlanıyordu. Kervansarayların yapılmasının bir başka amacı da yolcuların, konakladıkları yerlerde, her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Gerçekten bir konaklama mekânı olarak yapılan kervansarayların yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak ambarları, ticari eşyayı koyacak depoları, yolcuların namaz kılmaları için mescitleri, hamamları, şadırvanları, revirleri ve eczaneleri; yolcuların ayakkabılarını tamir etmek ve fakir olanlarına yenisini yapmak için ayakkabıcıları, nalbantları ve daha başka imkânları yolcuların hizmetine sunacak görevlileri bulunuyordu. Zengin vakıf gelirleriyle de her türlü masrafları karşılanıyordu. Karatay Kervansarayı'nda, yolcuların handa vefat etmeleri halinde cenazelerinin kaldırılması için tedbirler alınmıştı.²⁰ Anadolu'da mahalli veya milletlerarası ticari faaliyetlerin aksamadan yürütülmesine imkân veren işte bu kervansaray ve hanlara dikkat çeken Kazvinî (682-1283), "*Anadolu'da,*

20 Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, Ankara, 1946, X, s.477-479.

kervan yolları üzerinde her fersahta bir han vardır. Çünkü Anadolu’da sekiz ay soğuk olur ve kar da fazladır. Kervanlar, kardan yolları kesilmeden her gün bir fersah yol alırlar ve bu hanlardan birinde konaklarlar. Handa yiyecek, arpa, saman, odun, yağ, semer, ayakkabı ve eyer bulunur. Hanlar/kervansaraylar başka yerlerde benzeri yapılmamış büyük hayır müesseseleridir, demektedir.

Genellikle Selçuklu sultanları veya vezirleri tarafından yaptırılan ve “Sultan Han’ı” denilen işte bu kervansarayların, büyük boyutlu olanlarının avlularının ortasına dört ayak üstünde kemerlerle taşınan, dışarıdan taş merdivenle çıkılan mescitler yapılmıştır ki bunlara adı verilmiştir. Selçuklu köşk mescitlerinin en güzellerinden biri Konya-Aksaray yolu Köşk Mescit üzerindeki Sultan Han’ında bulunmaktadır. Bu han, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad tarafından 1229 yılında yaptırılmıştır. Mimarı Şamlı Muhammed b. Havlan’dır. 4800 m² alana yayılan han, Anadolu’daki en büyük Selçuklu kervansarayıdır.

Koza Han

Koza Han, 1893, Akmed Arşivi

Burada parantezi kapatalım ve yeniden Koza Han'a dönelim. Eğer bu ayrıntıyı biliyorsanız Koza Han'ın köşk mescidini seyrederken veya içinde namaz kılarken bu bilgi, sizi ister istemez o eski devirlere sürükler. Anadolu yollarında gezindirir ve nasıl oluyor da Keykubad'ın yaptırdığı Sultan Han'ı avlusunda yer alan köşk mescidin bir benzerinin tam 261 yıl sonra Bursa'nın kalbinde, Koza Han avlusunda bu kez Mimar Abdülâlî b. Puladşah'ın eliyle ortaya çıktığını, bunun nasıl bir kültür sürekliliği ve bütünlüğü olduğunu düşündürür. Ayrıca her iki handaki köşk mescitleri bilenler bu 261 yılın boşa geçirilmediğini fark eder. Koza Han'da karşılarında

kuru bir taklit değil, yüzyılların daha da olgunlaştırdığı, ince bir mimari zevkle şekillendirilen güzel bir mabet görürler.

Artık aşağıya, avluya inmenin zamanı geldi. Revak boyunca vitrinleri seyrederek yürümeye devam ettim. Sonra sola, kuzey revakına döndüm. Yüksek basamaklı merdivenden aşağıya indim. Avluya girmeden önce hanın ana kapısından dışarıya çıktım. Burası artık Uzun Çarşı ve herhalde *uzun bir geziyi* hak ediyor. Bursa'nın hemen hemen bütün eski hanları, duvarlarına dışarıdan eklenen başka binalarla kuşatılmış durumda. Bunlar, ulu ağaçları saran asalak sarmaşıklara benziyor. Başlangıçta aldırmaz, görmezden gelirsenez bir süre sonra beslendikleri organizmayı tanımaz kıldıklarını görürsünüz. Koza Han'ın kuzey cephesi de kuşatma altında. Giriş kapısı hariç duvar boyunca tek katlı dükkânlar sıralanmış. Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından Uzun Çarşı'nın üzeri kapatıldıktan ve bu dükkânlara çekidüzen verildikten sonra görüntü büyük ölçüde düzeldi. Eski karmaşa ve insan gözünü tırmalayan çirkin görüntüler ortadan kaldırıldı. Koza Han'ın bu muhteşem *taç kapısını* daha iyi görebilmek için yolun karşısına geçmek gerekiyor. Gözleriniz, onu, bir bütün olarak ancak uzaktan kavrayabilir ve güzelliklerini fark edebilir.

Koza Han'ın adı eski kaynaklarda Yeni Han, Beylik Han-ı Cedid-i Amire, Han-ı Cedid-i Evvel, Simkeş, Sirmakeş, Beylik Kervansaray şeklinde de geçmektedir. Handa, mevsiminde çok renkli görüntüler oluşturan ipek kozası satışlarının yapılması zamanla Koza Han adının verilmesine sebep olmuş. Hanın yapımına 895 Reblülahirinde (Mart 1490) başlanmış, 896 Zilkadesinin 25'inde (29 Eylül 1491) açılışı yapılmıştır. Hanın mimarı Abdülâlî b. Puladşah'tır.

Koza Han, klasik plana uygun olarak bir avlu etrafında çevrelenmiş altı üstlü odalardan ve bir ahır-depodan oluşuyor. Hanın oldukça gösterişli mimariye sahip, eyvan tarzında bir girişi var. Muntazam kesme taştan yapılmış olan kemerin alınlığını, geometrik bir desene göre renkli taşlardan işlenmiş bir kaplama süslemektedir. Üstteki kirpi saçaklar bütün binayı dolaşıyor. Dış duvar örgüsünde tuğla ve kesme taştan karma tekniğin kullanılmış olduğu görülüyor.

Her iki tarafı ve eyvanın sağ ve solu daha çok tekstil ürünleri satan esnaf tarafından kuşatılmış olan taç kapıdan içeriye girdim. Girişin iki tarafından birer merdiven üst kata çıkıyor. Avluya girince beni, biraz önce üst kat-
tan seyrettiğim Köşk Mescit karşıladı. Kare avlunun ortasındaki mescit, sekizgen planlı olup kemerli payelere oturan bir mekândan ibarettir. Altında mermer havuzu olan bir şadırvanı var. Üst kata taş bir merdivenle ulaşılıyor. Kapının tam karşısında güzel bir mihrap yer alıyor. Mescidin içi, altı duvarda yer alan alttakileri dikdörtgen, üsttekileri sivri kemerli pencerelerle aydınlatılıyor. Mescidin üstü kurşun kaplı bir kubbeyle örtülü.

Koza Han'ın avlusu günümüzde herkesin gelip oturduğu, dinlendiği, sohbet ettiği güzel bir çay bahçesine dönüşmüş. Aslında bu hareketli çarşıda böyle yerlere ihtiyaç var ve bu ihtiyacı görenler hemen bütün hanların avlularını kafelerle doldurmuş. Az sonra göreceğimiz *İç Koza Han* da böyle. Soldaki kapıdan *İç Koza Han*'a girdim. Avlu tıklım tıklım dolu, burası da bir çay bahçesi olmuş. Eskiden bu kadar rağbet görmeyen Koza Han avlularında özellikle sıcak yaz günlerinde oturacak yer bulmakta insan artık zorlanıyor.

İç Koza Han, aslında asıl hanın sol tarafında yer alan, düzenli bir plana sahip olmayan ve moloz taştan inşa edilen ahır ve depolardır. Bir kapı ile geçilen bu kısım küçük bir han görünümünde olup tek katlıdır. Bu bölümde yer alan bir kapıdan Orhan Cami avlusuna ve Tuzpazarı Çarşısı'na, diğer kapıdan yine aynı çarşıya çıkmak mümkün. Doğrusu bu kapıların orijinal olup olmadığını bilmiyorum.²¹

Tekrar geldiğim yere döndüm. Mescidin karşısında oturup bir bardak çay içmeden asla buradan ayrılmamak azmiyle kendime uygun bir yer aramaya başladım. Her taraf insan kaynıyor. Hanımlar çoğunlukta ve masalarının üstü paketlerle dolu! Koza Han bereketine Çarşı bereketi de eklenmiş görünüyor. Avlunun güney-batı köşesinde sonunda uygun bir masa buldum. Çayımı yudumlarken büyük bir huzur içinde Koza Han'ı seyre koyuldum.

*

21 Semavi Eyice, "Koza Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, XXVI, s.231-232.

Koza Han

Şimdi sıra Orhan Hamamı ile Han'ını ziyarete geldi. Koza Han'ın kapısından çıkınca sola döndüm. Buradan sağa döner ve kırk elli metre yürüseniz solda Fidan Han'ın kapısını görürsünüz. Bursa'nın en önemli hanlarından biri olan ve Mahmud Paşa Han'ı adıyla da bilinen Fidan Han'ı, on beşinci yüzyılda yaptırılmış iki avlulu bir han idi. Ahırların ve diğer yardımcı ünitelerin yer aldığı bölüm şimdi yeni yapılan dükkânlarla dolmuştur. Kareye yakın bir iç avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ile odalardan oluşan hanın avlusunun ortasında bir havuz ve onun üzerinde fevkani bir mescit bulunmaktadır. Yani Fidan Han da bağrında bir köşk mescit barındırıyor.²²

Ancak ben sola, Kapalıçarşı'ya doğru yürümeye başladım. Bugün Kapalıçarşı olarak bildiğimiz yer bir zamanlar üzeri açık olan Uzun Çarşı'nın bir bölümünü oluşturuyordu. 1958 yılında meşhur Kapalıçarşı yangını çıkınca bütün bu çevre pek çok eserle birlikte yanmıştı. Yangın sonrası buralar yeniden düzenlendi. Kapalıçarşı'nın üzeri Bakırcılar Çarşısı'na kadar

²² Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.336-337.

kapatıldı. Geçtiğimiz yıl burada yeni bir düzenleme başlatıldı. Umarız bu son düzenleme çarşığı eskisinden daha alımlı bir hale getirir. Bu çarşı ve hanlar, ki bu bölgeye Hanlar Bölgesi denilmektedir, Bursa'nın kan damarları gibidir. Bursa ticaretinin nabızı da kalbi de burada atar. Üstelik bu durum Orhan Gazi döneminden günümüze kadar asla değişmemiştir. Bundan sonra da değişmeyecek gibi görünüyor. Orhan Gazi'nin, bu çarşıda, Bey Han'ı ile mayaladığı *ticaret hamuru* neredeyse yedi yüz yıldır kabarıp duruyor ve kabardıkça da Bursalıların sofralarına bereket olup yağıyor!

Kapalıçarşı'nın doğu kapısından içeriye girince kendimi iki yönlü akıp duran bir insan selinin içinde buldum. Koza Han, Orhan Cami ile Hamamı'nın arasına yapılmış. Dolayısıyla hanın batı duvarı bitişğinde Orhan Hamamı yer alıyor. Hamam yerinde durmakla birlikte işlevini yitirmiş. Uzunca bir süredir burası Aynalı Çarşı adıyla bir ticaret merkezi olmuş.

Orhan Hamamı bir çifte hamamdır. Biri kadınlara, diğeri erkeklere ayrılmış birbirine bitişik iki hamama çifte hamam denir. Normal çarşı hamamları, haftanın belli günlerinde kadınlara, diğeri günlerde erkeklere açık olurken bu hamamlar her gün açıktı. Orhan Hamamı, dönemine göre oldukça gelişmiş bir plana sahiptir. On altıncı yüzyıl sonlarında çıkan büyük yangında çevresindeki binalarla birlikte yandıktan sonra tamir edilmiş, kadınlar kısmı hamam olarak kalırken, erkekler kısmı kahvehane olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tarih boyunca daha pek çok onarım geçiren hamam, 1958 yılındaki yangınında da büyük ölçüde harap oldu. Büyük bir özenle yeniden tamir edildi ve çarşıya dönüştürüldü. Erkekler bölümünde daha çok antika eşya satılmaktadır. Duvarları kesme taşandır ve kubbe kasnakları üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile örgülüdür. Orhan Gazi, hamamın gelirini Tophane'deki günümüze ulaşmayan medresesine vakfetmişti.²³

Kâzım Baykal'ın, Orhan Hamamı'nın kuzeyinde yer alan Demirkapı Çarşısı hakkında verdiği bilgi, bizi yine eski devirlere, Aşağı Kale'deki Demirkapı'ya götürüyor. Baykal şöyle diyor: "*Demirkapı Çarşısı: Orhan Hamamı*

23 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, s.187; Doğan Yavaş, "Orhan Gazi Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, s.388.

batısından inen yol, çarşığı geçer, Ertuğrul Cami'ne kadar uzanır. Bu Demirkapı Çarşısı'nın iki tarafında han ve bedestenler sıralanır. Geyve Hanı, Demirkapı Çarşısı'nın ortasındadır ve güney odalarından bir kısmı demir kapıları ile aslını muhafaza etmektedir. Ayak ve kemerleri sağlam, tonoz kubbeli odalardan doğudaki mescididir.”²⁴ Demek Demirkapı, tam da buralarda bir yerdeymiş.

Sonunda Aynalı Çarşı'ya girdim. Aslında çarşıda şu an antika eşya satılıyor olması onun tarihi yapısına uygun düşmüş. Orhan zamanından kalan antika bir eşya buraya düşer mi bilinmez ama hiç olmasa yine de içeride bizi eski zamanlara götüren belki de *devletluların* eli değmiş, güngörmüş, yaş yaşamış, diş dişemiş salhürde eserler var. Bu eserleri sevenlerin bulunması, onlar vasıtasıyla geçmişle irtibat kurmayı isteyen insanların var olması sevindirici bir şey. Unutmayalım ki kökleri kurutursak dalların filiz vermesi mümkün olmayacak!

Eski Aynalı Çarşı

24 Kâzım Baykal, a.g.e., s.105.

Artık gezimizin sonuna yaklaştık. Orhan Hamam'ından çıktım ve son durak yerim olan hana doğru yürümeye başladım. Hanın kuzey kapısı Kapalıçarşı'ya, bir kapısı da kuzey-doğu köşesinden hanla hamam arasından inen sokağa açılıyor. Ben kuzey kapısından gireceğim. Ne de olsa burası hanın ana kapısı. Günün bu saatinde Koza Han'a inat avlu oldukça tenha görünüyor. Hava hatırı sayılır ölçüde sıcak olunca gölge bir yer aradım ve sağ tarafta, havuzun hizasında bir yeri gözüme kestirdim. Masaya oturur oturmaz garson başıma dikildi ve, "Amca ne içersin?" diye sordu. Köşedeki simitçiyi görünce hemen, "Çay," deyiverdim ve uzaktan, simitçiye simit getirmesi için işaret ettim. Bu saatte çayla simit iyi gider, neredeyse ikinci ezanı da okunmak üzere!

Çay, simit ve Emir Han'ın insana huzur veren avlusu! Nedendir bilmiyorum ama bu han avlusunda her zaman huzurlu bir mekânda olduğum hissine kapıldım ve gerçekten huzur duydum. Şu anda da aynı duyguyu yaşıyorum.

Fidan Han

Külliyeye gelir getirmesi amacıyla yapılan Bey Han'ı, ki sonradan adı Emir Han'ı olmuştur, Bursa Ulucami'nin kuzey-doğu köşesinde yer alıyor. Oturduğum bu yer, bu avlu; han duvarlarının yükseldiği şu alan, bir zamanlar Atpazarı imiş. Neşrî, öyle diyor. Acaba burada satılan atlar Orhan Bey'in hangi gazilerini savaş meydanlarına taşıdı, hangi alp-erenlerin zafer sevincini paylaştı? Acaba *bin atlı akınlarda* Macar ovalarında koştu-rulan gazi atların ataları burada mı satılmışlardı? Bilmiyorum ama arka arkaya gelen ve zihnimi zorlayan sorular var! Bu soruların cevabı olmaz ancak hayali olur dedim ve gözlerimi kapattım. Hayalimde o eski devrin Atpazarı'nı canlandırmaya çalıştım. Orhan Gazi, yanında babasından hatıra olarak kalan gazi yoldaşları ve mimarıyla birlikte Hisar'ın kapısından çıkıp aşağıya doğru at sürüyor. Gökdere'den gelen ve Pınarbaşı sularıyla iyice çoğalan dereyi geçip bir zamanlar Bursalıların bağ ve bahçeleri olan, şimdi artık atların pazarlandığı bu yere geliyor. Bir süre pazar yerinde dolaşiyor. Beğendiği atların yanından geçerken onları okşuyor, sahipleriyle hasbihâl ediyor. Ardından mimara külliyesini oluşturacak eserlerin yerlerini gösteriyor ve sonunda, "*Buraya da han yapılınsın*" diyor. İşte tam o anda bizim Karagöz ile Hacivat sahneye giriyor. Rivayet oldur ki, bu iki eski zaman nüktedanı işte bu külliye inşaatında çalışırken yaptıkları şaklabanlıklarla işlerin aksamasına sebep olmuş ve sultanın hışmına uğramışlardı.

Simitçinin gelişi beni gerçek dünyaya döndürdü. Artık simidimle ve çayım-la baş başayım. Simit deyip geçmeyin. Dünyada henüz simidi tatmamış olanlar bulunsa da atalarımız daha on beşinci yüzyılda onun standardını belirlemiş. 27.7.1481 tarihine denk gelen 30 Cemaziyelevvel 889 tarihli bir belgede: "*Simitçiliğin narhı hususunda çaşni tutulduğu sebebden emir olundu ki, iri lâtif buğdaydan işleyeler ve bir kile una bir kıyye sadeyağ koyalar ve 180 dirhemini bir akçeye vereler ve bunun için bu hüccet yazıldı ki vakt-i hâcetde ihticac edeler,*" denilmektedir.²⁵

Simit ziyafetinden sonra sıra hanı tanıtmaya geldi. Emir Han, Anadolu Türk mimarisi tarihinde şehir hanları adıyla bilinen yapı tipinin ilk örneğini

25 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, I, s.241.

oluşturur. Hanlar, Osmanlı şehirlerinde yirminci yüzyıla gelinceye kadar, çarşıların vazgeçilmez unsurudur. Hanların bütün temel özelliklerini bünyesinde barındıran Emir Han, Türk ticaret mimarisinin gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir. Bu hanların, Selçuklu kervansaraylarının şehirdeki ticaret hayatının ihtiyaçları ve Osmanlı mimarisinin fonksiyonel yaklaşımı doğrultusunda yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıktığı anlaşıyor. Belgelerde Bezzazistan, Eski Bezzazistan, Bey Han'ı, Sultan Han'ı, Kervansaray gibi isimlerle de anılan bu eski zaman yadigarı handan kimler geldi, kimler geçti, bunu bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, burası taşın suya düştüğü yerdir. Orhan Gazi bir ıssız yere bu hanı yaptırdınca adeta ticaret denizine bir taş atmış gibi oldu. Ticaret, bu tarihi yapının yükseldiği yerden sudaki halkalar gibi yayıldı. Kısa bir süre sonra yeni hanlar yapıldı, çarşılar, pazarlar kuruldu, burası “hanlar bölgesi” haline geldi.

Kapalı Çarşı

Emir Han, kesme taş ve tuğladan örülmüş kalın ayaklara oturan beşik tonozlarla örtülü revaklarla çevrili; iki katlı, avlulu, altta otuz altı, üstte otuz sekiz olmak üzere toplam yetmiş dört adet depo ve dükkândan ibarettir. Dükkânlar ve depolar da tonozlu olup sadece birinci kat revakının dört köşesinde birer kubbe bulunur.

Eski devirlerde ticaret deve kervanlarıyla yapılıyordu. Şu kapıdan sadece Anadolu'dan değil İran'dan, Turan'dan, Arabistan'dan, Yemen'den, Mısır'dan gelen nice kervanlar girmiştir! Bu handa işte onların develeri için hazırlanan bir ahır vardı. Ahırın yapının kitlesinden güneye doğru taşıdığı anlaşılıyor. Ulucami inşa edilirken, bazı kaynaklarda *develik* diye geçen hanın dikdörtgen planlı ve tekne tonoz örtülü ahır toprakla dolduruldu ve doğu minaresinin altında kaldı. Külliye ile birlikte 1339'da inşa edilen han, 1544 yılında yanmış. 1634'te tamir edilmiş, 1674 depreminde kapısı yıkılmış, 1788'de tekrar yanmış, 1855 depreminde zarar görmüş; 1958'deki büyük çarşı yangınında harap olmuş ve 1962-63 yıllarında yapılan tamirat ile günümüze kadar gelmiştir. Evvelce ahşap çatılı ve kiremitli olduğu anlaşılan yapı son onarımda kâgir olarak inşa edilmiştir.

Emir Han, Bursa'ya gelen kepenekçilerin mecburi konağı idi. Kepecioğlu, 1670'li yılların Emir Han'ından söz ederken, "*Bu han, 'Baharat Kapanı' olup, buradaki kantar bütün çarşıların kantarına esastı. Kapısında sabun satılırdı. Burada sabunu yalnız misafirler satıp, yerliler başka yerlerdeki dükkânlarında satarlardı*" diyor. Kapının sağında ve solunda kantar ve levazımının asılı durduğu kantarcılara ayrılan üç adet oturma yeri (peyke) hâlâ duruyor.²⁶

Son bir hamle ile yerimden kalktım. Giriş kapısının iki yanından üst kata çıkan merdivenlere yöneldim. Soldaki merdivenden biraz da zorlanarak yukarıya çıktım. Burada işyerleri bulunan birkaç dostumuza selam vermeden geçmek uygun olmayacak. Birden ikinci ezanını okuyan müezzinin gür sesi duyuldu. Anlaşıldı, ziyareti fazla uzatmamak gerekiyor. Kısa bir selâmlaşmadan sonra dostlarımdan ayrıldım. Hanın, Ulucami avlusuna açılan kapısından çıkmadan önce bir daha avluya baktım. Üst

26 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., II, s.23-24; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.333-334; Baha Tanman, "Emir Han", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XI, s.133-134; Doğan Yavaş, a.g.m.d., XXXIII, s.388.

kat revaklarındaki kimi telaşlı, kimi sakin, kimi mütecessis, kimi yorgun, kimi satmaya, kimi almaya çalışan, kimi üzgün, kimi neşeli insanları bir süre seyrettim.

Ezan bitti, şimdi Ulucami'ye girme zamanıdır.

Tam 675 yıldır Emir Han'ın kapılarından bu insanlar girip çıkıyor, revaklarında şu anda gördüğüm insan manzaraları değişmeden devam edip gidiyor. Acaba Emir Han'ın avlusunda daha kaç baharı, kaç yazı yaşayacağız? Bu ezan sesini revaklarında ne zamana kadar duyacağız?

Kim bilir?

Haziran 2014, Bursa

Emir Han

XVII. BÖLÜM

Ulucami

XVII. BÖLÜM

Ulucami

“Yâ câmi’al-kebîr ve yâ mecma’al-kibâr
Tûbâ li-men yezûrûke fi’l-leyli ve’n-nehâr”
(Ey ulu cami, ey uluların toplantı mekânı.
Seni gece gündüz ziyaret edenlere ne mutlu!)
Hazreti Üftade

Bir kemerin ya da kubbenin yerine konulan son taşı, *kilit taşı*dır. *Kilit taşı*; kemeri bağlar, kilitler ve açılmaz, yıkılmaz kılar. O yoksa kemer de kubbe de yoktur. Bu iki mimari unsuru inşa edenler işe eteklerden başlar. Taşlar veya tuğlalar üst üste konularak iş ilerletilir. Sonunda, tam tepe noktasına, merkeze gelinir ve kilit taşı yerine oturtularak iş bitirilir. Kemer veya kubbe asla kilit taşından başlanıp aşağıya, eteklere doğru inşa edilmez.

Biz de gezilerimize, Hisar’a şöyle bir göz attıktan sonra Bursa’nın kenar semtlerinden başladık. Merkeze doğru ilerleyerek sonunda Ulucami’ye, Bursa’nın kalbine, şehrin merkezine, kubbenin tepesine geldik. Bu gezimiz ve yazımız Bursa Gezileri’nin kilit taşı olacak.

*

Şehreküstü İstasyonu’nda trenden indim ve Ulucami’ye doğru yürümeye başladım. Bursa gezilerine ilk başladığım yıllara göre çok farklı bir görünüme kavuşan Osmangazi Caddesi’ni geçince Ulucami’nin gölgesinin üzerime

düştüğünü hissettim. Hemen sağımda eski bir hamam, onun arkasında tarihi Piriñ Han var. Sekiz on metre ilerleyince bu kez solumda İvazpaşa Cami ve Çarşısı belirdi; karşımda da Eski İpek Han'ın kuzey duvarı bir sur bedeni gibi yükseliyor. Elli metre sonra sağımda Eski İpek Han giriş kapısı, solumda az ileride Bedesten'in batı kapısı göründü. Hiç birine uğramadan yürüyorum. Yıkılanları, yok olanları saymasak bile bütün bu çevrenin tarihi eserlerle ve mekânlarla dolu olduğunu görmemek mümkün değil. Kapalı Çarşı, Uzun Çarşı, Bakırcılar Çarşısı, Gelincik Çarşısı, Sipahiler Çarşısı, Vaiziye Medresesi, Esediye Medresesi, Şengül Hamam, Geyve Han, Fidan Han ve daha niceleri! Bunlardan bir kısmının sadece adı günümüze gelse bile yerleri belli. Diğerleri ise hâlâ ziyaretçi bekliyor. Bursa ve benzeri bir şehirde dolaşmak aslında ömürlük bir iştir. Asla gezerek ve yazarak şehri tüketemezsiniz. Mutlaka gidilecek, görülecek bir yerler kalmıştır. Ne yapalım, çaresiz bütün bunlardan vazgeçecek ve doğrudan Ulucami'ye gideceğiz.

*

Evliya Çelebi, Bursa camileri faslını açınca, “Cümle bin kırk mihrâbdır, amma üç yüz elli yedisi cami’-i selâtîn ve gayrı vüzerâ ve vükelâ ve a’yân-ı kibar cevâmi’leridir,” diyor. Sonra şöyle devam ediyor: “Evvelâ cümleden ulu Câmi’-i Kebîr’dir ...”¹ Aslında onun, Cami’i-Kebir yani ulucami, büyük cami olduğunu Evliya’dan çok önce Üftade Hazretleri de söylemiş ve ne güzel söylemiş!

“Yâ câmi’al-kebîr ve yâ mecma’al-kibâr
Tûbâ li-men yezûrûke fi’l-leyli ve’n-nehâr”
Ey ulucami, ey uluların toplantı mekânı.
Seni gece gündüz ziyaret edenlere ne mutlu!

Bursa Ulucami, 1399 yılında yani Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan tam yüz yıl sonra yapıldı. Demek ki aradan 615 yıl geçmiş! Bu uzun geçmişinde pek çok badire atlatan bu güzel mabet, son onarımını 2006-09 yılları arasında yaşadı. Bu onarımdan sonra 2010 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından, *Bursa Ulucami* adıyla güzel bir eser yayımlandı.

1 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Zekeriya Kurşun – Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s.12.

Menkıbelerinden mimarisine, tezyinatından hatlarına, dini-kültürel etkilerinden imamlarına kadar pek çok konunun uzmanları tarafından ele alındığı bu eser, Ulucami'yi tanımak isteyenler için çok güzel bir kaynak oldu. İçinde yer alan fotoğraflar kitaba ayrı bir değer katıyor. Yine de gezmek ve her şeyi yerinde görmek güzel bir şey! İyi de Ulucami'yi gezmeye nereden başlayalım? Böyle bir yapıyı önce anlamak sonra anlatmak hiç de kolay bir işe benzemiyor. Doğrusu Ulucami'ye yaklaştıkça endişelerim artıyor. Korkunun ecele faydası yok, derler. İşte sonunda avludayım; Bursa Ulucami'nin cümle kapısının, bir başka deyişle taç kapının karşısındayım.

Cesaretimi de zihnimi de toplamam gerekiyor. Gariptir, birden aklıma, “*acaba Somuncu Baba, caminin ilk resmî açılışının yapıldığı o cuma günü hangi kapıdan girmişti?*” sorusu takıldı. Malum, menkıbeye göre Emir Sultan'ın işaret ve ısrarıyla ilk cuma hutbesini okuyan Somuncu Baba, namaz sonrası kendisini görmek arzusuyla avluda bekleyen cemaat tarafından her üç kapıdan çıkarken görülmüş. Hangi kapıdan girdiğini bilsem, inanın ben de hemen o kapıya yöneleceğim ancak bilmiyorum. İyisi mi şuracıkta, Şengül Hamam'ının üst tarafındaki ihata duvarına oturayım ve önce buradan Ulucami kuzey cephesini, kapısını, minarelerini, çeşmelerini, şadırvanlarını en önemlisi de büyük bir heyecanla ziyaretine gelen, hayranlık dolu bakışlarını camiden ayıramayan insanımızı seyredeyim dedim. Ama dilerseniz önce biraz “ulucamiler”den söz açalım.

*

Arapça *cem'* kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren”, anlamındaki *câmi'* kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan *el-mescidü'l-câmi'* (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. “*el-Mescidü'l-câmi'*” tabiri, (H.) birinci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bu ifade (H.) dördüncü (M. yirminci) yüzyıl başlarında tek başına *cami* diye kullanılır oldu. Daha sonra, içinde cuma namazı kılınan, dolayısıyla hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler *cami*, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise sadece *mescit* olarak anılır olmuştur. Ancak Mescid-i Harâm, Mescid-i

Nebevî, Mescid-i Aksâ'ya her devirde mescit denilmiştir. Arapçada *mescit*, “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” anlamındaki *sücûd* kökünden gelir ve “secde edilen yer” demektir.

Ulucami

Osmanlılar döneminde padişahlar tarafından yaptırılan büyük camilere *selâtin camileri*; vezirler ve diğer devlet adamları tarafından yaptırılan orta büyüklükteki camilere sadece *cami*, küçük olanlara da *mescit* deniliyordu.

Müslümanlar; Kâbe'yi, Allah'a ibadet için yeryüzünde yapılan ilk mescit olarak kabul eder. Hz. Peygamber devrinde yapılan ilk mescit ise hicret sırasında Medine yakınlarında inşa edilen Kubâ mescididir. Kubâ'dan Medine'ye gelen Hz. Peygamber, burada Müslümanların ikinci önemli mescitleri olan Mescid-i Nebevî'yi yaptırdı. Hz. Peygamber, bu iki mescidin yapımında bizzat çalışmıştı. Müslümanların sayısı artınca, mahallelerde ve değişik kabilelerin buldukları yerlerde yeni mescitler inşa edildi. Mescid-i Nebevî ile Mescid-i Kubâ dışında Medine'de dokuz mescit daha vardı. Buralarda vakit namazları kılınmakla beraber cuma namazı sadece Mescid-i Nebevî'de kılınıyordu. Bunlardan bir kısmının yeri ve kiblesi bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmişti.

Müslümanlar, İslam fetihleri genişleyip dört bir tarafa yayılınca, gittikleri yerlerde Mescid-i Nebevî'yi örnek alarak yeni mescitler yapmaya başladı. Böylece, Çin sınırlarından Fas'a, Endonezya'dan Endülüs'e, Kırım ve Kazan'dan Yemen ve Afrika'nın içlerine kadar bütün İslam dünyasında işlevi aynı, fakat mimari özellikleri farklı on binlerce cami ve mescit ortaya çıktı. İşte bu camiler arasında hemen bütün İslam şehirlerinde büyüklükleri, şehirdeki konumları, üstlendikleri dinî ve sosyal-kültürel görevleri bakımından öne çıkan ve adına genellikle *el-mescidü'l-câmi'* *cuma cami*, *el-câmiu'l-kebir*, *büyük cami*, *ulucami* denilen camiler vardır ki, Bursa Ulucami de bunlardan biridir.

Ulucami

İslam medeniyetinde *ulucami* uygulamaları bütün diğer mescitler ve camilerde olduğu gibi kaynağını Medine'deki Peygamber Mescidi'nden alır. Mescid-i Nebevî, İslam tarihinde bugüne kadar yapılmış bütün cami ve mescitlerin özü, aslı ve başlangıç noktasıdır. İlk İslâmî ibadet yerleri, son derece gösterişsiz ve sade, yalnızca namaza duran müminleri dış etkilerden korumak amacıyla yapılmış mabetlerdi. Emeviler döneminde durum değişti. İlk fetih yıllarında acele olarak yapılan ordugâh camiler yenilendi. Sanat eseri özelliğine sahip camiler yapılmaya başlandı. Şam'da

I. Velîd tarafından 706 yılında yaptırılan Emeviyye (Ümeyye) Cami böyle bir eserdir. Ümeyye Cami, Mescid-i Nebevî planı esas alınarak yapılmıştı. Böylece *ulucamiler* dönemi başlamış oldu. Bunu aynı devirde yapılan Halep Ulucami, Rusâfe Cami, Harran Ulucami vb izledi. Ümeyye Cami etkisini taşıyan Tunus'taki Kayrevan Ulucami, ulucami tipinin ilk örnekleri arasında yer aldı. Aynı uygulama, Abbasiler devrinde de sürdürüldü. Bir Ağlebî eseri olan Tunus'taki Zeytûne Cami, Endülüs'teki Kurtuba Ulucami de Şam Ümeyye Cami neşvesinde yapılan camilerdir. *El-mescidü'l-câmi'* veya *el-câmiu'l-kebîr* denilerek yapılan cuma camilerinin en görkemli örneklerinden biri de Samarrâ'da yaptırılan ve 180x260 m ölçüsünde olan Samarrâ Ulucami'dir. 100 bin kişinin namaz kılabilirdiği bir genişlikte olan bu caminin planı, Emevîler dönemi cami planlarını devam ettirir. Daha sonra Mısır'da yapılan Tolunoğlu ve Ezher camileri de aynı anlayışı yansıtır. Bu geleneğe uygun olarak yapılan Kuzey Afrika camileri arasında, Murâbitlar'ın en önemli eseri olan Cezayir'deki El-Câmiu'l-kebîr'dir. Tilimsân Ulucami de iç görünüşü bakımından tamamen el-Câmiu'l-kebîr'e benzer. Bu örneklerle Fes şehrindeki Karaviyyin ve Endülüsî camileri ile Merâkeş'teki Kütübiye Cami'ni de eklemek gerekir. İran ve Türkistan sahasında da pek çok ulucami yapılmıştır. Şiraz Mescid-i Cum'a'sı, İsfahan Mescid-i Cum'a'sı, Timur devrinde yapılan Semerkant Bibi Hatun Cami bunun güzel örnekleri arasında yer alır. Leşker-i Bâzâr Cami, Delhi Kuvvetü'l-İslâm Cami, Buhara'daki Kalyan Cami, Musul Câmî-i Kebîr'i de ulucami geleneği bakımından önemli eserlerdir. Ayrıca bu bölgede mescid-i cumaların geniş avlularının dört tarafına çok büyük ve gösterişli eyvanlar yapıldığı görülür. Böylece eyvanlı-avlulu camiler ortaya çıkmıştır.

Ulucami geleneği Anadolu'da da devam ettirilmiştir. Diyarbakır Ulucami, Silvan Ulucami, Mardin Ulucami, Urfa Ulucami, Kızıltepe Ulucami, Van Ulucami, Malatya Ulucami, Hasankeyf Ulucami, Sivas Ulucami, Konya Alâeddin Cami, Kayseri Ulucami, Erzurum Ulucami, Niğde Alâeddin Cami, Divriği Ulucami, Kayseri Huand Hatun Cami, Amasya Burmalı Minare Cami, Antalya Yivli Minare Cami, Sivrihisar Ulucami bu cami tipinin güzel örnekleri arasında yer alırlar.

Ulucami

Aslında sayıları yüzlerle hatta binlerle ifade edilebilecek kadar çok olan ulucamilerin bazı ortak özellikleri vardır. Genel olarak bu büyük camiler, onu şehrin kalabalığından ayıran ve gerektiğinde yangınlardan da koruyan bir *dış avlu*ya sahiptir. Camilerin kible aksının bir ucunda *mihrap*, diğer ucunda ise *cümle kapısı* veya *taçkapı* yer alır. Çok büyük camilerde duvarlara birden çok kapı açıldığı görülür. Mesela Samarrâ Ulucami'nin on beş kapısı vardı. Kapılardan *iç avlu* veya *harime* geçilir. Şam Ümeyye Cami'nden başlamak üzere iç avlunun çevresinin sütunlu bir galeriyle çevrili olduğu görülür ki, buna *revak* denir. Bu iç avlunun ortasında abdest almaya yarayan bir çeşme/şadırvan bulunur. İç avluyu diğerinden ayırmak için buraya şadırvan avlusu da denilir. İç avlu, iklimi sıcak olan yerlerde oldukça geniş tutulmuştur. Anadolu, özellikle Doğu Anadolu şehirlerinde yapılan ulucamilerde iklimin etkisiyle iç avlunun iyice küçüldüğü, hatta tamamen ortadan kalktığı ve bir hatıra olarak avluya karşılık gelen mekânın üstüne bir aydınlık feneri yapılarak buna işaret edildiği görülür. Avlunun camiye giriş cephesinde uzanan revak *son cemaat yeri* olarak adlandırılır. Namaz vaktine yetişemeyenler ibadetlerini burada yapar. Son cemaat

revakı, caminin içine doğrudan doğruya girilmesini de önler. Son cemaat yerinden esas ibadet mekânına açılan büyük cümle kapısı veya taçkapı, büyük veya sanat değeri olan camilerde özenle yapılmıştır. Camiyi yaptıranın adını ve inşa tarihini veren *kitabe* de bu girişin üstünde yer alır.

Ulucami içi

Esas ibadet mekânına *harim* veya *sahn* denilir. Harim, sütun veya ayak dizilerinin oluşturduğu, kibleye dikey veya paralel neflerden oluşur. Harimin üstü, ayak veya sütunlara bindirilen kemerlerin taşıdığı tonoz, kubbe, düz damla veya çatı ile kapatılır. İmamın namaza durduğu yer olan *mihrap*, kible duvarında açılan kavisli bir girinti biçimindedir. Mihrap caminin en süslü mimari unsurudur. Mihrabın sağ tarafında, hutbe okumak için konulan *minber* yer alır. Ahşaptan veya mermerden yapılmış olan minber, bir kapı kemerinin arkasından basamakla çıkılan ve en üst noktasında dört ince sütun veya direğe oturan bir *külâh* ile örtülmüş loca biçiminde bir “köşk”ten ibarettir. Kiliseden çevrilmiş camilerde minber köşkünün iki yanına birer sancak asılması ve imamın hutbeye bir kılıçla çıkması usuldendi. Mihrabın sol tarafında uygun bir yerde birkaç basamak merdivenle çıkılan bir *vaaz kürsüsü* bulunur. Bu da ahşap veya mermerden genellikle sanatkârane şekilde yapılmıştır.

Camiye gelen hükümdarların namaz kıldıkları yere bazı ülkelerde *maksûre*, ülkemizde ise *hünkâr mahfili* adı verilmiştir. İbn Haldûn'a göre Hz. Ali'nin camide namazda iken bir suikaste uğraması üzerine Muaviye, cami içinde özel olarak namaz kılabilceği bir yer yaptırmayı güvenliği bakımından uygun görmüş ve böylece ilk maksûreyi yaptırmıştır. Hünkâr mahfili, Bursa Yeşil Cami'de olduğu gibi giriş kapısının üstünde veya İstanbul Yenicalı'da olduğu gibi caminin esas kütesi dışında ona bitişik olarak yapılabilir. Caminin içinde müezzinler için ayrılmış yüksekçe bir yer *müezzin mahfili* olarak adlandırılır. Camilerde bulunan bir başka mimari unsur da ana girişin iki tarafında alçak korkuluklarla ayrılmış olan *kadınlar mahfilidir*. Bütün bunlara cami mimarisinin önemli bir parçası olan *minareyi* de eklemek gerekir.

Ulucami mimari anlayışının en gelişmiş biçiminde, kalın ayaklara oturan kemerlerle ayrılan bölümlerin her birinin üzerleri birer kubbe ile örtülmüştür. Bunlara “çok kubbeli camiler” denilir. Bu tip camilerin en büyük ve en güzel örneklerinden biri de Yıldırım Bayezid tarafından 1399'da yaptırılan Bursa Ulucami'dir.²

*

Şu anda Bursa Ulucami dış avlusundayım. Camiye girmeden önce avluda neler var görmeye ve anlamaya çalışacağım. Aslında Ulucami'nin önce yerini belirlememiz gerekiyor. Caminin güneyinde Atatürk Caddesi, doğusunda Orhan Parkı, kuzeyinde Emir Han ve günümüzde Kapalıçarşı'nın bir parçası haline gelen Şengül Hamam'ı, batısında da Ulucami Caddesi bulunuyor. 1862 tarihli Suphi Bey haritasına baktığımız zaman aynı yönlerde şunları görürüz; Ulucami'nin güneyinde dar bir yol var. Burada Mısrî Tekkesi bulunuyordu. Sonradan genişletilen yola önce Gazi, arkasından da Atatürk Caddesi adı verildi. Caminin doğusunda, Ulucami avlusu ile Orhan Cami arasında başka binalar görülüyor. Esediyeye Medresesi, Karacabey kızı Hundî Hatun Mektebi, Büyük ve Küçük Zeytin hanları ve bazı evler, bu binalar arasında yer alıyordu. Kuzeyindeki en önemli yapı olan Emir Han,

2 Geniş bilgi için bak.; Semavi Eyice, “Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, s.56-90.

haritada yer alıyor. Emir Han'ın cami avlusuna ve kuzey-doğu minaresinin altına kadar uzanan ahır, muhtemelen Orhan Vakfı'ndan satın alınmış ve Ulucami arsasına katılmıştı. Ayrıca cami avlusunun dışında bulunan ve bu gün artık gümüşçüler çarşısına dönüşen Şengül Hamam'ından başka muvakkıthane binası da ayakta idi. Burada bazı işyerleri ve sahaflar da bulunuyordu. Bunların kuzeyinde Şekerciler ve Sepetçiler çarşıları vardı. Batısında yine Yıldırım'ın yaptırdığı Vaiziyye Medresesi yer alıyor. Bunun güneyinde bir süre kahvehane olarak kullanılan şimdi lokanta olan Ulucami helâları vardı. Caminin batı kapısının iki yanında birer çeşme göze çarpıyor. Bu çeşmeler şimdi yoklar.

1324 yani 1906-07 tarihli, *Hüdavendiğâr Vilayeti Salnamesi*'nde iki fotoğraf yer alıyor. Bu fotoğraflardan biri, Ulucami'nin batısından geçen ve şu anda adı "Ulucami Caddesi" olan yolun açılmasıyla, daha doğrusu genişletilmesi ve bugünkü görünüşünü almasıyla ilgili. Altındaki yazıdan o zaman bu caddeye Mecidiye Caddesi adı verildiği anlaşılıyor. İkinci fotoğraf ise caminin güney-batı köşesindeki dört yüzlü çeşmeyle ilgilidir ve bunun altında da, "*Padişah sayesinde geçen sene Bursa Ulucami bitişiğinde Kütahya çinileriyle yapılan çok süslü çinili çeşme*" yazısı okunuyor. Bu ifade, çeşmenin 1321 Hicri, 1904 Miladi yılında yapıldığını gösteriyor.³ Devrin sanat anlayışını yansıtan ve eski Osmanlı meydan çeşmelerine benzetilen bu çeşme, 1958 kapalı çarşı yangınında zarar gören Ulucami 1959 yılında tamir edilirken *muhdes*, yani sonradan ekleme olduğu gerekçesiyle yıktırılmış. Bazı orijinal parçaları saklanabilmiş. Çeşme, işte bu parçalar da kullanılarak 1994 yılında aslına uygun olarak yeniden yapıldı.

1958 yangını ile ilgili fotoğrafları görenler, yangından sonra bu bölgede neredeyse Ulucami dışında ayakta kalan bina olmadığını bilir. Yangının küll ettiği binalar arasında Bursa Müftülüğü ve Vaiziyye Medresesi de vardı. Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları adlı eserinde, bu iki binanın 1949 yılındaki durumunu şöyle anlatıyor: "*Müftülük ve Mahkeme (Vaiziyye) medresesi: Ulucami'nin batı karşısındaki ahşap bina Müftülüktür. 1854 büyük zelzelesinden*

3 *Hüdavendiğâr Sancağı Salnamesi*, 1324, s.204, 244.

önce bu bina yerinde bir muallimhâne (ilkokul) varmış, oraya Müftü Suyu da getirilmiş, fakat hareketten sonra bunların hepsi yok olmuş, yerine ancak bu günkü ahşap bina yapılmıştır.

Ulu cami içi

Bu binanın hemen batı bitişiğinde Mahkeme veya Vaiziyye medresesinin 10 odası, güneyindeki büyük dershanesi kâgir ve üstü kubbe ve kiremit örtülüdür. Yıldırım'ın yaptırdığı bildiriliyor.²⁴

Baykal'ın anlattığı bu binalar 1958 yangınında kül odu. Bursa bakımından asıl acı olan husus yanan bu binalarla birlikte vakıflara ait muhasebe defterleri ile orijinal vakfiyelerin de vakıflar binasında yanmış olmasıdır.⁵ Şu anda gördüğümüz ve çoğu lokanta olan binalar yangından sonra yapıldı. Vaiziyye Medresesi, bir zamanlar insanların kafalarını doyuruyordu, şimdi aynı yerde mideler doyuruluyor! Bu medreseye, Mahkeme Medresesi de denilmiş olması, ayrıca Ulu cami'nin batı kapısına Mahkeme Kapısı adının da verilmesi Vaiziyye Medresesi'nin bir süre mahkeme binası olarak

4 Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1949, s.95.

5 Kâzım Baykal, *a.g.e.*, s.5.

kullanılmış olabileceğini düşündürüyor. Bursa Ulucami kuzey cephesinde yer alan avluda üç önemli eser var; bunlardan ikisi avlunun kuzey doğu ve kuzey batı köşelerinde bulunan iki şadırvandır, diğeri de ortadaki dört yüzlü çeşme. Çeşmeyi Vali Ahmed Münir Paşa yaptırmış. Eski fotoğraflarda şişkin kubbeleriyle dikkat çeken şadırvanlar yakın zamana kadar yoktu. 2011 yılında yeniden yapıldılar.

Günümüzde Ulucami'nin doğu avlusunda bir dizi abdest musluğu yer alıyor. Kuzey-doğu köşesinde ise helâlar var. Ayrıca Vali Münir Paşa tarafından 1895 yılında yaptırılan çeşme göze çarpıyor. Çeşme; doğuya ve batıya bakan, birbirine simetrik iki cepheden oluşuyor. Aslında Münir Paşa'nın yaptırdığı üçüncü bir çeşme daha olmakla birlikte bu çeşme alan düzenlemeleri sırasında yıkılmış. Bazı zaruretler bir kısım eserlerinin yıkılmasını gerekli hatta zorunlu hâle getirebilir. Özellikle başka bir yere taşınması kolayca mümkün olabilecek çeşme gibi eserlerin tamamen yok edilmelerini anlamıyorum! Alan düzenleniyor ve çeşme yok ediliyor, hâl-buki atalarımız yaptıkları meydanları çeşmelerle süslerdi. *Meydan çeşmesi* sözü, Osmanlı su mimarisinin en önemli kavramlarından biridir.

*

Oturduğum yerden Ulucami'nin kuzey cephesine bakıyorum. Adını bilmediğimiz mimar -bazıları Ali Neccar olduğunu söyler- gerçekten çok hareketli bir cephe mimarisi uygulamış. Duvarlardaki boşluk ve dolulukların oranı mükemmeldir. Kubbe ağırlıklarının kemerlere taşıtılması daha büyük pencerelerin açılmasını ve aydınlık bir iç mekânın elde edilmesini mümkün kılmış. Öncelikle mukarnaslı taçkapı muhteşem görülüyor. Eserin dış cephelerini masiflikten kurtarmak için cepheler, sağır sivri kemerlerle takviye edilmiş; her sağır kemere açılan pencereyle cepheye hareketlilik ve canlılık kazandırılmış. Kemer ve ayakların yüzeyde belirgin bir hale getirilmesi, pencerelerin çevresini kuşatan silmeler ve diğer süslemeler monotonluğu yok etmiş ve tamamı düzgün kesme taşlarla kaplanmış olan duvarların kale bedeni görüntüsünden kurtulmasını sağlamış. Yan cepheler, kuzey cephesine göre daha sade bir görüntü veriyor. Doğu ve batı kapıları da kuzey kapısına göre çok gösterişsiz yapılmış. Duvar kalınlıkları birbir-

lerinden farklı ve 2,20 ile 3,10 metre arasında değişiyor.⁶ Cami inşa edildiği zaman; doğu, batı ve kuzey cephelerinde birer tane olmak üzere toplam üç tane olan kapılarına, 1740 yılında doğu cephesinde açılan Hünkâr mahfili kapısı eklenmiş. Sonradan kapatılan bu kapı, cenaze namazını kaldırmak için imamın dışarı çıkması için de kullanılmış. Bu kapıların üzerine bir zamanlar birtakım tahta çıkımlar yapılmıştı. Bunlar caminin görünüşünü çirkinleştirmiş olmalı. Bugün bu çirkinlikler kaldırılmış bulunuyor. Altıgenlerin oluşturduğu, yıldızlarla bezenmiş tablalardan meydana gelen doğudaki abanoz kapı, camii ile aynı yaşta olup, diğerleri sonradan yapılan onarımlarla yenilenmiş.⁷

Ulu cami içi

Caminin kuzey cephesinin köşelerinde; kaideleri mermerden, gövdeleri tuğladan örülmüş iki minaresi var. Ana yapıya bitişik sekizgen kaidesi bulunan, batıdaki minare Yıldırım Bayezid zamanında yapılmıştır. Do-

6 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Ankara 1983, III, s.97-100.

7 Neslihan Dostoğlu, "Ulu cami'nin Mimarisi", Bursa Ulu cami, Ed. Bilal Kemikli, Bursa, 2010, s.97-101.

ğudaki minare ise Yıldırım'ın Ankara Savaşı'nda esir düşmesi üzerine bir süre tamamlanmadan kalmış, daha sonra Çelebi Mehmed tarafından batı minaresine benzer bir biçimde yaptırılmıştır. Halkın yarım kaldığı için Güdük Minare dediği bu minarenin kaidesi dört köşe, gövde ve peteği silindirikdir. Ulucami minarelerinin külahları, ilk olarak sivri bir biçimde ahşaptan yapılmış ve üstleri kurşun kaplanmış, 1889 Kapalıçarşı yangını sırasında külahların yanması üzerine, kâgir olarak boğumlu bir biçimde yeniden inşa edilmiştir.⁸

*

Oturduğum yerden kalktım. Biraz da Ulucami'nin içinde vakit geçireyim istedim. Bakarsınız Hz. Üftade'nin duasına mazhar oluruz! Artık kararımı verdim, camiye kuzey kapısından gireceğim. Merdiven basamakları oldukça yüksek ve doğrusu bu beni düşündürüyor. Yine de kalabalığa karışıp yukarıya çıktım. İnsan sormadan edemiyor, bu basamakları neden bu kadar yüksek yaptılar acaba orijinal basamak yükseklikleri de böyle miydi? Bildiğim kadarıyla, 1855 depreminde caminin kubbeleri çökünce, içine dolan molozlar tamir sırasında dışarıya atılmamış ve olduğu yerde tesviye edilerek caminin yeni zemini oluşturulmuş. Bu da orijinal cami tabanının bir miktar yükselmesine sebep olmuş. Doğu ve kuzey cephesi pencerelerinin cami içinde tabanla aynı seviyede hatta daha alçak olmalarının sebebi de bu olsa gerek. Eğer bendeki bu bilgi doğruysa, bu durum kuzey kapısının biraz yüksek yapılmasına da sebep olmuş demektir. Kapı yükselince merdivenlerin orijinal sistemi de bozulmuş olmalı. Doğu ve batı kapılarının cami zemininden daha alçak kotta olmaları da zemindeki yükselmeye işaret ediyor. Burada bir bilgiyi paylaşmak istiyorum. Rahmetli büyüğümüz Bayram Sarıcan Bey, uzun yıllar Bursa Ulucami'de görev yapan bir kişiydi. Kendileri bir sohbet sırasında burada görev yaptığı yıllarda içerdeki şadırvanın suyollarında ortaya çıkan bir arızayı gidermek için cami tabanı kazılınca yaklaşık bir metre altından orijinal tabanın çıktığını söylemişti.

8 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV, s.188.

Ulucami içi

Şimdi artık Ulucami'nin içindeyim. Karşımda şadırvan, onun arkasında meşhur minber ve mihrap görülüyor. Önde, güney-doğu köşesinde de fevkani bir hünkâr mahfilî yer alıyor.

Cami duvarlarının temizlenmesi, kubbe ve duvar süslerinin özellikle yazıların tamir ve temizliğinin yapılması; mihrap, minber ve müezzin mahfilinin her bakımdan elden geçirilmesi şeklinde gerçekleşen son onarımdan önce kuzey-batı köşesindeki kubbenin altındaki alan kadınlara ayrılmışken şimdi tam aksine kuzey-doğu köşesindeki kubbenin altı kadınlara ayrılmış.

Ulucami gibi eserler menkıbeleriyle yaşar. Bir menkıbeye göre Yıldırım Bayezid, Niğbolu Savaşı'ndan (25 Eylül 1396) önce, düşmana karşı zafer kazandığı takdirde Allah'a şükür niyetiyle yirmi cami yaptıracığına söz vermiş. Allah'ın yardımıyla zafer kazanılınca Bursa'ya döndüğünde söz konusu yirmi cami yaptırma adağını devrin ünlü âlim ve mutasavvıflarından olan damadı Emir Sultan'a anlatmış. İşin zorluğunu dile getirmiş. Yapılan istişare sonunda Emir Sultan, Yıldırım'a, yirmi cami yerine yirmi kubbeli büyük bir cami yapılması durumunda verilen sözün yerine getirilmiş ola-

cağını söylemiş. Bunun üzerine Ulucami'nin yapılmasına karar verilmiş.

Menkıbede sözü edilen işte bu büyük caminin dış ölçüleri yaklaşık 69x55 metredir. Dikdörtgen bir plana sahip olan Ulucami, 3795 m² bir alanı kaplamaktadır. Üzeri, 20 kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeleri sivri kemerlerle birbirine bağlanan on iki kalın fil ayağı ve kalın duvarlar taşımaktadır. Kubbeler eşit büyüklükte ancak farklı yüksekliktedir. Dışarıdan sekizgen kasnaklar üzerine oturan kubbelerden mihrap eksenini üzerindeki, diğerlerinden yüksek tutulmuştur. Doğuya ve batıya doğru kubbe yükseklikleri azalır. Ancak iç mekândan bu durum fazla hissedilmez. Kesme taşlarla kaplı, sağlam bir yapı olan Ulucami, çok kubbeli camilerin en klasik ve abidevî olanıdır.

Cami planlanırken kibleye paralel, dört dikey beş nef olarak düzenlenmiştir. Mihrap-kuzey kapısı eksenine doğu ve batı kapıları eksenlerinin kesiştiği alanın üstü açık bırakılmış ve buraya bir şadırvan yapılmış. Bu şadırvan, eski iç avlu geleneğinin bir devamıdır ve açık bırakılan kubbe tepesi aydınlık fenerlerini hatırlatır.

Ulucami'nin meşhur menkıbelerinden biri de işte bu şadırvan için anlatılır. Rivayete göre Yıldırım, Ulucami'yi yapmayı düşündüğünde şadırvanın yerinde bir kadının evi vardı. Sultan bu evi satın almak istedi ancak kadın bir türlü satışa razı olmadı. Sonunda cami yapılmaya başlandı. İnşaat bitti, ne var ki kadının evi hâlâ caminin ortasında duruyordu. Bir süre sonra bu inatçı kadın vefat etti. Ev mirasçılarında satın alındı. Fakat padişah, vaktiyle kadının rızası olmadığı için, o kısmın ibadet yeri olmasını istemedi ve şadırvan yapmayı tercih etti.

Ulucami, doğu minaresinin Emir Han'ın ahırlarının bulunduğu alana yapıldığı, bu alanın dışarıdan kalın bir duvarla çevrili olduğu düşünülürse, şadırvan yerinin Orhan Vakfı'ndan alınmış olabileceği ihtimali çok yüksektir. Belki de halkımız bu menkıbe ile padişahlara her ne durumda olursa olsun adaletten ayrılmamaları, halka haksızlıkla davranmamaları, zulümden kaçınmaları gerektiğini anlatmak istiyordu.

Ulucami'nin en dikkat çeken unsurlarından biri olan şadırvan, üstü camekân ile örtülmüş olan kubbenin tam altında yer almaktadır. Şadır-

van havuzu 16 köşelidir. Her yüzünde bir musluk bulunmaktadır. Mermer havuzunun ortasında 3 kademeli bir fıskiyesi vardır. Üç çanaklı fıskiye den sekiz kol halinde dökülen sular, havuzu doldurmakta ve 16 musluğa dağılmaktadır. Caminin önemli unsurları olan kapılar, şadırvan ve mihrap bir düzen içerisinde tertiplenmiştir.

Bursa Ulucami şadırvanı, yerli veya yabancı her ziyaretçinin dikkatini çeken bir mimarî unsurdur. İnsanın içini huzurla dolduran suların şırlıtısı, şadırvanın dört tarafını kuşatan maksurelerde oturmanın ve bu güzel mabedi seyretmenin hazzı, Anadolu ve Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanların beşinci makam⁹ saydıkları bu muhteşem cami atmosferinin ruhları kanatlandıran cazibesi tam da işte burada hissediliyor. Bu sebeple Ulucami'ye geldiğimde şadırvan maksurelerinde oturmadığım zamanlar pek nadirdir. Bu gün de öyle yapacak ve bir süre burada oturacağım.

Maksurelerin doğu, batı ve kuzey kanatlarını daha çok cemaate yetiştirmeyen ve münferit namaz kılmak zorunda kılan müminler kullanıyor. Namaz dışında güney kanadında oturanların tercihi ise *Kur'an* okumak. Ben de onların arasına katıldım. Birkaç yıl önce bu şadırvana bir düzen getirildi. Eskiden abdest alanlar ıslak ayaklarıyla cami içine dağılıyordu ve temizlik bakımından uygun olmayan bir durum ortaya çıkıyordu. Şimdi öyle değil, abdestini alan hemen yanı başında duran tek kullanımlık el ve ayak havlularıyla kurulandıktan sonra namaza duruyor. Bu gerçekten örnek alınacak çok güzel bir uygulama.

Dünyevî rütbelerin işe yaramadığı camilerde kimin ne olduğunu, Allah katındaki derecesini asla bilemezsiniz. Acaba şu anda Üftade Hazretleri'nin söylediği gibi kaç *ulu insan* Ulucami'de bulunuyor? Şu önümden akıp duran insan selinin içinde, camiye köşe bucak dolduran ve *Kur'an* okuyan, tefekküre dalan mümin kardeşlerimiz arasında Yüce Allah'ın sevgisini ve hoşnutluğunu/rızasını kazanan kaç kişi var? Kimlerin dua ve yakarışları kabul olunuyor? İnsan bu düşüncelerle çevresindeki ziyaretçileri veya ibadet amacıyla bu güzel mabedi dolduranları seyredince hepsine başka

9 Anadolu ve Balkan Müslümanları için bu beş makamı Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebi, Mescid-i Aksâ, Şam Ümeyye Cami ve Bursa Ulucami'dir.

bir gözle bakıyor, hepsinde başka bir güzellik görüyor. Buraya gelenlerin “Hızır”ı aramaları da böyle bir şey olsa gerek. Malum Bursa Ulucami menkıbelerinden biri de minberin sağında, kible duvarındaki meşhur *vav* harfiyle ilgilidir.

Rivayet ederler ki beşinci makam olan Bursa Ulucami, Hızır (as)’ın uğradığı bir yerdir. Bir gün Bursa’ya gelen Hızır (as) namaz kılmak için Ulucami’ye girmiş. İçerideki şadırvanda abdest almak istemiş. Hırkasını da minberin sağ tarafında kible duvarındaki meşhur *vav* harfinin üstüne asmış!

Başka bir Hızır (as) rivayeti de şöyle: Malum; Somuncu Baba, Ulucami yapılırken buraya gelir işçilere hayrına somun dağıtırmış. Bir gün yine fırınında kendi elleriyle pişirdiği ekmeklerini işçilere dağıtırken Hızır’ın (as) orda olduğunu fark etmiş. Hemen kolundan tutup, “*Sen Hızır’sın, seni fark ettim. Her gün buraya gelip namaz kılacağına dair söz vermezsen herkese senin Hızır olduğunu söylerim*,” demiş. Hızır (as) da her gün geleceğine dair söz vermiş ama o da bir şart ileri sürmüş ve “*Hangi vakit geleceğim bana kalsın*,” demiş. İşte o günden sonra Hızır (as), Ulucami’deki *vav* harfinin önüne her gün bilinmeyen bir vakitte gelip namaz kılıyormuş.

Bu makamda Hızır (as) ile karşılaşmayı umanlar da var. Bunlar *vav* harfinin önünde kırk gün üst üste sabah namazı kılarlarsa Hızır’a rastlayacağına inanıyor. Bütün bu söylentilerin etkisinde kalan bazı kimseler söz konusu *vav* harfi önünde iki rekât namaz kılıp dua ederek ihtiyaçlarını Allah’a arz etmeyi gelenek hâline getirmiştir. Son zamanlarda bu geleneğe sınava girecek öğrencilerin ve öğrenci yakınlarının orada namaz kılarak başarı için dua etmeleri de eklendi.

1717’de Selçuk Hatun Mahallesi’nden Şerife Rukiye Hatun, nesih hat ile yazılmış bir büyük *Kur’an-ı Kerim*’i, Ulucami’de *Yeşil Vav* yanında okunması ve sevabının ceddi ve kendi akrabası ruhuna hibe olunması şartıyla vakfetmiş ve caminin kayyumuna teslim etmişti.¹⁰ Bu bilgi, *vav*’la ilgili inanışın oldukça eski olduğunu göstermektedir.

10 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.186.

Vav'ın önü yine dolu! Namaz kılanları, Kur'an okuyanları görüyorum. Her gelen elini sürmesin diye vav'ın üstü camekânla kapatıldı. İnsanlar çok garip, dileklerinin gerçekleşmesi için minik parçalar koparanlar bile varmış! Bu vav harfinin üstünde celi Allah Celle Celalüh yazısı okunuyor. Onun üstünde de eski bir Harem-i Şerif resmi asılmış. Sağdaki iki pencerenin arasına yine müsenna (iki taraflı) celi/iri bir yazı, *Yâ Fa'âlu li-mâ yürîd* hattı yerleştirilmiş. Soldaki iki pencerenin ortasına da çok nefis yine müsenna bir *Hû* hattı yazılmış. Aslında vav'ı çevreleyen bu hatlar dua ve niyazımızın adresini gösteriyor: “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.”

Kültürümüzde vav harfine başka sembolik anlamlar da yüklenmektedir.

Vav, yazılışı zor harflerden biridir. Bundan dolayı güzel bir vav çekmek hattatlarca bir maharet sembolü sayılır. Diğer taraftan vav harfi, Allah'ın vahit ismini temsil eder. Tasavvufta insanın tevazu ve teslimiyetinin, edepten iki büküm oluşunun sembolüdür. Aciz bir kulun boyun büküşünü, anne karnındaki cenin ve namazda secdeye varan insan duruşunu simgeler.

İyi bir hattatın elinden çıkmış güzel bir vav harfinin mutlaka hem estetik hem de maddî bir değeri vardır. Yazdığı Mushaflarla tanınan on dokuzuncu yüzyılın ünlü hattatı Kayışzâde Hâfız Osman (ö. 1894) hakkında anlatılan meşhur anekdot, vav harfinin estetik ve maddî değeri hakkında bir fikir verir mahiyettedir. Rivayete göre, Üsküdar'da oturan Hafız Osman, soğuk ve fırtınalı bir gün kayıkla Beşiktaş'a geçmek ister. Beşiktaş sahiline varmak üzereyken kayıkçının ücretini vermek için kesesine davranan Hafız Osman, para kesesini almayı unuttuğunu fark eder. Artık geri dönmek imkânsızdır. Çaresizce kayıkçıya, “Efendi, yanımda param yok, ben sana bir ‘vav’ çekeyim, sen bunu sahaflara götür, karşılığını alırsın” der. Kayıkçı da çaresizdir. Yüzü asık ve kızgın bir şekilde hattatın uzattığı yazıyı alır ve kuşağına koyar. Bir gün kayıkçının yolu sahaflara düşer. Kuşağındaki yazıyı hatırlar ve bir sahafa gösterir. Sahaf yazıya baktığında, Hafız Osman Vav'ı diyerek açık artırmaya çıkarır. Sonunda çok iyi bir fiyata satar. Kayıkçı, haftalık kazancını bir vav harfinden çıkarmıştır.

Gel zaman git zaman, Hafız Osman Efendi, bir gün yine karşıya geçerken aynı kayıkçıyla karşılaşır. Karşı kıyıya varınca Hafız Osman parayı kayıkçıya uzatır. Kayıkçı, “Efendi, para istemez; sen bir ‘vav’ çek yeter,” der. Hafız Osman, tebessüm ederek kayıkçıya: “Efendi, o ‘vav’ her zaman yazılmaz. Sen dua et de bir gün yine para kesemi unutamayım,” diye cevap verir.

Ulucami duvar yazıları ve hat levhalarında daha başka vav harflerine de rastlıyoruz. Mesela bir payede yer alan ve vav harflerinin çok iri yazıldığı daire formulu Şems Suresinin ilk ayetleriyle istif bunlardan biridir. Başka bir duvar payesindeki sülüs yazı ile iç içe ve giderek küçülen dört “vav” kompozisyonu da böyledir. Vav’ların belirginleştirildiği bu hat örneğinde, “*Ve lillâhi’l-izzetu Ve li-rasûlihî Ve li’l-mu’minine Ve lâkinne’l-münâfikîne lâ ya’lemûn*” ayeti yazılıdır. Celî sülüs, “vav”ların yer aldığı bu ayet, Münafikun suresinde geçmektedir ve anlamı şudur: “Yücelik ve üstünlük Allah’a, resulüne ve müminlere aittir; fakat münafıklar farkında değildirler.” Vav’ların büyükten küçüğe ve yukarıdan aşağıya doğru giden görüntüsü adeta üstünlüğün derecelenişini resmetmektedir.

Dikkat çeken vav kompozisyonlarından biri de Hattat Muhammed Şefik Bey’e ait iç içe geçmiş dört vav istifidir. Ortada, “İtteku’l-vâvât” yazısı yer almaktadır. Celî sülüs vav harfinin ortasında yazılı olan bu ifade Hz. Peygamber’e izafe edilen bir sözdür ve “Vav’lardan sakının” demektir. Bu vav’ların, insanlara ağır yükler getirebilen bazı işleri ifade ettiği yönünde bir kanaat vardır: velayet, veraset, vekâlet, vesayet, vezaret (vezirlik), vakıf malı, vallahi kelimesi gibi. Dikkati çeken diğer bir nokta, vav’ların birbirine âdeta yılan gibi dolandırılarak sakınma duygusunu tetikleyecek bir surette resmedilmiş olmalarıdır.

*

Oturduğum yerin tam karşısında Ulucami’nin üç şaheser unsuru var. En önde *müezzin mahfili*, hemen arkasında *minber* ve minberin solunda da *mihrap* bulunuyor. Ancak bu şaheserler oturarak ve uzaktan anlatılmaz. Böyle bir tavır edebe uymaz. Huzurlarına varılmalı, önlerinde durulmalı! Yapanları ve yaptıranları, burada görev yapan ve hizmetlerini esirgemeyen değerli gönül ehli insanları saygı ile anmalı!

Müezzin mahfilinin önündeyim. Bu mahfil, 1549'da Mustafa Efendi tarafından yaptırılmış. Sert ceviz ağacından sekiz sütun üzerine inşa edilen mahfil, sade ve zarif bir görünüme sahip. Zarif sütun başlıkları var, kaideleri de mermerden yapılmış. Altı ferah bir maksure olarak düzenlenmiş. Üst kata, esas müezzin mahfili kısmına sağ taraftan fil ayağına bitişik yapılan dar bir merdivenden çıkılıyor. Üst katı da alçak, çok güzel korkuluklar süslüyor. Bursalı Şair Rahîmî'ye ait Türkçe kitabede mahfilin 1549 yılında yapıldığı belirtmektedir. 1857'de mahfilin yenilenmesi sırasında orijinal nakışlar bozulmuştur. Son onarım ve bakım sırasında kimyasal temizlik uygulanmış ve nakışlı zeminlerin üzerindeki kir, vernik ve son devir rötuşları temizlenmiş, eser aslına kavuşturulmuştur. Böylece on altıncı yüzyılın gerçekten göz alan süslemeleri, yazıları ve rumîleri ortaya çıkarılmıştır.¹¹

Mahfilin karşısında 1816 yılında yapılmış yekpare mermer bir kürsü bulunuyor. Bir zamanlar camide Molla Gürani tarafından yaptırılan kürsü de dâhil olmak üzere başka kürsüler de varmış; fakat bu kürsüler bugün mevcut değil. Yangınlar, ihmaller, depremler ve zamanın tahribatı bunları yok etmiş. Şu anda mihrabın solunda, kible duvarına yerleştirilmiş ahşap bir kürsü kullanılıyor.¹²

Şimdi sıra Bursa Ulucamî'nin en değerli parçasını, *minberini* görmeye geldi.

Nerede olduğunu hatırlayamamakla birlikte yıllar önce bir yazı okumuştum. İstanbul'a gelen bir sanat tarihçisi III. Ahmed Çeşmesi'ni görmüş, hayran kalmış ama bakımsızlığına da çok üzülmüş. Bu üzüntüyle yanındaki kişilere şöyle demiş: “*Bu eser eğer bizde olsaydı üzerini camdan bir fanus ile kapatır, öyle korurduk.*” Nihayet, Bursa Ulucami minberinin kıymetini anladık. Sonunda bu dünya şaheserini korumaya ve kollamaya başladık. Çünkü artık minber yaklaşık iki metre yüksekliğinde bir cam kafesin içine alındı. Eskiden minberi gören herkes sağına soluna elini sürüyor, orasını burasını kurcalayıp duruyordu. Artık bu hoyratça davranışlar son

11 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, IV, s.188; Semih İrteş, “Bursa Ulucami 2006-2009 Onarımı”, *Bursa Ulucami*, Bursa, 2010, s.86-87.

12 M. Asım Yediyıldız, “Ulucami Tarihçesi”, *Bursa Ulucami*, Bursa 2010, s.33.

buldu. Son onarımından önce “minber abanoz ağacından mı yoksa ceviz ağacından mı yapılmıştır?” diye sorulurdu. Simsiyah bir rengi vardı. Eski hâlini bilenler şimdi gözlerine inanamıyor. Üzerindeki kirden, pastan, siyah boyadan arınmış; yıpranan, çürüyen kısımları onarılmış. Neredeyse ilk günkü görünümünde bir şaheserle karşı karşıyayız. Üstelik ceviz ağacından yapıldığını da kesin olarak biliyoruz. Emeği geçenlere şükran borçluyuz!

Dilerseniz burada ben susayım ve biraz da bu işten anlayanları dinleyelim.

“Ceviz ağacından yapılmış ve siyah renge boyanmış olan minber, caminin en güzel, en sanatkârane işlenmiş, eşine az rastlanabilir bir sanat eseridir. Kapısı üzerinde bulunan 0,40x1,00 metre boyutlarındaki kitabe; Yıldırım Bayezid’in emri ile 802 H. (1400) yılında tamamlandığını belirtilmektedir. Yazının üstünde çok güzel, oyma bir tacı bulunmaktadır. Minber; Manisa’da Saruhanlı İshak Bey’in 1376 tarihli Ulucami minberini yapan Antepli Hacı Mehmed bin Abdülaziz el Devakkî’nin eseridir. Bu bilgiyi veren yazı minberin sağ korkuluğunda dikey olarak yazılmıştır. Rumî ve palmetlerle ince ince işlenmiş, küçük geçme panolar, geometrik örnekli korkuluk şebekeleri, kitabe ve tacı ile künde-kârî tekniğindeki bu minber, Selçuklu üslûbundan Osmanlı üslûbuna geçişin bir şaheseridir.

Oyma ve kabartma geometrik motifli yan korkuluklar, on kenarlı kabartma yıldız, iri kabara ve güllerle donatılmıştır. Yan korkuluklar birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Doğu yüzünde iri kabara başları, batı yüzünde düz güller işlenmiştir. Minber külahının doğu, batı ve kuzey yüzlerinde kabartma sülüsle Hadis-i Şerifler yazılıdır.”¹³

Daha önce de belirttiğim gibi Ulucami’nin son onarımı, mimari bir onarımdan ziyade duvarlarının temizlenmesi, süslemelerini ve yazılarının elden geçirilmesi, ahşap unsurlarının temizlenmesi ve onarılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu işler yapılırken sorumluluğu üstlenen Nakkaş Semih İrteş Bey de minber hakkında şunları söylüyor:

“Ceviz ağacından künde-kârî tekniğiyle yapılan bu eser bu yüzyıl ve sonrası dâhil emsallerinin en büyüğü ve en sanatsıdır. ...

13 Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.97-99.

Güçlü bir ustalığın sergilendiği bu sanat şaheseri minberin iki cephesinde de tasarımlar birbirinden farklı geometrik (hendesi) biçimler ile tezyin edilmiştir. Mihrap sofasına bakan doğu cephesi ikizkenar dik üçgen 9,10 ve 12'li yıldız gruplarından meydana gelir. 10'lu ve 12'li yıldız grupları yan yana münavebeli olarak dizilirken 9'lu yıldız grubu yan yana sıralı bir biçimde tekrar eder. Aşağıdan yukarı münavebeli dizilen gruplar, birbirlerine kendi detaylarının akışkan geçişleriyle sağlanmış. Bu ikizkenar üçgenin tasarım alanında 9,10 ve 12'li yıldız kollarının münavebeli ve art arda tekrar dizilişlerinin meydana getirdiği geometrik sistemde yıldızların ortalarına yerleştirilen birbirinden farklı boyut ve malzeme ile yapılan kabalar tasarımına asimetrik bir görünüm kazandırmıştır.

Bu yüzdeki hareketlilik diğer yüzde görülmez. Bu birbirinden farklı biçimler bir anlatımın sembolik ifadeleri olduğunu düşündürmektedir. Bu çivisiz ahşap konstrüksiyon parçalarının birbirine kınışsız geçişleri ve aralarındaki geometrik künde parçalarının birbirlerinin erkek dişi biçimde birleşmeleri ustalığın ve sabrın ne kadar üstün olduğunu sergiler.”¹⁴

Feyzi Ülgü, “Ulucami Minberi: Efsane ve Gerçek” başlıklı yazısında şöyle diyor:

“Gördüm ki, Bursa Ulucami minberi hem sanat, hem de bilim eseri, tam anlamıyla bir ahşap kitabe.

Bu kitabede neler var? Şunlar var;

Minber, ceviz ağacından, kütük künde kârî işçiliği ile yapılmış. Kütüklerin derinliği 15-20 cm civarında. Alınlarına, yapacakları motifleri, kısım, kısım işlemişler ve yanak çevrelerine geçmeler açarak kütükleri birbirine geçirip, minberin tümünü, bir bütün halinde kenetlemişler. Çivi hiç kullanılmamış. Muhtemelen 6666 parça abanoz kullanmışlar. Önemli yerlerde, ayrıca 4 farklı renkle ve milimetrik boyutlarda sedef kakmalar kullanarak anlatmak istediklerini detaylandırmışlar...

Bu minber öylesine mükemmel bir şaheserdir ki, dünyanın 7 harikası arasına alıp, başköşeye oturabilirsiniz. Araştırmalarım sırasında kendisiyle görüştüğüm merhum Kâzım Baykal şu olayı nakletmişti: ‘Epey oluyor. Bir gün beni Süheyl

14. Semih İrteş, “Bursa Ulucami 2006-2009 Onarımı”, Bursa Ulucami, Bursa 2010, s.85.

Ünver Hoca İstanbul'dan aradı. Burada bir uluslararası toplantımız var. Pazar günü müsait isen, bir ekip halinde Bursa'yı gezmeye geleceğiz, dedi. Buyur ettim, geldiler. Tanıştık. Hepsi de yurt dışından misafir bilim insanıydılar. Önce Ulucami'ye gittik. Dışarıyı, içeriği dolaştık. Tam dışarı çıkacağız baktılar ki, aralarında Amerikalı bilim adamı yok! Bir de baktım, bizim tercümanla birlikte, hâlâ minberin önündeler. 'Haydi! Çıkıyoruz' işareti yaptılar. O ise, bize, 'Gelin! Gelin!' dedi. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Beyle birlikte hızla yanına gittik; Bir elini omzuma koyup, 'burada ne var?' dedi. Süheyl Bey, 'Bezelye çiçekleri,' dedi. Biraz, yüzü asıldı. Yavaşça minbere döndü. Başını sallaya sallaya bir daha, bir daha izledi ve bize dönüp, siz öyle sanın der gibi, kaşlarını çattı ve kısık bir sesle, tane tane konuşarak: 'Verin bize bu minberi, size yüz tane Ulucami yapalım,' dedi. Hızla kapıya yürüdü ve çıktık.

Evet, Ulucami minberi bir şaheserdir; sanki bir ahşap kitabe. Adeta, göğü indirip yere, giydirmişler minbere."¹⁵

Bundan sonra bize susmak düşüyor!

Yıllar önce bir dostumla Ulucami'de namaz kılmış ve namaz sonrası bir süre mihrabın solunda, kible duvarındaki çok büyük bir levha olan müsenna (iki taraflı) Allah Hû levhasını seyretmiştik. Bu levha celi sülüs harflerle yazılmıştır. Vav'ların ortasında kalan yazıda Yâ Hayyu Yâ Kayyûm ibaresi bulunmaktadır. Hemen üstünde ise külah şeklinde yazılmış müsenna bir Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm istifi, altında da beyaz renkle yine müsenna olarak Yâ Hazret-i Mevlâ ifadesi yer almaktadır.

Biz bu hat şaheserini seyrederken yakınımızda oturan cemaatten yaşlı iki kişiden biri, diğerine levhayı göstererek, "Bak, şu yazıda gördüğün gelin duvağıdır," dedi. Yani bir Mevlevî külahı birden bire gelin duvağı oluverdi.

Ulucami'yi gezenler gördükleri hemen her şeyde sembolik ifadeler arar. Bu aramanın yoğunlaştığı yer minberdir. Minberi, meşhur vav harfi izler. Sayın Feyzi Ülgü, sözü edilen yazısında, minberdeki sembolik anlatımlar hakkında genişçe bilgi vermekte ve minberin doğuya bakan yüzündeki Güneş sistemi ve diğer astronomik tasvirlerle ilgili değerlendirmeler

15 Feyzi Ülgü, "Ulucami Minberi: Efsane ve Gerçek", Bursa Ulucami, Bursa 2010, s.93-96.

yapmaktadır. Eğer bu sembolik anlatımlar doğruysa, bunun, on beşinci yüzyılın ünlü matematik ve astronomi âlimi Bursalı Kadızâde-i Rûmî (Musa Paşa) ile ilişkisini de sorgulamakta ve acaba Kadızâde'nin bu tasarımda bir etkisi, katkısı var mıdır demektir. Kadızâde, Ulucami minberinin yapılmasından sonra Bursa'dan ayrılmış ve Anadolu'dan İran'a oradan da Türkistan'a gitmişti.

Kadızâde'nin en önemli astronomi faaliyeti, Semerkant Rasathanesi'ndeki çalışmalara katılması ve Uluğ Bey'in astronomi tablolarının hazırlanmasında (Zic-i Uluğ Bey) yer almasıdır. Bir ekip çalışması olan Zic'deki katkısı bütün ayrıntılarıyla bilinmemekle birlikte Cemşid el-Kaşi'den sonra rasathanenin başına geçerek gözlemlere ve bunlara dayalı matematik astronomi hesaplamalarına bizzat nezaret etmesi Kadızâde'nin bu eserin hazırlanmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Kadızâde, Uluğ Bey'in Semerkant'ta yaptırdığı medresede müderris olarak görev yapıyordu. Muhtemelen 844/1440 yılından sonra vefat etti.¹⁶

*

Bursa Ulucami'nin gösterişli ve sanat değeri yüksek olan unsurlarından biri de *mihrabıdır*. Caminin orijinal mihrabı günümüze ulaşmamıştır. Çünkü Bursa kadısı Mevlana Emir Hasan Efendi, kibleye dönük olmadığı gerekçesiyle mihrabı yıktırmıştır. Emir Hasan Çelebi b. Sinan, 1557 ve 1559 yıllarında iki defa Bursa kadısı olmuştu.¹⁷ Mihrap, 1561 de yeniden eski hâline döndürülmüş, nakışları 1572 yılında Nakkaş Mehmed tarafından tekrar elden geçirilmiştir.¹⁸ Mihrabın kalemişi süslemeleri Sultan Abdülmecid zamanında Bursa'ya sürgün edilen ressam Tevfık Paşa tarafından yapılmıştır. Mihrap üstündeki "Allah" ve "Muhammed" celi yazılarının zeminleri aynı renk ile ve yazıları altın varak kaplanarak yenilenmiştir.

Oldukça geniş tutulan mihrap hücresi, sekiz sıraya düzenlenmiş mukarnasları, dış yan köşelerde kum saati biçimli sütunçeleri, sülüs ve kufi

16 İhsan Fazlıoğlu, *Kadızâde-i Rûmî*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2001, XXIV, s.99.

17 Kâmil Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, s.7.

18 M. Asım Yediyıldız, *a.g.m.*, s.33.

yazı şeritleri ve diğer süslemeleriyle zengin bir görünüm vermektedir. Mihrabın sol tarafında 1904'de Mehmed usta tarafından tamiri yapıldığı kaydı bulunmaktadır. Mihrap kavsarasının üst kısmında sülüsle Ayet-i Kerîme, mukarnasları çevreleyen sivri kemerde Besmele ve Ayete'l-Kürsi yazılıdır. Mihrap nişi mukarnaslarının altında kûfî yazı ile İhlâs Suresi, onun altında sülüsle Rabbena âtina duası yazılı bulunmaktadır. Bu yazıların tümü yenidir.¹⁹ Sayın Semih İrteş'in verdiği bilgiye göre, mihrabın günümüze ulaşan en eski detayı, üzeri altın varak kaplı mukarnaslardır. Mihrap hücrenin ön ve yan duvarlarındaki sallantılar, son onarımda zemine özel bir harç enjekte edilerek sağlamlaştırılmıştır. Zemindeki nakış ve kufi yazıların kimyasal temizlikleri yapılmış, eksik ve kötü onarımlar düzeltilmiştir. Mermer kabartma mihrap yazısının altın varakları yenilenmiş, kavsara üzerindeki sivri kemerli Ayete'l-Kürsi kuşak yazısının temizliği yapılmıştır.²⁰

Bursa Ulucami'den söz edip onun ilk imamı olan Süleyman Çelebi'yi unutmak olmaz! Bir zamanlar onun güçlü sesi bu güzel mabedin kubbelelerini doldurmuştu. Sultan Yıldırım Bayezid'in, devlet erkânının, ulemanın ve halkın arkasında saf durduğu, minberde okuduğu hutbelerini, kürsüde verdiği vaazlarını dinlediği o Osmanlı çınarını elbet hatırlayacağız. Onun yine bu camide, Sevgili Peygamberimiz hakkında söylenen yakışsız sözlerle karşı ortaya koyduğu cesur ve âlimane duruşunu kim unutabilir ki! O Süleyman Çelebi ki, Peygamber sevgisinin ona yazdırdığı Mevlit, tam alt yüz yıldır Anadolu'da, Balkan ve Kafkas coğrafyasında yaşayan Müslümanların gönlünde taht kurdu. Türk-İslam edebiyatının bu müstesna eseri Peygamber âşığı müellifi tarafından işte burada, Ulucami'de yazılmıştı. Şairler, tarih boyunca Sevgili Peygamberimiz için yüzlerce mevlit yazdılar. Çelebi mevlidi kadar beğenileni, gönüllerde yer edeni görülmedi.

Süleyman Çelebi, büyük bir ihtimalle, Bayezid'in saray imamlığını yaptı ve onun çevresinde yer aldı. Ulucami'nin inşasından sonra da bu güzel

19 Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III, s.97-100.

20 Semih İrteş, a.g.m., s.83.

mabette göreve başladı. 1403-11 yılları arasında Bursa'ya Emir Süleyman hâkim olmuştu. Mevrit de 1409'da yazıldı. Mevrit'in yazılış menkıbesi göz önüne alınırsa, Süleyman Çelebi'nin Ulucami'deki görevini Yıldırım'ın vefatından sonra oğlu Emir Süleyman zamanında da sürdürdüğü anlaşılıyor. Mevrit'in yazılışı ile ilgili olarak anlatılan menkıbede Ulucami kürsüsünden, İranlı bir vaizin, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu iddia ettiği ve Süleyman Çelebi'nin "Vesilet'ün-necat"ı bu olay münasebetiyle yazdığı vurgulanıyor.

Ne gariptir ki Mevrit'i asırlardır elden ele dolaşan Süleyman Çelebi'nin soyu hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Kuvvetle tahmin edilen husus, dedesinin, Orhan Gazi'nin İznik'te adına bir medrese inşa ettirdiği Şeyh Mahmud; babasının da hakkında pek bir şey bilmediğimiz onun oğlu Ahmed Paşa olduğudur. Süleyman Çelebi'nin ailesinin diğer fertlerinin kimler olduğuna ve ne yaptıklarına dair de bir bilgi bulunmuyor. Onun iyi bir eğitim almış olabileceğini bile ancak eserine bakarak tahmin edebiliyoruz.

Yahya Kemal, *Itrî* başlıklı şiirinde şöyle sesleniyor:

*O ki bir ihtişamlı dünyâya
Ses ve tel kudretiyle hâkimdi;
Âdetâ benziyor muammâya;
Ulemâmız da bilmiyor kimdi?*

Itrî için yapılan bu tespiti bir kelime değişikliği ile Süleyman Çelebi için tekrarlamak yanlış olmasa gerek:

*O ki bir ihtişamlı dünyâya
Ses ve söz kudretiyle hâkimdi;
Âdetâ benziyor muammâya;
Ulemâmız da bilmiyor kimdi?*

*

Bursa Ulucami'nin önemli bir mimari unsuru da *hünkâr mahfilidir*. Şimdi sıra onu ziyarete geldi. Mahfile yaklaştığımda her zaman ilk gözüme çarpan şey, kible duvarında, mahfil bitişiğindeki Sultan II. Mahmud'a ait hat oluyor. Sultan Mahmud büyük bir hattat idi. Üzerinde kendi imzası bulunan işte bu nefis hat levhasını da Ulucami'ye o bağışlamış.

Sultan II. Mahmud (1785-1839), I. Abdülhamid'in oğludur. Annesi Nakşidil Sultan'dır. Adlî mahlası doğumuyla birlikte verilmiştir. Amcası III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra çok karışık bir dönemde padişah oldu (1808). Adlî mahlasını taşıyan bu Osmanlı padişahının Ulucami'ye hediye ettiği levha da *adaletle* ilgilidir. Gariptir Müslümanların âdil halifesi Hz. Ömer'in adı da tam bu köşede yer alıyor. Adaletle ilgili bir ayet, âdil bir halife ve mahlası Adlî olan bir Osmanlı padişahı aynı yerde buluşuyorlar.

Levhada şöyle yazıyor: “*Ve izâ hakemtüm beyne'n-nâsi en tahkümû bi'l-'adl.*” Bu ifade, Nisa suresinin 58. ayetinin bir bölümüdür. Anlamı ise şudur: “(Allah) insanlar arasında hüküm verdiğinizde *adaletle hükmetmenizi emreder.*” Ayetin tamamında Allahü Teâlâ şöyle buyuruyor: “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman *adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi iştirici, her şeyi görücüdür.*”

Bu güzel hat levhası, mahfilde namaz kılacak sultanların görebilecekleri bir yere asılmış. Böylece onlara âdil olmaları gerektiği hatırlatılmış.

İslam dünyasında hükümdarların namaz kılmaları için camilerde özel olarak tasarlanan *mahfiller/maksureler* ilk defa Emeviler devrinde ortaya çıkmıştır. Devlet başkanı olan halifelerin ibadet esnasında güvenliklerinin sağlanmasının amaçlandığı bu uygulama daha sonra hızla bütün İslam coğrafyasına yayıldı. İlk örnekleri oldukça basit olan mahfiller, zamanla harimden ayrılan, zeminden yükseltelen, özel girişleri bulunan ve kapısında görevlilerin beklediği mekânlara dönüştü. Mahfillerin bir kısmı cami ile birlikte tasarlanmış bir kısmı da sonradan eklenmiştir.

Bursa Ulucami *hünkâr mahfili* de camiye sonradan eklenen mimari unsurlardan birisidir. Ulucami'nin özgün halinde hünkâr mahfiline sahip olup olmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren camide bir hünkâr mahfili bulunduğu kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşılıyor. 1740 yılında hünkâr mahfili için özel bir giriş tasarlanmış ve büyük ihtimalle 1855 depreminin ardından Sultan Abdülaziz tarafından 1862 yılında camiye günümüzdeki hünkâr mahfili eklenmiştir. Uzmanlar, hünkâr mahfilinin mevcut biçim ve süsleme

özelliklerinin on dokuzuncu yüzyıl mimari ve süsleme anlayışına uygun olduğunu belirtiyorlar.²¹

Bilindiği üzere İslâm toplumlarında camilerde kütüphane oluşturma geleneği oldukça eskidir. Mesela Merv'deki Aziziye Cami kütüphanesinde, 12.000 cilt kitap bulunduğu rivayet edilmektedir ki kitabın son derece nadir ve pahalı olduğu bir devirde, bir camide bu kadar çok kitap toplanmış olması hayret vericidir. Bursa Ulucami de işte bu geleneğin bir parçasını oluşturuyor. Ulucami'ye XVIII. asrın son çeyreğine kadar, birçok Mushaf ve değişik ilim dallarında da azımsanmayacak sayıda kitap vakfedilmiş, ancak bir kütüphane oluşmamıştı. Eldeki bilgiler Abdullah-ı Münzevî (ö. 1795) tarafından ancak belirtilen yüzyılda *Hünkâr Mahfili* altında bir kütüphane kurulduğunu gösteriyor. Bu sebeple Bursa Ulucami *hünkâr mahfili*, sıradan bir mahfilin ötesinde bir anlam taşımaktadır ve bu özelliğiyle Ulucami bir mektep, bir ilim yuvasıdır.

Hünkâr mahfilinin altındaki Abdullah-ı Münzevî Efendi'nin kütüphanesine gelince, vakfiyeye göre içlerinden bir kısmı risale olmak üzere yaklaşık 454 cilt kitap vakfetmiştir. Münzevî vakfiyesinin gereği olarak kütüphanede her yıl sayım yapılır, sonuçlar bir deftere kaydedilir ve kaybolan ciltler yazılırdı. Abdullah-ı Münzevî'nin vakıf kitaplarına Ulucami'deki diğer kitaplarla sonradan vakfedilen kitaplar da eklendi. Böylece kitap sayısı binleri aştı. Bu kütüphane daha sonra Karaşeyh Camisi'ne oradan da Bursa İnebey Medresesi'ndeki, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserleri Kütüphanesi bünyesine nakledilmiştir.²²

Kepecioğlu, Abdullah-ı Münzevî hakkında özetle şu bilgiyi vermektedir: *"Asıl ismi Hacı Abdullah Nâsıruddin Efendi'dir. Karamanlıdır. Senelerce ilim tahsil ettikten sonra Bursa'ya gelmiş, Sarı Abdullah mahallesinde bir cami ve bir de Nakşibendî tekkesi bina ederek 1794 senesinde vakfetmiştir. Bu vakfına gelir sağlamak üzere Gemlik kazası dâhilinde dört tuzla vakfetmiştir.*

21 Mustafa Çetinaslan, "Bursa Ulu Cami Hünkâr Mahfili", *Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C6, S25.

22 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, s.97-100.

Abdullah Efendi âlim, fazilet sahibi, iyiliği sever bir kişi olup Ulucami'de bir kütüphane kurmuş ve en kıymetli kitaplarını halkın yararlanması için buraya koymuştur. Büyük güçlülere edindiği üç adet Hz. Muhammed'in sakal-ı şerifini, mübarek günlerde ziyaret edilmek üzere, Ulucami'ye hediye etmiştir. 1795 senesinde vefat etmiş ve tekkesi civarına defnedilmiştir. Birçok eserleri vardır. Keramet sahibi, saygıya değer bir zat idi. Kabri tel ile kuşatıldığından bu tekkeye, Telli Tekke deniliyordu.”²³

Ulucami sadece bir ibadethane değil aynı zamanda bir ilim ve irfan merkeziydi. Burada çeşitli ilim meclisleri kurulurdu. Kendilerini ders verme ehliyetinde gören âlimlerimiz Ulucami'nin belli bir köşesinde oturur ve günün veya haftanın belli saatlerinde değişik ilim dallarında halka açık dersler verirlerdi. Bu *ders halkaları* ve Abdullah-ı Münzevî kütüphanesi bu güzel mabedin nasıl bir ilim merkezine dönüştüğünü göstermektedir.²⁴

*

Ulucami'yi gezenlerin ilk dikkatini çeken şey şüphesiz yazıları ve hat levhalarıdır. Ulucami gerçek anlamda bir hat müzesidir. Ulucami'yi bilenler, hattan nasibi olanlar Hüseyin Vassaf Efendi'nin, “*Hutût-ı Osmaniye kayboldu idi, insan onu gidip Cami-i Kebir'de bulabilirdi*” sözünün ne anlama geldiğini çok iyi anlar.

Bursa Ulucami, 1855 depreminde büyük ölçüde harap olunca Sultan Abdülmecid'in emriyle tamir edilmişti. Bu arada cami duvarlarındaki yazılar da elden geçirildi. Genellikle pek çok kişi şu anda duvarlarda bulunan yazıların hangi döneme ait olduklarını merak eder. Aslında Ulucami daha önceleri de duvar ve ayakları itibarıyla boş değilmiş. Tıpkı Edirne'deki Eski Cami gibi büyük boyda hat örnekleriyle doluymuş. Herkes deprem sonrası büyük tamirde, bunların elden geçirilerek zamana uygun hâle getirildiğini zannediyorken, son zamanlarda yayınlanan bir makale, bu hususta bilinmeyen bazı gerçekleri göz önüne sermiştir. Gökmenzâde Hacı

23 Kepecioğlu, a.g.e., III, s.281-282.

24 Kâzım Baykal, *Bursa'da Ulucami*; s.41-46; Ali İhsan Karataş, “Ulucami ve İlim Meclisleri”, *Bursa Ulucami*, Ed. Bilal Kemikli, Bursa 2010, s.55-59; Bedri Mermutlu, “Geçen Yüzyıllarda Bursa Ulucami Kütüphanesine Mushaf Vakfeden İsimler”, *Bursa Ulucami*, Ed. Bilal Kemikli, Bursa 2010, s.61-63.

Çelebi Efendi'nin kaleme aldığı, “İşâret-nümâ” adındaki yazma nüshada, “Binâ-i Cami-i Kebîr” faslında bu konuda bazı bilgiler verilmektedir. Burada anlatıldığına göre Bursa'nın kalbi ve övünç kaynağı olan Ulucami deprem sonrası tamir edilirken ayak ve duvarlardaki yazılar biraz yukarı çıkarılmış. İstanbul'dan bu iş için gelen hattatlar Abdülfettah Efendi, Şefik Bey ve Mücellidbaşı Mehmed Efendi yazıların resmini önce kâğıda geçirmişler. Sonra eski yazıların yerleri sıvanmış. Arkasından devrin bu seçkin hat ustaları, yazıları eski yerlerinden 75-80 cm yukarıya resmedip doldurmuş. Ayrıca bu hattatlarımızdan her biri ve daha başkaları yazdıkları hat levhalarını Ulucami'ye bağışlamışlar. Ulucami'ye son derece güzel hat eserleri armağan eden hattatlar arasında Sultan II. Mahmud (ö.1839), Abdülfettah Efendi (ö.1896), Mehmed Şefik Bey (ö.1880), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö.1876), Mehmed Nazif Bey (ö.1913) ve Aziz Efendi (ö.1934) de bulunmaktadır.²⁵

Ulucami'ye geldiğimiz zaman yazıları zevkle seyrediyoruz. Ancak bu hattan anladığımızı göstermiyor. Biz bu işten anlayan değerli ilim adamları ve sanatkârların görüş ve düşüncelerini tekrarlamaktan öte bir şey yapamıyoruz. Keşke yapabilseydik! Ama yine de bu yazıların anlamını az çok bilebilenler, Ulucami'deki hatların görsel malzeme olmanın çok ötesinde bir misyon yüklendiklerini fark ederler. Her şeyden önce bu güzel caminin her yeri Allah (cc), Muhammed (as) ve Çeharyar-i Güzin isimleriyle, Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehadetlerle, Yüce Yaratıcımızın Esmâü'l-Hüsna'sıyla, ayetlerle, hadislerle, dualarla doldurulmuş. Bu camide bütün bu yazıların boşuna veya sırf süs olsun diye yer aldığını asla düşünmemeliyiz. Ulucami'nin aynı zamanda bir *mektep* olduğunu söylemiştim. Öyleyse bu yazıları sadece seyretmek yetmez, bize ne söylediklerini anlamaya çalışmamız gerekir. Yazıların anlamını öğrenirsek bu latif mektepte, bu güzel okulda bize ne öğretilmek istendiğini, hangi mesajların verildiğini daha iyi kavrarız. Eğer gerçekten anlayabilirsek bu yazılar imanımızı güçlendirir, ibadetlerimizi devamlı kılar, ahlâkımızı

25 Uğur Derman, «Bursa Ulucami Yazılarına Dair», *Bursa Ulucami*, Bursa 2010, s.77-80; Ayrıca yazılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Aynı eser, «Zamanı Aşan Güzellik Ulucami Hatları» bölümü.

güzelleştirir, toplumsal hayatımızı düzene sokar, ümitlerimizi yeşertir, sabır ve metanetimizi artırır. Ben de sabırla Ulucami içinde dolaşıyor ve yazıları okumaya çalışıyorum.

Camide yüzlerce yazı var. Ben sadece sekiz on tanesinin okunuşunu ve anlamını vermekle yetineceğim. Bu bile meselenin özünü kavramamıza yetecektir. Bize ilim ve irfan mektebinin kapılarını açacaktır.

Va'büd rabbeke hattâ ye'tiyeke'l-yakîn: Ölüm sana gelinceye kadar Rab-bine ibadet et.

Ve lillâhi'l-izzetu Ve li-rasûlihî Ve li'l-mu'minine Ve lâkinne'l-münâfikîne lâ ya'lemûn: Yücelik ve üstünlük Allah'a, resulüne ve müminlere aittir; fakat münafıklar farkında değildirler.

İnne's-salâte tenhâ 'ani'I-fahşâ'i ve'l-münkeri ve le-zikrullâhi ekber: Şüphesiz ki namaz, insanı ahlâka aykırı olan ve hoş gitmeyen işlerden alıkoyar.

Allâhü veliyyü't-tevfîk: Destek ve inayet Allah'tandır.

Ve mâ tevfiikî illâbillâh: Benim başarımla yalnızca Allah'ın elindedir.

Vallahü galibün alâ emrih: Doğrusu Allah işinde mutlak galip olandır.

Nurun ala nur. Yehdillâhü li-nûrihî men yeşâ: O, nur üstüne nurdur. Allah dilediğini/dileyeni nuruna yöneltir.

Elâ bi-zikrillâhi tatmeinnu'l-kulûb: Dikkat edin, kalpler yalnız Allah'ın zikriyle mutmain olur.

Ve şâvirhüm fi'l-emr": Yapacağınız işlerde onlarla istişare et.

Men sabera zafera: Sabreden zafere ulaşır.

Ra'su'ı-hikmeti mehâfetullâh: Hikmetin başı Allah'tan korkmaktır.

El-cemâ'atü rahmetün ve'l-fırkatü azâbün: Cemaat rahmet, ayrılık ise azaptır.

Allâhü Müfettihu'I-ebvâb iftah lenâ ebvâbe'l-hayrât: Allah kapıları açandır. Ey Allah'ım bize hayır kapıları aç.

Accilû bi's-salâti kable'l-fevt, ve accilû bi't-tevbeti kable'l-mevt: Vakti geçmeden namaz için, ömür geçmeden de tövbe için acele ediniz.

Ekmelu'l-mü'minine îmânen ahsenühüm hulukan: Ahlâkı en güzel olan mümin imanını en mükemmel olan mümindir.

*

Eğer Ulucami'den söz ediyorsak yolumuz sonunda Üftade'nin bu camii ve ziyaretçilerini öven beytine gelip dayanıyor. *Yâ câmi'al-kebir ve yâ mecma'al-kibâr /Tûbâ li-men yezûrûke fi'l-leyli ve'n-nehâr (Ey ulucami, ey uluların toplantı mekânı. / Seni gece gündüz ziyaret edenlere ne mutlu!).* Ulucami ziyaretçileri hakkında son derece latif ve kıymetli bir dua olan bu beytin yazıldığı levha batı kapısı ile şadırvan arasındaki pâyelerden birinde yer alıyor. Ben de şimdi bu levhanın önündeyim.

İşte bu makamda Üftade hazretlerini anmamız gerekiyor. Üftade, Bursa'nın Araplar mahallesinde doğdu. Doğum tarihi kaynaklarda 1490-95 civarı olarak gösteriliyor. Adı Mehmed, lâkabı Muhyiddin'dir. Şiirlerinde kullandığı Üftade mahlasıyla tanınır. Babasının Manyas'tan gelip Bursa'ya yerleştiği kaydedilmektedir.

Ulucami

Üftade, çocuk yaşlarında intisap ettiği Bayramî şeyhlerinden Muk'ad Hızır Dede'nin teşvikiyle ilim tahsiline başladı. Şeyhinin vefatına kadar yaklaşık sekiz yıl kendisine hizmet etti. Güzel sesiyle Bursa Ulucami'de ve Doğanbey Mescidi'nde ezan okudu. Daha sonra birkaç akçelik maaşı kabul ettiği için rüyasında, "Mertebenden üftade oldun" (düştün) diye uyarıldı ve

hemen ertesi günü ezan okumayı bıraktı.

Bu olayın ardından ipekçilik ve düğmecilik yaparak, kitap istinsah ederek geçimini sağladı. Bir yandan da fahri imamlık ve müezzinlik görevini sürdürdü. Otuz beş yaşları civarında vaaz ve irşada başladı. Doğanbey Mescidi, Namazgâh Cami ve diğer camilerdeki vaazlarını halk büyük bir ilgiyle takip ediyordu. Uludağ eteklerindeki Pınarbaşı-Kuzgunluk mahallesinde inşa ettirdiği cami ve tekkede irşat faaliyetini sürdürürken 1529-36 yılları arasında Emir Sultan Cami hatipliğine tayin edildi. Emir Sultan'ın manevi işaretiyle kabul ettiğini söylediği bu görevi, vefat ettiği 25 Haziran 1580 tarihine kadar sürdürdü. En meşhur halifesi Aziz Mahmud Hüdayi'dir. Mehmed ve Mustafa adlı iki oğlu vardı.

Şeyh Üftade, ayrıca Uludağ'ın eteklerinde, meyilli bir arazi üzerinde; tekke, mescit, semahane, harem, selamlık, çilehane ve çeşmeden meydana gelen bir külliye de yaptırmıştı. Son yıllarda tekke ve müştemilatı tamir edildi.²⁶

*

Hakkında kitaplar yazılan Bursa Ulucami'nin böyle bir gezi sonunda beş-on sayfada anlatılması çok zor! Gezinin başından bu satırları yazdığım ana kadar bu güçlüğü hep hissettim. Ne yapalım, zorluklarla karşılaşan yalnız biz değiliz ki! Ulucami bile ne badireler, ne sıkıntılar atlattı. Kaç kere yok olup, yıkılıp gitmekle yüz yüze geldi. Timur'un askerleri onun içine atlarıyla girip yağmalamadılar mı, ateşe verip yakmak isteyenler olmadı mı? Depremlerle boğuşmadı mı? Yine de hiç şikâyeti duyulmadı. Yalnız *Kur'an*'larına el uzatıldığı, duvarlarındaki yazıların üzeri kapatıldığı, levhalarındaki yazıların silindiği günlerde her halde onunla beraber gökteki meleklerle de ağlamıştır! Kutlu ziyaretçilerinin dağlanan gönülleriyle birlikte o da ıstırap çekmiştir!

Ulucami'de, mihrabın doğusunda kalan duvar payesinin üzerinde celi sülüs, muhakkak ve kûfi hatlarla karışık olarak muhtelif ayetler ve bir hadis-i şerif yazılıdır. En yukarıda küçük harflerle sülüs bir *Allah* lafzı mevcuttur.

26 Nihat Azamat, "Üftade", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, s.42, s.282-283; Hasan Basri Öcalan, "Üftade Tekkesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, s.42, s.283-284; Kâmil Kepecioglu, IV, s.200-201.

Hemen altına kufi yazı ile ve müsenna (iki taraflı) olarak *Kâle'llâhü Teala* (Allahü Teâlâ buyurdu ki) ifadesi işlenmiştir. Bunun sağına ve soluna da iki kısım halinde *Lâ ilahe illallah* kelâmı yerleştirilmiştir.

Bu yazıların hemen alt sırasında bir ayet-i kerime yer alır: *Hüve'l-hayyü lâ ilahe illâ hû* kısmı siyah; *fed'ühü muhlisine lehü'd-dîn* kısmı kırmızı renkle ve tersten; *El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn* bölümü de üst tarafa doğru ve müsenna şekilde yazılmıştır. Ayet bütün hâlinde mealıyla birlikte şöyledir: “-hayyü lâ ilahe hüve fed'ühü muhlisine lehü'd-dîn. El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn (Mutlak diri O'dur ve O'ndan başka ilâh yoktur. O halde halis bir niyetle yalnız O'na kulluk edin. Hamt tamamıyla, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.)

Bir alttaki yazıda ise düzden ve tersten biri siyah diğeri de kırmızı olmak üzere *Besmele* nakşedilmiştir. Basmelenin üzerine de bir ayet-i kerimeden bir bölüm alınmıştır: İnnemâ ya'müru mesâcidellâhi men âmene billahi (Şüphesiz ki Allah'ın mescitlerini yalnız Allah'a iman edenler bina ve imar ederler.) Müsenna yazılmış bu ayetin iki ucunun birleştiği yerin tam üzerinde, *Sadekallâhü'l-azîm*; bismelenin sağ ve sol yanında ise, *Ve bîhî sikatî* (bu benim güvencemdir) yazılıdır. Hattatlar, güzel bir besmele yazanın cennete gireceğine ilişkin Peygamber müjdesini bir kurtuluş teminatı olarak gördüklerini bu sözle ilân etmiş oluyor.

Buradaki yazılardan en altta kalanı bir hadis-i şerif olup sağ üst kısımdan *Kâle'n-nebiyyü aleyhi's-selâm* (Nebi (as) buyurdu ki) diye başlar ve kırmızı yazıyla şöyle devam eder: *Es-sultânu zıllullâhi fi'l-ardi ye'vî ileyhi küllü mazlûm*. Bu, *sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir; bütün mazlumlar ona sığınır*, demektir. İfade, sol üst kısımdaki *Sadekallâhü'l-azîm* cümlesiyle sona erer.

İşte bu son kısmın üstünde, kalın iki demir çengel yer almaktadır. Daha önce adını zikrettiğim Merhum Bayram Sarıcan Bey, bir zamanlar, hadiste geçen *sultan* kelimesinden dolayı bu yazının silinmek istenebileceği düşünülerek tam bu yazı boyutlarında başka bir levha bulunduğunu ve alttaki yazıyı tamamen kapatacak şekilde hadisin üzerine asıldığını ve bir kamufraj uygulandığını söylemiştir. “Bir varsayımdan hareketle bunu yapmak fazla kuşkucu davranmaktır” denilebilir. Ancak bu hadisin

solunda yer alan pencerenin üstünde Hattat Abdülfettha Efendi'ye ait büyük bir levha bulunuyor. Bu tabloda celi sülüs harflerle *Allah Hû* yazılmıştır. 1275 (m. 1858/1859) tarihli yazının altında hattatın imzası vardır. İmzada *Ketebehû Abdülfettah, Ser-sikke-künân-ı hazîne-i hâssa-i Şâhâne fî 'ahdi el-Gâzî Abdü'l-mecîd Han* yani, *bunu, hazine-i hâssa-i şahanenin para basıcılarının başı Abdülfettah, Abdülmecid Han Gazi zamanında yazdı*, ifadesi geçmektedir. İşte bu ifadelerden dolayı bu imza yazısının üzeri siyah bir boya ile kapatılmış ve ancak son onarımda (2006-09) özel kimyasallarla boya kaldırılarak imza ortaya çıkarılmıştır. Aynı hattata ait doğu kapısı üzerinde yer alan celi talik yazıda imza olarak, *Ketebehû Abdülfettâh, Ser-sikke-künân-ı hazîne-i hâssa-i Şâhâne* cümlesi yazılmıştır ve bu ifade de son onarıma kadar yine boya ile kapatılmış olarak kalmıştır.²⁷

*

Söz uzadı, cemaat de gittikçe artıyor. Ne de olsa ikinci ezanı okunmak üzere. İyisi mi bu gezimizi burada bitirelim.

Evliya Çelebi, Ulucami için, *Bursa şehrinin gûyâ Ayasofyası'dır*, diyor.²⁸ Kepecioğlu da, "*Bundan büyük birçok cami varsa da bunun kadar sade ve şirin bir cami yok gibidir. Bursa tarihiyle uğraşarak hayatını bu uğurda feragatle feda eden Şemseddin Ulusoy, bu cami hakkında uzun yazılar yazmıştır. Ve tekmil Bursalılar da her nedense bu camiye göz bebekleri gibi muhafaza etmekte mütefik idiler*"²⁹ demektedir. Kepecioğlu'nun belirttiği gibi Mehmed Şemseddin Efendi, Ulucami ile ilgili duygularını kaleme alanlardan biridir ve *Gam-gusâr-ı Şemsî* başlıklı şiirinin ilk mısralarında bunu şöyle dile getirmiştir:

*Yâ câmi'al-kebîr ve yâ mecma'al kibâr
Seni ziyaret eden oldu bahtiyâr
Beş vakitte namaz olunsa edâ
Eyler Allah onu mazhar-ı Hüdâ
Makam-ı hâmisdir şüphe edilmez*

27 Bursa Ulucami, Bursa, 2010, s.233, 235, 291.

28 Evliya Çelebi, a.g.e., s.12.

29 Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., IV, s.188.

Yoktur sana benzer misâlin olmaz
Hazret-i Emir'dir sebep binâya
Bursa'ya şerefsin şükür Hüdâ'ya
Somuncu baba ki Hazret-i Hâmid
Hacı Bayram şeyhi ol pîr-i zâhid
Küşadında namaz kıldırđ ol zât
Hayretinde kaldı bütün kâinât...³⁰

İlk Bursa gezisine Âşıkpaşazâde ile başlamıştık. Son gezimizi de onun sözleriyle bitirelim. Osmanlı tarihçilerinin piri şöyle diyor: “Bayazıd Han, Bursa'ya geldi. Hayrat yapmakla meşgul oldu. Cami yaptı. Karşısında medrese, şehir ucunda bir imaret, yanında medrese, bir hastahane ve Ebû İshâkiyye zaviyesi yaptı.”³¹

Bayezid Han, bütün bunları yaptırdı, biz hepsini gezemedik bile! Acaba bir gün diğerlerini de gezmek nasip olacak mı?

Kim bilir?

Ağustos 2014, Bursa

30 Mehmed Şemseddin Ulusoy, “Gamgusâr-ı Şemsi”, *Bursa Ulucami*, Ed. Bilal Kemikli, Bursa 2010, s.65-69.

31 Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul 1332, s.64.

